ใกล้กับลำน้ำจะดูเหมือนเสี่ยงต่อการประสบอุทกภัย แต่ด้วยความรู้ที่สั่งสมกันมาที่ถูกกลั่นกรองมาเป็นเวลานาน จึงเกิดเป็นระบบความเชื่อที่เกี่ยวกับการเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้านทำให้น้อยครั้งนักที่จะเกิดปัญหาภัยธรรมชาติในฤดูน้ำหลากของทุกปี ยกเว้นเพียงเหตุน้ำท่วมใหญ่บางปีที่ก่อปัญหาใหญ่ให้กับหย่อมบ้านที่เพิ่งขยายตัวลงมาในบริเวณที่น้ำท่วมถึง

ในการตั้งถิ่นฐานรูปแบบนี้อำนวยให้ระบบการเกษตรในหมู่บ้านหลาย ๆ แห่งเป็นการทำนาดำเป็นหลักแม้ว่าพื้นที่หลายแห่งจะเป็นเพียงหุบเขาเล็ก ๆ แต่เมื่อเปรียบเทียบผลผลิตที่ได้จากการเกษตรที่เป็นนาและไร่แล้วจะเห็นว่าการเพาะปลูกที่ลุ่มหรือนาดำจะให้ผลผลิตในปริมาณมากกว่าไร่ ปริมาณที่ได้นอกจากจะเพียงพอสำหรับประชากรทั้งหมู่บ้านแล้วยังพอสำหรับการขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนอื่นอีกด้วย ด้วยเหตุนี้ทำให้พื้นที่ดังกล่าวมักจะเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านเป็นระยะเวลานานมากกว่าพื้นที่รูปแบบอื่น อีกทั้งยังทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาต่อไปเป็นชุมชนที่ขยายตัวกลายเป็นศูนย์กลางการค้าได้ง่ายกว่าพื้นที่ลักษณะอื่น

ในเขตอำเภอปางมะผ้าจะพบพื้นที่รูปแบบนี้ได้ทั้งในโครงสร้างทางธรณีที่เป็นหินปูน (Karst) และไม่ใช่หินปูน (Non-Karst) นั่นคือในพื้นที่ไม่ใช่หินปูน (Non-Karst) จะเป็นพื้นที่ลุ่มในหุบเขา 2 ฝั่งของลำน้ำสายหลัก และสายสาขาที่สำคัญ ส่วนในพื้นที่ Karst จะพบอยู่ตามขอบของรอยเลื่อนของชุดหินซึ่งในรอยเลื่อนมักจะเป็นเส้นทางของลำน้ำเช่น น้ำลางที่อยู่ช่วงบริเวณหมู่บ้านถ้ำลอด และบริเวณที่เป็นหุบหลุมยุบขนาดใหญ่ (Polje) ที่มีลำน้ำไหลผ่าน ซึ่งในเขตอำเภอปางมะผ้ามีหลุมยุบขนาดใหญ่ (Polje) ที่สำคัญอยู่ 2 แห่ง คือ หุบเขาแม่ละนา และ หุบเขาบ้านไร่ ทั้ง 2 แห่งเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านในกลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่และเป็นแหล่งเพาะปลูกที่สำคัญของอำเภอปางมะผ้า

รูปที่ 6.30 เนินเขาริมน้ำที่ตั้งบ้านเรือนของชาวกะเหรี่ยงที่บ้านเมืองแพม

รูปที่ 6.31 พื้นที่สูงริมน้ำที่ตั้งหมู่บ้านถ้ำลอด

รูปที่ 6.32 พื้นที่เกษตรกรรมและที่ตั้งของหมู่บ้านไร่

6.2.1.2 เงื่อนไขและลักษณะทางวัฒนธรรม

ก.ความเชื่อต่อพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐาน

ความเชื่อเกี่ยวกับพื้นที่ในการตั้งบ้านเรือนในกลุ่มชาติพันธุ์ทั้ง 2 นั้นปรากฏข้อห้ามของการเลือกพื้นที่อยู่หลายประการซึ่งพบว่าส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องกับลักษณะของพื้นที่ในเชิงกายภาพโดยตรง และเกี่ยวกับแหล่งน้ำที่อยู่ใกล้เคียง ผู้วิจัยได้แสดงรายละเอียดรวมทั้งจัดทำตารางสรุปความเหมือนและความต่างของทั้ง 2 กลุ่มไว้ ดังนี้

1.ไทยใหญ่ ปรากฏข้อห้ามเกี่ยวกับพื้นที่ที่สามารถแยกได้เป็นประเด็น คือ

1.คนไทยใหญ่หรือคนไตมีคำพูดที่สั่งสอนต่อ ๆ กันมาว่า “สบห้วยต่ำ สันดอยต่อ ห้ามตั้งบ้าน” ถ้าหากตั้งบ้านอยู่จะเกิดการทะเลาะเบาะแว้งกัน

“สบห้วยต่ำ” หมายถึง บริเวณพื้นที่ต่ำซึ่งเป็นจุดบรรจบของลำห้วยหรือสายน้ำที่ไหลมาจากที่สูง พื้นที่ต่ำนี้จะเกิดน้ำท่วมได้หากอยู่ในช่วงน้ำหลาก แต่ถ้าหากเป็นพื้นที่สบห้วยที่เป็นจุดบรรจบของลำห้วยที่ไหลมาจากพื้นที่ราบธรรมดาก็สามารถตั้งบ้านเรือนอยู่ได้ ถ้าตั้งบ้านอยู่บนที่สูงกว่าลำห้วยเล็กน้อย (ที่เนินเขาเล็ก ๆ ริมน้ำ) ได้จะดีมาก เพราะช่วงหน้าฝนเมื่อน้ำป่าหลากมาจะไม่เกิดความเสียหาย

“สันดอยต่อ” หมายถึง พื้นที่ที่อยู่ระหว่างดอย 2 ลูกต่อกัน เข้าใจว่าจะมีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องลมแรงที่บริเวณสันดอยต่อจะเป็นช่องลมได้ดีเพราะมีดอย 2 ลูกกำบังลมด้านข้างไว้หมดไว้ และช่วงฤดูฝนหากฝนตกหนักก็จะพาหน้าดินหรือก้อนหินไหลลงมาทับถูกบ้านเรือนได้ง่าย ถ้าตามความเชื่อก็คือสิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ จะไหลลงมารวมกันบริเวณนี้ ถ้าหากจะตั้งบ้านชาวบ้านก็จะเลือกบริเวณที่เป็นไหล่เขาหรือไหล่ดอยที่ไม่มีความชันมากนักมากกว่า

2.พื้นที่ในหุบเขาเล็ก ๆ ริมลำน้ำ ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ บริเวณศูนย์ศึกษาธรรมชาติและสัตว์ป่าถ้ำน้ำลอด ซึ่งมีพื้นที่ราบกว้างขวางใหญ่โต แต่ชาวบ้านถ้ำลอดกลับไม่เลือกที่จะตั้งบ้าน ใช้เป็นเพียงที่ทำกินเท่านั้นก็เพราะ พ่อเฒ่าจิ่งต่า (ผู้เลือกที่ตั้งหมู่บ้าน) บอกว่า “*ที่ตรงนี้ไม่ค่อยมีลม อากาศไม่ดี หนาวเกินไปเพราะอยู่ใกล้น้ำมาก ถ้าอยู่ที่สูง (คือที่ตั้งบ้านปัจจุบันอยู่สูงกว่า) ลมดี อากาศดี เหมาะกับการตั้งบ้านเรือนมากกว่า*”[16] (คำว่าลมไม่ดี อากาศไม่ดีนี้อาจเกี่ยวเนื่องกับโรคระบาดที่หากเกิดขึ้นก็คงจะแพร่กระจายกว่าบนที่สูงเพราะหากอากาศไม่ไหลเวียนถ่ายเท โอกาสที่จะติดโรคก็จะทวีความรุนแรงและเร็วขึ้น)

3.พื้นที่ใกล้กับหนองน้ำนิ่ง เชื่อว่าเป็นที่ผีอาศัยอยู่ (บริเวณน้ำนิ่งเป็นแหล่งเพาะเชื้อของยุงได้ง่ายและอาจมีโรคอื่นแอบแฝงอยู่อีกด้วย)

4.ที่น้ำซับ หรือแหล่งน้ำที่ไม่เห็นว่ามีที่มาจากไหนแต่มีน้ำไหลซึมออกมาตลอดเวลาเชื่อว่าเป็นน้ำที่มีผีอาศัยอยู่เช่นกัน

5.จะไม่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับลำห้วยหรือแหล่งน้ำที่น้ำเป็นสีเหลือง, แดง หรือสีขุ่น เชื่อว่าเป็น “ผีปุ่น ผีไค (ผีไข้)” ถ้าหากคนไปโดนเข้าก็จะเกิดอาการผื่นคันขึ้น หรือเจ็บปวด บวม ตามร่างกาย ต้องให้หมอเมืองเป็นผู้รักษา (ใกล้กับบ้านถ้ำลอดมีอยู่ 1 แหล่งใกล้กับห้วยปางช้างที่ไหลจากดอยสันค่าย)

[16] สัมภาษณ์นายปานจุ่ง ฐิติกุลภัทรวงศ์ ลูกคนที่ 7 ของพ่อเฒ่าจิ่งต่า (ผู้นำการตั้งหมู่บ้านถ้ำลอดคนแรก)

6.ถ้าหากมีลำน้ำไหลจากทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออกก็ห้ามตั้งบ้านใกล้หรือห้ามกินน้ำใช้น้ำจากแหล่งน้ำนั้น เพราะเชื่อว่าหากใช้แล้วจะทำให้ผู้หญิงในหมู่บ้านเกิดการต่อต้านอำนาจในครัวเรือน (โต้เถียงหรือไม่เชื่อฟัง) มีการทะเลาะเบาะแว้งภายในบ้าน

7.ห้ามตั้งบ้านอยู่บนที่ของศาลเจ้าเมืองเก่า หรือวัดร้าง ถ้าหากไม่รู้ว่าที่ที่กำลังจะตั้งถิ่นฐานเคยเป็นศาลเจ้าเมืองหรือวัดร้างมาก่อน สามารถตรวจสอบได้จากขั้นตอนการเสี่ยงทายที่กระทำหลังจากเลือกพื้นที่แล้ว

2.กะเหรี่ยง

1.ห้ามตั้งหมู่บ้านในพื้นที่บริเวณกิ่วดอย คือรอยต่อของดอย 2 ดอย (หรือภูเขา 2 ลูก) ตามความเชื่อก็คือสิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ จะไหลลงมารวมกันบริเวณนี้ ถ้าหากจะตั้งบ้านชาวบ้านก็จะเลือกบริเวณที่เป็นไหล่เขาหรือไหล่ดอยที่ไม่มีความชันมากนักมากกว่า และกิ่วดอยเป็นทางเดินของผี ที่มนุษย์ไม่สมควรไปตั้งบ้านเรือนกั้นไว้

2.ห้ามตั้งหมู่บ้านบนดอยที่มีกิ่วดอยล้อมรอบ (ถึงแม้ว่าดอยที่เลือกจะไม่มีกิ่วดอยก็ตาม)

3.ห้ามตั้งหมู่บ้านในหุบเขาที่มีทางออกเพียงทางเดียว ลักษณะพื้นที่เป็นหุบที่มีภูเขาโอบรอบทุกด้าน

4.ห้ามตั้งบ้านใกล้กับภูเขาลูกโดด และหน้าผาสูง ภูมิประเทศของอำเภอปางมะผ้าที่ประกอบด้วยหินปูนเป็นหลักนั้นมักจะมีภูเขาหินปูนโดด ๆ อยู่ ชาวบ้านจึงเชื่อว่าบริเวณภูเขาหินลูกโดดนั้นเป็นที่อยู่ของผี

5.ห้ามตั้งหมู่บ้านในบริเวณที่ลำน้ำไหลลงมาจากภูเขาหรือที่สูง หรือสบห้วยที่อยู่ในที่ต่ำพื้นที่ต่ำนี้จะเกิดน้ำท่วมได้หากอยู่ในช่วงน้ำหลาก แต่ถ้าหากเป็นพื้นที่สบห้วยที่เป็นจุดบรรจบของลำห้วยที่ไหลมาจากพื้นที่ราบธรรมดาก็สามารถตั้งบ้านเรือนอยู่ได้ ถ้าตั้งบ้านอยู่บนที่สูงกว่าลำห้วยเล็กน้อย 6. ห้ามตั้งหมู่บ้านในบริเวณสบน้ำด้านที่อยู่ระหว่างลำน้ำที่ไหลมาสบกัน

7.ห้ามตั้งหมู่บ้านระหว่างลำน้ำสองสายที่ยังสามารถมองจากริมน้ำสายหนึ่งไปยังอีกสายที่ขนานกันอยู่

8.ห้ามตั้งหมู่บ้านบนภูเขาที่มีลำน้ำ (ลำห้วยขนาดใหญ่) ขนาบทั้ง 2 ข้าง

9.ห้ามตั้งหมู่บ้านอยู่บนไหล่ดอยที่ด้านล่างเป็นลำห้วย (ความจริงที่ตั้งบ้านเมืองแพมจัดว่าเป็นพื้นที่ลักษณะตรงกับข้อห้ามนี้ แต่ชาวบ้านยืนยันว่าได้ลองเสี่ยงทายดูแล้วผลบอกว่าสามารถอยู่ได้) แสดงให้เห็นว่าแต่ละข้อห้ามก็ยังมีข้อยกเว้นจากการเสี่ยงทายได้

10.บริเวณใกล้หนองน้ำนิ่ง

11.ห้ามตั้งบ้านเรือนบริเวณใกล้กับ “น้ำฮู” แต่ยังสามารถใช้ประโยชน์จากน้ำที่ไหลออกมาได้ ใช้ในการเกษตร ชาวไทยใหญ่และชาวกะเหรี่ยงเองมีข้อห้ามว่าห้ามทิ้งสิ่งสกปรกลงไปในรู หรือขว้างปาเศษไม้ ก้อนหิน ใส่บริเวณช่องทางน้ำออก เพราะจะทำให้ผีน้ำโกรธเคือง บันดาลให้เกิดความเจ็บป่วยต่อผู้กระทำการลบหลู่ น้ำฮูเป็นแหล่งน้ำจากระบบธารน้ำใต้ดินที่มีความสำคัญต่อหมู่บ้านในอำเภอปางมะผ้าหลายหมู่บ้าน เนื่องจากในบางพื้นที่ซึ่งเป็นพื้นที่สูง ไม่มีแหล่งน้ำผิวดินหรือธารน้ำตามธรรมชาติ อาจมีเพียงน้ำฮูที่เป็นแหล่งน้ำกินน้ำใช้เพียงแหล่งเดียว จึงต้องมีการอนุรักษ์ไม่ให้มีการรบกวนก่อให้เกิดความสกปรก

ตารางที่ 6.1 แสดงสรุปลักษณะพื้นที่ต้องห้ามในการเลือกตั้งถิ่นฐาน

ลักษณะพื้นที่	ไทยใหญ่		กะเหรี่ยง	
	มี	ไม่มี	มี	ไม่มี
1.บริเวณกิ่วดอย หรือ สันดอยต่อ	√		√	
2.บริเวณดอยที่มีกิ่วดอยล้อมรอบ (ถึงแม้ว่าดอยที่เลือกจะไม่มีกิ่วดอยก็ตาม)		√	√	
3.ในหุบเขาที่มีทางออกเพียงทางเดียว ลักษณะพื้นที่เป็นหุบที่มีภูเขาโอบรอบทุกด้าน		√	√	
4.ใกล้กับภูเขาลูกโดด และหน้าผาสูง	√		√	
5.บริเวณที่ลำน้ำไหลลงมาจากภูเขาหรือที่สูงมาบรรจบกัน (สบห้วยต่ำ)	√		√	
6.ระหว่างลำน้ำสองสายที่ยังสามารถมองจากริมน้ำสายหนึ่งไปยังอีกสายที่ขนานกันอยู่ได้		√	√	
7.บนดอยที่มีลำน้ำขนาบ 2 ข้าง		√	√	
8.บนไหล่ดอยที่ด้านล่างเป็นลำห้วย		√	√	
9.บริเวณใกล้หนองน้ำนิ่ง	√		√	
10.ที่น้ำซับ หรือแหล่งน้ำที่ไม่เห็นว่ามีที่มาจากไหนแต่มีน้ำไหลซึมออกมาตลอดเวลา	√			√
11.บริเวณใกล้กับลำห้วยหรือแหล่งน้ำที่มีน้ำขุ่น อาจพบมีสีแดง หรือเหลือง	√		√	
12.ใกล้กับบริเวณ “น้ำสู” หรือช่องที่น้ำจากระบบน้ำใต้ดินระบายออกสู่ผิวดิน	√		√	

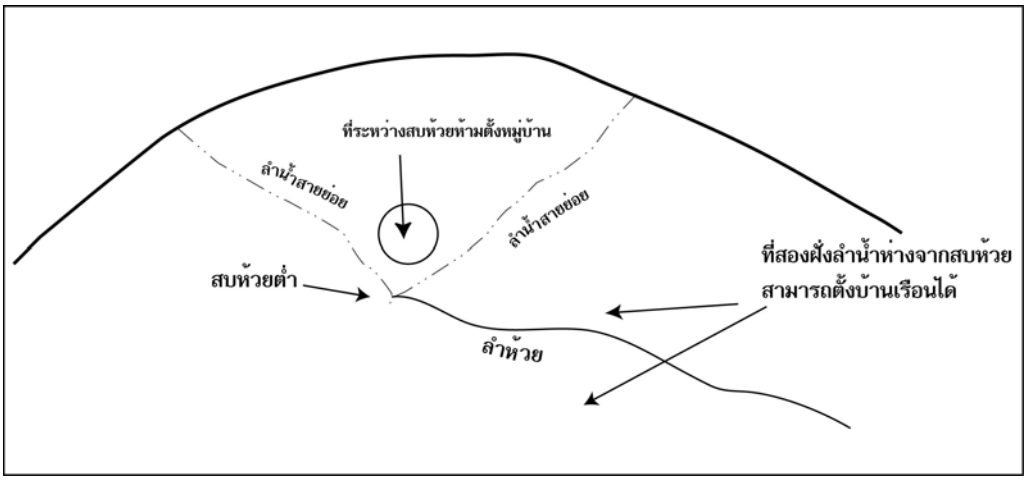

ภาพลายเส้นที่ 6.1 แสดงพื้นที่สบห้วยรูปแบบต่าง ๆ ในความเชื่อของทั้งชาวกะเหรี่ยงและไทยใหญ่

ภาพลายเส้นที่ 6.2 แสดง ตำแหน่งที่เรียกว่าสบห้วยในหุบเขาบ้านไร่ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าไม่ควรตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่ดังกล่าว

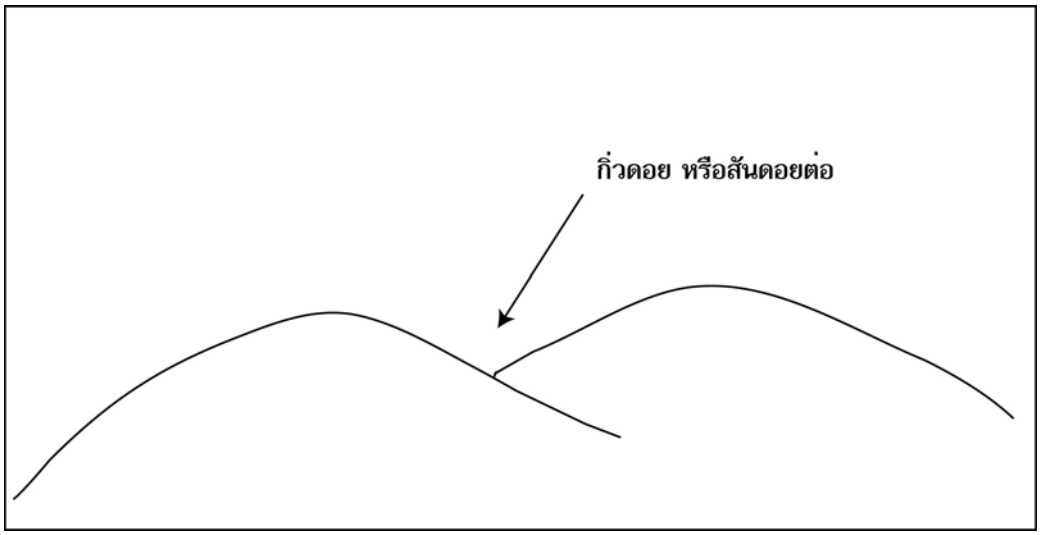

ภาพลายเส้นที่ 6.3 แสดงลักษณะที่เรียกว่า สันดอยต่อ หรือกิ่วดอย

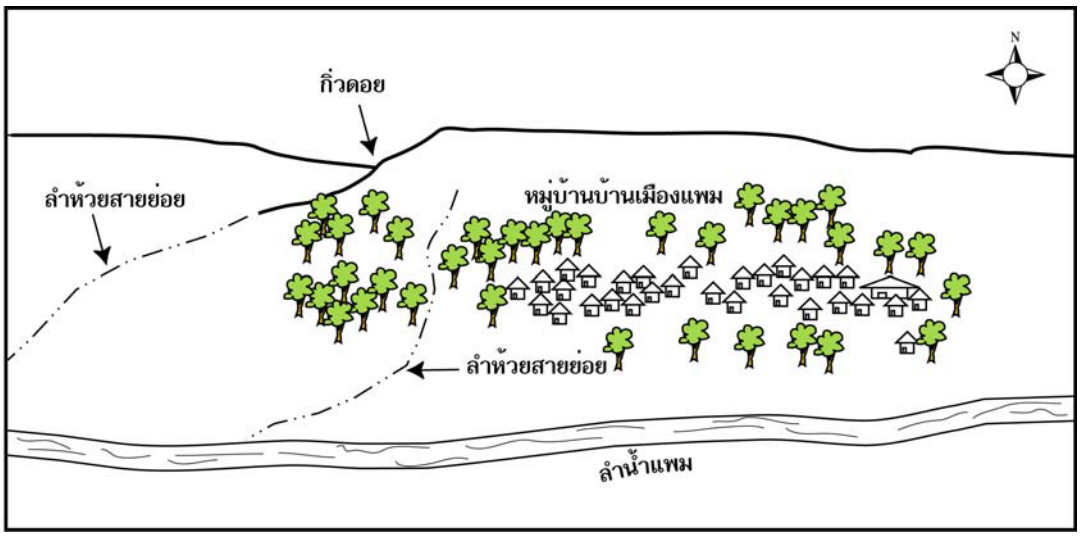

ภาพลายเส้นที่ 6.4 แสดงตัวอย่าง พื้นที่กิ่วดอยบ้านเมืองแพม และภูเขาที่มีน้ำขนาน 2 ข้าง ซึ่งเป็นพื้นที่ห้ามไม่ให้ตั้งหมู่บ้าน

ข.วิถีการดำรงชีวิต (ระบบการผลิต) และเทคโนโลยี

ระบบการผลิต ตามความเข้าใจโดยทั่วไปมักจะคิดว่าชาวไทยใหญ่และชาวกะเหรี่ยงที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณที่ลุ่มหรือหุบเขานั้นจะต้องทำการเกษตรแบบนาลุ่มเป็นหลักเพียงอย่างเดียว แต่ถ้าหากพิจารณาถึงบริบททางด้านนิเวศตลอดไปจนถึงการเมืองหรืออำนาจโดยรอบในเขตพื้นที่สูงก็จะเห็นว่าชาวบ้านจำเป็นต้องมีการปรับตัวต่อสถานการณ์ต่างๆ อยู่ตลอดเวลา เช่น ในกรณีของข้อจำกัดทางด้านนิเวศจะพบว่าพื้นที่ราบอันอุดมสมบูรณ์นั้นหาได้ยากหรือมีน้อยไม่พอเพียงต่อประชากรทั้งหมด จึงพบว่าชาวไทยใหญ่และชาวกะเหรี่ยงมีการเลือกที่จะมีหมู่บ้านขนาดเล็กในหุบเขาขนาดเล็กที่ยังจะพอเพาะปลูกได้บ้างเช่นใน หุบเขาใกล้หมู่บ้านถ้ำลอด และหุบเขาหมู่บ้านเมืองแพม ที่แม้จะไม่สมบูรณ์เท่าหุบเขาแม่ละนาและหุบเขาบ้านไร่ แต่ก็พอจะผลิตข้าวเลี้ยงประชากรได้บ้าง แต่ก็ยังไม่พอเพียงจึงพบว่าชาวบ้านได้ทำการเกษตรที่สูงหรือทำไร่เพิ่มเติมจากที่ดินรอบๆ หมู่บ้าน และในบริบททางการเมือง/อำนาจที่ผู้วิจัยกล่าวถึงนั้นได้มองผ่านประวัติศาสตร์ของพื้นที่ที่พบว่าหุบเขาซึ่งอุดมสมบูรณ์หลายแห่งถูกทิ้งร้างไปในบางช่วงเวลาโดยเฉพาะเมื่อมีเหตุการณ์ความไม่สงบมีการสงครามที่ส่งผลกระทบต่อดินแดนที่สูง คำบอกเล่าหลายครั้งกล่าวถึงการอพยพหลบหนีของชาวไทยใหญ่และกะเหรี่ยงว่าจำเป็นต้องเข้าไปอยู่ในเขตป่าลึกที่ไม่ใช่พื้นที่อุดมสมบูรณ์ ประเด็นที่ผู้วิจัยเห็นคือทั้งชาวไทยใหญ่และชาวกะเหรี่ยงไม่ได้มีระบบการผลิตรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งที่ตายตัวไม่ว่าจะเป็นการทำนาในที่ลุ่มหรือทำไร่ เพราะพวกเขาก็สามารถที่จะปรับเปลี่ยนอยู่ได้ตลอดเวลา แต่ด้วยการเรียนรู้ที่สั่งสมสืบทอดมาทำให้พวกเขามีความรู้เกี่ยวกับการทำนาในที่ลุ่มได้ดีกว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่น ดังนั้น ถ้าหากมีทางเลือกจึงเลือกที่จะทำนาลุ่มมากกว่าทำไร่ เพราะให้ผลผลิตที่สูง ใช้แรงงานน้อยกว่า (โดยหันไปใช้แรงงานของสัตว์ใหญ่พวกวัว-ควายในการปรับพื้นที่แทนคนจำนวนมาก)

การทำนาเพาะปลูกของชาวบ้านเริ่มต้นขึ้นเมื่อต้นฤดูฝนหรือช่วงเดือนกรกฎาคม ถึงแม้ว่าฤดูฝนจริง ๆ จะเริ่มต้นไปแล้วตั้งแต่ช่วงปลายเดือนมิถุนายน แต่ชาวบ้านจะใช้เวลาส่วนใหญ่ในการเตรียมดิน ไถพลิกหน้าดินและหมักดินในนาให้ได้ที่เสียก่อนลงข้าว โดยมากจะเริ่มหว่านข้าวลงในแปลงที่ใช้ลงกล้าข้าว อีกทั้ง

ช่วงเวลานี้เป็นช่วงที่มักเกิดน้ำท่วมจากอิทธิพลของพายุต้นฤดู หากลงข้าวไปก่อนเวลาอันสมควรก็คงไม่แคล้วเกิดความเสียหาย ดังนั้นชาวบ้านจึงรอจนเข้าสู่ช่วงกลางของฤดูให้ฝนซาลง พอเข้าสู่กลางเดือนกรกฎาคมชาวบ้านจึงเริ่มถอนกล้าจากแปลงของตนเพื่อดำนา

รูปที่ 6.33 รถไถเข้ามาแทนที่ควายอย่างสมบูรณ์

เข้าสู่ปลายเดือนสิงหาคมเมื่อฤดูฝนเริ่มย่างเข้าสู่กลางฤดูกาลปริมาณน้ำฝนเริ่มลดน้อยลง กลุ่มชาวบ้านในหุบเขาบ้านไร่จะมารวมตัวกันทำฝายกั้นน้ำ เพื่อยกระดับให้น้ำลางตอนปลายน้ำมีระดับที่สูงขึ้นไหลแยกไปตามร่องน้ำที่นำไปสู่ที่นาในหุบเขา การทำฝายนี้มีมาแต่ดั้งเดิมต้องทำกันใหม่เป็นประจำทุกปี เพราะเมื่อยามหน้าน้ำหลาก น้ำก็จะพัดให้ฝายพังทลายไปมาก วิธีการทำฝายชาวบ้านเจ้าของที่นาจะตกลงกันว่าแต่ละปีต้องตัดไม้ไผ่กันคนละกี่ท่อนเพื่อนำมาเหลาทำฝาย เมื่อได้ครบตามจำนวนที่กำหนดไว้แล้วจึงนัดวันทำฝาย ซึ่งใช้เวลาเพียง 2-3 วันเท่านั้น ในอดีตคนที่มีช้างก็จะช่วยทุ่นแรงโดยนำช้างมาช่วยในการสร้างฝายด้วย เมื่อเวลาสร้างฝายชาวบ้านจะกำหนดจุดที่คิดว่าสามารถยกระดับน้ำได้มากที่สุด ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณช่วงกลางของหุบเขาด้านนอก ถ้าหากลึกเข้าไปด้านในจะยกระดับน้ำได้ยากเพราะมีโพรงน้ำใต้ดินสำหรับระบายน้ำมากขึ้นน้ำก็จะน้อยลง

รูปที่ 6.34 ฝายไม้ที่เจ้าของนาในหุบเขาบ้านไร่ช่วยกันสร้าง

การเก็บเกี่ยวข้าวในนามีขึ้นในเดือนตุลาคมถึงพฤศจิกายน ขึ้นอยู่กับการเริ่มต้นปลูกใช้เวลาประมาณ 4 เดือนจึงเก็บเกี่ยวได้ ระหว่างนี้ก็ต้องคอยออกไปดูแลให้ข้าวในนาได้รับน้ำจากลำเหมืองอย่างพอเพียง และกำจัดพวกวัชพืชที่จะมาแย่งพื้นที่ของต้นข้าวที่กำลังแตกหน่อออกจากต้นกล้าที่ลงไว้ ช่วงที่เก็บเกี่ยวนี้เองที่จะมีการเอามือหรือขอแรงงาน หรือการว่าจ้างกันมากที่สุดเพราะยังไม่ถือว่าสิ้นสุดฤดูฝนอย่างสิ้นเชิง ขั้นตอนที่ต้องระมัดระวังมากคือ เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้วยังไม่สามารถตีข้าวออกจากรวงได้ทันที แต่ต้องตากข้าวไว้ในนาให้ถูกแดดจัดประมาณ 2-3 วัน เพื่อให้ข้าวแห้งสนิท ถ้าหากทำงานในช่วงนี้ช้าแล้วมีฝนตกลงมาเจ้าของก็ต้องจำใจปล่อยให้ข้าวที่เกี่ยวแช่น้ำทิ้งไว้อย่างนั้นจนกว่าจะได้แดดและแห้ง ผลเสียที่ตามมาคือข้าวจะขึ้นราไม่สามารถขายได้เจ้าของจึงต้องกล้ำกลืนกินข้าวขึ้นราไปอีกตลอดทั้งปีหน้า รวมทั้งการตีก็จะยากยิ่งกว่าเดิมต้องใช้แท่งไม้ปาดลงไปที่รวงข้าวหลาย ๆ ครั้งเมล็ดข้าวจะจะหลุดจากรวง

รูปที่ 6.35 ลำเหมืองทดน้ำเข้านาในหุบเขาบ้านไร่

การแลกเปลี่ยนแรงงาน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าการเอามือซึ่งเป็นประเพณีที่มีมาแต่ดั้งเดิมในสังคมเกษตรกรรม ได้ถูกแทนที่ด้วยการว่าจ้างเนื่องจากการถือครองที่ดินของคนในหมู่บ้านมีอยู่ในสัดส่วนที่ไม่เท่ากัน ดังนั้นจึงไม่คุ้มค่าที่ถ้าหากบางคนไปช่วยเอามือให้เพื่อนบ้านโดยใช้เวลา 1 วัน ในขณะที่เพื่อนบ้านมาช่วยที่บ้านตนใช้เวลาเพียงครึ่งวัน ทางเลือกที่ดีสำหรับพื้นที่เกษตรกรรมในหุบเขาบ้านไร่และถ้ำลอดคือการว่าจ้างคนไตนอกซึ่งมีค่าแรงที่ถูกกว่าจ้างคนในหมู่บ้าน และส่วนใหญ่คนในหมู่บ้านก็มีอาชีพหลักอย่างอื่นอยู่แล้วหรือไม่ก็มีที่ทำกินเป็นของตนเองจึงไม่ออกมารับจ้าง ส่วนชาวกะเหรี่ยงที่เมืองแพมก็ยังคงพึ่งพาระบบเครือญาติและสมาชิกในครอบครัวอยู่เช่นเดิม

หลังจากที่เก็บเกี่ยวข้าวแล้วการเพาะปลูกยังไม่สิ้นสุดลงเพียงเท่านี้ ชาวบ้านจะเริ่มเอาฟางข้าวมาลงปูในนาที่ขุดยกเป็นร่องไว้ แล้วเอาพันธุ์หอมหรือกระเทียมที่เก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ตั้งแต่การเก็บเกี่ยวเมื่อปีกลายมาปลูกอีกครั้ง การเพาะปลูกช่วงนี้ซึ่งเข้าสู่ฤดูหนาวแล้ว ไม่ต้องใช้น้ำมากเท่าปลูกข้าว เพียงแต่คอยดูแลให้พื้นที่มีความชุ่มชื้นอยู่เสมอ และในช่วงแรกก็ต้องคอยระวังสัตว์ที่จะแอบมาขโมยกินเมล็ดพันธุ์เท่านั้น บางพื้นที่ก็ได้กันไว้สำหรับปลูกผักเศรษฐกิจประเภท ผักกาด และกะหล่ำปลี ไว้เป็นรายได้เสริมเพิ่มเติม นอกเหนือจากการทำนาแล้วชาวกะเหรี่ยงและชาวไทยใหญ่ก็ยังทำไร่เพิ่มเติมเพราะผลผลิตของข้าวจากนาแม้จะมีปริมาณมากแต่ก็ไม่พอเลี้ยงคนในครัวเรือนได้ตลอดทั้งปีอีกทั้งการทำไร่ไม่ได้ปลูกเฉพาะข้าวแต่ยังมี ข้าวโพดสำหรับเลี้ยงสัตว์ ถั่ว แตง ฟัก พริก ฯลฯ ที่จำเป็นสำหรับการประกอบอาหารในครัวเรือนโดยไม่ต้องไปหาซื้อจากในตลาด

สำหรับสัตว์ที่เลี้ยงที่นับว่าเป็นรายได้ที่ดีและนิยมเลี้ยงกันมากทั้งชาวกะเหรี่ยงและไทยใหญ่คือ วัว และควาย ชาวบ้านจะเลี้ยงโดยการปล่อยทั้งฝูงทิ้งไว้ตามป่าที่อยู่โดยรอบหมู่บ้านให้หาอาหารกินเอง เจ้าของมีภาระเพียงแต่ต้องออกไปติดตามให้กลับมาอยู่ในเขตหมู่บ้านและไม่ไปรบกวนพื้นที่การเกษตรของคนอื่น อยู่เป็นระยะ ๆ และบางคนก็มีพื้นที่ล้อมรั้วไว้สำหรับเลี้ยงวัวต่างหาก บางบ้านจะทำคอกสำหรับขังวัวหรือควายที่อยู่ในหมู่บ้าน ราคาของวัวตัวหนึ่งขายได้ประมาณ 10,000 บาท และควาย มีราคาเป็น 2 เท่าของวัว โดยปกติจะมีผู้มาติดต่อขอซื้อถึงหมู่บ้านจากเจ้าของโดยตรง ซึ่งมักจะเป็นพ่อค้าคนกลางที่มาติดต่อค้าขายด้วยบ่อย ๆ สัตว์ประเภทอื่นที่เป็นรายได้เสริมคือ ไก่ เลี้ยงปล่อยไว้ตามลานบ้าน หรือมีสุ่มครอบไว้ต่างหาก และหมูที่ต้องมีคอกขัง ไม่ได้ปล่อยให้เดินหากินในหมู่บ้าน สำหรับชาวกะเหรี่ยงแล้วหมูและไก่ มีความสำคัญมากกว่าเพียงอาหารในชีวิตประจำวัน แต่เป็นสิ่งจำเป็นในการเซ่นสังเวยสำหรับการไหว้ผี และประกอบพิธีกรรมสำคัญต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน (ในอดีตชาวไทยใหญ่ก็มีการเลี้ยงผีด้วยไก่และหมูเช่นเดียวกับชาวกะเหรี่ยงเพียงแต่ปัจจุบัน

หลายบ้านได้ปรับเปลี่ยนมาใช้เครื่องเซ่นที่เป็นขนมและผลไม้แทน) ชาวบ้านจึงมักไม่ค่อยขายให้กับคนอื่น ในหมู่บ้านกะเหรี่ยงการเลี้ยงไก่จะปล่อยให้หากินเองตามลานบ้าน ส่วนหมูมีคอกที่สร้างขึ้นไว้ให้อยู่ต่างหาก หรือบางบ้านไม่ได้สร้างคอกหมูไว้แต่ใช้เลือกล่ามหมูไว้ที่ใต้ถุนบ้าน หรือใต้ถุนยุ้งข้าว ซึ่งเชือกนี้ผูกอยู่กับแผ่นหนังที่คล้องตัวหมูไว้อีกทอดหนึ่ง เป็นการกันไม่ให้เชือกไปสีกับผิวหนังของหมู แต่ละวันจะให้อาหารประมาณ 2 มื้อ ในตอนเช้า และตอนเย็น อาหารที่ให้ใช้ปลายข้าวที่เหลือจากการฝัดข้าว ที่เป็นข้าวหักแยกไว้ให้ไก่และหมู ต้มรวมกับเศษผัก เศษอาหาร หยวกกล้วยฝานเป็นแผ่นบาง ๆ และอาหารที่หมูโปรดปรานเป็นใบไม้ชนิดหนึ่งขึ้นอยู่ในป่ารอบหมู่บ้าน ชาวบ้านจะตัดใบไม้นั้นมาตากแดดให้แห้งก่อนแล้วจึงนำมาต้มผสมกับข้าวให้หมู โดยเชื่อว่าถ้าให้หมูกินผักประเภทนี้จะอ้วนดีกว่ากินกว่ากินผักอย่างอื่น

เทคโนโลยี ข้าวของเครื่องใช้ของชาวกะเหรี่ยงและไทยใหญ่มีความคล้ายคลึงกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่กล่าวถึงมาแล้วโดยเฉพาะชาวกะเหรี่ยงที่โดยพื้นฐานแล้วไม่ได้มีอุปนิสัยเป็นพ่อค้าดังเช่นชาวไทยใหญ่ ดังนั้นจึงไม่ค่อยมีการค้าขายหรือปฏิสัมพันธ์กับชุมชนใหญ่มากนักนอกจากไปหาซื้อสิ่งของจำเป็นเช่น เกลือ ในบางช่วงเวลา ความแตกต่างของการดำรงชีวิตที่อิงระบบการเกษตรแบบนาลุ่มเป็นหลักซึ่งเห็นได้ชัดเจนในกลุ่มชาวไทยใหญ่คือ ผลิตจากข้าวที่บางครั้งมีจำนวนมากพอสำหรับสำหรับขายและมีเวลาในการเดินทางไปติดต่อกับชุมชนใหญ่อยู่สม่ำเสมอจึงได้แลกเปลี่ยนเครื่องมือที่มีหน้าที่การใช้งานหลากหลายมากกว่าเครื่องมือที่มีอยู่อย่างดั้งเดิม ประกอบกับการผลิตในหุบเขาที่ทรัพยากรสมบูรณ์กว่าตามสันเขาก็เอื้อให้มีการตั้งถิ่นฐานที่ยาวนานจึงทำให้ในครัวเรือนมีข้าวของเครื่องใช้ที่มีหน้าที่เฉพาะได้มากมาย (กรณีของชาวมูเซอและลีซอจำเป็นต้องใช้เครื่องมือสารพัดประโยชน์ให้มากที่สุดเพราะการเคลื่อนย้ายจะทำให้ขนไปด้วยไม่สะดวก) เช่น มีดที่ใช้งานในครัวเรือน มีทั้งมีดสำหรับใช้แกะสลักงานไม้ มีดใช้งานทั่วไป มีขนาดเล็กที่เหมาะสำหรับทำครัว และมีดดาบสำหรับออกป่าเป็นต้น

รูปที่ 6.36 เครื่องมือทำนาเรียงลำดับจากซ้ายไปขวา จอบ มีดงอ เคียว มีดงง และมีดก๊ด

รูปที่ 6.37 เครื่องมือทำไร่ งอง และมีดงอ

รูปที่ 6.38 มีดต่างๆ คือ มีดงอ มีดปลายแหลม และมีดเหลา

รูปที่ 6.39 ขวานผ่าฟืน พะโต้ และขวานตัดไม้

จากภาพเครื่องมือของชาวไทยใหญ่ข้างต้นจะเห็นได้ว่าเครื่องมือที่ใช้ส่วนใหญ่ยังคงมีขนาดเล็กที่พกพาได้สะดวกแต่ความแตกต่างกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นคือความหลากหลายของเครื่องมือ และในการเพาะปลูกที่ลุ่มก็ยังมีเครื่องทุ่นแรงช่วยในการปรับพื้นที่อีกหลายชนิด

ค.ระบบเครือญาติและองค์กรทางสังคมในการตั้งถิ่นฐาน

ไทยใหญ่ ในอดีตสมาชิกในหมู่บ้านโดยมากจะเป็นกลุ่มเครือญาติเดียวกันทั้งโดยสายเลือดและโดยการแต่งงาน ถ้าหากหมู่บ้านใดตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นระยะเวลานานแล้วก็จะพบว่ากลุ่มเครือญาติในหมู่บ้านนั้นแบ่งออกไปได้อีกหลายกลุ่ม แต่ถ้าหากเป็นหมู่บ้านที่ยังอายุน้อยก็มักเป็นคนจากกลุ่มเครือญาติใกล้ชิดหรือคนคุ้นเคยจากหมู่บ้านเดิม หากพื้นที่ตั้งหมู่บ้านเป็นเพียงหุบเขาหรือพื้นที่ขนาดเล็กก็จะพบขนาดของหมู่บ้านที่มีจำนวนบ้านเฉลี่ยแล้วประมาณ 20-25 หลังคาเรือน เหตุเพราะทรัพยากรธรรมชาติที่มีจำกัด เมื่อประชากรเพิ่มมาขึ้นก็จะเริ่มมีการรวมกลุ่มเพื่อย้ายออกไปหาที่อยู่ใหม่พร้อมกับผู้นำหรือผู้อาวุโสที่กลุ่มนี้เคารพ ที่ โดยคนที่อพยพไปประกอบด้วยเครือญาติที่สนิทกัน ดังกรณีของบ้านถ้ำลอดที่แต่เดิมเป็นกลุ่มชาวบ้านจากบ้านไม้ลันที่ทรัพยากรลดน้อยลงไม่พอเพียงต่อประชากรจึงได้อพยพต่อมายังบ้านหัวลาง ในตอนแรกยังเป็นเพียงหย่อมบ้านเล็กในกลุ่มคนคุ้นเคยใกล้ชิด จนเมื่อย้ายมาอยู่บ้านถ้ำลอดที่แม้จะมีขนาดของหุบเขาเล็กแต่เศรษฐกิจที่ขยายตัวทั้งการเกษตรและท่องเที่ยวนำรายได้เข้าหมู่บ้านมากขึ้น กลุ่มเครือญาติที่อพยพเข้ามาภายหลังนั้นจึงได้แยกไปอีกหลายกลุ่มและหลายแหล่งที่มา นอกจากนี้ยังมีเครือญาติจากการแต่งงานข้ามหมู่บ้าน ซึ่งจะทำให้ความสัมพันธ์นี้โยงไปสู่ชุมชนใกล้เคียงอีกจำนวนมาก

ด้านองค์กรทางสังคมของชาวไทยใหญ่อาจจะไม่มีตำแหน่งสำคัญในหมู่บ้านมากนักมีเพียงพ่อหลวงหรือผู้ใหญ่บ้าน หมอเมืองที่เป็นผู้ประกอบพิธีเลี้ยงมือซึ่งเป็นพิธีสำคัญทุกปี และที่พิเศษคือคนที่ชาวบ้านเรียกว่า “สล่า” ในหมู่บ้านมีสล่าได้หลายคนขึ้นอยู่กับความชำนาญของแต่ละคนเช่น เชี่ยวชาญด้านการรักษาโรคโดยใช้สมุนไพร รับทำนายโชคชะตาหรือตรวจหาเคราะห์ร้ายและทำพิธีกรรมให้ หรือชำนาญในการสร้างบ้านเรือน เป็นต้น อาจจะเรียกได้ว่าคนกลุ่มนี้คือช่างที่ชำนาญเฉพาะทางซึ่งต้องได้รับการฝึกฝน สืบทอดวิชามาจากผู้มีความรู้รุ่นก่อนหน้านี้และสะสมประสบการณ์เป็นระยะเวลาพอสมควรจึงได้รับการยอมรับจากสังคม แต่สำหรับเรื่องราวความเป็นไปในหมู่บ้านกลุ่มที่มีเสียงในการตัดสินใจส่วนใหญ่แล้วคือ พ่อหลวง หมอเมือง และกลุ่มผู้อาวุโส โดยเฉพาะพ่อหลวงและหมอเมืองนั้นบางครั้งมีการสืบทอดตำแหน่งกันโดยสายเครือญาติ ในบางครั้งจึงทำให้เกิดปัญหาระหว่างกลุ่มตระกูลจึงเกิดการแยกชุมชนออกไปตั้งใหม่

กะเหรี่ยง ครอบครัวเป็นสิ่งสำคัญต่อชาวกะเหรี่ยงซึ่งมีความผูกพันกันอย่างลึกซึ้ง หากใครเดือดร้อนก็ต้องช่วยเหลือกัน ชาวกะเหรี่ยงค่อนข้างเคร่งครัดในเรื่องความสัมพันธ์ชาย-หญิง แม้ว่าสังคมกะเหรี่ยงจะไม่ได้ปิดกั้นการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างชาย-หญิง แต่ก็มักคาดหวังให้อยู่ในสายตาของผู้ใหญ่ ความเหมาะสมทางตระกูลเป็นหลักแต่ขึ้นอยู่กับคน 2 คน ที่เมื่อมีใจต้องกันฝ่ายหญิงต้องส่งผู้ใหญ่ไปสู่ขอผู้ชาย และในช่วงปีแรกของการแต่งงานผู้ชายที่เป็นฝ่ายแต่งเข้าครอบครัวผู้หญิงนั้นต้องอยู่ช่วยทำงานทุกอย่างโดยเฉพาะในด้านการเพาะปลูก เมื่อพ้นไปแล้วจึงสามารถแยกบ้านออกไปอยู่ต่างหากได้ ครอบครัวกะเหรี่ยงนิยมมีลูกหลายคนเนื่องจากการทำเกษตรยังต้องพึ่งแรงงานอยู่อีกจำนวนมาก โดยเฉพาะการทำไร่ หมู่บ้านเมืองแพมที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลนี้แม้จะมีที่นาก็จริงแต่ด้วยความเป็นหุบเขาตอนต้นน้ำจึงทำให้ไม่สมบูรณ์นัก ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงต้องทำไร่ร่วมด้วย

ความสัมพันธ์ของเครือญาติเป็นสิ่งที่โยงไปสู่บทบาททางการปกครอง ในกรณีของผู้นำทางศาสนา (หมอเมือง) การถ่ายทอดจะต้องกระทำเฉพาะในกลุ่มเครือญาติที่เป็นสายตระกูลเดียวกัน เช่น ผู้สืบทอดต้องเป็นลูกชายคนโต หรือถ้าไม่เช่นนั้นก็ต้องเป็นญาติสนิท และมีความใกล้ชิดกันมาก และในกรณีของผู้นำหมู่บ้านถึงแม้ว่าจะเลือกจากความนับถือของชาวบ้านต่อตัวบุคคล แต่เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นความสัมพันธ์ของผู้นำคนก่อนหน้ากับผู้นำคนใหม่ ๆ ที่ขึ้นมาดำรงตำแหน่งสืบต่อ เพราะความน่าเชื่อถือที่ชาวบ้านมีต่อคนรุ่นพ่อหรือบรรพบุรุษ ก็อาจตกทอดลงมาสู่ลูกหลานด้วย ในอดีตกลุ่มทางสังคมที่มีความสำคัญของชาวกะเหรี่ยงเป็นกลุ่มผู้อาวุโส และผู้นำหมู่บ้าน ที่ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ การตั้งถิ่นฐานใหม่แต่ละครั้งจะได้รับความยินยอมพร้อมใจจากกลุ่มผู้อาวุโสและผู้นำซึ่งมักจะเป็นผู้เลือกสถานที่ตั้งถิ่นฐาน บทบาทของผู้อาวุโสเป็นที่ปรึกษาให้กับชาวบ้านทั้งในเรื่องส่วนตัว และเกี่ยวกับประเพณีของชาวกะเหรี่ยง ในเรื่องของอาวุโสไม่มีศาสนาหรือข้อจำกัดใดมาปิดกั้น

6.2.1.3 พื้นที่ประกอบพิธีกรรมศพ

1.ไทยใหญ่

คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านหลายคนเล่าว่าแต่ก่อนเวลามีคนตายในหมู่บ้านจะเอาไม้ทั้งต้นมาขุดทำเป็นโลงแกะสลักที่หัวโลง (ลักษณะเหมือนโลงผีแมน) คนแก่ ๆ เมื่ออายุประมาณ 60-70 ปี ก็จะเริ่มทำโลงของตัวเองไว้แล้ว ถ้าหากยังไม่ได้ใช้เวลามีงานเทศกาลก็จะใช้โลงนี้เป็นที่หมักข้าวไว้เลี้ยงแขกที่มาในงาน คนที่จะทำโลงศพไม้นี้จะเป็นคนที่มีฐานะดี[17] เมื่อเวลาตายก็จะเอาใส่โลงศพที่มีขนาดพอดี ๆ ไม่ใหญ่หรือเล็กเกินไป นำไปฝังที่ป่าช้า

รูปที่ 6.40 โลงศพที่ประดับประดาไว้อย่างสวยงาม

สำหรับคนทั่วไปเวลาตายจะใช้เสื่อสานใหม่มาห่อตัวศพไว้ทำพิธีที่บ้านประมาณ 2-3 วัน ถ้าหากคนไหนตายไม่ดี เช่น ต้นไม้ล้มทับ ถูกปืนยิง เป็นต้น ก็จะไม่ไว้ศพที่บ้านจะต้องเอาศพไปฝังที่ป่าช้าในวันนั้นเลยไม่มีการทำพิธีใดให้ ส่วนคนที่ตายธรรมดา เช่นแก่ตาย หรือป่วยตาย ก็จะเอาเสื่อห่อศพ หาเสื้อผ้าใหม่มาใส่ให้ (บางคนก็บอกว่าไม่ต้องใส่ให้ใหม่) ตอนเช้ามีการสวดเป็นภาษาไทยใหญ่ คนที่รู้ภาษาไทยใหญ่ดีจะมานั่งอ่านจากหนังสือที่เขียนไว้เป็นภาษาไทยใหญ่ โดยมากคนที่มานั่งฟังจะเป็นคนเฒ่าคนแก่ พิธีช่วงนี้เรียกว่า “พางธรรม” เนื้อหาส่วนใหญ่คนที่ฟังพอเข้าใจบอกว่าคล้ายกับนิทานชาดกที่เล่าเรื่องของพระพุทธเจ้าแต่ละชาติ (พระเจ้าสิบชาติ) พอช่วงสายถ้าหากนิมนต์พระสงฆ์มาได้ก็จะนิมนต์มาสวด

เมื่อถึงเวลาฝังจะเอาเสื้อผ้า ของใช้พวกที่นอน ผ้าห่ม ของผู้ตายใส่ไปให้ด้วย สำหรับคนมีฐานะดีจะใส่

[17] สัมภาษณ์ นายคำส่วย สินเกิดสุข อายุ 60 ปี นายเก่ตั๊ะ เสลาสุวรรณ อายุ 64 ปี และนายทุน คูนรัตนกุล อายุ 64 ปี

เงินแถบ (เงินรูปแท่งแบบเก่า) ลงไปให้ศพด้วย หลังจากนั้นจึงเคลื่อนย้ายไปฝังไว้ที่ป่าช้าของหมู่บ้าน ปัจจุบันนี้บ้านถ้ำลอดใช้วิธีเผาทุกครั้งที่มีคนตาย โดยคาดว่าพิธีได้เปลี่ยนจากการฝังเป็นเผาเมื่อสมัยของกำนันมณี เสลาสุวรรณ สำหรับป่าช้าที่เริ่มแรกใช้วิธีการฝังก็ต้องฝังไปตลอด แต่ถ้าหากเผาแล้วก็ต้องเผาตลอดเช่นกัน ดังนั้นบ้านถ้ำลอดที่ป่าช้าปัจจุบันตั้งอยู่บริเวณริมลำห้วยแห้งจุดที่ใกล้กับสะพานข้ามน้ำห้วยแห้งระหว่างบ้านถ้ำลอดใต้และถ้ำลอดเหนือ เป็นป่าช้าที่ใช้วิธีการเผาเพียงอย่างเดียว ที่ป่าช้าเดิมซึ่งเป็นการฝังนั้นอยู่ใกล้กับบ้านเหนือ เดินไปทางห้วยแห้งอ่อนนั่นเอง

การเลือกป่าช้าเมื่อแรกตั้งบ้านเรือนจะเป็นที่รับรู้กันทั่วไปอยู่แล้วว่าพื้นที่ด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้านจะเป็นที่ตั้งของป่าช้า แต่ว่าไม่ประกาศให้รู้เพราะถือเคล็ดว่าถ้าหากบอกไปจะทำให้เกิดการล้มตาย แต่นอกจากทิศทางแล้วยังมีความเชื่ออื่นในการกำหนดพื้นที่อีกคือ

1.ถ้าหากป่าช้าอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้านแล้ว ทางด้านตะวันออกห้ามตั้งวัด เพราะจะทำให้หมู่บ้านซึ่งอยู่ตรงกลางต้องแบกภาระหนัก (เหมือนกับเป็นคานหามที่แบกป่าช้าไว้ข้างหนึ่งกับวัดอีกข้างหนึ่ง)

2.ห้ามตั้งป่าช้าไว้ตรงกลางระหว่างหมู่บ้าน สำหรับบ้านถ้ำลอดไม่ถือว่าตั้งระหว่างกลางเพราะตำแหน่งเยื้องไปทางทิศตะวันตกไม่มีกลุ่มบ้านขนาบข้าง

3.ห้ามตั้งป่าช้าไว้สูงกว่าหมู่บ้าน

รูปที่ 6.41 ก่อนเผาจะรื้อเครื่องประดับโลงออกก่อนเผา พร้อมกับสิ่งของเครื่องใช้ของผู้ตาย

2.กะเหรี่ยง

พิธีเกี่ยวกับการตายของชาวกะเหรี่ยงจัดว่ามีความสำคัญมากเพราะถือว่าเป็นการให้เกียรติผู้ตายเป็นครั้งสุดท้าย ชาวกะเหรี่ยงจะเก็บศพไว้เป็นวันคี่ เช่น 1 คืน 3 คืน และ 7 คืน เป็นต้น ขึ้นอยู่กับฐานะทางการเงินของครอบครัวผู้ตาย และปัจจัยอื่นด้วยคือ ถ้ากรณีที่คนตายเป็นคนเฒ่าคนแก่มีญาติพี่น้อง ลูกหลานและคนเคารพนับถือมากก็จะเก็บศพไว้นานถึง 7 วัน เพื่อเป็นการให้เกียรติต่อผู้ตายและรอให้ ผู้ที่จะมาเคารพศพเดินทางมาทันในพิธีที่ทำให้คนตายเป็นครั้งสุดท้าย แต่ถ้าหากคนตายไปตายที่นอกเขตหมู่บ้าน หรือตายไม่ดี (เช่น ต้นไม้ทับ ถูกสัตว์ป่ากัดตาย คลอดลูกตาย เป็นต้น) ก็จะต้องนำศพไปทำพิธีในวันนั้นโดยทันที

การทำศพในอดีตหากผู้ตายเป็นคนธรรมดาทั่วไปจะใช้เสื่อไม้ไผ่แบบเดียวกับที่ใช้ตากข้าวมาห่อศพแล้วนำไปตั้งไว้ที่กลางลานบ้าน เพื่อรอให้คนในหมู่บ้านมาทำพิธี แต่ถ้าผู้ตายเป็นคนที่ชาวบ้านนับถือมาก เช่น กรณี ปู่ของพ่อเฒ่าพะแหม่ยาในตอนนั้นผู้ตายดำรงตำแหน่งผู้นำหมู่บ้านตายลง ชาวบ้านและลูกหลานจึงได้ช่วยกันขุดโลงจากต้นไม้ทั้งต้นมีฝาประกบปิดด้านบน (ลักษณะเหมือนโลงศพของผีแมน) แต่ไม่ได้แกะสลักหัวโลง (เป็นโลงที่ตัดหัว-ท้าย เรียบ ๆ)สำหรับใส่ศพผู้ตาย ซึ่งพ่อเฒ่าพะแหม่ยาเล่าให้ฟังว่าคนที่มาช่วยงานในตอนนั้นมีมากมาย[18]

การทำพิธีศพจะมีทั้งฝังและเผาขึ้นอยู่กับ

1.ฤดูกาล ถ้าเป็นฤดูฝน ก็จะต้องฝังเพราะไม่สามารถจุดไฟเผาได้ แต่ถ้าเป็นฤดูแล้ง ทั้งหนาวและร้อน ก็จะทำการเผา

2.ผู้ตายสั่งไว้ก่อนตายเป็นกรณีพิเศษ

ของอุทิศที่ให้ไว้กับคนตายจะประกอบด้วยเครื่องมือเครื่องใช้ทุกอย่างของคนตายคือ เสื้อผ้าชุดใหม่ใส่ให้ตัวผู้ตายไปด้วย พร้อมกับเงินโบราณที่เรียกว่าเงินแถบวางไว้ให้ทั้งหมด 8 จุด คือ ดวงตาทั้ง 2 ข้าง ปาก มือและเท้าทั้ง 2 ข้าง และบนอก หากเป็นการฝังจะเอาศพวางคว่ำหน้าลงไปก่อน หรือถ้ามีโลงก็จะต้องนำศพออกมาจากโลงวางคว่ำหน้า แล้วทำลายโลงศพให้พังก่อนจะฝังตามลงไป ส่วนของอุทิศอย่างอื่นพวกเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันคือ ช้อน ชาม จาน ที่นอน หมอน มุ้ง ทุกอย่างต้องทำลายให้แตกหักเสียหายทั้งหมดก่อน เพราะชาวกะเหรี่ยงถือว่าของใช้ที่สมบูรณ์เป็นของใช้ของคนเป็น แต่ของใช้ที่แตกหักเสียหายก็เป็นของคนตาย ถ้าหากไม่ทำลายให้เสียหายก่อนวางอุทิศให้คนตายก็ไม่สามารถใช้เครื่องใช้เหล่านั้นได้ และเมล็ดพืชที่ปลูกอยู่ในไร่ทุกชนิดสำหรับให้ผู้ตายนำไปปลูกในโลกที่จะเดินทางไปอยู่ ของอุทิศทั้งหมดนี้วางไว้ให้ผู้ตายต่างหากที่โคนต้นไม้ที่ใดก็ได้ ถ้าเป็นกรณีที่ใช้วิธีเผาจะต้องวางศพให้คว่ำหน้าเช่นเดียวกับฝัง และของที่อุทิศให้ก็จะนำไปเผาให้ที่อื่นแยกต่างหาก นอกจากนี้ยังมีกรณีของผู้ตายเป็นผู้หญิงยังไม่ได้แต่งงานจะทำพิธีฝังและเปลี่ยนชุดของผู้ตายให้เป็นชุดของคนแต่งงานแล้ว เพราะถือว่าถ้าตายไปทั้ง ๆ ที่ยังไม่ได้แต่งงานจะเป็นบาปอย่างมากสถานที่ฝังของผู้หญิงที่ยังไม่แต่งงานก็ต้องแยกออกไปต่างหากจากคนอื่น

ป่าช้าที่ใช้ฝังศพต้องแยกระหว่างป่าช้าที่ใช้ฝังและป่าช้าที่ใช้เผา ซึ่งที่เมืองแพมอยู่ในพื้นที่เดียวกันเพียงแต่แยกกันอย่างเด็ดขาด ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน

[18] สัมภาษณ์นายพะแหม่ยา รัตนอารยธรรม อายุ 93 ปี

เนื้อหาในบทนี้ผู้วิจัยได้ใช้เกณฑ์ทางด้านระบบนิเวศมาใช้ในการจัดแบ่งรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงของอำเภอปางมะผ้า ในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์อาจจะไม่ได้มีการเจาะจงเลือกพื้นที่รูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเพียงเฉพาะอย่างแต่ก็อาจจะมีรูปแบบที่ถูกเลือกใช้มากเป็นพิเศษซึ่งเป็นการแสดงถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างลักษณะทางกายภาพของพื้นที่/ระบบนิเวศ และวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งก็ยังอยู่ภายใต้บริบทของประวัติศาสตร์ และความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน ดังเช่นในกรณีการเลือกตั้งถิ่นฐานของชาวมูเซอแดงในบริเวณพื้นที่สูงริมลำน้ำในหมู่บ้านวนาหลวงนั้นเกิดจากการจัดการโดยหน่วยงานในภาครัฐที่เข้ามาจัดสรรพื้นที่ใหม่ให้กับชาวบ้านซึ่งก็ทำให้วิถีการผลิตของชาวบ้านโดยเฉพาะการเกษตรเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้น วิธีการมองในเรื่องการตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านหรือกลุ่มชาติพันธุ์ในประเด็นนี้คือควรจะมองผ่านบริบทที่ซับซ้อนของพื้นที่และผู้คนจึงจะเข้าใจวิธีการเลือกหรือใช้พื้นที่แต่ละประเภทได้มากยิ่งขึ้น

บทที่ 7
การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของปัจจัยการตั้งถิ่นฐาน ทางด้านกายภาพและนัยทางโบราณคดี

จากเนื้อหาในบทที่ 6 ที่ผู้เขียนทำการเก็บข้อมูลการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ด้วยวิธีการสังเกตการณ์ และจากการสัมภาษณ์กลุ่มชาติพันธุ์จำนวน 5 กลุ่ม คือ กลุ่มไทยใหญ่ กะเหรี่ยง ลีซอ มูเซอแดง และมูเซอดำ โดยมีประเด็นหลักอยู่ที่ปัจจัยการเลือกตั้งถิ่นฐานทางด้านกายภาพ และวัฒนธรรม เพื่อหาลักษณะของพื้นที่ที่มีการเลือกตั้งถิ่นฐานในเขตพื้นที่สูงในการทำงานที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้วิเคราะห์รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้าแต่ละกลุ่มโดยใช้ข้อมูลที่ได้จากการทำงานในภาคสนามในหมู่บ้านซึ่งเป็นตัวแทนของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มละ 1 หมู่บ้าน ซึ่งข้อมูลที่ได้ส่วนใหญ่มีลักษณะในเชิงพรรณนาและเปรียบเทียบจากหมู่บ้านเก่าที่ถูกทิ้งร้างไป หรือหมู่บ้านในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันแต่มีจำนวนตัวอย่างสำหรับเปรียบเทียบน้อยมาก จึงทำให้ผลการวิเคราะห์และสรุปรูปแบบพื้นที่ในการเลือกตั้งถิ่นฐานอาจจะไม่ชัดเจนนักเนื่องจากตัวเลขในการวิเคราะห์มีจำนวนน้อยจนเกินไป

เนื้อหา***ส่วนแรก***ในบทนี้ผู้วิจัยจึงได้นำผลที่ได้จากการศึกษาของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์นั้นจะนำมาตรวจสอบอีกครั้งด้วยการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของลักษณะพื้นที่กับข้อมูลทางด้านกายภาพของหมู่บ้านต่างๆ ในเขตพื้นที่อำเภอปางมะผ้าอีกจำนวน 34 หมู่บ้าน ซึ่งประกอบด้วยข้อมูลจากหมู่บ้านของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงของปางมะผ้าในปัจจุบัน วิธีการที่นำมาใช้วิเคราะห์ในครั้งนี้เป็นโปรแกรมทางสถิติ ซึ่งเป็นโปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่ถูกพัฒนาขึ้นเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงสถิติ ผู้เขียนตระหนักดีว่าโดยทางสถิติแล้วจำนวนตัวอย่าง 34 หมู่บ้านที่มีนี้ยังอาจจะเป็นจำนวนที่น้อยจนเกินไปแต่การทำงานก็ยังมีข้อจำกัดอยู่ที่การเข้าถึงหมู่บ้านในเขตพื้นที่สูงบางหมู่บ้านทำได้ยากเนื่องจากติดปัญหาชายแดนและเส้นทางคมนาคม แต่อย่างน้อยก็อาจจะช่วยให้การคาดการณ์มีความเป็นไปได้มากกว่าการใช้ข้อมูลจากหมู่บ้านเพียง 6 หมู่บ้านเท่านั้น ***ส่วนที่สอง*** เป็นการสรุปการใช้พื้นที่ในเขตพื้นที่สูงและนัยทางโบราณคดี

7.1 ลักษณะพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนพื้นที่สูง

ผลการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาจากกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงจำนวน 5 กลุ่มชาติพันธุ์ คือ ไทยใหญ่ กะเหรี่ยง มูเซอแดง มูเซอดำ และลีซอ พบว่ามีการเลือกพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานหลัก ๆ อยู่ 4 ประเภท ซึ่งผู้วิจัยได้แสดงไว้ในรายละเอียดของบทที่ 6 ไว้แล้ว เกณฑ์สำคัญที่ผู้วิจัยนำมาใช้ในการแบ่งลักษณะการตั้งถิ่นฐานครั้งนี้ยังคงยึดตามโครงสร้างทางธรณีวิทยาของพื้นที่เป็นหลัก ตามแผนภูมิที่ได้นำมาแสดงไว้ด้านล่าง

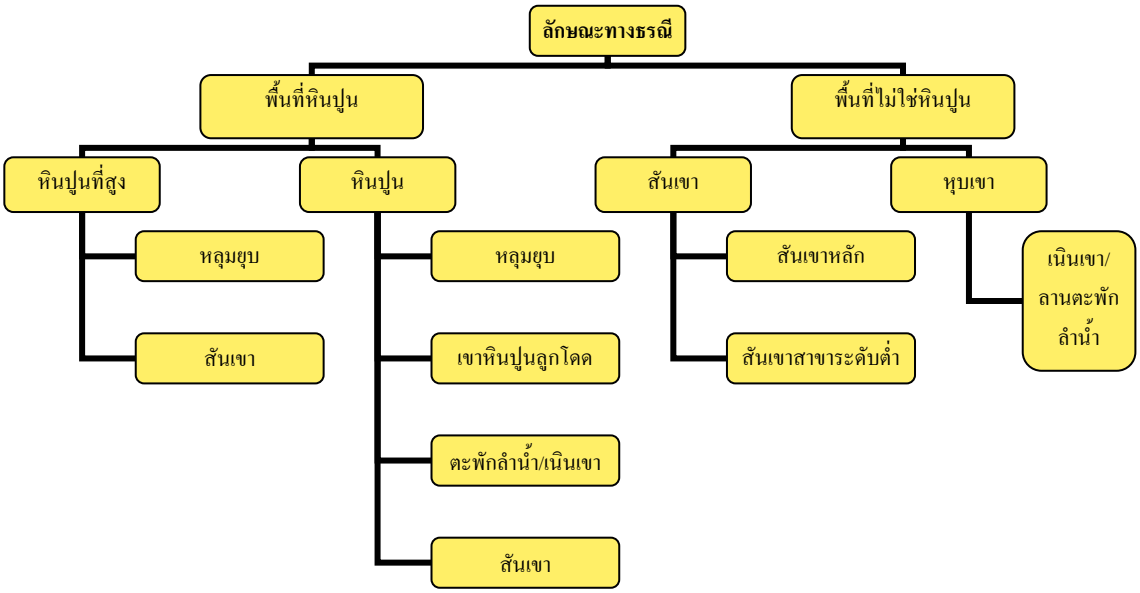

แผนภูมิที่ 7.1 แสดงการแบ่งลักษณะพื้นที่ตามโครงสร้างทางธรณีวิทยา

ในบทที่ 6 ผู้วิจัยได้แบ่งพื้นที่การตั้งถิ่นฐานออกตามระบบนิเวศคือ ระบบนิเวศในหุบเขา (Valley) และระบบนิเวศของพื้นที่สูง (Hill) ซึ่งได้แสดงนัยถึงลักษณะของพื้นที่ที่อาจจะแบ่งตามโครงสร้างทางธรณีที่ได้แสดงไว้ในแผนภูมิที่ 7.1 ได้ 4 รูปแบบ ซึ่งผู้วิจัยจะได้ทดสอบข้อสมมติฐานนี้ต่อไปในหัวข้อของการวิเคราะห์โดยวิธีทางสถิติ

ตารางที่ 7.1 สรุปรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่ม

กลุ่มชาติพันธุ์	ลักษณะพื้นที่				รวม
	เนินเขา/ลานตะพักลำน้ำ	พื้นที่หินปูน: สันเขา/ขอบหลุมยุบ	หินปูนที่สูง: สันเขา/ขอบหลุมยุบ	สันเขาสาขาระดับต่ำ	
ไทยใหญ่	7	3	-	-	10
กะเหรี่ยง	2	-	-	-	2
ลีซอ	1	-	5	-	6
มูเซอแดง	2	5	-	4	11
มูเซอดำ	-	4	-	1	5
รวม	12	12	5	5	34

จากตารางสรุปข้างต้นยังมีข้อจำกัดถึงจำนวนหมู่บ้านในบางกลุ่มชาติพันธุ์โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่ในพื้นที่สูงของปางมะผ้าผู้วิจัยสามารถเก็บข้อมูลได้เพียง 2 หมู่บ้านจาก 3 หมู่บ้าน เนื่องจากการเดินทางที่ค่อนข้างลำบาก

ตารางที่ 7.2 แสดงข้อมูลหมู่บ้านในเขตอำเภอปางมะผ้า

No.	หมู่บ้าน	กลุ่มชาติพันธุ์	ลุ่มน้ำ	โครงสร้างธรณี	ลักษณะพื้นที่	ระยะห่างจากแหล่งน้ำ (ม.)	รูปแบบแหล่งน้ำ	ระดับความสูง	ประชากร (คน)[1]
1	ถ้ำลอด	ไทยใหญ่	ลาง	Karst	ที่ราบ/เนินเขาริมน้ำ	200	ลำน้ำสายหลัก	680	652
2	ปางคาม	ไทยใหญ่	โป่งแสนปี๊ก	Karst	ที่ราบ/เนินเขาริมน้ำ	0	ลำน้ำสาขา	903	348
3	แม่ละนา	ไทยใหญ่	แม่ละนา	Karst	ที่ราบ/เนินเขาริมน้ำ	0	ลำน้ำสายหลัก	815	577
4	ไม้สุง	ไทยใหญ่	โป่งแสนปี๊ก	Karst	สันเขา/ขอบหลุมยุบ	0	บ่อน้ำ	1188	104
5	ไม้ลัน	ไทยใหญ่	โป่งแสนปี๊ก	Karst	สันเขา/ขอบหลุมยุบ	50	บ่อน้ำ	1160	214
6	นาปู่ป้อม	ไทยใหญ่	ของ	Non-Karst	ที่ราบ/เนินเขาริมน้ำ	20	ลำน้ำสายหลัก	453	315
7	ทุ่งสาแล	ไทยใหญ่	ของ	Non-Karst	ที่ราบ/เนินเขาริมน้ำ	20	ลำน้ำสายหลัก	426	392
8	น้ำฮูผาเสื่อ	ไทยใหญ่	โป่งแสนปี๊ก	Karst	สันเขา/ขอบหลุมยุบ	500	น้ำซับ/น้ำซึม	617	160
9	หนองหอย	ไทยใหญ่	โป่งแสนปี๊ก	Non-Karst	ที่ราบ/เนินเขาริมน้ำ	20	ลำน้ำสายหลัก	589	90
10	บ้านไร่	ไทยใหญ่	ลาง	Karst	ที่ราบ/เนินเขาริมน้ำ	100	ลำน้ำสายหลัก	576	459
11	เมืองแพม	กะเหรี่ยง	ลาง	Non-Karst	ที่ราบ/เนินเขาริมน้ำ	10	ลำน้ำสายหลัก	720	543
12	แม่อุมอง	กะเหรี่ยง	ลาง	Non-Karst	ที่ราบ/เนินเขาริมน้ำ	100	ลำน้ำสาขา	970	380
13	ปางบอน	มูเซอแดง	โป่งแสนปี๊ก	Non-Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	200	ลำห้วยบนเขา	741	320
14	ปางตอง	มูเซอแดง	โป่งแสนปี๊ก	Karst	สันเขา/ขอบหลุมยุบ	400	ลำน้ำสาขา	892	241
15	น้ำจาง	มูเซอแดง	โป่งแสนปี๊ก	Karst	ที่ราบ/เนินเขาริมน้ำ	10	ลำน้ำสาขา	900	175
16	ผาแดง	มูเซอแดง	โป่งแสนปี๊ก	Karst	สันเขา/ขอบหลุมยุบ	0	น้ำซับ/น้ำซึม	895	217
17	ห้วยแห้ง	มูเซอแดง	ลาง	Non-Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	600	ลำห้วยบนเขา	952	218

[1] จากฐานข้อมูลประชากรของโรงพยาบาลปางมะผ้าสำรวจเมื่อปี พ.ศ.2546

ตารางที่ 7.2 แสดงข้อมูลหมู่บ้านในเขตอำเภอปางมะผ้า

No.	หมู่บ้าน	กลุ่มชาติพันธุ์	ลุ่มน้ำ	โครงสร้างธรณี	ลักษณะพื้นที่	ระยะห่างจากแหล่งน้ำ (ม.)	รูปแบบแหล่งน้ำ	ระดับความสูง	ประชากร (คน)[2]
18	แสนคำลือ	มูเซอแดง	ลาง	Non-Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	700	ลำห้วยบนเขา	874	147
19	แอโก๋	มูเซอแดง	ลาง	Non-Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	0	ลำน้ำสายหลัก	739	364
20	ผามอน	มูเซอแดง	ลาง	Karst	สันเขา/ขอบหลุมยุบ	0	น้ำซับ/น้ำซึม	967	329
21	ยาป่าแหน	มูเซอแดง	แม่ละนา	Karst	สันเขา/ขอบหลุมยุบ	0	บ่อน้ำ	1014	491
22	ผาเจริญ	มูเซอแดง	แม่ละนา	Karst	สันเขา/ขอบหลุมยุบ	200	น้ำซับ/น้ำซึม	889	89
23	วนาหลวง	มูเซอแดง	ลาง	Karst	ที่ราบ/เนินเขาริมน้ำ	10	ลำน้ำสายหลัก	628	702
24	ห้วยเฮี้ยะ	มูเซอดำ	โป่งแสนปี๊ก	Non-Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	100	ลำห้วยบนเขา	1018	205
25	จ่าโบ่	มูเซอดำ	แม่ละนา	Karst	สันเขา/ขอบหลุมยุบ	0	น้ำซับ/น้ำซึม	913	243
26	ผาเผือก	มูเซอดำ	โป่งแสนปี๊ก	Karst	สันเขา/ขอบหลุมยุบ	500	ลำห้วยบนเขา	985	126
27	บ่อไคร้	มูเซอดำ	แม่ละนา	Karst	สันเขา/ขอบหลุมยุบ	500	ลำห้วยบนเขา	743	232
28	ลูกข้าวหลาม	มูเซอดำ	แม่ละนา	Karst	สันเขา/ขอบหลุมยุบ	0	บ่อน้ำ	840	363
29	น้ำริน	ลีซอ	ลาง	Karst	ที่ราบ/เนินเขาริมน้ำ	0	ลำน้ำสาขา	850	489
30	หนองตอง	ลีซอ	ลาง	Upper Karst	ที่สูงหินปูน: สันเขา/ขอบหลุมยุบ	0	น้ำซับ/น้ำซึม	788	600
31	หนองผาจ้ำ	ลีซอ	ไม่มีลุ่มน้ำ	Upper Karst	ที่สูงหินปูน: สันเขา/ขอบหลุมยุบ	0	บ่อน้ำ	885	535
32	กิ๊ดสามสิบ	ลีซอ	ไม่มีลุ่มน้ำ	Upper Karst	ที่สูงหินปูน: สันเขา/ขอบหลุมยุบ	0	บ่อน้ำ	1073	1123
33	น้ำบ่อสะเป่	ลีซอ	ไม่มีลุ่มน้ำ	Upper Karst	ที่สูงหินปูน: สันเขา/ขอบหลุมยุบ	500	บ่อน้ำ	982	667
34	นาอ่อน	ลีซอ	ไม่มีลุ่มน้ำ	Upper Karst	ที่สูงหินปูน: สันเขา/ขอบหลุมยุบ	400	น้ำซับ/น้ำซึม	1026	200

[2] จากฐานข้อมูลประชากรของโรงพยาบาลปางมะผ้าสำรวจเมื่อปี พ.ศ.2546

7.2 การใช้การวิเคราะห์ทางสถิติในงานวิจัย

การวิเคราะห์ด้วยวิธีทางสถิติของงานวิจัยครั้งนี้เป็นส่วนหนึ่งของการทำงานวิจัยซึ่งช่วยในการประมวลผลข้อมูลประกอบด้วยขั้นตอนต่างๆ ดังต่อไปนี้

7.2.1 คำถามของงานวิจัยหรือปัญหาของการศึกษา ส่วนหนึ่งเกิดจากฐานข้อมูลทางด้านโบราณคดี และการสำรวจทางโบราณคดีบนพื้นที่สูงที่ผ่านมา คือการทำความเข้าใจกับการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนพื้นที่สูง ซึ่งจะช่วยในการคาดการณ์ตำแหน่งของแหล่งโบราณคดี รวมทั้งการแปลความและเข้าใจถึงกระบวนการเกิดของหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในบริเวณต่างๆ

7.2.2 การตั้งสมมติฐานก่อนที่จะทำการศึกษา เพื่อให้เป็นกรอบหรือแนวทางของงานวิจัย ซึ่งสมมติฐานแรกเริ่มของงานวิจัยนี้ คือ พื้นที่ที่เหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สูงนั้นจะมีรูปแบบที่ตอบสนองต่อการดำรงชีวิตของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความแตกต่างกันไป ดังนั้นจึงทำให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานมีความหลากหลายแต่ก็จะมีการเลือกพื้นที่ที่ซ้ำกันในหลายช่วงเวลา จากผลการวิเคราะห์เกี่ยวกับลักษณะพื้นที่รูปแบบต่างๆ ที่เหมาะกับการตั้งถิ่นฐานในข้อค้นพบของลักษณะพื้นที่ซึ่งสามารถสรุปความสัมพันธ์ของปัจจัยในการตั้งถิ่นฐานได้ ดังนี้

7.2.2.1 ความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์กับลักษณะพื้นที่ หมายถึงในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์จะมีการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานซึ่งมีความโดดเด่นอย่างชัดเจน ในบางหมู่บ้านอาจมีข้อยกเว้นแต่ก็จะยังเลือกพื้นที่ซึ่งอยู่ในรูปแบบที่ได้เสนอไว้ ดังเช่น กลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่และกะเหรี่ยงมักจะเลือกตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นเนินเขาหรือพื้นที่สูงริมลำน้ำ แต่ในบางครั้งก็พบว่าตั้งอยู่ในเขตพื้นที่สันเขาหรือขอบของหลุมยุบ หรือกลุ่มชาติพันธุ์มูเซอแดง มักจะเลือกตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณสันเขาสาขาระดับต่ำ แต่ในปัจจุบันบางหมู่บ้านได้ลงมาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่สูงริมน้ำตามคำชักชวนของหน่วยงานราชการ หรือในพื้นที่สันเขาหลัก เป็นต้น ทำให้พบว่าปัจจัยในการเลือกพื้นที่ประกอบด้วยปัจจัยทางด้านกายภาพ และปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์หรือของหมู่บ้านที่เกิดจากภายในชุมชนเองและจากภายนอก ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ตามหัวข้อนี้ผู้วิจัยในการเปรียบเทียบในเชิงปริมาณ (การนับ) ระหว่างลักษณะพื้นที่กับกลุ่มชาติพันธุ์ว่ามีความสัมพันธ์กันหรือไม่ และยังใช้การวิเคราะห์ในเรื่องของระดับความสูงของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ร่วมด้วยเนื่องจากในงานศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาโดยนักมานุษยวิทยาหลายท่านมักจะแบ่งการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ออกเป็นช่วงระดับความสูง ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าจากการเก็บข้อมูลที่ผ่านมาพบว่าไม่ได้มีการแบ่งช่วงความสูงที่ชัดเจนแต่จะขึ้นอยู่กับลักษณะของพื้นที่มากกว่า ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ทำการวิเคราะห์ระดับความสูงมาเพื่อเปรียบเทียบยืนยันตามความเห็นของผู้วิจัยด้วย

7.2.2.2 ความสัมพันธ์ของจำนวนประชากรกับลักษณะพื้นที่ ผู้วิจัยเชื่อว่าด้วยข้อจำกัดของทรัพยากรในเขตพื้นที่สูงเป็นสิ่งที่ควบคุมจำนวนประชากร และน่าจะทำให้จำนวนประชากรในเขตพื้นที่สูงอยู่ในปริมาณที่ใกล้เคียงกัน ซึ่งผู้วิจัยก็ได้ตระหนักดีว่ายังมีเงื่อนไขอื่นอยู่ด้วย เช่น ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมในกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์ลีซอที่มีระบบเครือญาติอันเข้มแข็ง และไม่นิยมแยกหมู่บ้านออกไปเป็นจำนวนมากอย่างกลุ่มชาติพันธุ์มูเซอดำและมูเซอแดง จึงทำให้ประชากรของหมู่บ้านในกลุ่มชาติพันธุ์ลีซอมีปริมาณที่สูงกว่ากลุ่ม

ชาติพันธุ์อื่นอย่างเด่นชัด ดังนั้น ด้วยนัยของความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กับจำนวนประชากรนี้เองก็อาจทำให้นักโบราณคดีสามารถใช้ในการตีความในด้านพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของคนในอดีตได้ไม่มากก็น้อย

7.3 ผลการวิเคราะห์

7.3.1 ความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์กับลักษณะพื้นที่

วิธีการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์กับลักษณะพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานที่นำมาใช้นี้เป็นการวิเคราะห์แบบ Pareto Chart ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบข้อมูลในเชิงปริมาณ (การนับ) เป็นการแสดงความสัมพันธ์ที่ใช้ลักษณะพื้นที่เป็นตัวแปรหลัก และตัวแปรตามเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ทำให้เห็นว่าในพื้นที่แต่ละแบบมีกลุ่มชาติพันธุ์ใดบ้างที่เลือกตั้งถิ่นฐานในรูปแบบดังกล่าว และจะเป็นประโยชน์ต่อไปในการสำรวจและคาดการณ์พื้นที่ตั้งแหล่งโบราณคดี

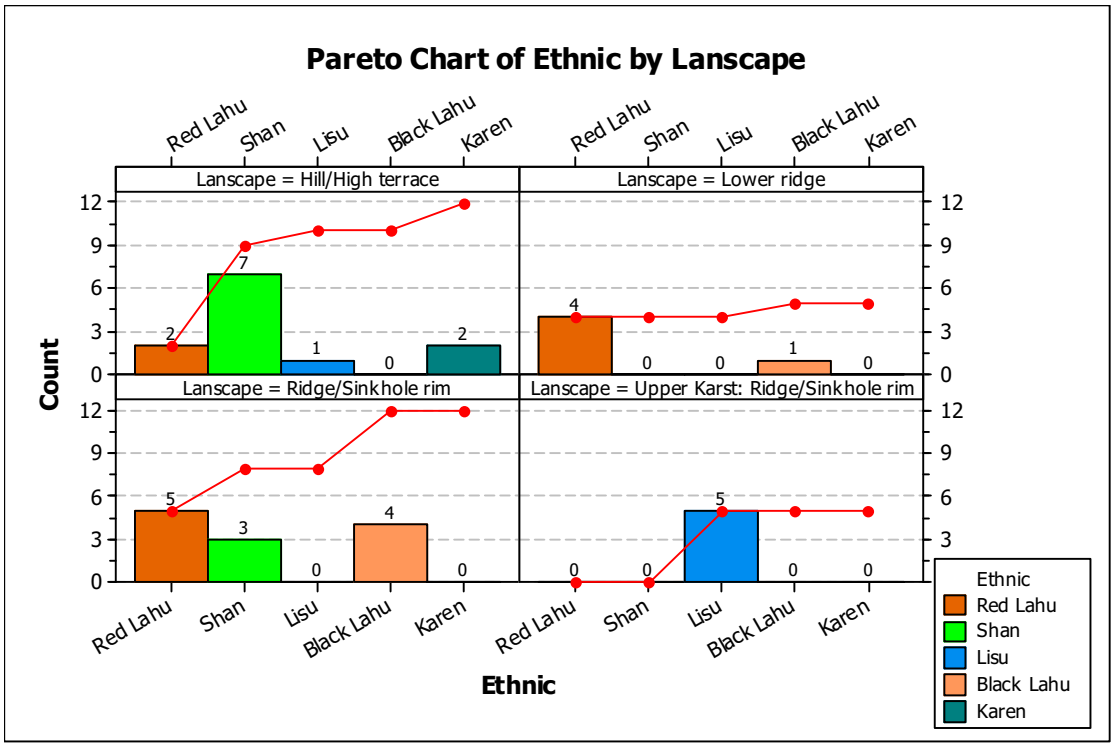

แผนภูมิที่ 7.2 แสดงข้อมูลเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะพื้นที่กับกลุ่มชาติพันธุ์

จากแผนภูมิข้างต้นแสดงแกน x เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ และแกน y เป็นจำนวนของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เลือกตั้งถิ่นฐานในลักษณะพื้นที่แบบต่างๆ ตัวเลขบนแท่งแผนภูมิแต่ละแท่งเป็นจำนวนนับของแต่ละแท่ง และเส้นที่อยู่ด้านบนสุดคือจำนวนนับรวมของลักษณะพื้นที่แต่ละรูปแบบ ข้อจำกัดของแผนภูมิข้างต้นคือตัวโปรแกรมไม่สามารถแสดงผลในภาษาไทยได้ ดังนั้น ผู้เขียนจึงจำเป็นต้องใช้ภาษาอังกฤษในการแสดงการเปรียบเทียบแทน

ผลของการวิเคราะห์พบว่าลักษณะพื้นที่ที่มีการเลือกใช้และมีความสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์อย่างชัดเจน คือ 1) พื้นที่สูงริมน้ำ คือกลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่ 2) สันเขาสาขาระดับต่ำ พบมากในกลุ่มชาติพันธุ์มูเซอแดง 3) สันเขา/ขอบหลุมยุบในเขตพื้นที่สูงหินปูน (Upper-Karst) พบในกลุ่มชาติพันธุ์ลีซอ และพื้นที่ที่น่าสนใจคือบริเวณสัน

เขา/ขอบหลุมยุบในเขตพื้นที่หินปูน (Karst) ที่แม้ว่าจะไม่มีการเลือกโดยกลุ่มชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่งอย่างเฉพาะเจาะจงหรือโดดเด่นแต่ด้วยจำนวนรวมแล้วพบว่ามีมากถึง 12 หมู่บ้าน จากตัวอย่างทั้งหมด 34 หมู่บ้าน หรือคิดเป็นร้อยละ 35.3 และพบในกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ก็นับได้ว่าพื้นที่รูปแบบดังกล่าวอาจมีความเหมาะสมต่อการดำรงชีวิตบนพื้นที่สูงได้ไม่แพ้พื้นที่สูงริมน้ำซึ่งพบหมู่บ้านในจำนวนที่เท่ากัน

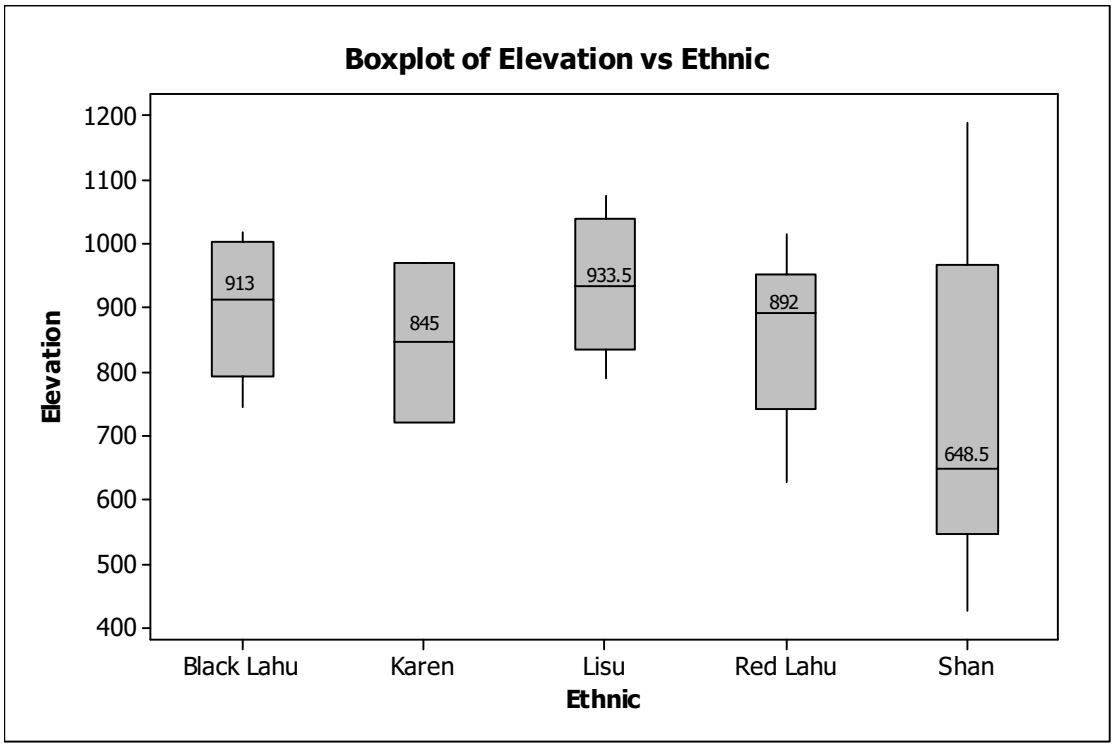

แผนภูมิที่ 7.3 แสดงช่วงของระดับความสูงในการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์

แผนภูมิที่ 7.3 ที่แสดงความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่มกับระดับความสูง โดยในการอ่านจากแท่งของ Boxplot (ช่วงการกระจายตัวของข้อมูล) จะพบว่าช่วงข้อมูลมีความแตกต่างกันน้อย แต่ถ้าหากอ่านตามค่ามัธยฐาน (ค่ากลาง) ของจำนวนข้อมูลทั้งหมดในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์แล้วจึงจะเห็นความแตกต่างของระดับในการเลือกตั้งถิ่นฐานในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งเรียงลำดับได้จากต่ำสุดไปสู่สูงที่สุด คือ 1) ไทยใหญ่ 2) กะเหรี่ยง 3) มูเซอแดง 4) มูเซอดำ 5) ลีซอ อย่างไรก็ตามผู้วิจัยยังคงเห็นว่าตัวแปรในเรื่องของระดับความสูงอาจจะไม่ใช่สิ่งสำคัญในการตั้งถิ่นฐานในช่วงปัจจุบันอันเนื่องมาจากระบบการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปจากการเข้ามาของรัฐไทยตามบริบททางประวัติศาสตร์ ซึ่งได้มีการควบคุมให้กลุ่มคนบนพื้นที่สูงเปลี่ยนวิถีการผลิตจากการปลูกฝิ่นมาสู่การผลิตเพื่อยังชีพหรือการเกษตรทดแทนในรูปแบบของพืชเศรษฐกิจอื่นแทน ดังนั้น ระดับความสูงในปัจจุบันจึงควรจะขึ้นอยู่กับลักษณะพื้นที่หรือลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ที่กลุ่มชาติพันธุ์เลือกมากกว่าระดับความสูงที่สัมพันธ์กับอุณหภูมิที่เหมาะสมกับการปลูกฝิ่นเช่นในอดีต

คำถามเกี่ยวกับปัจจัยที่สำคัญต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์โดยทั่วไปคือ แหล่งน้ำที่ใช้ในการอุปโภคและบริโภค ผู้วิจัยเห็นว่าจากฐานข้อมูลหมู่บ้านข้างต้นสามารถแสดงความสัมพันธ์โดยวิธีการทางสถิติได้เช่นเดียวกับตัวแปรอื่นๆ แต่อาจจะไม่ได้แสดงนัยที่ถูกต้องได้อย่างแท้จริง เนื่องจากผู้วิจัยเห็นว่าแท้ที่จริงแล้วแหล่งน้ำต่างๆ นั้นมีความสัมพันธ์โดยตรงกับลักษณะทางกายภาพหรือโครงสร้างทางธรณีของพื้นที่ ดังนั้น ในการวิเคราะห์เรื่อง

แหล่งน้ำใช้ของพื้นที่หมู่บ้านต่างๆ นั้นจึงควรจะอธิบายผ่านการมองในความสัมพันธ์กับโครงสร้างทางธรณีเป็นสำคัญ ในที่นี้ผู้วิจัยอาจจะสรุปได้ดังนี้

1) ในโครงสร้างแบบหินปูน (Karst) มักจะพบในลักษณะพื้นที่แบบสันเขา/ขอบหลุมยุบ รวมทั้งที่สูงหินปูน (Upper-Karst) ด้วยนั้นจะพบการใช้น้ำจากแหล่งน้ำใต้ดินเป็นหลัก คือน้ำสูหรือน้ำพุ (Spring) และ น้ำบ่อ (Well) จะมียกเว้นก็ในพื้นที่หินปูนริมลำน้ำ เช่น ริมฝั่งตะวันตกของลำน้ำลางช่วงบริเวณโดยรอบหมู่บ้านถ้ำลอด ซึ่งจัดว่าเป็นพื้นที่หินปูนที่ต่ำอยู่บริเวณขอบของรอยเลื่อนทางธรณีที่มีลำน้ำลางไหลขนานไปตามรอยเลื่อนดังกล่าว ชาวบ้านจึงสามารถเลือกที่จะใช้น้ำจากแหล่งน้ำสายหลักได้ง่ายกว่าการขุดบ่อน้ำใช้

2) โครงสร้างแบบไม่ใช่หินปูน (Non-Karst) พื้นที่ชัดเจนที่สุดจะเป็นสันเขาสาขาระดับต่ำและสันเขาหลัก ที่เลือกใช้น้ำจากแหล่งน้ำผิวดิน ประเภทลำน้ำสาขา (Stream) ลำน้ำสาขาที่อยู่บนภูเขา (Stream on the hill) และแหล่งน้ำหลัก (River) ซึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของพื้นที่ เพราะในพื้นที่บางแห่งเป็นสันเขาหลักในโครงสร้างทางธรณีแบบไม่ใช่หินปูนก็จริงแต่ระดับความสูงก็อยู่สูงมากในขณะที่บริเวณใกล้เคียงกันนั้นมีพื้นที่หินปูนซึ่งมีแหล่งน้ำซับอยู่ใกล้ ๆ ชาวบ้านจึงเลือกที่จะใช้น้ำจากแหล่งน้ำซับมากกว่าการเดินทางลงจากสันเขาไปหาแหล่งน้ำที่ใหญ่กว่า (โครงสร้างทางธรณีนี้ไม่สามารถแบ่งแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาดในบางบริเวณจึงพบภูมิประเทศที่แตกต่างกันอย่างมากระหว่างสันเขาหลักที่สูงชันที่ขนาบด้วยหลุมยุบซับซ้อนเป็นภูมิประเทศที่แปลกตา และทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยในพื้นที่ดังกล่าวสามารถเลือกและปรับใช้ทรัพยากรจากภูมิประเทศดังกล่าวได้อย่างหลากหลายกว่าในโครงสร้างทางธรณีที่มีลักษณะแบบเดียวกันทั้งหมด)

7.3.2 ความสัมพันธ์ของจำนวนประชากรกับลักษณะพื้นที่

หลังจากที่ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของลักษณะพื้นที่กับกลุ่มชาติพันธุ์ไปแล้ว ในหัวข้อสุดท้ายจึงจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนประชากรกับลักษณะพื้นที่ ฐานข้อมูลของจำนวนประชากรครั้งนี้มีที่มาจากฐานข้อมูลประชากรของโรงพยาบาลปางมะผ้า สำรวจเมื่อปี พ.ศ.2546 วิธีการที่นำมาใช้ในการวิเคราะห์คือแผนภูมิที่แสดงช่วงข้อมูลของจำนวนประชากรในรูปแบบพื้นที่ลักษณะต่างๆ (Boxplot) การวิเคราะห์ข้อมูลในหัวข้อนี้ผู้วิจัยได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับข้อสันนิษฐานต่อลักษณะพื้นที่กับจำนวนประชากรซึ่งมีความสัมพันธ์อยู่กับวิถีการผลิตและการดำรงชีวิตในเขตพื้นที่สูงว่า พื้นที่หลายๆ แห่งนั้นต่างก็มีข้อจำกัดต่อการตั้งถิ่นฐานซึ่งทำให้จำนวนประชากรของหมู่บ้านมักจะมีปริมาณเฉลี่ยที่สม่ำเสมอ เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มสูงเกินกว่าทรัพยากรโดยรอบหมู่บ้านแล้วก็มักจะเกิดการโยกย้ายแบ่งแยกหมู่บ้านออกไป และก็มีข้อสังเกตอยู่ที่พื้นที่สูงหินปูนซึ่งเห็นว่ามีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์เหมาะกับการเพาะปลูกนั้นก็สามารถรองรับประชากรของกลุ่มชาติพันธุ์ลีซอซึ่งมีระบบเครือญาติที่เหนียวแน่นและมีจำนวนประชากรต่อหมู่บ้านจำนวนมากกว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่นในพื้นที่สูง

ดังนั้น การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยได้ใช้แผนภูมิ 2 ชุดคือ ชุดแรกเป็นแผนภูมิที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนประชากรกับลักษณะของพื้นที่ตั้งถิ่นฐานทั้ง 4 รูปแบบ และแผนภูมิชุดที่ 2 คือความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนของประชากรกับกลุ่มชาติพันธุ์ทั้ง 5 กลุ่ม เพื่อเปรียบเทียบกับแผนภูมิในชุดแรกว่าจะมีความสอดคล้องกันหรือไม่

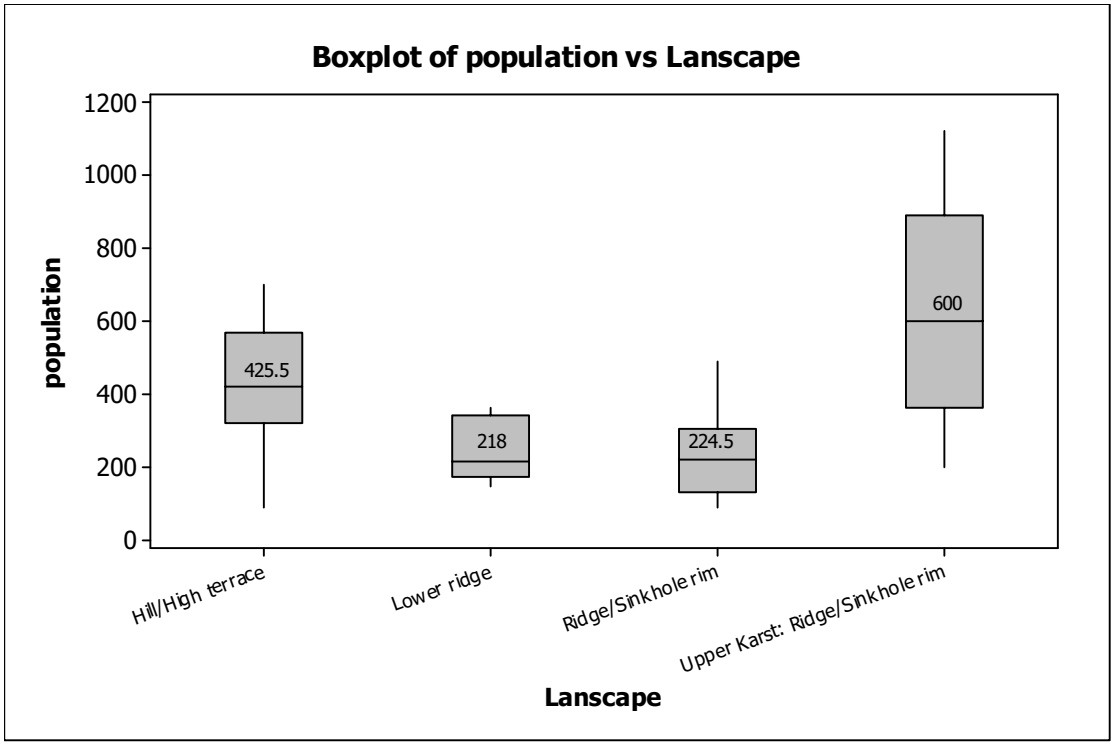

แผนภูมิที่ 7.4 แสดงช่วงของของจำนวนประชากรในแต่ละลักษณะพื้นที่

จากแผนภูมิสามารถอ่านและสรุปความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนประชากรกับลักษณะพื้นที่แต่ละประเภทได้ว่า 1) พื้นที่เนินเขา/ที่สูง/ลานตะพักริมน้ำ จำนวนประชากรส่วนใหญ่จะเกาะกลุ่มอยู่ในช่วงประมาณ 300-580 คน หรือที่ค่าเฉลี่ยกลางของจำนวนทั้งหมด (Mean) 426.8 คน จัดว่าเป็นจำนวนที่ไม่สูงมากนักทั้งๆ ที่ดูเหมือนว่าพื้นที่ดังกล่าวจะเป็นบริเวณที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ทั้งพื้นที่เกษตรกรรม และแหล่งน้ำ แต่เมื่อเทียบกับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงด้วยกันจึงจัดได้ว่าเป็นปริมาณที่ค่อนข้างสูงเลยทีเดียว อย่างไรก็ตามผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วถึงข้อจำกัดในเขตพื้นที่สูงว่าพื้นที่ริมน้ำที่เหมาะต่อการตั้งถิ่นฐานนั้นมีน้อยและไม่ค่อยจะมีขนาดที่ใหญ่นักจึงจะพบชุมชนกระจายอยู่ตลอดเส้นลำน้ำแต่ก็ไม่ได้มีปริมาณของประชากรในแต่ละชุมชนที่หนาแน่นมาก

2) พื้นที่สันเขาสาขาระดับต่ำ จำนวนประชากรของข้อมูลเกาะกลุ่มกันมากอยู่ในช่วงประมาณ 150-300 คน หรือค่ากลางจากจำนวนข้อมูลทั้งหมด 250 คน เป็นค่าที่ไม่กว้างมากนักเพราะส่วนใหญ่แล้วมักจะมีข้อจำกัดของขนาดพื้นที่และทรัพยากรที่อยู่โดยรอบจึงทำให้ปริมาณของประชากรถูกจำกัดไปด้วย กลุ่มชาติพันธุ์ที่มักจะพบตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่เช่นนี้คือ มูเซอดำ และมูเซอแดง จึงมีจำนวนหมู่บ้านรวมกันแล้วมากกว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ทั้งหมดในเขตอำเภอปางมะผ้า เพราะเมื่อประชากรมากขึ้นพื้นที่ตั้งบ้านเรือนเริ่มน้อย แหล่งทรัพยากรเริ่มไม่พอเพียงจึงต้องมีกลุ่มคนที่แยกออกไปหาที่ตั้งหมู่บ้านใหม่

3) พื้นที่สันเขาหลัก จากข้อมูลที่เก็บมามีเพียง 2 หมู่บ้านเท่านั้น ดังนั้นช่วงของข้อมูลจึงแคบมากมีค่าเฉลี่ยอยู่ที่ 242 คน เป็นเพราะคุณสมบัติของพื้นที่สันเขาหลักที่ค่อนข้างแคบมากนี้เองจึงตั้งบ้านเรือนได้อย่างจำกัด

4) พื้นที่สันเขา/ขอบหลุมยุบ (พื้นที่หินปูน) จำนวนประชากรเกาะกลุ่มอยู่ที่ประมาณ 100-300 คน หรือค่าเฉลี่ยของจำนวนทั้งหมด 232.5 คน เป็นปริมาณที่ใกล้เคียงกับพื้นที่สันเขาสาขาระดับต่ำ และสันเขาหลัก เมื่อย้อนกลับไปดูแผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์กับลักษณะพื้นที่แล้วก็จะเห็นว่าเป็นบริเวณที่มีการ

เลือกของกลุ่มชาติพันธุ์ถึง 3 กลุ่มชาติพันธุ์ อีกทั้งยังมีจำนวนหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในพื้นที่นี้มากเป็นอันดับ 2 รองจากพื้นที่สูงริมน้ำ

5) พื้นที่สูงหินปูน: สันเขา/ขอบของหลุมยุบ พบว่ามีการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณนี้เพียงกลุ่มชาติพันธุ์ลีซอเท่านั้น ในด้านปริมาณของประชากรนั้นสูงเป็นอันดับ 1 จากจำนวนทั้งหมด 5 หมู่บ้าน แต่ก็พบว่ามีช่วงของจำนวนที่ค่อนข้างกว้างประมาณ 350-900 คน เมื่อคำนวณหาค่าเฉลี่ยจะได้ประมาณ 625 คน อาจเป็นเพราะปัจจัยทางด้านขนาดพื้นที่ที่เอื้ออำนวยต่อการทำเกษตรกรรมได้เป็นจำนวนมาก และระบบเครือญาติของกลุ่มชาติพันธุ์ลีซอที่ผูกพันกันมากนั่นเอง ทำให้แม้จะมีปัญหาในเรื่องของแหล่งน้ำที่ต้องขุดหาจากแหล่งน้ำใต้ดินและในบางปีก็ต้องมีมาตรการจำกัดน้ำใช้ให้เพียงพอ ก็ยังไม่มีการขยับขยายออกไปเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้านอื่นเพิ่ม

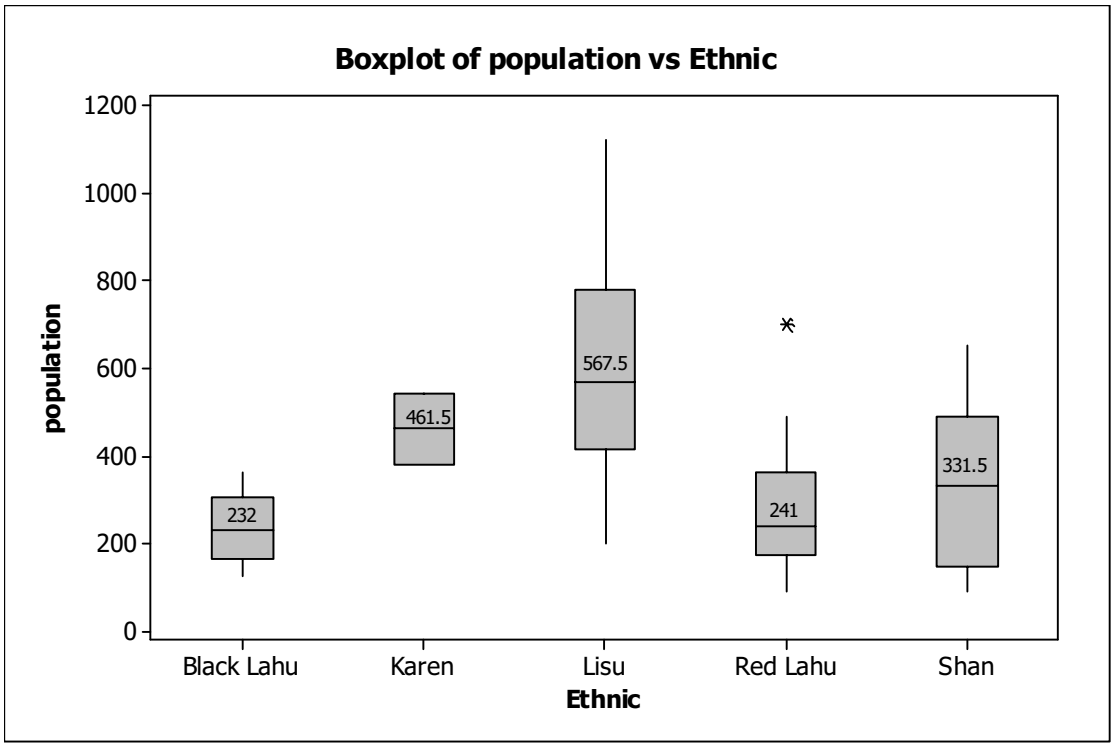

แผนภูมิที่ 7.5 แสดงช่วงของของจำนวนประชากรในแต่ละลักษณะพื้นที่

จากแผนภูมิที่ 7.5 ได้แสดงความสอดคล้องกันกับแผนภูมิที่ 7.4 นั่นคือความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ ลักษณะพื้นที่ และจำนวนประชากร กล่าวคือ 1) ในพื้นที่สันเขาสาขาระดับต่ำหรือพื้นที่สันเขา/ขอบหลุมยุบที่พบการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์มูเซอดำและมูเซอแดงเป็นหลักนั้นมีข้อจำกัดทางทรัพยากรทำให้จำนวนประชากรอยู่ในช่วง 150-250 คน 2) พื้นที่สูงริมน้ำ ที่พบในกลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่และกะเหรี่ยงเป็นหลัก นั้นก็อาจมีข้อจำกัดในทางกายภาพของพื้นที่สูงคือหุบเขาหรือเนินเขาริมน้ำในเขตพื้นที่สูงที่มีความอุดมสมบูรณ์นั้นมีน้อยส่วนใหญ่มักจะเป็นหุบเขาขนาดเล็ก แต่ก็ยังมีทรัพยากรที่เพียงพอต่อประชากรในจำนวนมากกว่าในพื้นที่สันเขาสาขาระดับต่ำหรือสันเขา/ขอบหลุมยุบในพื้นที่หินปูนทั่วไป คือ มีจำนวนประชากรอยู่ในช่วง 300-500 คน 3) พื้นที่สูงหินปูนในบริเวณสันเขา/ขอบหลุมยุบ ที่พบกลุ่มชาติพันธุ์ลีซอเป็นกลุ่มใหญ่นั้นก็สามารถรองรับจำนวนประชากรได้มากซึ่งอาจจะขึ้นอยู่กับลักษณะของพื้นที่แต่ละแห่งเป็นสำคัญด้วยคือช่วง 200-1100 คน (หรืออาจจะมากกว่านี้) และจากผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนประชากรกับลักษณ์ของพื้นที่และกลุ่ม

ชาติพันธุ์นี้เองผู้วิจัยจึงได้ขยายผลของการศึกษาไปสู่การวิเคราะห์ข้อมูลของขนาดพื้นที่กับความหนาแน่นของประชากรซึ่งจะแสดงนัยของการกระจายตัวของประชากรต่อพื้นที่ตั้งถิ่นฐานในแต่ละรูปแบบได้ ข้อจำกัดของการวิเคราะห์นี้คือผู้วิจัยไม่สามารถออกเก็บข้อมูลทางด้านขนาดพื้นที่ของหมู่บ้านทั้ง 34 แห่งได้ทั้งหมดจึงใช้เพียงข้อมูลจากหมู่บ้าน 6 หมู่บ้านที่ผู้วิจัยลงทำงานในภาคสนามเป็นหลัก

ขนาดของพื้นที่และความหนาแน่นของประชากร

ที่มาของข้อมูลในหัวข้อการศึกษานี้มาจากหลายแหล่งข้อมูลด้วยกัน คือ 1) ข้อมูลชาติพันธุ์วรรณนาที่ผู้วิจัยทำการเก็บข้อมูลจากหมู่บ้าน 6 หมู่บ้านคือ บ้านถ้ำลอด บ้านเมืองแพม บ้านไร่ บ้านปางบอน บ้านห้วยเฮี๊ยะ และบ้านน้ำบ่อสะเป่ 2) ในเรื่องขนาดของพื้นที่ ผู้วิจัยทำการคำนวณโดยประมาณจากแผนที่ทหารมาตราส่วน 1:50,000 และจากแผนที่ 3 มิติ[3] 3) ข้อมูลของประชากร ได้มาจากฐานข้อมูลประชากรของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ประจำปี พ.ศ.2546[4] มีผลทำให้การกำหนดอายุหมู่บ้านทั้ง 6 หมู่บ้านนับตั้งแต่ปีที่เริ่มตั้งถิ่นฐานจนกระทั่งสิ้นสุดที่ พ.ศ.2546 เพื่อให้ข้อมูลมีความเท่าเทียมกัน

ข้อมูลของหมู่บ้านที่นำมาแสดงนี้ประกอบด้วย ***1) อายุหมู่บ้าน*** ซึ่งผู้วิจัยสันนิษฐานว่าควรจะมีผลต่อประชากรในหมู่บ้าน ในอดีตกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่บริเวณพื้นที่สันเขาเช่น กลุ่มชาติพันธุ์มูเซอแดง และมูเซอดำ มักจะตั้งถิ่นฐานอยู่ในระยะเวลาที่ไม่นานนักเนื่องจากปัจจัยของระบบการผลิตที่ต้องย้ายไปตามพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์เรื่อย ๆ และเหตุผลทางด้านความเชื่อ ***2) ขนาดของพื้นที่*** มักจะสัมพันธ์กับลักษณะของพื้นที่ตั้งถิ่นฐานแต่ละประเภท และส่วนหนึ่งยังมีผลต่อจำนวนประชากรที่อยู่ในหมู่บ้านด้วย จากประวัติบอกเล่าของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มพบว่าเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ต้องย้ายถิ่นฐานหรือแยกหมู่บ้านออกไปตั้งใหม่ก็เพราะที่ตั้งหมู่บ้านเดิมคับแคบ เช่น หมู่บ้านถ้ำลอด กลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่ที่การย้ายถิ่นฐาน 2 ครั้งในจำนวน 3 ครั้งหลัก ๆ เพราะพื้นที่เดิมคับแคบประกอบกับพื้นที่เกษตรกรรมลดน้อยลง (อุดมลักษณ์ ฮุ่นตระกูล 2547ก) และหมู่บ้านห้วยเฮี๊ยะ กลุ่มชาติพันธุ์มูเซอดำ เมื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตลุ่มน้ำของแล้วมีการย้ายหมู่บ้านอีกจำนวน 3 ครั้ง เป็นเพราะหลาย ๆ สาเหตุประกอบกัน มีทั้งประชากรมาขึ้นแหล่งน้ำไม่พอเพียง ที่ตั้งหมู่บ้านคับแคบ สัตว์เลี้ยงเข้าไปรบกวนหมู่บ้านใกล้เคียง เป็นต้น (อุดมลักษณ์ ฮุ่นตระกูล 2548) ***3) จำนวนประชากร*** จากข้อมูลทางชาติพันธุ์วรรณนาของหลายกลุ่มชาติพันธุ์พบว่าจำนวนของประชากรมักจะสัมพันธ์กับขนาดของพื้นที่ หมู่บ้านที่เริ่มคับแคบย่อมต้องมีการขยับขยายหรือแยกหมู่บ้านออกไป ความสัมพันธ์ที่ชัดเจนมากคือ การตั้งถิ่นฐานในบริเวณพื้นที่สันเขาซึ่งมีพื้นที่น้อยนั้นจะมีประชากรในหมู่บ้านน้อยกว่าหมู่บ้านที่ตั้งถิ่นฐานในบริเวณพื้นที่ราบหรือที่สูงริมน้ำซึ่งมีขนาดของพื้นที่ใหญ่กว่า ***4) ความหนาแน่นของประชากร*** เป็นข้อมูลที่มีที่มาจากขนาดของพื้นที่ที่สัมพันธ์กับจำนวนประชากร และแสดงให้เห็นความแตกต่างของจำนวนประชากรในแต่ละพื้นที่มาก ดังนั้นผู้วิจัยจึงเกิดคำถามเกี่ยวกับความหนาแน่นของจำนวนประชากรในแต่ละพื้นที่ว่าควรจะมีความแตกต่างกันไปด้วยหรือไม่ ซึ่งข้อมูลในส่วนนี้จะบ่งบอกถึงนัยของปริมาณทรัพยากรในพื้นที่แต่ละแห่งอีกด้วย ในพื้นที่ที่ความหนาแน่นของประชากรมีสูงน่าจะหมายถึงทรัพยากรที่เพียงพอต่อประชากรจำนวนมาก แต่ในปัจจุบันนัยดังกล่าวอาจมีการเปลี่ยนแปลงไปจากปัจจัยภายนอกที่เข้ามาสู่พื้นที่สูง ซึ่งก็คือการจัดการของหน่วยงานรัฐบาลที่พยายามจำกัดไม่ให้มีการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงอีกต่อไป ทำให้ในหลายหมู่บ้านประชากรต้องพยายามอยู่รอดให้ได้

[3] ที่มาจากโปรแกรม Earth Google ทาง Internet

[4] ฐานข้อมูลจากโรงพยาบาลปางมะผ้าสำรวจปี พ.ศ.2546

ในทรัพยากรที่จำกัด ***5) ลักษณะพื้นที่*** ได้กล่าวไว้แล้วว่ามีความสัมพันธ์กับขนาดของพื้นที่ซึ่งจะส่งผลต่อไปยังจำนวนประชากรกับความหนาแน่นต่อพื้นที่ ในด้านของปัจจัยในการตั้งถิ่นฐานที่ผู้วิจัยได้ทำแผนภูมิเปรียบเทียบไว้ ตัวแปรด้านลักษณะพื้นที่ก็เป็นการตอบสนองต่อระบบการดำรงชีวิต ระบบการผลิต ระบบความเชื่อ ที่เห็นได้จากการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานที่แตกต่างกันในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์

ตารางที่ 7.3 แสดงจำนวนเปรียบเทียบจำนวนประชากรกับขนาดของหมู่บ้าน

หมู่บ้าน	อายุหมู่บ้าน (ปี)	ขนาดพื้นที่หมู่บ้าน (ตร.ม.)	จำนวนประชากร (คน)	ความหนาแน่นของประชากร	ลักษณะพื้นที่
ถ้ำลอด	34	160,000	652	245.4 ตร.ม.: 1 คน	พื้นที่สูงริมน้ำ
เมืองแพม	42	115,000	543	211.7 ตร.ม.: 1 คน	พื้นที่สูงริมน้ำ
บ้านไร่	33	92,000	459	200.4 ตร.ม.: 1 คน	พื้นที่สูงริมน้ำ
ปางบอน	23	60,000	320	187.5 ตร.ม.: 1 คน	สันเขาสาขาระดับต่ำ
ห้วยเฮี๊ยะ	18	90,000	205	439 ตร.ม.: 1 คน	สันเขาสาขาระดับต่ำ
น้ำบ่อสะเป่	31	200,000	667	299.8 ตร.ม.: 1 คน	หลุมยุบบนที่สูงหินปูน

จากตารางจะขนาดพื้นที่ของหมู่บ้านมีขนาดที่แตกต่างกันมากโดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับลักษณะพื้นที่ตั้งหมู่บ้านประกอบด้วยแล้วจะพบว่าในบริเวณพื้นที่สันเขาสาขาระดับต่ำคือหมู่บ้านปางบอนและหมู่บ้านห้วยเฮี๊ยะที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์มูเซอแดงและมูเซอดำมีพื้นที่เพียง 60,000 และ 90,000 ตารางเมตร (ตามลำดับ) เท่านั้น ส่วนหมู่บ้านไร่ที่มีพื้นที่ 92,000 ตารางเมตร เป็นหมู่บ้านที่ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่ คนเมือง และคนไทยพื้นที่ราบเป็นหลัก นั้นตัวหมู่บ้านตั้งอยู่ในหุบเขาขนาดใหญ่ พื้นที่ส่วนใหญ่ของหุบเขาถูกใช้เป็นพื้นที่เกษตรกรรมตัวหมู่บ้านตั้งอยู่บนลานตะพักระดับสูงที่ริมด้านทิศตะวันออกของหุบเขาเท่านั้น ส่วนในกลุ่มของหมู่บ้านที่ประกอบด้วยพื้นที่ขนาดใหญ่คือบ้านถ้ำลอด และบ้านเมืองแพมต่างก็ตั้งอยู่ในพื้นที่สูงริมน้ำหรือเนินเขาริมน้ำนั่นเอง และหมู่บ้านที่แตกต่างออกไปคือบ้านน้ำบ่อสะเป่ซึ่งมีพื้นที่ของหมู่บ้านมากที่สุดถึง 200,000 ตารางเมตร นั้นตั้งอยู่บริเวณขอบของหลุมยุบบนพื้นที่สูง

เมื่อเปรียบเทียบขนาดของพื้นที่แล้วพบว่ามีความแตกต่างกันมาก แต่ความหนาแน่นของประชากรที่คำนวณได้กลับพบว่าส่วนใหญ่มีปริมาณที่ใกล้เคียงกันในช่วง 180-300 ตร.ม.: 1 คน ยกเว้นหมู่บ้านห้วยเฮี๊ยะที่พบว่าความหนาแน่นของประชากรน้อยมากเพียง 439 ตร.ม.: 1 คน เท่านั้น ทั้งนี้หากตรวจสอบประวัติของหมู่บ้านแล้วจะเห็นว่าหมู่บ้านเพิ่งตั้งมาเพียง 18 ปี (น้อยที่สุดในจำนวนหมู่บ้านที่ศึกษา) และตามประวัติของหมู่บ้านเมื่อ 18 ปี ก่อนที่จะตั้งหมู่บ้านห้วยเฮี๊ยะก็เคยมีประชากรเกินครึ่งหนึ่ง (คือ 20 ครัวเรือน จาก 45 ครัวเรือน) ที่แยกตัวออกไปตั้งหมู่บ้านใหม่ที่บ้านผาเผือก) โดยสรุปปริมาณเฉลี่ยของความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่ประมาณ 263.9 ตร.ม.: 1 คน พบว่าความหนาแน่นของประชากรในหมู่บ้านถ้ำลอด บ้านเมืองแพม บ้านไร่ และบ้านน้ำบ่อสะเป่ อยู่ในปริมาณที่ใกล้เคียงกัน ส่วนหมู่บ้านปางบอน และหมู่บ้านห้วยเฮี๊ยะกลับพบว่ามีความแตกต่างจากระดับเฉลี่ยสูงทั้งสูงเกินไปและต่ำเกินไป ในกรณีของหมู่บ้านปางบอนผู้วิจัยมองว่าความเป็นไปได้ว่าสาเหตุที่ทำให้ประชากรตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นมากนี้อาจเกิดจากปัจจัยภายนอกที่ผู้วิจัยได้กล่าวไว้คือ อำนาจของรัฐที่ปัจจุบันต้องการจำกัดพื้นที่ตั้งถิ่นฐานไม่ให้มีการอพยพย้ายถิ่นบ่อย ๆ รวมทั้งการตั้งหมู่บ้านใหม่ก็ต้องอยู่ในความเห็นชอบของเจ้าหน้าที่รัฐ ทำให้ชาวบ้านอาจจำเป็นต้องอยู่ร่วมกันในหมู่บ้านเดิม แต่ผู้วิจัยคิดว่าข้อเสนอ

นี้ควรจะต้องตรวจสอบซ้ำอีกครั้งในการทำงานต่อไปโดยเก็บข้อมูลด้านประชากรและขนาดของพื้นที่ในหมู่บ้านที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลักษณะเป็นสันเขาสาขาระดับต่ำอื่นเพิ่มเติมในอนาคตว่าความหนาแน่นของประชากรจะใกล้เคียงกับเกณฑ์เฉลี่ยหรือแตกต่างอย่างไร

บทสรุป ผู้วิจัยเห็นว่าการวิเคราะห์ด้วยวิธีทางสถิติเป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยในการยืนยันหรือตรวจสอบข้อสมมติฐานของการตั้งถิ่นฐานในเขตพื้นที่สูงได้ แต่ผู้ศึกษาเองก็ยังไม่สามารถที่จะใช้วิธีการนี้อย่างโดดเดี่ยวหรือแยกออกต่างหากโดยไม่สนใจเงื่อนไขหรือบริบทในหลายๆ ด้านได้ แต่ต้องมองผ่านความสัมพันธ์ของลักษณะทางโครงสร้างทางธรณีต่อระบบนิเวศ และที่ต้องมองให้ลึกไปกว่านี้คือปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนและธรรมชาติ/สภาพแวดล้อม เพราะในบางครั้งถ้าหากผู้ศึกษามองเพียงโครงสร้างทางธรณีและสรุปเอาว่ากลุ่มคนที่อยู่ในรูปแบบโครงสร้างทางธรณีแบบใดแบบหนึ่งก็จำเป็นต้องใช้ทรัพยากร/แหล่งน้ำ เพียงเฉพาะที่พบอยู่ในโครบสร้างธรณีชุดดังกล่าวเท่านั้น ก็แสดงว่าผู้ศึกษาไม่ได้สนใจบริบทโดยรอบของโครงสร้างชุดดังกล่าวว่าแท้ที่จริงแล้วในพื้นที่หนึ่งอาจประกอบด้วยโครงสร้างทางธรณีที่ใกล้ชิดและมนุษย์มีความคิดสร้างสรรค์ในการเลือกใช้ได้อย่างอิสระหรืออยู่ในเงื่อนไขของการเลือกใช้ หรือในกรณีของการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์กับลักษณะพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานผู้ศึกษาก็ไม่ควรมองว่ากลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งจะมีการเลือกพื้นที่เฉพาะรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเท่านั้น เพราะการมองใน 2 ลักษณะที่ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างนี้ก็คือการมองอย่างตัวกำหนด (determinist) โดยแท้ที่จริงแล้วการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงก็ได้อยู่ในบริบทและเงื่อนไขหลายชุด เช่น ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ระบบนิเวศ และปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน เป็นต้น

7.4 สรุปการใช้พื้นที่ในเขตพื้นที่สูง

ในหัวข้อนี้จะเป็นการสรุปลักษณะการใช้พื้นที่ในเขตพื้นที่สูงโดยผู้วิจัยให้ความสนใจใน 2 รูปแบบหลัก ซึ่งจะช่วยในการสำรวจและคาดการแหล่งโบราณคดีได้อย่างชัดเจน ซึ่งผู้วิจัยก็ตระหนักดีว่ายังมีพื้นที่รูปแบบอื่นอยู่อีกหลายประเภทในการตั้งถิ่นฐาน แต่คำถามแรกเริ่มของงานวิจัยได้มุ่งประเด็นมาอยู่ที่การใช้พื้นที่คือ 1) พื้นที่อยู่อาศัย 2) พื้นที่ประกอบพิธีกรรมศพ ซึ่งในทางโบราณคดีมักจะเกิดคำถามว่าจะคาดการณ์หรือแปลความแหล่งโบราณคดีที่พบว่าเป็นแบบใดเนื่องจากโบราณวัตถุที่พบมักจะมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกันคือข้าวของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน การคาดการณ์ของงานวิจัยนี้จึงได้มุ่งประเด็นศึกษาว่าพื้นที่ทั้ง 2 ลักษณะจะมีการเลือกใช้พื้นที่ซึ่งมีความแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร และในหัวข้อนี้จึงจะทำการสรุปลักษณะพื้นที่การใช้พื้นงานที่พบในปัจจุบัน

7.4.1 พื้นที่อยู่อาศัย

มักจะพบการตั้งถิ่นฐานที่เมื่อแบ่งตามาระบบนิเวศแล้วพบว่ามีทั้งระบบนิเวศที่สูงหรือสันเขา (Hill) และในระบบนิเวศที่ลุ่ม/หุบเขา (Valley) ซึ่งเกิดจากปฏิสัมพันธ์ที่แตกต่างกันออกไประหว่างกลุ่มคน/วัฒนธรรมกับสภาพแวดล้อม และยังมเงื่อนไขในเชิงบริบทอื่นที่ซ้อนทับลงไปในการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของแต่ละชุมชนด้วย ในประเด็นนี้ผู้วิจัยเห็นว่าคงจะไม่สามารถกำหนดได้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่มจะต้องเลือกใช้พื้นที่รูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเพียงอย่างเดียวเพราะจะกลายเป็นการให้รูปแบบที่ตายตัวกับกลุ่มชาติพันธุ์มากจนเกินไป ในขณะที่ความเป็นจริงปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นนั้นเกิดจากเงื่อนไขที่ซ้อนทับกันในหลายมิติ อย่างไรก็ตามข้อสรุปเกี่ยวกับพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน/ที่อยู่อาศัยนี้ ผู้วิจัยได้สรุปไว้เพื่อเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจและแปลความทางโบราณคดีในเขตพื้นที่สูงต่อไป

7.4.1.1 พื้นที่ราบ/ เนินเขา/ ลานตะพักลำน้ำระดับสูง ริมลำน้ำ (Hill/High Terrace)

ในเขตอำเภอปางมะผ้าจะพบพื้นที่รูปแบบนี้ได้ทั้งในโครงสร้างทางธรณีที่เป็นหินปูน (Karst) และไม่ใช่หินปูน (Non-Karst) นั่นคือในพื้นที่ไม่ใช่หินปูน (Non-Karst) จะเป็นพื้นที่ลุ่มในหุบเขา 2 ฝั่งของลำน้ำสายหลัก และสายสาขาที่สำคัญ ส่วนในพื้นที่ Karst จะพบอยู่ตามขอบของรอยเลื่อนของชุดหินซึ่งในรอยเลื่อนมักจะเป็นเส้นทางของลำน้ำเช่น น้ำลางที่อยู่ช่วงบริเวณหมู่บ้านถ้ำลอด และบริเวณที่เป็นหุบหลุมยุบขนาดใหญ่ (Polje) ที่มีลำน้ำไหลผ่าน ซึ่งในเขตอำเภอปางมะผ้ามีหลุมยุบขนาดใหญ่ (Polje) ที่สำคัญอยู่ 2 แห่ง คือ หุบเขาแม่ละนา และ หุบเขาบ้านไร่ ทั้ง 2 แห่งเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านในกลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่และเป็นแหล่งเพาะปลูกที่สำคัญของอำเภอปางมะผ้า คุณสมบัติที่ดีของพื้นที่ลักษณะนี้คือพื้นที่สูงใกล้น้ำจะมีทรัพยากรที่เหมาะต่อการตั้งถิ่นฐานสำหรับชุมชนใหญ่หลายประการ เช่น 1) ดินตะกอนบริเวณที่ราบใกล้ลำน้ำอุดมไปด้วยแร่ธาตุที่เหมาะต่อการเพาะปลูก โดยเฉพาะการทำนาที่มีผลผลิตสูงกว่าการทำไร่บนภูเขาสามารถเลี้ยงประชากรจำนวนมากได้อย่างไม่อดอยาก บางครั้งผลผลิตที่เหลือยังนำเอาไปแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนอื่นได้อีกด้วย 2) แหล่งน้ำสายใหญ่ใกล้หมู่บ้านที่หล่อเลี้ยงชุมชนทั้งเพื่อการอุปโภค บริโภค เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญในยามขาดแคลนไม่ว่าจะเป็นปลา กุ้ง หอย หรือในฤดูแล้งที่น้ำขาดแคลนสัตว์ป่าหลายชนิดต้องลงมาดื่มน้ำในลำธารหรือโป่งใกล้ ๆ น้ำจึงสามารถไปดักยิงได้ง่าย หรือยอดผัก พืชน้ำหลายชนิดที่เป็นทั้งอาหาร และสมุนไพรรักษาโรค 3) ในอดีตกระทั่งถึงปัจจุบันเส้นทางคมนาคมสำคัญของพื้นที่สูงนอกจากตามเส้นทางบนสันเขาที่ทอดยาวแล้ว เส้นทางน้ำยังเป็นอีกเส้นทางหนึ่งที่สำหรับผู้ชำนาญทางแล้วถือว่าเป็นเส้นทางลัดที่ช่วยย่นระยะทางในบางช่วงไปได้มากและสามารถติดต่อกับชุมชนอื่นได้อย่างสะดวก ในการสำรวจแหล่งโบราณคดีบนพื้นที่สูงที่ผ่านมาจึงพบว่าในช่วงประวัติศาสตร์มีชุมชนหลายแห่งที่ตั้งอยู่บริเวณสบน้ำที่เป็นทางติดต่อระหว่างลุ่มน้ำ เช่น โบราณสถานบ้านถ้ำลอด 1-3 (โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงฯ ระยะที่ 1 2544) ซึ่งด้วยลักษณะเช่นนี้จะสะดวกต่อการล่องผลผลิตจากแหล่งที่อยู่ลึกในหุบเขาออกมาสู่ลุ่มน้ำหลัก เพื่อส่งออกไปยังเมืองที่ควบคุมสินค้า ตัวอย่างการคมนาคมทางน้ำในปัจจุบันคือมีธุรกิจท่องเที่ยวที่จัดให้มีการล่องแพชมธรรมชาติจากหมู่บ้านเมืองแพมตามลำน้ำแพมลงมาสู่ลำน้ำลางและขึ้นฝั่งที่บริเวณบ้านถ้ำลอด

จะเห็นได้ว่าพื้นที่สูงริมลำน้ำนี้เหมาะต่อการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีพื้นฐานมาจากสังคมเกษตรกรรมในพื้นที่ลุ่มซึ่งสามารถพัฒนาต่อไปเป็นชุมชนใหญ่ หรือเมืองได้โดยไม่ยากนัก และเนื่องจากพื้นที่ลักษณะนี้มีจำนวนไม่มากนักในเขตพื้นที่สูงทำให้พบว่าเมื่อมีการทิ้งร้างชุมชนในพื้นที่ไม่ว่าจะด้วยสาเหตุใดก็ตามแต่ ในที่สุดก็จะมีการกลับมาตั้งพื้นที่ที่ซ้ำกันอีกในช่วงเวลาต่อมา ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือ พื้นที่หุบเขาบ้านไร่ซึ่งปัจจุบันเป็นพื้นที่ตั้งของหมู่บ้านไร่ และบ้านท่าไคร้ มีประวัติการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนในปัจจุบันเมื่อประมาณ พ.ศ.2513 ด้วยสาเหตุที่ว่าบริเวณดังกล่าวมีที่ราบกว้างใหญ่ ขนาดประมาณ 1.5 ตารางกิโลเมตร เหมาะสำหรับการเพาะปลูก ชาวบ้านจากหย่อมบ้านแถบบ้านน้ำกัดที่ออกมาแสวงหาที่ทำกินใหม่จึงได้ชักชวนกันมาบุกเบิกพื้นที่รกร้างให้กลายเป็นทุ่งนา แต่ก็ได้มีคำบอกเล่าจากบรรพบุรุษของตนมาว่าเคยตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณหุบเขาบ้านไร่มาก่อนและเป็นช่วงสมัยที่ยังเป็นเมืองที่พม่าและฝรั่งเข้ามาทำไม้มาก่อน ภายหลังมีชาวไทยใหญ่อพยพมาอยู่แทนและในที่สุดก็ร้างไป จนกระทั่งการเข้ามาของกลุ่มคนในปัจจุบัน ส่วนหลักฐานจากการสำรวจทางโบราณคดีและหลักฐานที่ชาวบ้านค้นพบขณะทำนา และการก่อสร้างในหมู่บ้านเป็นหลักฐานที่ช่วยยืนยันเรื่องได้ได้เป็นอย่างดีคือ เศษอิฐที่เคยก่อเป็นโบราณสถาน (ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นวัดมาก่อน) ชิ้นส่วนของกล้อง

ยาสูบดินเผา และเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันในอดีตอีกหลายประเภท เป็นต้น (อุดมลักษณ์ ฮุ่นตระกูล 2547ข: 67-76) ข้อสังเกตคือพื้นที่ที่จะพัฒนาขึ้นเป็นเมืองหรือชุมชนใหญ่อันมีโบราณสถานเป็นสิ่งช่วยยืนยันได้นั้นมักจะตั้งอยู่ริมฝั่งลุ่มน้ำสายหลักของอำเภอปางมะผ้า เท่าที่มีการสำรวจพบมาแล้วคือเขตลุ่มน้ำแม่ละนา และเขตลุ่มน้ำลาง (ทั้งตอนบนและตอนล่าง) รวมทั้งลุ่มน้ำสาขาของเส้นน้ำหลักซึ่งมีขนาดใหญ่พอสำหรับการเดินทางโดยแพได้ เช่น ลำน้ำแพม

แม้ว่าผู้วิจัยจะได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าโบราณสถานหลายแห่งที่บ่งบอกว่าอยู่ในเขตของชุมชนใหญ่หลายแห่งจะตั้งอยู่ใกล้กับสบน้ำเพื่อประโยชน์ในการคมนาคม แต่ในการศึกษาการตั้งถิ่นฐานก็พบข้อห้ามที่เกี่ยวกับการตั้งบ้านเรือนบริเวณสบน้ำอยู่ว่า ต้องไม่ใช่บริเวณที่ตรงกับจุดที่ลำน้ำซึ่งไหลมาจากที่สูงลงมาบรรจบกับลำน้ำสายหลัก เพราะจะทำให้เมื่อฤดูน้ำหลากน้ำป่าจากที่สูงไหลลงมาแรงน้ำที่ไหลมาจะพุ่งปะทะกับบริเวณดังกล่าวโดยตรง และต้องแน่ใจว่าไม่ได้อยู่ในเส้นทางที่น้ำซึ่งอาจจะเอ่อล้นตลิ่งขึ้นมาท่วมถึงได้)

7.4.1.2 พื้นที่สันเขาสาขาระดับต่ำ (Non-Karst: Lower Ridge)

เป็นพื้นที่ที่พบอยู่ในโครงสร้างธรณีแบบไม่ใช่หินปูน (Non-Karst) ซึ่งในพื้นที่ปางมะผ้าคือโครงสร้างเป็นหินตะกอน ตัวอย่างของสันเขาในลักษณะนี้คือ สันเขาที่ทอดยาวตามแนวเหนือ-ใต้ทางด้านตะวันตกของหุบเขาแม่ละนาซึ่งบริเวณสันเขาถูกใช้เป็นถนนสายสำคัญไปจดกับชายแดนไทย-พม่าทางด้านทิศเหนือ สันเขาที่ทอดยาวเป็นถนนนี้คือสันเขาหลัก ส่วนสันเขาสาขาระดับต่ำคือสันเขาที่แยกตัวออกไปในแนวตะวันออก-ตะวันตกจากสันเขาหลักและอยู่ในระดับที่ต่ำลงไปจากสันเขาหลักค่อย ๆ ลดระดับลงไปจนบรรจบกับลำห้วยหรือที่ราบลุ่มทั้ง 2 ข้าง สันเขาสาขาระดับต่ำบางสันเขาจึงมีขนาดที่สั้นและไม่ชันเท่าสันเขาหลัก

สันเขาที่มักถูกเลือกตั้งถิ่นฐานคือสันเขาสาขาระดับต่ำที่มีที่ราบแอ่งกระทะอยู่ที่ช่วงกลางของสันเขาซึ่งมักจะถูกเลือกเป็นที่ตั้งบ้านเรือน และบริเวณที่มักจะถูกเลือกมากอีกส่วนคือที่ลาดด้านข้างของสันเขาที่ความชันอยู่ในระดับที่สามารถตั้งบ้านเรือนได้ ดังตัวอย่างจากที่ตั้งของหมู่บ้านปางบอน กลุ่มชาติพันธุ์ที่พบว่าเลือกตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์มูเซอแดง และมูเซอดำ ที่มีคุณสมบัติที่ดีคือ 1) แหล่งน้ำ มักอยู่ในระยะที่ห่างออกไปไม่เกิน 500 เมตร เพราะโดยปกติสันเขาสาขาจะขนาบไปด้วยร่องน้ำ หรือตาน้ำที่ระบายลงมาจากสันเขาหลักสู่ลำน้ำสาขาหรือลำน้ำหลักที่อยู่ต่ำลงไปเบื้อง 2) ลักษณะของพื้นที่ซึ่งมีที่ราบมากพอต่อการตั้งบ้านเรือน 3) ระบบการผลิต ที่ต้องยอมรับว่าระบบการผลิตในอดีตของกลุ่มชาติพันธุ์มูเซอแดง และมูเซอดำ คือการปลูกฝิ่นซึ่งเป็นพืชที่ต้องการสภาพแวดล้อมที่ค่อนข้างหนาวเย็น และพื้นที่ที่หาได้ง่ายในคุณสมบัติดังกล่าวคือบริเวณสันเขาหลัก ดังนั้นการเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้านบริเวณสันเขาสาขาระดับต่ำจึงสามารถตอบสนองต่อระบบการผลิตดังกล่าวได้ดีกว่าพื้นที่ราบด้านล่าง ทั้งนี้อาจจะไม่สามารถกำหนดขนาดของพื้นที่ที่เหมาะกับการตั้งถิ่นฐานได้อย่างชัดเจนแต่เมื่อพิจารณาจากขนาดที่ตั้งของหมู่บ้านปางบอนและบ้านห้วยเฮี้ยะแล้วพบว่าอยู่ในช่วง 60,000-90,000 ตร.ม. ซึ่งก็คงจะขึ้นอยู่กับจำนวนประชากรและข้อจำกัดของทรัพยากรโดยรอบด้วยเช่นกัน

สำหรับสาเหตุที่สันเขาหลักไม่ได้รับความนิยมในการเลือกเท่าใดนักก็เป็นเพราะจากความเชื่อที่ว่าเป็นทางเดินของผี (ในความเป็นจริงก็คือเส้นทางคมนาคมติดต่อของคนด้วยนั่นเอง) ซึ่งเป็นสันเขาที่สูงมากไม่มีที่กำบังลมการตั้งบ้านเรือนที่สร้างโดยใช้เพียงโครงสร้างไม้และไม้ไผ่อย่างง่าย ๆ ก็ไม่อาจทานแรงลมได้ดีเท่าใดนัก ประกอบกับพื้นที่ราบที่กว้างขวางพอสำหรับตั้งหมู่บ้านมีน้อยการจะเลือกบริเวณที่ลาดสันเขา (ด้านข้างของสันเขา) ดังเช่นสันเขาสาขาระดับต่ำก็ทำได้ยากเพราะมักจะเป็นพื้นที่ลาดชันสูง กลุ่มชาติพันธุ์ที่มักจะเลือกตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลักษณะนี้คือกลุ่มชาติพันธุ์มูเซอแดงและมูเซอดำ

การตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เช่นนี้มักเป็นการตั้งถิ่นฐานชนิดกึ่งถาวรซึ่งอยู่ในระยะเวลาไม่นานมาก นักเกิดจากตัวแปรเรื่องระบบการผลิต ความเชื่อ ทรัพยากร และขนาดของพื้นที่ เป็นต้น ดังนั้นร่องรอยของการอยู่อาศัยจึงมีน้อยมากแม้กระทั่งผู้วิจัยได้ลองสำรวจหมู่บ้านเก่าที่อยู่ตามสันเขาก็ยังแทบจะหาหลักฐานหรือร่องรอยของการเป็นที่อยู่อาศัยได้ยาก แต่ในการสำรวจแหล่งโบราณคดีหลายแหล่งที่พบเครื่องมือเครื่องใช้อยู่ตามสันเขาซึ่งยังต้องมีการแปลความและพิสูจน์อยู่อีกว่าแหล่งดังกล่าวถูกใช้เป็นที่อยู่อาศัย หรือที่ประกอบพิธีกรรมศพดังเช่นที่พบจากกลุ่มชาติพันธุ์ในปัจจุบัน

7.4.1.3 พื้นที่หินปูน: สันเขาหรือขอบหลุมยุบ (Karst: Ridge/Sinkhole rim)

พื้นที่รูปแบบนี้อยู่ในโครงสร้างธรณีที่เป็นหินปูน (Karst) โดยมีลักษณะเป็นสันเขาหรือเป็นขอบของหลุมยุบซึ่งมักจะอยู่ในระดับความสูงตั้งแต่ 700 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลางขึ้นไป คุณสมบัติของพื้นที่บางครั้งจะคล้ายกับสันเขาสาขาระดับต่ำ แต่แหล่งน้ำมักจะอยู่ในบริเวณที่เป็นหลุมยุบซึ่งมีลักษณะเป็นแอ่งกระทะและยังเป็นจุดที่น้ำจากผิวดินไหลลงสู่ระบบน้ำใต้ดิน จึงพบทั้งลำห้วยสายเล็ก ๆ ที่กำลังจะไหลเข้าสู่ระบบน้ำใต้ดิน และแหล่งน้ำใต้ดินที่เป็นน้ำซับ/น้ำซึม หรือบางครั้งก็ต้องขุดบ่อน้ำเพื่อดักน้ำจากแหล่งน้ำดังกล่าวไว้ใช้ อย่างไรก็ตามพื้นที่นี้ก็มีความแตกต่างไปจากสันเขาหรือขอบหลุมยุบในเขตพื้นที่สูงหินปูนตรงที่แหล่งน้ำสามารถหาได้ง่ายกว่า รวมทั้งในฤดูแล้งยังมีแหล่งน้ำสำรองที่เป็นทั้งลำน้ำสายหลัก หรือแหล่งน้ำผิวดินในโครงสร้างธรณีแบบไม่ใช่หินปูน ซึ่งมักจะแทรกตัวอยู่ไม่ไกลนัก และพื้นที่เกษตรกรรมอันเป็นพื้นที่ในแอ่งหลุมยุบใกล้กับสันเขาหรือขอบของหลุมยุบก็มีขนาดใหญ่และอุดมสมบูรณ์ต่อการเพาะปลูกมากกว่าพื้นที่บนสันเขาทั่วไป

ดังนั้น หากพิจารณาจากตารางสรุปลักษณะพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาแสดงอยู่ด้านล่างแล้ว จะเห็นว่าพื้นที่ซึ่งไม่ได้มีความโดดเด่นเป็นรูปแบบหลักในการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ใด ๆ แต่กลับมีการเลือกมากถึง 3 กลุ่มใน 5 กลุ่มชาติพันธุ์ แสดงให้เห็นว่าด้วยคุณสมบัติที่กล่าวมาข้างต้นนั้นได้ตอบสนองต่อการดำรงชีวิตบนพื้นที่สูงได้ดีพอสมควร แม้จะไม่ใช่พื้นที่ที่ดีที่สุดก็ตาม

7.4.1.4 ที่สูงหินปูน: สันเขา/ขอบหลุมยุบ

ในเขตอำเภอปางมะผ้าพื้นที่ในลักษณะนี้ส่วนใหญ่อยู่ทางทิศใต้ติดต่อกับเขตอำเภอปายและติดกับเขตลุ่มแม่น้ำปายซึ่งมีจุดระบายน้ำจากพื้นที่หินปูนดังกล่าวเป็นระยะ ๆ บริเวณที่มักถูกเลือกตั้งถิ่นฐานจะเป็นขอบด้านในของหลุมยุบหลุมยุบที่ปรากฏอยู่หลายแห่งและหลายขนาด หลุมยุบเหล่านี้เกิดจากโพรงน้ำใต้ดินหลายแห่งที่ถูกน้ำกัดเซาะจนโครงสร้างด้านล่างรับน้ำหนักไม่ได้ถล่มยุบลงมากลายเป็นหลุมยุบที่มีทั้งรูปแบบซับซ้อน (มักจะเป็นพื้นที่หลุมยุบขนาดใหญ่คล้ายกับหุบเขา) หรือหลุมยุบไม่ซับซ้อนที่มีรูปแบบชัดเจนสามารถสังเกตได้จากสภาพโดยรอบหลุมยุบหรือที่ราบมีหน้าผาหินปูนที่มีลักษณะเป็นหน้าผาตัดโอบอยู่โดยรอบ (หน้าผาหินปูนเหล่านี้ก็คือขอบของหลุมยุบหรือขอบของโพรงถ้ำใต้ดินในอดีตก่อนการยุบตัวลงมานั่นเอง)

กลุ่มชาติพันธุ์ที่เลือกตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลักษณะนี้คือกลุ่มชาติพันธุ์ลีซอ และเป็นที่น่าสังเกตว่าในบริเวณทิศใต้หรือพื้นที่รับน้ำบนพื้นที่สูงของอำเภอปางมะผ้าทั้งหมดนี้มีเพียงกลุ่มชาติพันธุ์ลีซอเท่านั้นที่เลือกตั้งถิ่นฐานอยู่ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่นไม่สามารถตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ดังกล่าวได้ เพราะเคยมีประวัติว่ากลุ่มชาติพันธุ์มูเซอแดงเคยขึ้นมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณโดยรอบนี้เช่นกัน

คุณสมบัติของพื้นที่ลักษณะดังกล่าวคือพื้นที่ราบและหลุมยุบหลายแห่งที่อยู่ติดต่อกันไปตามแนวของเทือกเขาหินปูนไม่ได้เป็นหุบเขาที่ลดระดับลงต่ำมาก จึงมีพื้นที่มากพอสำหรับพื้นที่เกษตรกรรมขนาด

ใหญ่ ประกอบกับดินที่ย่อยสลายจากหินปูนที่มีแร่ธาตุสูงทำให้เพาะปลูกได้ดีในหลายพื้นที่ และพื้นที่ตั้งหมู่บ้านซึ่งเป็นส่วนขอบด้านในของหลุมยุบทำให้แม้ว่าจะอยู่ในระดับสูงก็ยังได้ขอบของหลุมยุบโดยรอบช่วยกำบังลมให้ไม่ปะทะเข้าหมู่บ้านตรง ๆ ส่วนข้อเสียหรือข้อจำกัดของพื้นที่ลักษณะนี้จะส่งผลต่อการดำรงชีวิตโดยตรง คือในฤดูแล้งน้ำใต้ดินในบางแห่งจะลดลงต่ำมากแหล่งน้ำที่เป็นเพียงบ่อน้ำถ้าหากมีเพียงแหล่งเดียวแทบไม่พอเลี้ยงคนทั้งหมู่บ้าน โดยเฉพาะในหมู่บ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ลีซอที่มีประชากรเฉลี่ยแต่ละหมู่บ้านไม่ต่ำกว่า 400 คน[5] (ในหมู่บ้านกื๊ดสามสิบมีมากกว่า 1,000 คน) ทำให้ต้องแสวงหาแหล่งน้ำใต้ดินอื่น ๆ เพิ่มเติมแม้ว่าบางครั้งต้องเดินไปหาบน้ำไกลกว่า 2,000 เมตร (2 กิโลเมตร) ในการสำรวจทางโบราณคดีที่ผ่านมายังไม่เคยมีรายงานเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในแอ่งหลุมยุบบนพื้นที่สูง (ไม่รวมแหล่งโบราณคดีประเภทวัฒนธรรมโลงไม้หลายแห่งตามถ้ำที่ตั้งอยู่บนหน้าผาขอบของหลุมยุบ เช่น แหล่งโบราณคดีถ้ำยาป่าแหน 1 และ 2 ที่ตั้งอยู่บนเทือกเขาหินปูนที่อยู่รอบหลุมยุบแบบซับซ้อน กลุ่มแหล่งโบราณคดีถ้ำผี ถ้ำโลงยักษ์ ถ้ำศรีโสภณ และถ้ำเก้าชิ้น เป็นต้น ตั้งอยู่บนหน้าผาของเทือกเขาหินปูนที่ด้านตะวันตกเป็นหลุมยุบแบบซับซ้อน เป็นต้น[6]) อาจเป็นเพราะยังไม่เคยมีการสำรวจในพื้นที่ดังกล่าวอย่างจริงจัง แต่ก็มีหลายครั้งที่ได้รับรายงานว่าพบโบราณวัตถุในบริเวณพื้นที่เกษตรกรรม (ไร่) ที่อยู่ในเขตพื้นที่หินปูนเพียงแต่ยังระบุถึงตำแหน่งที่ชัดเจนไม่ได้

7.4.2 พื้นที่เกี่ยวกับพิธีกรรมศพ

การประกอบพิธีกรรมศพเป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ในระบบการตั้งถิ่นฐานซึ่งมักจะมีการแยกพื้นที่อย่างชัดเจนระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยกับพื้นที่ประกอบพิธีกรรมศพ จากการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาพบว่าในกลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่มมีการเลือกพื้นที่ประกอบพิธีกรรมศพที่แตกต่างกันออกไป แต่เนื่องจากเป็นพื้นที่ซึ่งอยู่ในระบบการตั้งถิ่นฐาน และไม่สามารถตรวจสอบหมู่บ้านอื่นได้ดังเช่นที่ตรวจสอบพื้นที่ตั้งถิ่นฐานหมู่บ้านอื่น ผู้วิจัยจึงไม่ได้ทำการวิเคราะห์ในรายละเอียดดังเช่นการวิเคราะห์การใช้พื้นที่ในการตั้งถิ่นฐาน ผู้วิจัยได้สรุปลักษณะพื้นที่ในแต่ละลักษณะรวมทั้งสภาพที่พบโดยทั่วไปในบริเวณดังกล่าวซึ่งจะมีผลต่อการอธิบายหลักฐานที่พบบนพื้นที่สูงได้ในอนาคต

7.4.2.1 เขตพื้นที่สูง

การเลือกพื้นที่สันเขาพบใน 3 ลักษณะ จากกลุ่มชาติพันธุ์มูเซอแดง มูเซอดำ ม้ง และลีซอ ***ลักษณะแรก***เป็นสันเขาสาขาระดับต่ำแบบเดียวกับที่ใช้ตั้งหมู่บ้าน เพียงแต่ตำแหน่งของป่าช้าจะอยู่ในส่วนที่เป็นส่วนปลายของสันเขา และไม่คำนึงถึงความลาดชันของพื้นที่ ตัวอย่างของป่าช้าลักษณะนี้พบในป่าช้าของหมู่บ้านหลายแห่ง เช่น บ้านปางบอนเก่า 3 และบ้านปางบอนในปัจจุบัน พบในกลุ่มชาติพันธุ์มูเซอแดง และมูเซอดำ เป็นต้น มีการจัดสรรพื้นที่เฉพาะเพื่อเป็นที่ทำศพร่วมกันของคนทั้งหมู่บ้าน หรือที่เรียกว่าป่าช้า มีทั้งแบบที่เผาศพ และฝังศพ รูปแบบนี้พบในกลุ่มชาติพันธุ์มูเซอแดง และมูเซอดำ วัตถุทางวัฒนธรรมที่พบกระจายอยู่ในส่วนปลายของสันเขาทั้งที่มีความลาดชันสูง และพื้นที่ราบของปลายสันเขา การประกอบพิธีกรรมเมื่อทำการฝังหรือเผาญาติพี่น้องจะอุทิศข้าวของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของผู้ตายให้ประกอบไปด้วย หม้อ เครื่องมือโลหะที่ใช้ทำเกษตร ล่าสัตว์ ทำงานช่าง มีด ถ้วย และชาม เป็นต้น ของเหล่านี้จะถูกวางไว้บนหลุมฝังศพหรือตำแหน่งที่เผา ในกรณีที่

[5] ข้อมูลประชากรจากการสำรวจประชากรจังหวัดแม่ฮ่องสอน ประจำปี พ.ศ. 2546 ที่มา: ฐานข้อมูลโรงพยาบาลปางมะผ้า

[6] ข้อมูลจากรายงานการสำรวจของโครงการจัดทำระบบฐานข้อมูลถ้ำจังหวัดแม่ฮ่องสอน และโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงฯ ระยะที่ 1)

เผามักจะยังหลงเหลือข้าวของที่ไม่ไหม้ไฟอยู่บนตำแหน่งที่เผาอยู่ ดังนั้นถ้าหากหลุมศพไม่มีการรบกวนมากนักจึงมีสิ่งที่พอจะสังเกตได้ว่าเป็นป่าช้าคือกลุ่มของเครื่องมือเครื่องใช้ที่กระจายกันอยู่เป็นกลุ่มทั่วทั้งป่าช้า ส่วนปริมาณของเครื่องใช้มีปริมาณน้อยมักจะเลือกอุทิศให้ชนิดละ 1 ชิ้น หรือขึ้นอยู่กับฐานะแต่จะมีจำนวนน้อยกว่าเครื่องใช้ที่มีในบ้านเรือน

ส่วนพื้นที่ใน***ลักษณะที่ 2*** เป็นแบบที่พบในหมู่บ้านมูเซอดำ มักจะพบบริเวณสันเขาใหญ่ซึ่งเป็นสันเขาหลัก อยู่ห่างออกมาจากหมู่บ้านประมาณ 2-3 กิโลเมตร บางครั้งก็พบในสันเขาสาขาระดับต่ำด้วยเช่นกัน มีลักษณะคล้ายกันที่ขนาดของสันเขาไม่จำเป็นต้องเป็นพื้นที่กว้างหรือเป็นสันเขาที่ยาวมากนัก แต่จะมีพื้นที่ราบมากกว่าป่าช้าในแบบแรก ด้วยวิธีการทำศพของกลุ่มชาติพันธุ์มูเซอดำที่ใช้การเผาศพและมีการแยกพื้นที่เผาศพละ 1 จุด คล้ายกับการฝังศพที่แยกหลุมศพละ 1 ศพ จุดที่มีการเผาศพจะพบข้าวของเครื่องใช้ที่ยังคงสภาพหลังจากไฟมอดไปแล้วกระจายอยู่เป็นกลุ่มอย่างชัดเจนคล้ายกับลักษณะของหลุมศพที่เป็นการฝัง

และสุดท้ายเป็นพื้นที่***ลักษณะที่ 3*** ลักษณะเป็นสันเขาสาขาระดับต่ำเช่นเดียวกับพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน ตำแหน่งของพื้นที่ทำศพจะอยู่ตรงกลางของสันเขาแบบเดียวกับพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน แต่สามารถแยกแยะความแตกต่างได้จากขอบเขตการกระจายตัว และจำนวนของข้าวของเครื่องใช้หรือวัตถุทางวัฒนธรรม ลักษณะพื้นที่ประกอบพิธีกรรมศพลักษณะนี้พบในกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง และลีซอ ในการทำศพเป็นการเลือกสำหรับเฉพาะบุคคล หรือหลุมฝังศพ ขนาดของหลุมศพต่อหลุมจะมีขนาดใหญ่และเด่นชัดกว่าการทำศพในแบบแรก คือในกลุ่มชาติพันธุ์มูเซอดำและมูเซอแดงที่เป็นการจัดสรรพื้นที่สำหรับทั้งหมู่บ้าน แต่หลุมศพแบบนี้มีการมูลดินขึ้นสูงเด่นชัดกว่าของชาวมูเซอแดงที่เป็นเพียงการฝังกลบทำให้เมื่อเวลาผ่านไปหลุมศพจะยุบลงเป็นรูปร่างและขนาดตามหลุมที่ขุดไว้ หลุมฝังศพในแบบนี้มักจะพบโดด ๆ ต่างหาก หรือถ้าหากมีหลุมอื่นที่ฝังในสันเขาแบบเดียวกันก็จะอยู่ห่างกันพอสมควร ไม่ใกล้กันมากเท่ากับหลุมศพของกลุ่มชาติพันธุ์มูเซอแดงและมูเซอดำ บนหลุมมักจะมีก้อนหินวางกองทับไว้เป็นสัญลักษณ์และเพื่อป้องกันไม่ให้สัตว์มาขุดหลุมศพได้เครื่องเซ่นไหว้ให้กับผู้ตายเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ที่สำคัญคือภาชนะใส่อาหารที่นำมาให้กับคนตาย

7.5 การคาดการณ์และข้อสมมติฐานเบื้องต้น

ในเนื้อหาส่วนสุดท้ายนี้ผู้วิจัยได้ทำการคาดการณ์และข้อสมมติฐานเบื้องต้นอันจะมีประโยชน์ในการสำรวจทางโบราณคดีเพื่อใช้เป็นกรอบในการกำหนดขอบเขต และเป้าหมายในการสำรวจที่มีความชัดเจน ซึ่งจะเป็นตัวที่ใช้ในการตรวจสอบการวิเคราะห์การใช้พื้นที่ของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงที่ผู้วิจัยได้สรุปไว้ข้างต้น เนื้อหาในส่วนนี้ผู้วิจัยจะแบ่งข้อสมมติฐานและการคาดการณ์โดยแบ่งออกเป็นหัวข้อตามลักษณะพื้นที่ตามการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนในปัจจุบัน

การเลือกพื้นที่เพื่อทำการสำรวจนี้ได้ในเบื้องต้นที่ควรมองหาและกำหนดจากแผนที่เป็นพื้นที่ใน 4 ลักษณะดังที่ได้สรุปลักษณะพื้นที่เลือกตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนในปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการแปลความในแต่ละพื้นที่

7.5.1 พื้นที่สูงริมลำน้ำสายหลัก หรือขอบหลุมยุบที่มีลำน้ำไหลผ่าน

ผู้วิจัยได้คาดการณ์และเสนอข้อสมมติฐานเบื้องต้นเกี่ยวกับพื้นที่ในลักษณะเช่นนี้อยู่หัวข้อจึงได้แบ่งออกเป็นหัวข้อ เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ

1) พื้นที่สูงริมน้ำที่ดูเหมือนเป็นลานตะพักลำน้ำระดับสูง หรือเนินเขาเตี้ย ๆ ริมน้ำ หรือขอบของหลุมยุบที่มีลำน้ำสายใหญ่ไหลผ่านและน้ำท่วมไม่ถึง ข้อสังเกตที่ควรให้ความสนใจเป็นพิเศษนอกจากลำน้ำสายหลักแล้ว ถ้าหากมีลำห้วยสายเล็ก ๆ ที่ไหลจากสันเขาลงมาบรรจบกับลำน้ำสายหลัก ในบริเวณที่ราบใกล้ ๆ กับลำห้วยสายเล็กนั้นก็ควรจะมีร่องรอยของการตั้งถิ่นฐานอยู่ด้วย (แต่ตำแหน่งของที่ราบไม่ควรจะตรงกับลำห้วยโดยเฉพาะอยู่ในเส้นทางของน้ำที่ไหลลงมา) วัตถุทางวัฒนธรรมหรือโบราณวัตถุที่คาดว่าจะพบคือ เครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันประเภท ภาชนะดินเผา (ทั้งประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง) เครื่องมือโลหะประเภทมีด และเครื่องมือเกษตรกรรม เป็นต้น นอกจากวัตถุทางวัฒนธรรมเหล่านี้แล้ว

2) ถ้าหากร่องรอยการตั้งถิ่นฐานดังกล่าวอยู่ในช่วงสมัยประวัติศาสตร์ที่เป็นชุมชนขนาดใหญ่ก็มักจะพบโบราณสถานก่อสร้างด้วยอิฐเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยยืนยันถึงการมีอยู่ของชุมชน การมองหาตำแหน่งที่ตั้งโบราณสถานสิ่งที่ต้องพิจารณาอันดับแรกนอกจากพื้นที่ตั้งริมลำน้ำสายหลักในฐานะแหล่งน้ำที่หล่อเลี้ยงชุมชนแล้ว ยังต้องมีเส้นทางคมนาคมตามลำน้ำเป็นเส้นทางสำคัญอีกเส้นทางหนึ่ง (นอกจากเส้นทางตามสันเขา)[7]

3) เนื่องจากในเขตพื้นที่สูงลักษณะพื้นที่ราบริมลำน้ำที่มีขนาดกว้างขวางพอสำหรับตั้งหมู่บ้านที่มีประชากรมากกว่า 50 หลังคาเรือน โดยไม่ต้องเบียดเสียดกันมากนั้นมีไม่มากนัก จึงอาจจะมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นหย่อมบ้านตามลักษณะภูมิประเทศเท่าที่พอจะตั้งบ้านเรือนได้ ตัวอย่างเช่น หมู่บ้านถ้ำลอดที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่ได้มีการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 กลุ่มบ้านหลัก ๆ ตั้งอยู่บนเนินเขา 2 ลูก มีเพียงลำห้วยเล็ก ๆ กั้นกลาง เพราะจำนวนประชากรที่ขยายตัวมากขึ้นผู้นำจึงได้จัดให้แบ่งกลุ่มบ้านออกเป็น 2 กลุ่มจนกระทั่งถึงปัจจุบัน (อุดมลักษณ์ สุ่นตระกูล 2547ก) ดังนั้น ในการสำรวจทางโบราณคดีถ้าหากพบว่ามีร่องรอยชุมชนโบราณบนที่ราบบนพื้นที่สูงริมน้ำหรือเนินเขาริมน้ำที่มีขนาดไม่กว้างมากนักอยู่ใกล้ ๆ กัน โดยมีโบราณวัตถุที่ใช้แบ่งยุคสมัยอยู่ในช่วงเวลาเดียวกันกระจายอยู่ทั้ง 2 แห่ง ก็อาจตีความเบื้องต้นได้ว่าร่องรอยชุมชนทั้ง 2 แห่งมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน

4) การตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้มักจะเป็นการตั้งถิ่นฐานที่ค่อนข้างยาวนานเพราะตอบสนองต่อระบบการผลิตในเขตพื้นที่ลุ่ม ที่มีความอุดมสมบูรณ์เพียงพอสำหรับประชากรจำนวนมาก ตัวอย่างของชุมมีประวัติยาวนานการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลักษณะนี้คือ หมู่บ้านแม่ละนา และหมู่บ้านนาปู่ป้อม และจากข้อมูลประวัติหมู่บ้าน ประวัติคำบอกเล่า หลักฐานทางโบราณคดีที่ผ่านมาพบว่าพื้นที่สูงริมน้ำหลายแห่งได้รับการตั้งถิ่นฐานในหลายยุคสมัย เช่น หุบเขาบ้านไร่ และหุบเขาริมลำน้ำแพม เป็นต้น แต่ข้อสังเกตและข้อควรระวังเกี่ยวกับปริมาณของโบราณวัตถุที่พบในบริเวณนี้ถ้าหากทำการสำรวจตามผิวหน้าดินอาจจะมีปริมาณไม่มากนัก เพราะถึงแม้ว่าผู้วิจัยจะกล่าวว่าการตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สูงริมน้ำมักเป็นการตั้งถิ่นฐานที่ค่อนข้างถาวรและควรจะมีเครื่องมือเครื่องใช้ถูกทิ้งไว้เป็นจำนวนมาก แต่มีข้อยกเว้นได้ในกรณีที่ ก) เป็นการตั้งถิ่นฐานที่ไม่ยาวนานด้วยสาเหตุของโรคภัย ความไม่อุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ และภัยคุกคามจากภายนอก เป็นต้น ข) ข้อจำกัดของทรัพยากรเมื่อคำนึงถึงการเดินทางติดต่อกับชุมชนภายนอกที่ค่อนข้างลำบาก เครื่องมือเครื่องใช้หลายอย่างที่ไม่สามารถผลิตใช้เองได้ ไม่ว่าจะเป็น มีด เครื่องมือเกษตร ที่เป็นโลหะ ภาชนะดินเผาอย่างดีที่เป็นเนื้อแกร่ง การใช้งานต้องใช้อย่างคุ้มค่าเพราะมีจำนวนน้อย ฉะนั้นการทิ้งไว้โดยความตั้งใจจึงมีจำนวนน้อย ถ้าหากไม่ใช่เพราะชำรุดเสียหายจนเกินกว่าจะนำมาใช้ได้ใหม่ หรือด้วยความจำเป็นจริง ๆ แล้วก็คงมีปรากฏให้เห็นอยู่น้อย ตัวอย่างการสำรวจหมู่บ้านเก่าที่เพิ่งถูกทิ้งร้างไปเมื่อประมาณ 20 ปีที่แล้ว ของหมู่บ้านถ้ำลอดบริเวณทิศเหนือของหมู่บ้านปัจจุบัน สิ่งที่ผู้วิจัยพบนอกจากเสา

[7] การคาดการณ์ในส่วนนี้เป็นข้อมูลที่ได้จากแหล่งโบราณสถานหลายแห่งในเขตลุ่มน้ำลางตอนบน และประวัติบอกเล่าของชุมชนไทยใหญ่บ้านถ้ำลอด และกะเหรี่ยงบ้านเมืองแพมที่กล่าวถึงเส้นทางคมนาคมในสมัยโบราณที่ยึดเส้นทางตามลำน้ำเป็นหลัก (อุดมลักษณ์ สุ่นตระกูล 2547ก)

เรือนไม่กี่เสาที่เหลืออยู่แล้วก็มีเพียงเศษถ้วยชามที่แตกหักเพียงไม่กี่ชิ้น ซึ่งถ้าไม่สังเกตหรือรู้มาก่อนก็อาจมองผ่านพื้นที่ดังกล่าวไปได้โดยง่าย ในแหล่งโบราณคดีที่เป็นพื้นที่โล่งซึ่งพบโบราณวัตถุปริมาณมากมักจะเป็นพื้นที่เกษตรกรรมที่ถูกขุดพลิกหน้าดินหลายครั้งแล้ว หรือพบจากการขุดเพื่อสร้างสิ่งก่อสร้างโดยบังเอิญ ตัวอย่างเช่น แหล่งโบราณคดีที่หุบเขาบ้านไร่ใกล้กับโบราณสถานชาวบ้านมักจะพบกล้องยาสูบดินเผา และเศษภาชนะดินเผาในระหว่างการขุดปรับพื้นที่การเกษตรในหุบเขา (อุดมลักษณ์ สุ่นตระกูล 2547ก) ฉะนั้นสิ่งที่สำรวจพบจากผิวดินไม่ว่าจะเป็นชนิดหรือ ปริมาณของโบราณวัตถุก็ยังคงไม่ใช่ตัวแทนที่จะใช้ในการกำหนดขอบเขตของแหล่งโบราณคดีที่กระจ่างชัดที่สุด จนกว่าจะมีการขุดค้นทางโบราณคดีอย่างเป็นระบบ

5) หลายครั้งที่บริเวณพื้นที่ตั้งหมู่บ้านปัจจุบันตั้งทับอยู่บนชุมชนโบราณ หลักฐานยืนยันได้จากการพบเครื่องมือเครื่องใช้ของคนในอดีตจากหมู่บ้านหลายหมู่บ้านในขณะกำลังก่อสร้างสิ่งก่อสร้าง หรือปรับพื้นที่ เช่น หมู่บ้านถ้ำลอด หมู่บ้านนาปู่ป้อม และหมู่บ้านไร่ เป็นต้น (อุดมลักษณ์ สุ่นตระกูล 2542; 2547ก; 2547ข) ในการเริ่มต้นสำรวจจึงอาจจะเริ่มต้นจากที่ตั้งของหมู่บ้านในปัจจุบันดูก่อนแล้วจึงขยายขอบเขตไปในพื้นที่ใกล้เคียง

6) ในการสำรวจพื้นที่สูงริมน้ำที่มีลักษณะเป็นเนินเขา ปลายสันเขา หรือลานตะพักริมลำน้ำ ขอบเขตที่ควรสำรวจไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะช่วงกลางของเนินเขาหรือสันเขาแต่ต้องกระจายพื้นที่ออกไปจนกระทั่งถึงที่ลาดลงลำน้ำ เพราะหากมีพื้นที่ดังกล่าวมีความสมบูรณ์มากพอเมื่อประชากรขยายตัวเพิ่มมากขึ้นก็จะขยายไปทั่วทั้งเนินเขา ไม่ได้กระจุกตัวรวมกันเป็นกลุ่มเดียว ขนาดของพื้นที่ราบที่เหมาะสำหรับการตั้งถิ่นฐานนี้จะอยู่ประมาณ 100,000 ตารางเมตรขึ้นไป หรืออาจจะมีขนาดที่เล็กกว่านี้ดังเช่นในกรณีที่หมู่บ้านไร่ที่มีปัจจัยด้านพื้นที่ทางเกษตรกรรมเข้ามาเสริมแทน จึงทำให้หุบเขาบ้านไร่กลายเป็นหมู่บ้านที่มีเศรษฐกิจดีที่สุดแห่งหนึ่งของอำเภอปางมะผ้า

7.5.2 พื้นที่สันเขาหรือขอบหลุมยุบ

การเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ในปัจจุบันพบอยู่บน***สันเขาสาขาระดับต่ำ*** หรือ***สันเขา/ขอบหลุมยุบในพื้นที่หินปูนทั่วไป*** ผู้วิจัยได้แบ่งข้อสมมติฐานและการคาดการณ์พื้นที่ลักษณะดังกล่าวออกเป็นหัวข้อดังต่อไปนี้

7.5.2.1 สันเขาสาขาระดับต่ำ

1) การตั้งถิ่นฐานบนสันเขามีข้อจำกัดที่พื้นที่ราบมีน้อยจึงทำให้ชุมชนที่ตั้งมีขนาดเล็กตามไปด้วย บริเวณที่มักพบการตั้งถิ่นฐานคือที่ราบที่มีลักษณะคล้ายแอ่งกระทะบนสันเขาสาขาระดับต่ำที่ช่วงกลางของสันเขา หรือบริเวณที่ลาดไหล่ พื้นที่ราบเหล่านี้มักพบบริเวณสันเขาสาขาระดับต่ำ แต่ในกรณีที่เป็นสันเขาหลักซึ่งมีที่ราบค่อนข้างน้อยและมักจะถูกใช้เป็นเส้นทางคมนาคมตามสันเขานั้นยังไม่พบว่าถูกเลือกตั้งถิ่นฐานด้วยกลุ่มคนในปัจจุบัน แต่สำหรับแหล่งโบราณคดีแล้วมีรายงานว่าพบร่องรอยของการใช้พื้นที่ในลักษณะของที่พักอาศัยชั่วคราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเป็นเงื่อนไขของวิถีการดำรงชีวิตและระดับของระดับทางสังคมของกลุ่มคนในอดีต ดังนั้นในเขตพื้นที่สันเขาแสดงว่าพื้นที่ราบยังคงเป็นที่ต้องการในการตั้งถิ่นฐานในเขตสันเขา

2) ขนาดของพื้นที่ที่เหมาะต่อการตั้งถิ่นฐานตามสันเขา ควรมีพื้นที่อย่างต่ำ 60,000 ตารางเมตร (ทั้งพื้นที่ราบบนสันเขา และพื้นที่ลาดที่พอจะตั้งบ้านเรือนได้) ทั้งนี้การกระจายตัวของชุมชนไม่จำเป็นต้องกระจุกรวมกันอยู่บริเวณที่ราบบนสันเขา แต่ขึ้นอยู่กับสภาพของพื้นที่เป็นสำคัญ การสำรวจอาจพบโบราณวัตถุอยู่ตามไหล่เขาที่ลาดลงต่ำ และไหล่เขาที่ทอดยาวออกไปด้านข้าง (ต่อกับสันเขาอื่น) จำนวนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานอยู่

นั้นขึ้นอยู่กับขนาดของพื้นที่เป็นสำคัญจากค่าเฉลี่ยของความหนาแน่นของประชากรอยู่ที่ประมาณ 263.9 ตร.ม.: 1 คน[8]

3) ในกลุ่มคนปัจจุบันการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่สันเขา ส่วนใหญ่มีระบบการผลิตเป็นการเกษตรกรรมแบบตัดฟันโค่นเผา ซึ่งสามารถเพาะปลูกในพื้นที่เดิมซ้ำกันได้ในเวลาไม่นานก็ต้องย้ายเพราะแร่ธาตุในดินมีน้อยเนื่องจากพื้นที่ในเขตเทือกเขามีการกัดเซาะหน้าดินสูง ด้วยข้อจำกัดของทรัพยากรดังกล่าวจึงทำให้ระยะเวลาในการตั้งถิ่นฐานในเขตพื้นที่สันเขามักจะตั้งอยู่ในระยะเวลาที่ไม่นาน วัตถุทางวัฒนธรรมหรือโบราณวัตถุที่หลงเหลืออยู่จึงควรมีปริมาณไม่สูงมาก ประสบการณ์จากการสำรวจบริเวณพื้นที่ตั้งของหมู่บ้านเก่าในพื้นที่สันเขาซึ่งเพิ่งจะถูกทิ้งร้างไปเมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา พบว่าเป็นการยากมากที่จะสำรวจเจอข้าวของเครื่องใช้หลงเหลืออยู่บริเวณผิวดิน แต่บริเวณที่เป็นพื้นที่ทำศพกลับเป็นบริเวณที่พบข้าวของเครื่องใช้ได้ง่ายมากกว่า ทั้งนี้อาจเป็นเพราะบริเวณพื้นที่ฝังศพมักจะมีการอุทิศข้าวของเครื่องใช้ให้กับผู้ตายโดยวางทิ้งไว้บนหลุมหรือที่ทำศพอย่างชัดเจน ในขณะที่บริเวณพื้นที่ตั้งบ้านเรือนเครื่องใช้ที่หลงเหลืออยู่มักเป็นของที่ชำรุดจนไม่สามารถใช้งานได้แล้วหรือไม่สามารถนำไปด้วยได้ หรือตกหล่นทิ้งไว้ ในการสำรวจเขตสันเขาที่เดินสำรวจในพื้นที่เกษตรกรรม (ที่ไร่) ของชาวบ้านจึงมีความเป็นไปได้สูงที่จะพบโบราณวัตถุมากกว่าเดินสำรวจผิวดินในเขตป่ารก แต่ก็มีข้อเสียตรงที่ในพื้นที่เกษตรกรรมต้องมีการขุดปรับหน้าดิน จึงทำให้การกระจายตัวของโบราณวัตถุเปลี่ยนแปลงตำแหน่งเดิมไปจนหมดรวมทั้งการเก็บกวาดพื้นที่ก่อนเพาะปลูกก็ได้กวาดให้โบราณวัตถุมารวมกันเป็นกลุ่มเปลี่ยนแปลงบริบทของหลักฐานไปเช่นเดียวกัน

4) ปัญหาของการตีความแหล่งโบราณคดีบนสันเขาที่ผู้วิจัยพบคือ การแบ่งแยกระหว่างพื้นที่อยู่อาศัย กับพื้นที่ทำศพ ซึ่งข้างต้นผู้วิจัยได้กล่าวไว้เกี่ยวกับปริมาณของโบราณวัตถุที่พบอาจเป็นสิ่งที่นำมาใช้กำหนดไม่ได้ รูปแบบของโบราณวัตถุก็อาจจะพบรูปแบบเดียวกันทั้งแหล่งที่อาศัยและแหล่งฝังศพ แต่ก็ยังมีประเด็นอื่นที่ควรนำมาพิจารณาคือ รายละเอียดของลักษณะพื้นที่ประเภท ขนาดของที่ราบบนสันเขา (หรือพื้นที่ที่พบแหล่งโบราณคดี) ระยะห่างจากแหล่งน้ำ และความลาดชันของพื้นที่ เป็นต้น เพราะพื้นที่ทำศพมักจะไม่คำนึงถึงพื้นที่ว่าจะสามารถตั้งบ้านเรือนได้หรือไม่

7.5.2.1 สันเขา/ขอบหลุมยุบในเขตพื้นที่หินปูนทั่วไป

นอกจากพื้นที่สันเขาสาขาระดับต่ำแล้วจากข้อมูลชาติพันธุ์วรรณนาจะพบว่ากลุ่มคนในปัจจุบันได้เลือกพื้นที่***บริเวณสันเขา/ขอบหลุมยุบในเขตพื้นที่หินปูนทั่วไป*** ซึ่งมีคุณสมบัติคล้ายกับสันเขาสาขาระดับต่ำแต่ก็อาจจะมีข้อดีกว่าที่บริเวณหลุมยุบเหล่านั้นมักจะมีขนาดค่อนข้างใหญ่และความลาดชันน้อย หน้าดินหนาเหมาะต่อการเพาะปลูก (ทำไร่) ข้อเสนอแนะที่ผู้วิจัยมีต่อการสำรวจแหล่งโบราณคดี คือมองหาหลุมยุบที่เป็นหลุมยุบแบบซับซ้อนมักจะมีขนาดกว้าง ความลาดชันต่ำ (เป็นเหมือนหุบเขาที่อยู่บนยอดเขา) ในเบื้องต้นนี้ผู้วิจัยมีความสนใจในแหล่งโบราณคดีประเภทแหล่งฝังศพในวัฒนธรรมโลงไม้ซึ่งมักตั้งอยู่บนถ้ำในเขตเทือกเขาหินปูนและเคยมีคำถามเกิดขึ้นเกี่ยวกับแหล่งที่ตั้งของชุมชนซึ่งเราไม่เคยสำรวจพบมาก่อน พื้นที่หนึ่งที่ผู้วิจัยเห็นว่าตั้งอยู่ใกล้แหล่งฝังศพในวัฒนธรรมโลงไม้ และมีความเป็นไปได้ในการตั้งถิ่นฐาน คือพื้นที่หลุมยุบบนพื้นที่สูง แต่เดิมนั้นการแปลความเกี่ยวกับคนในวัฒนธรรมโลงไม้ว่าเป็นชุมชนเกษตรกรรม (รัศมี ชูทรงเดช 2546: 91-118) ทำให้

[8] ค่าที่ได้นี้เป็นค่าเฉลี่ยจากทั้ง 6 หมู่บ้าน แต่ยังมีปัญหาอยู่ที่ความหนาแน่นของประชากรในหมู่บ้านปางบอนและหมู่บ้านห้วยเฮี๊ยะที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลักษณะนี้ยังมีค่าความคลาดเคลื่อนอยู่ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าในอนาคตจึงจำเป็นต้องใช้ข้อมูลในหมู่บ้านอื่นเพิ่มเพื่อหาค่าเฉลี่ยที่คงที่กว่านี้

พื้นที่ที่มองหาในการสำรวจมักจะเป็นพื้นที่ราบที่อยู่ใกล้กับลำน้ำสายใหญ่ที่อยู่ต่ำลงมา แต่จากข้อมูลชาติพันธุ์วรรณนาของกลุ่มคนปัจจุบันทำให้เห็นว่ายังมีแหล่งน้ำในประเภทอื่นของเขตพื้นที่สูงซึ่งสามารถทดแทนลำน้ำสายหลักได้เช่นกัน แต่ในกรณีของพื้นที่หลุมยุบที่อยู่ใกล้กับลำน้ำสายใหญ่ หรือสายหลัก เช่น หลุมยุบในเขตลุ่มแม่น้ำของใกล้กับกลุ่มแหล่งถ้ำในวัฒนธรรมโลงไม้ เช่น ถ้ำผี ถ้ำเก้าชิ้น และถ้ำโลงยักษ์ เป็นต้น แหล่งน้ำอาจไม่ใช่อุปสรรคใหญ่ สิ่งที่ต้องคำนึงถึงในอันดับต่อมาคือแหล่งทรัพยากรไม่ว่าจะเป็นพื้นที่เพื่อทำการเกษตร และแหล่งอาหาร

7.5.3 พื้นที่หินปูนที่สูงบริเวณสันเขา/ขอบหลุมยุบ

เป็นพื้นที่ที่ได้กล่าวไว้แล้วว่ายังไม่เคยมีการสำรวจบริเวณหลุมยุบในเขตพื้นที่สูงอย่างจริงจัง และในพื้นที่ลักษณะดังกล่าวมักจะถูกปรับเป็นพื้นที่เกษตรกรรมซึ่งจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากโดยรอบหมู่บ้านน้ำบ่อสะเป่ บ้านหนองผาจ้ำ และบ้านกื๊ดสามสิบ เป็นต้น ที่สำคัญคือพื้นที่ตั้งหมู่บ้านมักจะอยู่บริเวณขอบด้านในของหลุมยุบ และแหล่งน้ำสำคัญเป็นแหล่งน้ำจากระบบน้ำใต้ดินที่ชาวบ้านช่วยกันขุดบ่อน้ำดักอยู่บริเวณร่องน้ำที่จะไหลลงสู่ก้นหลุมยุบไม่ไกลจากหมู่บ้าน ประเด็นที่ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตและได้คาดการณ์เกี่ยวกับการใช้พื้นที่ในขั้นแรกที่จะเริ่มสำรวจพื้นที่ดังกล่าวจึงควรทดลองหาพื้นที่หลุมยุบแบบซับซ้อนหรือหลุมยุบที่ค่อนข้างใหญ่ ในกรณีที่เป็นแหล่งชุมชนของวัฒนธรรมโลงไมก็ควรเริ่มจากบริเวณซึ่งอยู่ใกล้กับแหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมโลงไม้ที่สุด เพราะเมื่อพิจารณาตำแหน่งของถ้ำในวัฒนธรรมโลงไม้หลายแห่งอยู่ใกล้กับแอ่งหลุมยุบ (ซึ่งยังไม่เคยมีการสำรวจอย่างจริงจังในหลุมยุบเหล่านั้น) บริเวณที่คาดว่าควรจะพบร่องรอยของชุมชนอยู่บริเวณขอบของหลุมยุบ และอาจพบโบราณวัตถุที่ไหลจากขอบหลุมยุบลงมาอยู่บริเวณก้นหลุมยุบ

จากการวิเคราะห์ความหนาแน่นของประชากรในหมู่บ้านน้ำบ่อสะเป่จะเห็นว่าจำนวนประชากรในหมู่บ้านมีจำนวนมากถึง 667 คน ในขนาดพื้นที่ประมาณ 200,000 ตร.ม.[9] ค่าความหนาแน่นของประชากรจึงอยู่ที่ประมาณ 299.8 ตร.ม.: 1 คน แสดงให้เห็นว่าการกระจายตัวของประชากรไม่ได้ตั้งอยู่ห่างกันมาก มีการรวมกันเป็นกลุ่มอยู่ที่ขอบด้านหนึ่งของหลุมยุบ และจำนวนประชากรต้องมีความสัมพันธ์กับทรัพยากรที่มีอยู่โดยรอบด้วย คือ แหล่งน้ำ พื้นที่เกษตรกรรม ป่าไม้ และสัตว์ป่า เป็นต้น ข้อจำกัดของแหล่งน้ำที่จะพบว่ามีปริมาณคงที่ตลอดทั้งปีนี้อาจเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการใช้พื้นที่ซ้อนทับกันของแหล่งโบราณคดีหลายยุคหลายสมัย เพราะแม้แหล่งน้ำใต้ดินอาจจะหาได้ไม่ยากนักเมื่อสังเกตจากปัจจุบันที่ชาวบ้านสามารถหาแหล่งน้ำจากก้นหลุมยุบภายในไร่ได้หลายแห่งแต่ก็เป็นเพียงบางฤดูกาลเท่านั้น จึงยังคงมีข้อจำกัดว่าพื้นที่ตั้งถิ่นฐานควรอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำที่มีปริมาณน้ำคงที่เกือบตลอดทั้งปี

โดยสรุป เนื้อหาในบทนี้ได้กล่าวถึงการวิเคราะห์ปัจจัยการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานในลักษณะพื้นที่รูปแบบต่าง ๆ กันในเขตพื้นที่สูงซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีพื้นที่หลายลักษณะที่สามารถเลือกตั้งถิ่นฐานได้ ข้อมูลที่ได้เหล่านี้จะเป็นประโยชน์ในแง่ที่ช่วยให้เป็นแนวทางในการสำรวจและตีความแหล่งโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอนาคต ในท้ายที่สุดประเด็นที่ผู้วิจัยต้องการจะทิ้งท้ายไว้ในบทนี้คือปัจจัยการตั้งถิ่นฐานทางด้านกายภาพที่วิเคราะห์ด้วยวิธีการทางสถิตินี้ตั้งอยู่บนข้อมูลทางด้านกายภาพของหมู่บ้านในปัจจุบัน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าผลการวิเคราะห์จะสามารถเป็นตัวแทนของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มเดียวกันนี้ในพื้นที่อื่นได้เช่นกันเพราะในข้อแรกคือผู้วิจัยยังไม่ได้

[9] พื้นที่นี้ครอบคลุมเพียงบริเวณที่ตั้งของหมู่บ้าน แต่ขนาดของหลุมยุบที่หมู่บ้านตั้งอยู่นั้นมีขนาดใหญ่ไปกว่านี้อีกมาก

ศึกษาเปรียบเทียบกับชุมชนในพื้นที่สูงอื่นๆ นอกพื้นที่อำเภอปางมะผ้า และในข้อสองคือความแตกต่างในเชิงบริบทของพื้นที่ต่างๆ ก็อาจจะส่งผลให้การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนมีความแตกต่างกันไป ในบทต่อไปจะเป็นข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจเพิ่มเติมควบคู่กันไปในระหว่างที่ทำการเก็บข้อมูลทางชาติพันธุ์ในปัจจุบันเพื่อเปรียบเทียบว่าในอดีตจะมีการเลือกใช้พื้นที่ในรูปแบบที่ใกล้เคียงกับปัจจุบันหรือไม่ ซึ่งแนวทางในการวิเคราะห์และตีความแหล่งโบราณคดีที่สำรวจพบใหม่นั้นก็ได้ใช้แนวทางตามที่ผู้วิจัยได้สรุปไว้ในหัวข้อของการคาดการณ์พื้นที่จากข้อมูลการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาของกลุ่มคนในปัจจุบัน

บทที่ 8
การสำรวจและผลการสำรวจทางโบราณคดี

เนื้อหาในบทนี้เป็นผลการสำรวจแหล่งโบราณคดีในเขตพื้นที่สูงเพื่อตรวจสอบการใช้พื้นที่ของคนในอดีต ในเบื้องต้นจะเป็นการจัดแบ่งเกณฑ์ในการลำดับอายุสมัยและแบ่งแยกประเภทแหล่งโบราณคดี เพราะจะมีผลต่อการศึกษาในเรื่องของการใช้พื้นที่ของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในแต่ละช่วงเวลา การสำรวจทางโบราณคดีโดยโครงการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดีฯ ในครั้งนี้มีจุดประสงค์หลักอยู่ที่ 1) ทำความเข้าใจระบบการดำรงชีวิตของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในแต่ละช่วงเวลาผ่านแหล่งโบราณคดี 2) การตรวจสอบข้อมูลการใช้พื้นที่ของคนในอดีตกับข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์วรรณนา สำหรับขอบเขต เป้าหมายในการสำรวจ เกณฑ์ในการกำหนดแหล่งโบราณคดี และวิธีการสำรวจ นั้นผู้วิจัยได้ให้รายละเอียดไว้ในบทที่ 2 กรอบแนวคิดและระเบียบวิธีในงานวิจัยไว้เพื่อให้สามารถเข้าใจรายละเอียดอันเป็นผลของการสำรวจได้ง่ายขึ้น

การสำรวจของโครงการวิจัยได้แบ่งการสำรวจออกเป็น 3 ช่วง คือ 1) ช่วงแรกเป็นการมุ่งสำรวจแหล่งโบราณคดีบริเวณเขตลุ่มน้ำลางตอนบนที่อยู่โดยรอบบริเวณหุบเขาใกล้กับหมู่บ้านถ้ำลอด เนื่องจากคำถามของการสำรวจที่เกี่ยวข้องกับงานของโครงการหลัก (โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงฯ) ที่เคยทำการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด 2) ช่วงที่ 2 สำรวจในพื้นที่อื่นนอกเหนือจากเขตน้ำลางตอนบนไปเป็นลุ่มน้ำอื่นอีก 3 ลุ่มน้ำ คือ น้ำของ น้ำแม่ละนา และน้ำโป่งแสนปี๊ก เพื่อตรวจสอบว่าในลุ่มน้ำอื่นจะพบแหล่งโบราณคดีในลักษณะเช่นเดียวกับที่พบในการสำรวจบริเวณลุ่มน้ำลางตอนบนอีกหรือไม่ และ 3) เป็นการสำรวจเพื่อตรวจสอบข้อสมมติฐานเบื้องต้นเกี่ยวกับพื้นที่ตั้งถิ่นฐานในบริเวณพื้นที่สูงหินปูนทางด้านทิศใต้ของอำเภอปางมะผ้า คือบริเวณโดยรอบหมู่บ้านน้ำบ่อสะเป่ ทั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าผลการสำรวจจากแหล่งโบราณคดีที่พบใหม่จากการสำรวจทั้งหมดนี้จะมีรายละเอียดจำนวนมากจึงได้นำไปไว้ในภาคผนวกส่วนในบทนี้จะเป็นข้อมูลโดยสรุปของแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งเท่านั้น

ส่วนประกอบของเนื้อหาในบทนี้ประกอบด้วย 3 ส่วนคือ ***ส่วนแรก*** เป็นเกณฑ์การจัดลำดับอายุสมัยทางวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดีบนพื้นที่สูง และการจัดแบ่งหน้าที่ของแหล่งโบราณคดีประเภทต่างๆ ***ส่วนที่สอง*** ผลการสำรวจแหล่งโบราณคดีที่ได้สรุปรายละเอียดอย่างคร่าวๆ ของแต่ละแหล่ง ***ส่วนที่สาม*** การวิเคราะห์ผลการสำรวจแหล่งโบราณคดีทั้งหมดทั้งที่พบจากการสำรวจในงานวิจัยชิ้นนี้และจากแหล่งที่สำรวจพบจากโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงที่ผ่านมาซึ่งเป็นการวิเคราะห์เฉพาะแหล่งที่อยู่ในพื้นที่เปิดโล่ง (Open air site) เท่านั้นเพราะจะสามารถเปรียบเทียบกับข้อมูลการใช้พื้นที่ของกลุ่มคนในปัจจุบันซึ่งในพื้นที่รูปแบบเดียวกันได้ชัดเจนขึ้น

8.1 การจัดลำดับอายุสมัยทางวัฒนธรรม

เนื่องจากพื้นที่ในการสำรวจยังคงอยู่ในเขตของอำเภอปางมะผ้าซึ่งโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูง (ทั้งในระยะที่ 1 และ 2) ได้เคยสำรวจไว้แล้ว โดยได้ใช้เกณฑ์ในการกำหนดอายุจากการใช้ค่าอายุคาร์บอน 14 จากแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ และเพิงผาถ้ำลอด ในอำเภอปางมะผ้าเป็นหลักเพื่อจัดลำดับสมัยในท้องถิ่น (Local chronology) ซึ่งทำการขุดค้นโดยโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูง (ระยะที่ 1) และสำหรับอายุสมัยในภูมิภาคได้ประมวลจากงานค้นคว้าในอดีต (รัศมี ชูทรงเดช 2546ก: 22) ในการจัดลำดับอายุสมัยของผู้วิจัยเองได้ใช้วิธีการศึกษาเชิงเปรียบเทียบโบราณวัตถุที่พบกับรูปแบบโบราณวัตถุที่มีค่าอายุแน่นอนของโครงการโบราณคดีบนพื้นที่

สูงฯ (ระยะที่ 1) ซึ่งผู้วิจัยได้นำมากล่าวไว้โดยสรุปและจัดแบ่งเป็นหัวข้อหลักตามแหล่งโบราณคดีที่สำรวจพบ และผู้วิจัยก็เข้าใจดีว่าการจัดแบ่งเช่นนี้อาจเกิดความคลาดเคลื่อนและสามารถเปลี่ยนแปลงได้ในอนาคตเมื่อมีการตรวจสอบแหล่งโบราณคดีดังกล่าวใหม่อีกครั้ง

8.1.1 สมัยก่อนประวัติศาสตร์

ในที่นี้ได้แบ่งช่วงเวลาย่อย ๆ ลงไปได้อีกตามเทคโนโลยี (เครื่องมือเครื่องใช้) เนื่องมาจากในการสำรวจครั้งนี้สิ่งที่นำมากำหนดอายุเชิงเปรียบเทียบเป็นโบราณวัตถุที่พบในแหล่งโบราณคดี ซึ่งทำให้ผู้วิจัยสามารถแบ่งช่วงอายุออกไปอย่างกว้าง ๆ คือ

1) สมัยที่พบเครื่องมือเครื่องใช้ประเภทเครื่องมือหินกะเทาะ เป็นโบราณวัตถุเด่น ครอบคลุมระยะเวลาตั้งแต่ 32,380-7,669 ปีมาแล้วหรือ ตั้งแต่สมัยไพลโตซีนตอนปลายจนถึงโฮโลซีนตอนต้น (ยุคหินเก่า- ยุคหินกลาง) (รัศมี ชูทรงเดช 2546ก: 25-27)

2) สมัยที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี พบเครื่องมือเครื่องใช้ทั้งที่เป็นเครื่องมือหินกะเทาะที่ตกทอดมาจากวัฒนธรรมดั้งเดิม และเครื่องมือหินรูปแบบใหม่ที่เป็นเครื่องมือหินขัด และภาชนะดินเผาเนื้อดิน ผิวเรียบและตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ ครอบคลุมระยะเวลา 5,869-2,995 ปีมาแล้ว คือสมัยโฮโลซีนตอนกลาง (ยุคหินใหม่) (รัศมี ชูทรงเดช 2546ก: 27)

3) สมัยวัฒนธรรมโลงไม้ (ยุคโลหะ) ครอบคลุมระยะเวลา 2,600 -1,100 ปีมาแล้ว จัดอยู่ในยุคโฮโลซีนตอนปลายที่เริ่มมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม พบรูปแบบของแหล่งโบราณคดีที่แตกต่างกันออกไป หนึ่งในนั้นก็คือวัฒนธรรมโลงไม้ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงในเครื่องมือเครื่องใช้จากเครื่องมือหินก็พบเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากโลหะประเภทเหล็กและสำริด ร่วมกับภาชนะดินเผาเนื้อดินที่มีการใช้ต่อเนื่องมาตั้งแต่โฮโลซีนตอนกลาง แต่ที่มีลักษณะเด่นคือการตกแต่งภาชนะดินเผาเนื้อดินทั้งแบบผิวเรียบ และแบบเชือกทาบด้วยการรมควัน และขัดมัน แต่ในการสำรวจที่ผ่านมาพบเพียงแหล่งฝังศพในวัฒนธรรมโลงไม้เท่านั้น ยังไม่เคยมีการสำรวจพบแหล่งที่ตั้งชุมชนในวัฒนธรรมโลงไม้มาก่อน (รัศมี ชูทรงเดช 2546ก: 28) ในที่นี้ก็ได้จัดไว้อยู่ในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายก่อนที่จะเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์

8.1.2 สมัยประวัติศาสตร์

แหล่งโบราณคดีที่สำรวจพบในครั้งนี้สันนิษฐานว่าอยู่ในช่วงร่วมสมัยกับวัฒนธรรมล้านนา ครอบคลุมระยะเวลาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 ผู้วิจัยกำหนดอายุเปรียบเทียบจากโบราณสถานที่พบในเขตลุ่มน้ำลาง ของอำเภอปางมะผ้า และจากการจัดแบ่งของโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงฯ (ระยะที่ 1) เป็นช่วงที่มีการติดต่อกับชุมชนภายนอกอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนสินค้าจากในป่ากับผลผลิตภายนอก สิ่งที่บ่งบอกได้ถึงการปฏิสัมพันธ์คือ บรรดาเครื่องถ้วยต่าง ๆ (ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งมีการเคลือบผิว และภาชนะดินเผาเนื้อกระเบื้อง)ที่มีแหล่งผลิตทั้งจากเตาในเขตล้านนาเองและต่างประเทศ มักจะพบอยู่ในโบราณสถานหรือแหล่งโบราณคดีบนที่ราบซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณ* (รัศมี ชูทรงเดช 2546ก: 30)

* แต่ก็ยังมีแหล่งโบราณคดีอีกประเภทหนึ่งที่ผู้วิจัยยังไม่ได้กล่าวถึงไว้ในที่นี้ เป็นแหล่งโบราณคดีรูปเนินดินวงกลมซึ่งถูกจัดว่ามีพัฒนาการอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14-16 สันนิษฐานว่าเป็นแหล่งฝังศพ มีของฝังร่วมเป็นเครื่องเคลือบจากเตาล้านนา และเครื่องมือเหล็กที่มีรูปแบบเป็นอาวุธ (รัศมี ชูทรงเดช 2546ก: 29)

8.2 หน้าที่การใช้งานของแหล่งโบราณคดี

เนื่องจากเป้าหมายของการสำรวจครั้งนี้เพื่อให้เข้าใจถึงการใช้พื้นที่ในลักษณะต่าง ๆ ในแต่ละช่วงเวลา สิ่งที่ต้องทำความเข้าใจและจัดแบ่งเกณฑ์ในครั้งนี้อีกอย่างนอกจากการจัดลำดับอายุของแหล่งโบราณคดีแล้วก็คือหน้าที่การใช้งานของแหล่งซึ่งเกณฑ์การแบ่งในหัวข้อนี้ผู้วิจัยได้กำหนดมาจากผลการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนา แต่การจัดแบ่งหน้าที่การใช้งานในลักษณะนี้ได้เกิดจากการตั้งข้อสมมติฐานที่มีพื้นฐานมาจากข้อมูลในปัจจุบันซึ่งการนำมาคาดการณ์หรือตีความแหล่งโบราณคดีก็อาจทำให้มีความคลาดเคลื่อนไปบ้างซึ่งผู้วิจัยได้ตระหนักถึงข้อจำกัดนี้ดี ดังนั้น เกณฑ์ในการจัดแบ่งหน้าที่การใช้งานที่เสนอนี้จึงเป็นการเสนอกรอบเพื่อช่วยในการจัดแบ่งและตีความเบื้องต้น และนำไปตรวจสอบซ้ำอีกครั้งว่าข้อสมมติฐานดังกล่าวมีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใด หลังจากที่ผ่านกระบวนการตรวจสอบแล้วข้อมูลที่ได้จะมีประโยชน์ในการสร้างตัวแบบตามจุดมุ่งหมายของโครงการนี้ในข้อที่ต้องการสร้างตัวแบบเกี่ยวกับการดำรงชีวิตของคนบนพื้นที่สูงในอดีต และการคาดการณ์แหล่งโบราณคดีบนพื้นที่สูงต่อไป

เป้าหมายหลักของการสำรวจในครั้งนี้คือ ทำการสำรวจเพิ่มเติมในพื้นที่ซึ่งผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตและคาดการณ์ตำแหน่งไว้ซึ่งการทำงานสำรวจทางโบราณคดีนี้จำเป็นต้องทำควบคู่กันไปกับการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาเพื่อที่จะเป็นการตรวจสอบข้อมูลการตั้งถิ่นฐานที่กลับไป-มาระหว่างปัจจุบันและอดีต ในการสำรวจครั้งนี้จึงได้ตรวจสอบลักษณะพื้นที่ในบริเวณอื่นนอกจากลุ่มน้ำลางว่ามีรูปแบบการใช้งานของพื้นที่ที่คล้ายคลึงกันหรือไม่ โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่สันเขาสาขาระดับต่ำ/สันเขาหลัก และพื้นที่ราบริมลำน้ำ ผลการสำรวจครั้งนี้พบแหล่งโบราณคดี 3 ประเภท คือ แหล่งที่อยู่อาศัย (ทั้งแหล่งที่พักอาศัยชั่วคราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และแหล่งที่อยู่อาศัยสมัยประวัติศาสตร์) แหล่งที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรม และแหล่งโบราณสถานสมัยประวัติศาสตร์

8.2.1 แหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งที่พักอาศัยชั่วคราว

ผู้วิจัยได้แบ่งพื้นที่อยู่อาศัยออกเป็น 2 ลักษณะ คือ แหล่งที่พักอาศัยชั่วคราวจะหมายถึงแหล่งที่มีร่องรอยการอยู่อาศัยของคนในยุคก่อนประวัติศาสตร์และมักจะเป็นการเข้ามาใช้พื้นที่ชั่วคราวเท่านั้น ส่วนแหล่งที่อยู่อาศัยจะหมายความถึงบริเวณที่มีร่องรอยการใช้พื้นที่ของคนในยุคสมัยประวัติศาสตร์ที่สันนิษฐานว่าเป็นการใช้พื้นที่ถาวรหรือกึ่งถาวรแล้ว จากการสำรวจจะพบอยู่ในพื้นที่ 4 ลักษณะ คือ

1) พื้นที่ราบ/ เนินเขา/พื้นที่สูง/ ลานตะพักลำน้ำระดับสูง ริมน้ำ (Hill/High terrace) แหล่งโบราณคดีพบตั้งแต่ช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์กระทั่งถึงประวัติศาสตร์ร่วมวัฒนธรรมล้านนา คล้ายคลึงกับพื้นที่ตั้งของหมู่บ้านปัจจุบันแต่ในบางแห่งจะเป็นพื้นที่ขนาดเล็กเท่านั้น

2) พื้นที่สันเขาสาขาระดับต่ำ (Lowe ridge) อายุสมัยของแหล่งโบราณคดีที่พบในพื้นที่ลักษณะนี้เป็นเช่นเดียวกับลักษณะแรกคือพบตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ร่วมวัฒนธรรมล้านนา แต่ที่จะแตกต่างคือในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์นั้นมักจะพบอยู่ในบริเวณสันเขาสาขาระดับต่ำที่ค่อนข้างแคบและเป็นเส้นทางที่ติดต่อกับสันเขาหลักได้ง่าย

3) พื้นที่สันเขาหลัก (Main ridge) เป็นพื้นที่ที่แตกต่างไปพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนในปัจจุบัน พบอยู่ในโครงสร้างทางธรณีแบบไม่ใช่หินปูน แหล่งโบราณคดีที่พบในลักษณะเช่นนี้อยู่ในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ยุคหิน

4) พื้นที่หินปูนที่สูง (Upper-Karst) แหล่งโบราณคดีที่สำรวจพบใหม่นี้อาจจะเรียกได้ว่าเป็นข้อมูลใหม่ในงานโบราณคดีบนพื้นที่สูงซึ่งพบแหล่งโบราณคดีในบริเวณพื้นที่เปิดโล่ง (Open air site) บริเวณที่สูงหินปูน เพราะข้อมูลที่มีแต่เดิมนั้นเป็นแหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมโลงไม้และแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่อยู่ในถ้ำเท่านั้น

8.2.2 แหล่งโบราณสถาน

โบราณสถานที่พบใหม่ทั้งหมดพบอยู่ในพื้นที่ 2 ลักษณะคือ 1) พื้นที่สูงริมน้ำ/ลานตะพักลำน้ำ (Hill/High terrace) ทั้งในโครงสร้างธรณีแบบหินปูนและไม่ใช่หินปูน และ 2) บริเวณยอดภูเขาหินปูน โบราณวัตถุเด่นคือมักจะพบเศษก้อนอิฐอันเคยเป็นส่วนประกอบของโบราณสถานกระจายอยู่โดยรอบโบราณสถานบางแห่งยังคงหลงเหลือเค้าโครงของอาคารเดิม เช่น กำแพง หรือขอบเขตเนินโบราณสถานเช่นที่พบที่หุบเขาบ้านเมืองแพม แต่ส่วนใหญ่โบราณสถานมักจะถูกทำลายจากกลุ่มคนในปัจจุบันไปจนไม่เหลือรูปทรงเดิมให้เห็นแล้วทั้งการบุกรุกเพื่อปรับพื้นที่ และการลักลอบขุดเพื่อหาโบราณวัตถุ บริเวณใกล้เคียงของแหล่งโบราณสถานเหล่านี้มักจะพบแหล่งโบราณคดีที่มีร่องรอยของชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ร่วมวัฒนธรรมล้านนาอยู่ด้วย ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่าอาจจะไม่ใช่ชุมชนในที่ราบเสมอไปแต่ควรจะมีชุมชนที่อยู่บนที่สูงด้วยเช่นกัน

8.2.3 แหล่งที่เกี่ยวกับพิธีกรรม

พื้นที่เกี่ยวกับพิธีกรรมซึ่งผู้วิจัยสนใจเป็นพิเศษในการวิเคราะห์จากข้อมูลชาติพันธุ์วรรณนาคือพื้นที่ประกอบพิธีกรรมศพที่อยู่ในเขตพื้นที่สูงเป็นหลัก ซึ่งมีรูปแบบเป็นสันเขาสาขาระดับต่ำ หรือบนสันเขาหลัก ส่วนในกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยในเขตพื้นที่สูงริมลำน้ำสายหลักนั้นไม่มีพื้นที่ที่มีรูปแบบชัดเจนเหมือนในพื้นที่สูง แต่ก็มักจะมีความสัมพันธ์กับแหล่งที่ตั้งชุมชนคืออยู่บริเวณที่ใกล้กับที่ตั้งของชุมชน ในปัจจุบันมักเป็นป่าช้าที่ใช้ร่วมกันของคนในชุมชน แต่ในกรณีของแหล่งโบราณคดีผู้วิจัยไม่สามารถนำข้อมูลในปัจจุบันมากำหนดกรอบได้ว่ามีการใช้พื้นที่ประกอบพิธีกรรมศพของชุมชนร่วมกัน หรือมีการแยกพื้นที่ของแต่ละบุคคลออกไป เพียงแต่มีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับบริเวณพื้นที่ประกอบพิธีกรรมศพได้ว่า ลักษณะของพื้นที่อาจไม่คำนึงถึงความสะดวกสบายในการอยู่อาศัย เช่น ความลาดเอียงของพื้นที่ และระยะห่างจากแหล่งน้ำ เป็นต้น

นอกจากลักษณะพื้นที่แล้วการคาดการณ์จากการกระจายตัวของโบราณวัตถุเมื่อเทียบกับกลุ่มคนในปัจจุบัน บริเวณพื้นที่ประกอบพิธีกรรมศพมักจะพบข้าวของเครื่องมือเครื่องใช้ที่มีรูปแบบเดียวกับของที่ใช้อยู่ในบ้านอยู่ทุกประเภท และยังมีปริมาณที่มากกว่าของที่หลงเหลืออยู่ในบริเวณหมู่บ้านเก่า เพราะในความเชื่อที่ว่าเมื่อตายไปแล้วก็จะไปสู่โลกอีกโลกหนึ่ง ญาติพี่น้องที่ยังอยู่ก็ต้องอุทิศข้าวของเครื่องใช้ที่เป็นของใช้ประจำวัน หรือของใช้เฉพาะอย่างที่เป็นของประจำตัวผู้ตายให้ผู้ตายได้นำไปใช้ในโลกนั้นด้วย ประกอบกับเมื่อเปรียบเทียบขนาดพื้นที่ที่ไม่จำเป็นต้องใช้พื้นที่ขนาดใหญ่มากนักแล้วสิ่งของที่พบร่วมจึงเป็นลักษณะที่เกาะกลุ่มรวมกันมากกว่าจะกระจายไปทั่วทั้งพื้นที่ ตัวอย่างของแหล่งโบราณคดีบนพื้นที่สูงหลายแห่งมีร่องรอยของแนวคิดเกี่ยวกับการอุทิศของให้กับผู้ตาย เช่น การฝังศพในช่วงสมัยไพลสโตซีนตอนปลาย (ยุคหินเก่า) ที่แหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด (วีรศักดิ์ แคล้วคำพุฒ 2546: 68) และที่ในการทำศพในวัฒนธรรมโลงไม้ ที่พบกระจายอยู่ทั่วไปในเขตอำเภอปางมะผ้า (รัศมี ชูทรงเดช 2546ข: 113-115) ผลการสำรวจทางโบราณคดีผู้วิจัยพบพื้นที่ซึ่งน่าจะเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมบางอย่างซึ่งอาจเป็นพิธีกรรมศพอยู่ในบนภูเขาหินปูนลูกโดดเพียงลักษณะเดียว มีทั้งที่ใช้ถ้ำบนหน้าผาและบริเวณพื้นที่เปิดโล่งบนยอดเขา

8.3 ผลการสำรวจ

ผลการสำรวจใน***ช่วงแรก***ที่พื้นที่ลุ่มน้ำลางตอนบนบริเวณรอบแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอดพบแหล่งโบราณคดีทั้งสิ้น 6 แหล่ง ประกอบด้วย แหล่งที่พักอาศัยชั่วคราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จำนวน 2 แหล่ง แหล่งฝังศพสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จำนวน 1 แหล่ง แหล่งฝังศพสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในวัฒนธรรมโลงไม้จำนวน 1 แหล่ง และแหล่งโบราณสถานสมัยประวัติศาสตร์ จำนวน 2 แหล่ง ส่วนใน***ช่วงที่สอง*** ทำการสำรวจบริเวณพื้นที่ทั้งจากลุ่มน้ำลาง ลุ่มน้ำโป่งแสนปี๊ก ลุ่มน้ำของ และลุ่มน้ำแม่ละนา พบแหล่งโบราณคดีจำนวน 8 แหล่ง ประกอบด้วย แหล่งพักอาศัยชั่วคราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (หินเก่า-หินกลาง) จำนวน 4 แหล่ง แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์จำนวน 1 แหล่ง แหล่งที่อยู่อาศัยสมัยประวัติศาสตร์ จำนวน 1 แหล่ง และแหล่งโบราณสถานสมัยประวัติศาสตร์ จำนวน 2 แหล่ง และการสำรวจ***ช่วงสุดท้าย*** บริเวณพื้นที่สูงหินปูนเขตหมู่บ้านน้ำบ่อสะเป่พบแหล่งโบราณคดีจำนวน 2 แหล่ง ประกอบด้วย แหล่งที่พักชั่วคราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ 2 แหล่ง (ก่อนประวัติศาสตร์ที่ยังระบุสมัยแน่ชัดไม่ได้ 1 แหล่ง และยุคหินใหม่ 1 แหล่ง) และที่อยู่อาศัยสมัยประวัติศาสตร์ร่วมวัฒนธรรมล้านนา 1 แหล่ง สาเหตุที่รายงานว่าพบแหล่งโบราณคดีจำนวน 2 แหล่ง แต่กลับปรากฏอายุสมัยถึง 3 เป็นเพราะในแหล่งหนึ่งปรากฏการใช้พื้นที่ของมนุษย์ซ้อนทับกัน 2 ช่วงเวลา คือสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่และสมัยประวัติศาสตร์ร่วมวัฒนธรรมล้านนา ซึ่งมีโบราณวัตถุที่แบ่งแยกได้อย่างชัดเจน

โดย**สรุป**แล้วพบจำนวนทั้งสิ้น 16 แหล่ง และเนื่องจากตามเกณฑ์การกำหนดแหล่งโบราณคดีที่ผู้วิจัยได้ให้รายละเอียดไว้ในบทที่ 3 มีข้อหนึ่งที่ว่าหากพบแหล่งโบราณคดีแหล่งใดมีการใช้พื้นที่ต่างอายุสมัยกันผู้วิจัยจำทำการแบ่งออกเป็น 2 แหล่งเนื่องจากมิติของการวิเคราะห์นี้ต้องการวิเคราะห์การใช้พื้นที่ในแต่ละสมัยด้วย ดังนั้นในแหล่งโบราณคดีน้ำบ่อ-บ้านเก่ามูเซอซึ่งพบการใช้งานทั้งในยุคก่อนประวัติศาสตร์ (ยุคหินใหม่) และสมัยประวัติศาสตร์ร่วมวัฒนธรรมล้านนา ผู้วิจัยจึงได้แบ่งออกเป็น 2 แหล่ง ***รวมแล้วคือ 17 แหล่ง*** คือ 1) แหล่งที่พักอาศัยชั่วคราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์จำนวน 9 แหล่ง 2) แหล่งที่อยู่อาศัยสมัยประวัติศาสตร์ร่วมวัฒนธรรมล้านนา 2 แหล่ง 3) แหล่งโบราณสถาน 4 แหล่ง และ 4) พื้นที่พิธีกรรม (พิธีกรรมศพ) 2 แหล่ง มีรายละเอียด ดังนี้

8.3.1 แหล่งโบราณคดีหลังโรงเรียนบ้านถ้ำลอด

ลักษณะของพื้นที่แหล่งโบราณคดีเป็นเนินเขาริมน้ำมีขนาดประมาณ 75,000 ตร.ม. ซึ่งจัดได้ว่ามีพื้นที่กว้างพอสำหรับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนขนาดเล็ก เนินเขาขนาบด้วยลำน้ำ 2 สายด้วยกันคือ ทางด้านทิศตะวันออกเป็นลำน้ำลาง ซึ่งเป็นลำน้ำสายหลัก และทิศตะวันตกเฉียงใต้เป็นลำน้ำห้วยแห้งที่เป็นลำห้วยสาขา ก็เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต ถึงแม้ว่าในการสำรวจผู้วิจัยจะพบโบราณวัตถุอยู่ 2 พื้นที่และได้แบ่งออกเป็น 2 พื้นที่ (2 Location) แต่โดยลักษณะของภูมิประเทศที่จัดเป็นเนินเขาเดียวกัน และโบราณวัตถุที่พบก็เป็นเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินเหมือนกันจึงได้จัดให้เป็นแหล่งโบราณคดีประเภทเดียวกัน นอกจากนี้ในพื้นที่ส่วนกลางเนินเขาที่ผู้วิจัยสำรวจไม่พบโบราณวัตถุ (และปัจจุบันเป็นพื้นที่ตั้งของหมู่บ้านถ้ำลอด บ้านเหนือ) นั้นก็เคยมีชาวบ้านแจ้งว่าพบโบราณวัตถุประเภทเศษภาชนะดินเผาและเครื่องมือหินกะเทาะในขณะทำการก่อสร้างอาคาร โดยการขุดเปิดผิวหน้าดินลงไป ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าพื้นที่เนินเขาแห่งนี้มีการใช้พื้นที่โดยกลุ่มคนในช่วงสมัยโฮโลซีนตอนกลางตลอดทั้งพื้นที่ จากเกณฑ์การจัดแบ่งลักษณะพื้นที่ข้างต้นผู้วิจัยได้จัดให้เป็นแหล่งโบราณคดีประเภทแหล่งที่อยู่อาศัย และโบราณวัตถุที่พบร่วมกันซึ่งเป็นเศษภาชนะดินเผา และเครื่องมือหินกะเทาะจึงได้จัดให้อยู่ในสมัยโฮโลซีนตอนกลาง (หรือยุคหินใหม่)

8.3.2 แหล่งโบราณคดียอดดอยหม้อ

พื้นที่ของแหล่งโบราณคดีเป็นที่ราบขนาดเล็กมีก้อนหินปูนขนาดใหญ่กระจายอยู่ทั่วไป ตั้งอยู่บนยอดเขาหินปูนลูกโดด ทำให้ภูเขามีลักษณะเป็นหน้าผาชันโดยรอบ เส้นทางขึ้นที่สะดวกที่สุดมีเพียงทางเดียวที่ต้องเดินลัดเลาะไปตามหน้าผาหินปูน ภูเขาอยู่ติดกับลำน้ำห้วยแห้งที่บริเวณยอดเขาสามารถมองไปได้ไกลรอบบริเวณหมู่บ้านถ้ำลอด ขนาดของพื้นที่โดยประมาณเพียง 10,000 ตร.ม. ประกอบกับการกระจายตัวของโบราณวัตถุที่มีลักษณะกระจายกันเป็นกลุ่มบนที่ราบซึ่งไม่มีก้อนหินปูนทั้งบริเวณกลางยอดเขา และที่ไหล่ของยอดเขาที่มีความลาดชันสูง ทำให้ผู้วิจัยได้จัดแบ่งให้แหล่งโบราณคดีแห่งนี้เป็นแหล่งที่เกี่ยวกับพิธีกรรมศพ และจากรูปแบบของโบราณวัตถุที่พบเป็นเครื่องมือหินกะเทาะ (ทั้งประเภทแกนหินและสะเก็ดหิน) ร่วมกับก้อนหินกรวดที่มีร่องรอยขัดฝน และเศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน ทำให้จัดว่าเป็นแหล่งโบราณคดีในสมัยโฮโลซีนตอนกลาง (หรือยุคหินใหม่)

8.3.3 แหล่งโบราณคดีถ้ำดอยชุนนะ# 1

เป็นถ้ำในแหล่งฝังศพของวัฒนธรรมโลงไม้ โถงถ้ำมีรูปแบบเป็นถ้ำที่มีคูหาซับซ้อนอยู่บนหน้าผาของภูเขาหินปูน ภายในถ้ำมีโบราณวัตถุประเภทโลงไม้ ชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์ และเศษภาชนะดินเผา เป็นโบราณวัตถุเด่นซึ่งพบได้โดยทั่วไปในถ้ำที่เป็นแหล่งฝังศพในวัฒนธรรมโลงไม้ ผู้วิจัยจึงได้จัดให้เป็นแหล่งโบราณคดีประเภทแหล่งฝังศพที่อยู่ในสมัยโฮโลซีนตอนปลาย (ยุคโลหะ)

8.3.4 แหล่งโบราณสถานดอยแสง

พบว่ามีรูปแบบของลักษณะพื้นที่ตั้งที่แตกต่างจากโบราณสถานแห่งอื่นที่เคยมีการสำรวจไว้ และมักจะพบตั้งอยู่บริเวณที่ราบหรือที่สูงริมลำน้ำสายหลัก หรืออยู่บริเวณสบของลำห้วย เช่น โบราณสถานบ้านถ้ำลอด 1-3 ส่วนโบราณสถานดอยแสงที่ทำการสำรวจในครั้งนี้กลับตั้งอยู่บนยอดเขาหินปูนติดกับลำน้ำลาง ขนาดของโบราณสถานจากการสันนิษฐานจากคำบอกเล่าของชาวบ้านและร่องรอยของหลุมลักลอบขุด ประกอบกับลักษณะของพื้นที่บริเวณยอดเขา คาดว่าเพียงเส้นผ่าศูนย์กลางขนาด 10 เมตร (หรือน้อยกว่านี้) เท่านั้น ส่วนรูปร่างนั้นพิจารณาจากก้อนอิฐหน้าวัวที่มีการเซาะร่องเพื่อเข้ามุมทำให้สันนิษฐานว่าอาจเป็นเจดีย์ขนาดเล็กที่ก่อด้วยอิฐ และสุดท้ายคือรูปแบบของโบราณวัตถุประเภทเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเคลือบสีน้ำตาลที่คล้ายคลึงกับที่เคยพบที่แหล่งโบราณสถานบ้านถ้ำลอด จึงได้จำแนกให้เป็นโบราณสถานสมัยล้านนาที่คาดว่าร่วมสมัยกับกลุ่มโบราณสถานบ้านถ้ำลอดและใกล้เคียง

8.3.5 แหล่งโบราณคดีหุบเขาใกล้ดอยแสง

ปัจจุบันหุบเขาแห่งนี้มีการปรับพื้นที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมตลอดทั้งพื้นที่ทำให้โบราณวัตถุอาจจะถูกกวาดให้กระจายไปจากตำแหน่งเดิม ผู้วิจัยจึงได้กำหนดขอบเขตของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้จากลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เป็นหุบเขาในเขตเทือกเขาหินปูน และได้แบ่งพื้นที่ย่อยออกไปอีก 3 พื้นที่ ตามตำแหน่งที่พบกลุ่มโบราณวัตถุ การกำหนดอายุใช้รูปแบบของโบราณวัตถุที่เป็นเศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน และเครื่องมือหินกะเทาะจัดอยู่ในสมัยโฮโลซีนตอนกลาง (ยุคหินใหม่) ส่วนสาเหตุที่จัดให้ประเภทให้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยก็เพราะขนาดของพื้นที่ราบดังกล่าวมีขนาดกว่า 40,000 ตร.ม. สามารถรองรับชุมชนขนาดเล็กได้โดยที่ยังมีพื้นที่ที่สามารถ

ขยายตัวได้อีกในที่ราบที่อยู่ลึกเข้าไปในหุบเขา อีกทั้งอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำที่เป็นลำห้วยสายย่อยซึ่งไหลผ่านพื้นที่ด้านข้างหุบเขาลงไปบรรจบกับลำน้ำลางทางด้านตะวันออก

8.3.6 แหล่งโบราณสถานค่ายป่าไม้

บริเวณที่ตั้งของโบราณสถานมีความคล้ายคลึงกับโบราณสถานแห่งอื่น ๆ ในเขตลุ่มน้ำลางที่ตั้งอยู่บริเวณที่ราบระดับสูงริมลำน้ำลาง และเป็นที่ราบที่มีขนาดใหญ่ประมาณ 120,000 แต่ตัวโบราณสถานเองอาจมีขนาดเพียงเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 10 เมตร เท่านั้น แต่การสำรวจครั้งนี้มีข้อจำกัดในเรื่องฤดูกาลระหว่างสำรวจที่เป็นช่วงฤดูฝนชาวบ้านได้ปลูกพืชประเภทงาที่มีลำต้นสูงปกคลุมส่วนที่เป็นเนินโบราณสถานไว้หมด ดังนั้น จึงสำรวจบริเวณผิวดินได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้นพบเพียงชิ้นส่วนของก้อนอิฐที่ไม่สมบูรณ์กองรวมกันอยู่เป็นกลุ่ม ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้จำแนกให้เป็นโบราณสถานที่อยู่ร่วมสมัยกับโบราณสถานแห่งอื่น ๆ ในเขตลุ่มน้ำลาง มีข้อสังเกตจากผู้วิจัยอยู่ในประเด็นหนึ่งในเรื่องความสัมพันธ์ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้กับแหล่งโบราณคดีใกล้เคียงที่เคยสำรวจโดยโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูง โดยเฉพาะแหล่งโบราณคดีที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยบริเวณพื้นที่ราบระดับสูงใกล้กับลำน้ำลางฝั่งตรงกันข้ามกับโบราณสถานห่างไปเพียงประมาณ 300 เมตร ที่ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าอาจเป็นแหล่งที่ตั้งชุมชนแห่งหนึ่งที่สัมพันธ์กับโบราณสถานแห่งนี้ และโบราณสถานดอยแสงก็ตั้งอยู่บนยอดเขาหินปูนที่ห่างจากโบราณสถานแห่งนี้ไปทางทิศเหนือเพียง 800 เมตรเท่านั้น

8.3.7 แหล่งโบราณคดีไร่นายสมพงศ์

พื้นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีอยู่บนสันเขาหลักในเขตลุ่มน้ำโป่งแสนปี๊กซึ่งสามารถติดต่อกับลุ่มน้ำของที่ไหลลงไปบรรจบกับลำน้ำปายได้ง่าย ประกอบกับเมื่อพิจารณาจากตำแหน่งที่ตั้งก็จะพบว่าอยู่ในระหว่างเส้นทางถนนเก่าที่ชาวบ้านใช้เดินทางติดต่อกับหมู่บ้านนาปู่ป้อมในลุ่มน้ำของซึ่งในอดีตเคยเป็นศูนย์กลางการค้าขายของชุมชนแถบนี้ (ตลาดโบราณ)

ด้วยลักษณะของพื้นที่ตั้งซึ่งเป็นส่วนของสันเขาหลักอันมีขนาดของพื้นที่ราบถึง ประมาณ 53,300 ตร.ม. ความลาดชันไม่สูงมาก และโบราณวัตถุที่พบกระจายอยู่ทั่วทั้งพื้นที่เป็นเศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน เนื้อแกร่ง และเนื้อกระเบื้อง ที่มีแหล่งผลิตจากเตาต่างประเทศ (จีน) และกลุ่มที่ยังไม่สามารถระบุแหล่งที่มาได้แน่ชัดนั้นสันนิษฐานว่าอาจมาจากแหล่งเตาในเขตประเทศพม่า* ในเบื้องต้นนี้จึงได้จำแนกให้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยวัฒนธรรมล้านนา

8.3.8 แหล่งโบราณสถานบ้านแม่ละนา

เนื่องจากโบราณสถานถูกรบกวนอย่างมากโดยเฉพาะจากการตัดถนนภายในหมู่บ้านผ่านกลางเนินโบราณสถานจึงไม่สามารถหาขอบเขตที่แน่ชัด และหารูปทรงของอาคารเดิมได้พบเพียงเศษอิฐที่ชำรุดที่กระจัดกระจายอยู่ตลอดทั้งเนินโบราณสถาน และบางส่วนที่หลงเหลืออยู่ในหน้าดินส่วนที่ถูกตัดเป็นถนน จากการประมาณในเบื้องต้นได้กำหนดของเขตของโบราณสถานจากเส้นผ่านศูนย์กลางอยู่ในช่วง 15-20 เมตร โบราณวัตถุที่พบเป็นเศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาในประเทศไทย (ภาคเหนือ-เตาสันกำแพง และเวียงกาหลง)

* สันนิษฐานเปรียบเทียบจากโบราณวัตถุที่ได้รับการจำแนกจาก อ.สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ผู้เชี่ยวชาญด้านเครื่องถ้วยในประเทศไทย

และแหล่งเตาจากประเทศจีน นอกจากนี้ยังพบกล้องยาสูบดินเผา และพระพุทธรูปศิลปะพื้นเมือง-เชียงแสน-ลาว กำหนดอายุเชิงเปรียบเทียบจากโบราณวัตถุที่พบได้ประมาณพุทธศตวรรษที่ 21-23

ตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีอยู่ในหุบเขาแม่ละนาซึ่งมีลักษณะเป็นหุบเขาปิดมีหน้าผาล้อมรอบ ลักษณะเด่นของหุบเขาแม่ละนาคือมีพื้นที่เกษตรกรรมขนาดใหญ่เป็นอันดับ 1 ของอำเภอปางมะผ้า (แต่ว่าไม่ได้มีความสมบูรณ์ที่สุด) อีกทั้งยังอยู่ใกล้กับเส้นทางคมนาคมสำคัญอีกเส้นทางหนึ่งซึ่งสามารถใช้เดินทางจากอำเภอปางมะผ้า (หรืออาจต่อเนื่องไปยังอำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน) ไปยังหัวเมืองไทยใหญ่ในรัฐฉานได้ตามเส้นทางบนสันเขาที่ทอดยาวอยู่ทางด้านตะวันตกของหุบเขา ส่วนทางด้านตะวันออกก็สามารถติดต่อกับชุมชนร่วมสมัยในเขตลุ่มน้ำลางตอนบน (เขตหมู่บ้านถ้ำลอด และบ้านเมืองแพม) ซึ่งได้เคยมีการสำรวจพบโบราณสถานและร่องรอยของชุมชนร่วมสมัยวัฒนธรรมล้านนาถึง 17 แหล่ง[**]

8.3.9 แหล่งโบราณสถานบ้านทุ่งสะแล

โบราณสถานอยู่ในเขตลุ่มแม่น้ำของอันเป็นลำน้ำสำคัญอีกสายหนึ่งในอำเภอปางมะผ้า อีกทั้งยังเป็นลำน้ำที่ยาวที่สุดมีจุดกำเนิดบริเวณชายแดนไทย-พม่า ไหลจากทิศเหนือไปทิศใต้สู่ลำน้ำปายก่อนที่จะลงไปบรรจบกับน้ำสาละวินทางด้านทิศตะวันตกของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ดังนั้นจึงจะเห็นว่าเส้นทางลัดเลาะตามลุ่มน้ำของเป็นบริเวณที่มีความสำคัญในแง่ของเส้นทางคมนาคม และในอดีตจากคำบอกเล่าได้เคยเป็นศูนย์กลางในการค้าขายของชุมชนและกลุ่มคนบนพื้นที่สูงที่มาหาซื้อข้าวของอันมีที่มาจากจากแหล่งต่างๆ ทั้งสินค้าที่ผลิตจากเมืองทางใต้ซึ่งพ่อค้าไทยใหญ่นำมา หรือสินค้าจากหัวเมืองไทยใหญ่ทางด้านทิศเหนือ

พื้นที่ตั้งของโบราณสถานอยู่บนส่วนปลายของสันเขาที่อยู่ริมน้ำ (เป็นพื้นที่สูงริมน้ำ) แต่สภาพของโบราณสถานถูกรบกวนจากการลักลอบขุดอย่างหนัก โบราณวัตถุที่หลงเหลืออยู่จึงมีเพียงเศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน และก้อนอิฐสภาพชำรุดกระจายอยู่ทั่วทั้งเนินโบราณสถาน จึงอาจจะยังไม่สามารถระบุอายุสมัยที่เด่นชัดได้ เพียงแต่สันนิษฐานเบื้องต้นว่าเป็นโบราณสถานในวัฒนธรรมร่วมสมัยล้านนา ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-23 โดยเปรียบเทียบจากแหล่งโบราณคดีอื่นซึ่งจะเห็นว่าช่วงเวลาดังกล่าวได้มีการขยายตัวของชุมชนในหลายๆ พื้นที่ลุ่มน้ำและมีการก่อสร้างอาคารจนกลายเป็นโบราณสถานอีกหลายแหล่ง

หากพิจารณาจากความสัมพันธ์ของแหล่งโบราณคดีที่อยู่ใกล้เคียงซึ่งในขณะนี้พบแหล่งโบราณคดีที่ร่วมสมัยในพื้นที่ใกล้เคียงจะพบเพียงแหล่งเดียวคือแหล่งโบราณคดีไร่นายสมพงศ์ (แหล่งที่ได้ทำรายงานการสำรวจในครั้งนี้ด้วย) จะพบว่ามีเส้นทางคมนาคมโบราณจากลุ่มน้ำของใกล้กับโบราณสถานทุ่งสะแลขึ้นตามสันเขาไปยังแหล่งโบราณคดีดังกล่าว และถ้าหากพิจารณาจากการกำเนิดขึ้นของชุมชนบนพื้นที่สูงตั้งแต่อดีตก็จะเห็นว่ามีการใช้พื้นที่หลากหลายทั้งบริเวณสันเขาและบริเวณที่เป็นพื้นที่ลุ่ม ดังนั้น ในช่วงเวลาประวัติศาสตร์ร่วมสมัยล้านนานั้นก็คงจะไม่มีชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มอย่างโดดเดี่ยวดังเช่นโบราณสถานที่สำรวจพบในคราวนี้ แต่คงจะมีชุมชนอื่นที่ตั้งอยู่บริเวณสันเขาหรือพื้นที่สูงด้วยเช่นกัน

[**] ข้อมูลจากฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีของโครงการสำรวจและจัดทำข้อมูลสารสนเทศภูมิศาสตร์ฯ โดยนายเชิดศักดิ์ ตรีรยาภิวัฒน์ ซึ่งเป็นโครงการวุฒิเมธีจัยอีกโครงการหนึ่ง

8.3.10 แหล่งโบราณคดีเครื่องมือหินกะปีโหล 1

แหล่งโบราณคดีตั้งอยู่ในเขตลุ่มน้ำโป่งแสนปี๊กในเป้าหมายการสำรวจคือทำการสำรวจพื้นที่สันเขาหลักและสันเขาสาขาระดับต่ำเพื่อเปรียบเทียบกับการสำรวจในบริเวณรอบแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอดซึ่งพบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินเก่า-หินกลางอยู่บริเวณสันเขาสาขาระดับต่ำ และสันเขาหลัก ผลจากการสำรวจพบว่าในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำอื่นคือลุ่มน้ำโป่งแสนปี๊กได้พบแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกัน

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่าบริเวณสันเขาที่มักจะพบแหล่งโบราณคดียุคหินเก่า-หินกลางคือเป็นบริเวณสันเขาที่อยู่ในสังคมพืชแบบป่าเต็งรังผสมเบญจพรรณ หรือป่าสนเขา ซึ่งมีสภาพเป็นป่าโปร่ง และพื้นดินบริเวณแหล่งค่อนข้างแข็ง ซึ่งแตกต่างไปจากพื้นที่ซึ่งมักจะมีการเลือกตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในปัจจุบัน ซึ่งอาจสัมพันธ์กับระบบเทคโนโลยีในอดีตที่มีความแตกต่างกันระหว่างกลุ่มคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีเพียงเครื่องมือหินในการดำรงชีวิต ทำให้มีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมน้อยกว่ากลุ่มคนบนพื้นที่สูงในปัจจุบันที่มีเครื่องมือเหล็ก (เมื่อเทียบกับเทคโนโลยีเมื่อประมาณ 50 ปีก่อน) สามารถใช้เปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม (เช่น ตัดไม้ ปรับพื้นที่) ได้ง่ายกว่าและสามารถตั้งถิ่นฐานในบริเวณสันเขาสาขาระดับต่ำหรือบริเวณที่เป็นพื้นที่ป่าเบญจพรรณอันมีสภาพที่เป็นป่ามีไม้ขึ้นหนาแน่น

สำหรับการจำแนกแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ด้วยขนาดของพื้นที่ 400 ตร.ม. ที่คำนวณจากบริเวณที่พบการกระจายตัวของโบราณวัตถุ ซึ่งมีลักษณะเป็นพื้นที่แคบๆ คล้ายกับสันเขาหลักแต่โดยระดับความสูงแล้วแตกต่างกันมาก เมื่อเปรียบเทียบกับแหล่งโบราณคดีสันค่ายที่ทำการสำรวจโดยโครงการสำรวจและจัดทำข้อมูลสารสนเทศภูมิศาสตร์ฯ แล้วพบว่ามีรูปแบบที่คล้ายคลึงกันจึงได้กำหนดให้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยชั่วคราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินเก่า-หินกลาง (กำหนดอายุจากโบราณวัตถุเด่นที่พบคือ เครื่องมือหินกะเทาะ)

8.3.11 แหล่งโบราณคดีเครื่องมือหินกะปีโหล 2

แหล่งโบราณคดีแห่งนี้อยู่ในพื้นที่ลักษณะเดียวกับแหล่งกะปีโหล 1 รวมทั้งรูปแบบของโบราณวัตถุที่พบก็เป็นชนิดเดียวกัน เพียงแต่ปริมาณของโบราณวัตถุในแหล่งนี้จะพบน้อยกว่า อาจเป็นเพราะขนาดของพื้นที่เพียง 100 ตร.ม. และตั้งอยู่ใกล้กับถนนมากกว่าจึงถูกรบกวนได้ง่าย

ตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีอยู่ใกล้กับแหล่งโบราณคดีกะปีโหล 1 มากห่างกันเพียงประมาณ 200 เมตรเท่านั้น ซึ่งก็เป็นไปได้ว่าพื้นที่ของการเข้ามาทำกิจกรรมของมนุษย์ก็อาจมีการขยายตัวจากแห่งหนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่ง เนื่องจากพื้นที่ทั้ง 2 แห่งมีบริเวณที่ต่อเนื่องกันสามารถเดินถึงกันได้สะดวกเปรียบเหมือนกับพื้นที่ 2 ข้างทางของถนนเท่านั้น การจำแนกหน้าที่การใช้งานของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้จึงจัดให้เป็นแหล่งอยู่อาศัยชั่วคราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินเก่า-หินกลาง

8.3.12 แหล่งโบราณคดีเครื่องมือหินหนองควาย (ปางบอน 1)

จากการสำรวจตามแนวสันเขาในเขตลุ่มน้ำโป่งแสนปี๊กบริเวณหมู่บ้านปางบอนได้พบแหล่งโบราณคดีตามแนวสันเขาเดียวกันถึง 3 แหล่ง 2 แหล่งแรกคือแหล่งโบราณคดีกะปีโหล 1 และกะปีโหล 2 ซึ่งตั้งอยู่ในสภาพแวดล้อมและพื้นที่ที่คล้ายคลึงกันคือส่วนของสันเขาที่มีพื้นที่ราบหรือลาดเอียงน้อย ส่วนแหล่งสุดท้ายคือแหล่งเครื่องมือหินหนองควายซึ่งตั้งอยู่ห่างจากอีก 2 แหล่งมาทางทิศใต้ประมาณ 1.7 กิโลเมตร แม้ว่าจะตั้งอยู่บนสันเขาเดียวกันแต่ขนาดของพื้นที่ 2,000 ตร.ม. ที่มีรูปร่างตามแนวยาวและใหญ่กว่านั้น พบหนองน้ำขนาดเล็กอยู่

ตรงกลาง (จะพบโบราณวัตถุกระจายอยู่บนเนินเขารอบๆ หนองน้ำ) ทำให้ในขณะที่มีสภาพแวดล้อมเป็นป่าเต็งรังผสมเบญจพรรณที่มีไม้เต็งเป็นไม้เด่นเช่นเดียวกันทั้ง 3 แหล่ง แต่ในแหล่งเครื่องมือหินหนองควายจะมีความแตกต่างกันที่บริเวณหนองน้ำที่เป็นที่ลุ่มจะมีหน้าดินที่หนากว่าบริเวณอื่น (เกิดจากการชะล้างในฤดูฝนที่พัดเอาหน้าดินจากยอดเขาไหลมารวมกัน) และความชื้นที่มากกว่าทำให้สภาพป่าโดยรอบมีความชุ่มชื้นกว่าบริเวณอื่น และปริมาณโบราณวัตถุประเภทเครื่องมือหินกะเทาะที่พบในแหล่งนี้จะหนาแน่นกว่าอีก 2 แหล่งมาก จึงแสดงให้เห็นว่าการเข้ามาใช้กิจกรรมในพื้นที่แห่งนี้มีสูงกว่าอีก 2 แหล่งเช่นกัน

8.3.13 แหล่งโบราณคดีเครื่องมือหินแสนคำลือ 1

ในเขตลุ่มน้ำลางที่เคยมีการสำรวจพบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินเก่า-หินกลางในบริเวณสันเขาหลักมีอยู่ 2 บริเวณหลัก คือ บริเวณดอยสันค่ายทางด้านตะวันออกของแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด และแหล่งเครื่องมือหินดอยอ้น (ในเขตหมู่บ้านเมืองแพม) และการสำรวจครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจในพื้นที่ลุ่มน้ำลางตอนบนส่วนที่อยู่เหนือขึ้นมาจากอีก 2 แหล่งดังกล่าว ซึ่งได้พบแหล่งเครื่องมือหินแสนคำลือ 1 (สาเหตุที่ให้หมายเลข 1 ต่อท้ายก็เนื่องจากผู้วิจัยสันนิษฐานว่ายังมีแหล่งโบราณคดีประเภทนี้อีกหลายแหล่งตามแนวสันเขาที่ได้สำรวจ แต่เนื่องจากการสำรวจครั้งนี้เป็นการคาดการณ์เบื้องต้นจึงไม่ได้เดินตลอดแนวสันเขาอย่างละเอียด ดังนั้น จึงได้ให้หมายเลขไว้สำหรับให้ในกรณีที่พบแหล่งอื่นต่อไปอีก)

ลักษณะของพื้นที่แหล่งโบราณคดีตั้งอยู่บริเวณสันเขาหลักที่ใกล้กับส่วนที่จะแยกลงไปสู่สันเขาสาขาระดับต่ำจึงทำให้บริเวณดังกล่าวมีขนาดที่กว้างกว่าบริเวณอื่นที่เป็นแนวของถนน ขนาดของแหล่งโบราณคดีประมาณ 400 ตร.ม. ซึ่งให้ขอบเขตจากบริเวณพื้นที่ราบซึ่งพบโบราณวัตถุ แต่ปริมาณของโบราณวัตถุหรือเครื่องมือหินกะเทาะที่พบนั้นมีปริมาณไม่มากจึงคาดว่าคงมีการใช้พื้นที่ไม่สูงมาก

8.3.14 แหล่งโบราณคดีเครื่องมือหินโรงเรียนราชประชา 34

นอกจากรูปแบบพื้นที่สันเขาหลักและสันเขาสาขาระดับต่ำแล้วยังพบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินเก่า-หินกลาง อยู่บริเวณพื้นที่สูงริมน้ำคือแหล่งโบราณคดีเครื่องมือหินโรงเรียนราชประชา 34 ลักษณะเป็นพื้นที่ราบระหว่างภูเขาหินปูน (ในโครงสร้างทางธรณีแบบหินปูน) ขนาดประมาณ 45,000 ตร.ม. แม้ว่าในการจัดจำแนกอายุของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ผู้วิจัยได้จัดให้เป็นยุคหินเก่า-หินกลาง แต่ก็ยังมีปัญหาอยู่เล็กน้อยคือโบราณวัตถุที่พบมีเศษภาชนะดินเผาร่วมกับเครื่องมือหินกะเทาะอยู่ด้วย ซึ่งเศษภาชนะดินเผานี้ไม่ได้ถูกจัดว่าเป็นโบราณวัตถุเด่นในสมัยดังกล่าว แต่ผู้วิจัยเห็นว่าสภาพของแหล่งโบราณคดีถูกรบกวนจากการก่อสร้างมีการปรับไถพื้นที่อย่างหนัก จึงอาจมีความเป็นไปได้เช่นกันว่าโบราณวัตถุทั้ง 2 ประเภทถูกทำให้รวมมาอยู่ด้วยกัน ดังนั้น ในเบื้องต้นผู้วิจัยจึงจัดให้เป็นยุคหินเก่า-หินกลางตามโบราณวัตถุที่เป็นหินกะเทาะ (ซึ่งพบในปริมาณที่มากกว่าเศษภาชนะดินเผา) และในอนาคตหากมีการสำรวจหรือมีการจัดจำแนกแหล่งโบราณคดีบนพื้นที่สูงเพิ่มเติมก็อาจทำให้การจัดแบ่งอายุในแหล่งนี้มีการเปลี่ยนแปลงได้เช่นกัน

8.3.15 แหล่งโบราณคดีวัดบ้านน้ำบ่อสะเป่

แหล่งโบราณคดีตั้งอยู่ในพื้นที่หินปูนที่สูง (Upper-Karst) จากการสำรวจพบตำแหน่งของโบราณวัตถุอยู่ 2 บริเวณ (2 Location) ในตำแหน่งแรก (Location 1) พบโบราณวัตถุเครื่องมือหินกะเทาะ 1 ชิ้น อยู่บนพื้นที่ราบ

ขอบของหลุมยุบซึ่งถูกปรับเป็นทางเดินและติดกับพื้นที่เกษตรธรรมของชาวบ้าน และตำแหน่งที่สอง (Location 2) อยู่ห่างจากตำแหน่งแรกออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ 250 เมตร เป็นเพิงผาหินปูนขนาดเล็กซึ่งบนพื้นที่เพิงผามีสิ่งก่อสร้างด้วยไม้ไผ่ที่เป็นที่ปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์มาสร้างคร่อมทับไว้บางส่วน โบราณวัตถุที่พบในบริเวณนี้ประกอบด้วย เครื่องมือหินกะเทาะและเศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน กระจายอยู่ตลอดทั้งแนวเพิงผาและบางส่วนก็พบอยู่ตามลาดเนินก่อนขึ้นถึงเพิงผา แหล่งดังกล่าวอยู่ห่างจากแหล่งน้ำซึ่งเป็นบ่อน้ำขุดเพียง 10 เมตรเท่านั้น บ่อน้ำดังกล่าวมีน้ำตลอดทั้งปีแม้ว่าบ่อดังกล่าวจะเพิ่งขุดขึ้นในปัจจุบันแต่ในอดีตก็เคยเป็นตาน้ำสำคัญที่ชาวบ้านมาขุดดักน้ำก่อนที่จะถูกขุดเพิ่มอีกครั้ง ขนาดพื้นที่คำนวณรวมทั้ง 2 พื้นที่ได้ประมาณ 50,000 ตร.ม. ในเบื้องต้นผู้วิจัยกำหนดอายุอยู่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์

8.3.16 แหล่งโบราณคดีน้ำบ่อ-บ้านเก่ามูเซอ

ตั้งอยู่ใกล้กับแหล่งโบราณคดีวัดบ้านน้ำบ่อสะเป่อยู่ห่างกันเพียงประมาณ 400 เมตร ลักษณะพื้นที่เป็นขอบของหลุมยุบที่มีลักษณะคล้ายกับสันเขาขนาดเล็กสภาพถูกปรับเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ตำแหน่งที่พบโบราณวัตถุมีอยู่ 2 ตำแหน่ง สันนิษฐานว่าเป็นพื้นที่การใช้งานของชุมชนเดียวกัน แหล่งน้ำที่อยู่ใกล้ที่สุดคือบ่อน้ำแห่งเดียวกับที่อยู่ในแหล่งโบราณคดีวัดบ้านน้ำบ่อสะเป่ แหล่งโบราณคดีแห่งนี้จะพิเศษที่การกำหนดอายุเพราะพบว่ามีโบราณวัตถุที่สามารถแยกออกได้เป็น 2 สมัยหลักคือ 1) สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ เนื่องจากพบเครื่องมือหินขัดทั้งที่เป็นแกนหินขัด โกลนหินขัด และสะเก็ดหินขนาดเล็กที่สันนิษฐานว่าเกิดจากการตกแต่งเครื่องมือหินขัด และเศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน 2) สมัยประวัติศาสตร์ร่วมวัฒนธรรมล้านนา พบโบราณวัตถุประเภทเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง บางชิ้นมีการตกแต่งด้วยการเคลือบผิวซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับโบราณวัตถุที่พบจากแหล่งโบราณคดีอื่นบางชิ้นอาจผลิตจากแหล่งเตาในประเทศพม่า ดังนั้น ในการวิเคราะห์การใช้พื้นที่ผู้วิจัยจึงได้แยกแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ออกเป็นข้อมูล 2 ชุด เพื่อให้สามารถวิเคราะห์การใช้พื้นที่ของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในแต่ละสมัยได้ ขนาดของแหล่งโบราณคดีทั้ง 2 พื้นที่ คำนวณได้ประมาณ 100,000 ตร.ม.

ผลการสำรวจข้างต้นจะเห็นได้ว่าการใช้พื้นที่ของมนุษย์ในเขตพื้นที่สูงในแต่ละสมัยไม่ได้ถูกจำกัดอยู่เพียงพื้นที่รูปแบบเดียว ดังตัวอย่างของแหล่งโบราณคดีที่สำรวจพบในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่พบการอยู่อาศัยในบริเวณสันเขาหลัก และสันเขาสาขาระดับต่ำ รวมทั้งพื้นที่สูงริมลำน้ำ คือแหล่งโบราณคดีเครื่องมือหิน โรงเรียนราชประชา 34 และในช่วงสมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยวัฒนธรรมล้านนาที่พบร่องรอยการอยู่อาศัย/ใช้พื้นที่ในพื้นที่สูง (สันเขาสาขาระดับต่ำ) และพื้นที่สูงริมน้ำ ด้วยเหตุนี้เราจึงไม่อาจตัดสินว่าในการในสมัยต่างๆ จำเป็นต้องมีการใช้พื้นที่ในลักษณะใดลักษณะหนึ่งเฉพาะ แต่ควรจะมองถึงเงื่อนไขของการใช้พื้นที่ไม่ว่าจะเป็น หน้าที่การใช้งาน วัฒนธรรมที่อาจมีความหลากหลาย และระบบนิเวศ เป็นต้น ในหัวข้อถัดไปผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์และแปลความแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ในเบื้องต้นตามแนวทางที่ได้ทำการคาดการณ์ไว้ในบทที่ 7 และในท้ายที่สุดจึงจะนำข้อมูลส่วนนี้ไปรวมกับแหล่งโบราณคดีในพื้นที่เปิดโล่ง (Open air site) ที่เคยมีการสำรวจไว้โดยโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงฯ และโครงการจัดทำระบบฐานข้อมูลฯ เพื่อตรวจสอบการใช้พื้นที่ของคนบนพื้นที่สูงในแต่ละสมัยเพิ่มเติม

ตารางที่ 8.1 แสดงรายละเอียดการจำแนกแหล่งโบราณคดีจากการสำรวจ

แหล่งโบราณคดี	อายุสมัย	หน้าที่การใช้งาน	ลักษณะของพื้นที่	ขนาดของพื้นที่โดยประมาณ (ตร.ม.)	โบราณวัตถุที่พบ
1.เนินเขาบ้านถ้ำลอด (เหนือ)	ก่อนประวัติศาสตร์ (ยุคหินใหม่)	ที่อยู่อาศัย	เนินเขาริมลำน้ำลาง	Loc.1 24,500 Loc.2 10,000 รวมพื้นที่ทั้งเนินเขา 75,000	1.เศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน 2.เครื่องหินกะเทาะ
2.ดอยหม้อ	ก่อนประวัติศาสตร์ (ยุคหินใหม่)	แหล่งพิธีกรรมศพ	ยอดภูเขาหินปูนลูกโดด	10,000	1.เศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน 2.เครื่องมือหินกะเทาะ 3.ก้อนหินกรวดขนาดเล็กมีรอยขัดฝน
3.ถ้ำดอยชุนนะ#1	ก่อนประวัติศาสตร์ (ยุคโลหะ) ในวัฒนธรรมโลงไม้	แหล่งพิธีกรรมศพ	ถ้ำบนภูเขาหินปูนลูกโดด	ไม่ได้วัดขนาดรายละเอียดดูในแผนผังแหล่งโบราณคดี	1.โลงไม้ 2.เศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน 3.ชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์ 4.ลูกปัดดินเผาขนาดใหญ่ (ตุ้มถ่วงแห?)
4.โบราณสถานดอยแสง	ประวัติศาสตร์ร่วมสมัยวัฒนธรรมล้านนา	สันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์	ยอดเขาหินปูน	200	1.ก้อนอิฐ 2.เศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน 3.เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเคลือบสีน้ำตาล
5.หุบเขาใกล้ดอยแสง	ก่อนประวัติศาสตร์ (ยุคหินใหม่)	ที่อยู่อาศัย	ที่ราบในหุบเขาใกล้ลำห้วยสายเล็ก	40,000	1.เศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน 2.เครื่องมือหิน
6.โบราณสถานค่ายป่าไม้	ประวัติศาสตร์ร่วมสมัยวัฒนธรรมล้านนา	โบราณสถานยังไม่ทราบหน้าที่ใช้งานที่แน่ชัด	ที่ราบระดับสูงติดลำน้ำลาง (เป็นช่วงปลายของภูเขาหินปูน)	ขนาดของโบราณสถานเส้นผ่าศูนย์กลาง 10 เมตร ส่วนพื้นที่ราบทั้งหมด 120,000	1.ก้อนอิฐ
7.ไร่นายสมพงศ์	ประวัติศาสตร์ร่วมสมัยวัฒนธรรมล้านนา	ที่อยู่อาศัย	สันเขาหลัก	53,300 ตร.ม.	1.เศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน 2.เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง 3.เศษภาชนะดินเผาเนื้อกระเบื้อง

ตารางที่ 8.1 แสดงรายละเอียดการจำแนกแหล่งโบราณคดีจากการสำรวจ (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	อายุสมัย	หน้าที่การใช้งาน	ลักษณะของพื้นที่	ขนาดของพื้นที่โดยประมาณ (ตร.ม.)	โบราณวัตถุที่พบ
8.โบราณสถานบ้านแม่ละนา	ประวัติศาสตร์ร่วมสมัยวัฒนธรรมล้านนา	โบราณสถาน	เนินเขาริมลำน้ำสายหลัก	ขนาดของโบราณสถาน เส้นผ่าศูนย์กลาง 15 เมตร	1.เศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน 2.เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง 3.ก้อนอิฐ
9.โบราณสถานบ้านทุ่งสะแล 1	ประวัติศาสตร์ร่วมสมัยวัฒนธรรมล้านนา	โบราณสถาน	เนินเขาริมลำน้ำสายหลัก	ขนาดของโบราณสถาน เส้นผ่าศูนย์กลาง 19 เมตร	1.ก้อนอิฐ 2.เศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน
10.แหล่งเครื่องมือหินคะปีโหล 1	ก่อนประวัติศาสตร์ (ยุคหินเก่า-หินกลาง)	ที่อยู่อาศัยชั่วคราว	สันเขาหลัก	400 ตร.ม.	1.เครื่องมือหินกะเทาะ
11.แหล่งเครื่องมือหินคะปีโหล 2	ก่อนประวัติศาสตร์ (ยุคหินเก่า-หินกลาง)	ที่อยู่อาศัยชั่วคราว	สันเขาหลัก	100 ตร.ม.	1.เครื่องมือหินกะเทาะ
12.แหล่งเครื่องมือหินหนองควาย	ก่อนประวัติศาสตร์ (ยุคหินเก่า-หินกลาง)	ที่อยู่อาศัยชั่วคราว	สันเขาหลัก	2,000 ตร.ม.	1.เครื่องมือหินกะเทาะ
13.แหล่งเครื่องมือหินแสนคำลือ 1	ก่อนประวัติศาสตร์ (ยุคหินเก่า-หินกลาง)	ที่อยู่อาศัยชั่วคราว	สันเขาหลัก	400 ตร.ม.	1.เครื่องมือหินกะเทาะ
14.แหล่งเครื่องมือหินโรงเรียนราชประชา 34	ก่อนประวัติศาสตร์ (ยุคหินเก่า-หินกลาง)	ที่อยู่อาศัยชั่วคราว	พื้นที่สูงริมน้ำ	45,000 ตร.ม.	1.เครื่องมือหินกะเทาะ
15.แหล่งวัดบ้านน้ำบ่อสะเป่	ก่อนประวัติศาสตร์ (ยุคหินเก่า-หินกลาง)	ที่อยู่อาศัยชั่วคราว	เพิงผาขอบหลุมยุบพื้นที่หินปูนที่สูง (Upper-Karst)	50,000 ตร.ม.	1.เครื่องมือหินกะเทาะ 2.เศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน
16.แหล่งน้ำบ่อ-บ้านเก่ามูเซอ	ก่อนประวัติศาสตร์-สมัยประวัติศาสตร์ร่วมสมัยวัฒนธรรมล้านนา	ที่อยู่อาศัยชั่วคราว-ที่อยู่อาศัย	ขอบหลุมยุบพื้นที่หินปูนที่สูง (Upper-Karst)	100,000 ตร.ม. <u>หมายเหตุ</u> เนื่องจากแหล่งโบราณคดีแห่งนี้พบการใช้งานของมนุษย์อยู่ 2 สมัยหลักๆ ผู้วิจัยจึงได้แบ่งการวิเคราะห์การใช้พื้นที่ของแหล่งออกเป็น 2 แหล่ง ตามช่วงเวลาด้วย	1.เครื่องมือหินกะเทาะ 2.เครื่องหินขัด 3.เศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน 4.เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง 5.เศษภาชนะดินเผาเนื้อกระเบื้อง 6.ก้อนอิฐ

ตารางที่ 8.2 สรุปลักษณะพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีกับรูปแบบการกระจายตัวของโบราณวัตถุและขนาดของพื้นที่

แหล่งโบราณคดี	ลักษณะพื้นที่					การกระจายตัวของโบราณวัตถุ		ขนาดของพื้นที่ (ตร.ม.)	หมายเหตุ
	ที่ราบ/เนินเขา/พื้นที่สูงริมน้ำ	สันเขาหลัก	สันเขาสาขาระดับต่ำ	ภูเขาหินปูน	ที่สูงหินปูน:ขอบหลุมยุบ	รวมกลุ่ม	กระจาย		
1.เนินเขาบ้านถ้ำลอด	1	-	-	-	-	-	1	70,000	-
2.ดอยหม้อ	-	-	-	1	-	1		10,000	ยอดเขา
3.ถ้ำดอยชุนนะ	-	-	-	1	-	-	-	-	ถ้ำ
4.โบราณสถานดอยแสง	-	-	-	1	-	-	1	-	ถูกรบกวน
5.หุบเขาใกล้ดอยแสง	1	-	-	-	-	-	1	40,000	-
6.โบราณสถานค่ายป่าไม้	1	-	-	-	-	-	1	-	∅ 10 ม.
7.ไร่นายสมพงศ์	-	-	1	-	-	-	1	53,300	ถูกรบกวน
8.โบราณสถานบ้านแม่ละนา 1	1	-	-	-	-	-	1	-	∅ 15 ม.
9.โบราณสถานบ้านทุ่งสะแล	1	-	-	-	-	-	1	-	∅ 19 ม.
10. แหล่งเครื่องมือหินคะปีโหล 1	-	-	1	-	-	-	1	400	-
11. แหล่งเครื่องมือหินคะปีโหล 2	-	-	1	-	-	-	1	100	-
12.แหล่งเครื่องมือหินหนองควาย	-	-	1	-	-	-	1	2,000	-
13.แหล่งเครื่องมือหินแสนคำลือ 1	-	1	-	-	-	-	1	400	-
14.แหล่งเครื่องมือหินโรงเรียนราชประชา 34	1	-	-	-	-	-	1	45,000	-
15.วัดบ้านน้ำบ่อสะเป่	-	-	-	-	1	-	1	50,000	-
16.น้ำบ่อ-บ้านเก่ามูเซอ	-	-	-	-	1	-	1	100,000	-

ตารางที่ 8.3 สรุปรายละเอียดลักษณะพื้นที่และประเภทของแหล่งโบราณคดีที่สำรวจพบใหม่ในทุกสมัย

อายุสมัย	ลักษณะพื้นที่					ประเภทแหล่ง			
	พื้นที่สูงริมลำน้ำ	สันเขาหลัก	สันเขาสาขาระดับต่ำ	ภูเขาหินปูน	ที่สูงหินปูน: ขอบหลุมยุบ	ที่พักอาศัยชั่วคราว	ที่อยู่อาศัย	โบราณสถาน	ประกอบพิธีกรรม (ศพ)
1.ยุคหินเก่า-หินกลาง		1	3		1	5			
2.ยุคหินใหม่					1	1			
3.ยุคเหล็ก				1					1
4.ยุคก่อนประวัติศาสตร์	3			1		3			1
5.ยุคประวัติศาสตร์ (ล้านนา)	3		1	1	1		2	4	
รวม	**6**	**1**	**4**	**3**	**3**	**9**	**2**	**4**	**2**

8.4 การแปลความเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดี

จากบทที่ 7 ผู้วิจัยได้เสนอข้อเสนอแนะนัยทางโบราณคดีเกี่ยวกับพื้นที่ในลักษณะต่างๆ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับผลการสำรวจแหล่งโบราณคดี ข้อมูลที่นำมาใช้ประกอบด้วย 1) การกระจายตัวของโบราณวัตถุ 2) ขนาดของพื้นที่ 3) ลักษณะพื้นที่ โดยมีรายละเอียดตามลักษณะพื้นที่ต่างๆ ดังที่แสดงในตาราง 8.2 ผู้วิจัยได้วิเคราะห์และเสนอข้อสมมติฐานเบื้องต้นในแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งโดยจะทำการวิเคราะห์ตามกรอบของลักษณะพื้นที่เป็นหลัก คือ

8.4.1 ลักษณะพื้นที่บนสันเขา

จากการคาดการณ์คาดว่าบริเวณที่จะพบแหล่งที่อยู่อาศัยมักจะอยู่ช่วงกลางของสันเขาสาขาระดับต่ำหรือบนสันเขาหลักที่มีที่ราบ มากพอสำหรับตั้งหมู่บ้าน การกระจายตัวของวัตถุทางวัฒนธรรมในกรณีที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยจะกระจายอยู่ทั่วไป มีปริมาณที่เหลือบนผิวดินน้อย ในขอบเขตพื้นที่ช่วง 60,000-90,000 ตร.ม.ซึ่งแหล่งโบราณคดีที่สำรวจพบครั้งนี้มีเพียงแหล่งเดียวคือ แหล่งโบราณคดีไร่นายสมพงศ์ ที่อยู่ในขอบเขตของการคาดการณ์ดังกล่าว เพียงขนาดของพื้นที่ต่ำกว่าขนาดที่คาดการณ์ไว้เล็กน้อย คือ 53,000 ตร.ม. และโบราณวัตถุที่พบมีปริมาณค่อนข้างหนาแน่นเพราะบางส่วนถูกขุดพลิกขึ้นมาจากกิจกรรมการเพาะปลูกของกลุ่มคนปัจจุบัน ส่วนแหล่งโบราณคดีอีก 3 แหล่ง ซึ่งจัดให้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยเช่นเดียวกันแต่กำหนดอายุในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินเก่า-หินกลาง จะพบว่ามีขนาดที่เล็กกว่าที่คาดการณ์ไว้ และพบโบราณวัตถุที่ไม่หนาแน่นนัก ซึ่งความแตกต่างระหว่างการตั้งถิ่นฐานในช่วงเวลาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์นั้นมีทั้งในด้านของ จำนวนประชากร ระดับของเทคโนโลยี และระบบการผลิต อันล้วนแล้วแต่เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งให้เกิดชุมชน และร่องรอยหลักฐานในลักษณะต่างๆ กัน

ในส่วนของพื้นที่สันเขาหลักหรือสันเขาสาขาระดับต่ำที่มีการเข้ามาทำกิจกรรมของมนุษย์ในแต่ละช่วงเวลาที่มีความแตกต่างในปัจจัยทางด้านสภาพแวดล้อมที่ค่อนข้างเด่นชัดคือ หากเป็นสันเขาที่มีร่องรอยของกิจกรรมมนุษย์ในช่วงสมัยยุคหินเก่า-หินกลาง ขนาดของพื้นที่ไม่จำเป็นต้องใหญ่อาจเป็นเพียงที่ราบแคบๆ บนสันเขา และสภาพแวดล้อมภายในแหล่งมักจะเป็นป่าเต็งรังผสมเบญจพรรณ หรือป่าเต็งรังเพียงอย่างเดียว หรือป่าสนเขา ซึ่งในสภาพแวดล้อมดังกล่าวจะมีลักษณะป่าที่ไม่หนาทึบรวมทั้งพื้นดินค่อนข้างแข็งไม่ชื้นแฉะ แม้ในฤดูฝนพื้นที่ดังกล่าวมักถูกชะล้างหน้าดินออกไปเป็นส่วนใหญ่ ส่วนพื้นที่สันเขาที่พบร่องรอยของกิจกรรมมนุษย์ในช่วงสมัยประวัติศาสตร์ร่วมวัฒนธรรมล้านนานั้น กลับมีสภาพของพื้นที่ที่มีที่ราบขนาดกว้าง-ยาว ไม่ต่ำกว่า 100 เมตร สภาพแวดล้อมมักจะเป็นป่าเบญจพรรณซึ่งมีไม้หนาทึบ หน้าดินลึก (การปักเสาเรือนจะทำได้ง่ายในพื้นที่ลักษณะเช่นนี้)

8.4.2 พื้นที่สูงหินปูนบริเวณสันเขาหรือขอบหลุมยุบ

ผู้วิจัยได้คาดการณ์พื้นที่ขอบหลุมยุบที่มีขนาดใหญ่หรือหลุมยุบแบบซับซ้อนและใกล้กับแหล่งน้ำใต้ดินที่มีปริมาณน้ำค่อนข้างคงที่ตลอดทั้งปี การกระจายตัวของโบราณวัตถุอาจจะมีการกระจุกตัวอยู่บริเวณขอบด้านใดด้านหนึ่งของหลุมยุบดังเช่นที่ตั้งของหมู่บ้านในปัจจุบันเพราะในพื้นที่ที่เหลือจะยังสามารถปรับเป็นพื้นที่เกษตรกรรมได้ง่าย ส่วนขนาดของพื้นที่นั้นมีเพียงตัวอย่างขนาดจากบ้านน้ำบ่อซึ่งประมาณ 200,000 ตร.ม. (เฉพาะพื้นที่ตั้งหมู่บ้านแต่พื้นที่ขอบหลุมยุบทั้งหมดจะมีขนาดใหญ่กว่านี้อีกมาก) ซึ่งอาจจะไม่ใช่พื้นที่ที่สามารถกำหนด

ตายตัวได้เพียงแต่ช่วยแสดงนัยของการกระจายตัวของชุมชนในบริเวณดังกล่าวได้เท่านั้น ผลการสำรวจพบว่าแหล่งโบราณคดีน้ำบ่อ-บ้านเก่ามูเซอ มีคุณสมบัติหลายอย่างที่ตรงกันกับการคาดการณ์เพียงแต่ขนาดค่อนข้างเล็กคือมีประมาณ 100,000 ตร.ม.เท่านั้น การกระจายตัวของโบราณวัตถุพบกระจุกอยู่บริเวณขอบหลุมยุบด้านตะวันตกเพียงด้านเดียวและพบกระจายอยู่ตามแนวของขอบหลุมยุบ แต่เนื่องจากพื้นที่ถูกปรับเป็นพื้นที่เกษตรกรรมไปตลอดทั้งแนวแล้วทำให้ไม่สามารถกำหนดขอบเขตที่ชัดเจนได้ อย่างไรก็ตามข้อสังเกตคือจากการคาดการณ์ที่ว่าบริเวณเขตพื้นที่สูงหินปูนนั้นมีข้อจำกัดของแหล่งน้ำจึงอาจทำให้พื้นที่ที่มีน้ำสมบูรณ์อาจมีการเข้ามาใช้งานในหลายยุคสมัยนั้นเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับแหล่งที่สำรวจพบก็พบว่ามีการใช้พื้นที่อย่างน้อย 2 สมัยคือสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ และสมัยประวัติศาสตร์ร่วมวัฒนธรรมล้านนา และในบริเวณที่ไม่ห่างจากแหล่งน้ำคือบ่อน้ำในรัศมีเพียง 10 เมตรก็พบแหล่งที่พักอาศัยชั่วคราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ที่ยังไม่สามารถระบุอายุสมัยที่ชัดเจนได้) อีกแหล่งหนึ่ง ซึ่งข้อสังเกตนี้ก็อาจเป็นแนวทางต่อการสำรวจทางโบราณคดีได้ประการหนึ่งแล้วว่าหากเริ่มต้นที่บริเวณรอบแหล่งน้ำก็จะมีความเป็นไปได้ที่จะพบการใช้พื้นที่ของมนุษย์และถ้าหากจำนวนข้อมูลมากขึ้นก็จะช่วยให้มีความเข้าใจต่อชุมชนในเขตพื้นที่สูงมากยิ่งขึ้น

8.4.3 พื้นที่สูงริมลำน้ำ

ผู้วิจัยได้คาดการณ์แหล่งที่อยู่อาศัยในพื้นที่ลักษณะเช่นนี้ว่าควรมี การกระจายตัวของวัตถุทางวัฒนธรรมในบริเวณกว้างไม่กระจุกรวมกันอยู่เป็นกลุ่ม และขนาดของพื้นที่อยู่ในช่วง 90,000-200,000 ตร.ม. ขึ้นอยู่กับพื้นที่ราบแต่ละแห่ง หากทว่าผลการสำรวจในครั้งนี้พบแหล่งโบราณคดีที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและเป็นพื้นที่สูงริมลำน้ำอยู่เพียง 3 แห่งเท่านั้น คือแหล่งโบราณคดีเครื่องมือหินโรงเรียนราชประชา 34 เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินเก่า-หินกลาง มีขนาดของพื้นที่เพียง 45,000 ตร.ม. แหล่งโบราณคดีเนินเข้าบ้านถ้ำลอด (เหนือ) เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยชั่วคราวมีอายุช่วงก่อนประวัติศาสตร์ มีขนาดพื้นที่ 70,000 เมตร และแหล่งโบราณคดีหุบเขาใกล้ดอยแสง เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยชั่วคราว สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ขนาดประมาณ 40,000 ตร.ม. จะเห็นได้ว่าไม่ตรงกับการคาดการณ์ในเบื้องต้นเท่าใดนัก ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเหตุผลของความแตกต่างกันนี้เป็นเช่นเดียวกับในพื้นที่บนสันเขา นั่นคือปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมของแต่ละช่วงเวลา/ชุมชนนั่นเอง และผู้วิจัยได้นำมาสรุปเปรียบเทียบไว้ดังตารางที่ 8.4 (ด้านล่าง) เป็นที่น่าเสียดายว่าข้อมูลการสำรวจเพื่อเปรียบเทียบยังไม่ได้ข้อมูลของแหล่งโบราณคดีที่เป็นชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ซึ่งอาจจะมีความคล้ายคลึงกับข้อมูลการคาดการณ์จากกลุ่มคนในปัจจุบันมากกว่าเพราะอยู่ในเงื่อนไขของวัฒนธรรม ระดับเทคโนโลยี และระบบการดำรงชีวิตที่คล้ายคลึงกันมากกว่าชุมชนที่อยู่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินเก่า-หินใหม่ ที่สำรวจพบในครั้งนี้

ตารางที่ 8.4 เปรียบเทียบเงื่อนไขของความแตกต่างในการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของ 3 ช่วงเวลา*

อายุสมัย / ปัจจัยการตั้งถิ่นฐาน	ก่อนประวัติศาสตร์ (หินเก่า-หินกลาง-หินใหม่)	ก่อนประวัติศาสตร์ (ยุคโลหะ-เหล็ก)	ประวัติศาสตร์ร่วมสมัย วัฒนธรรมล้านนา
1.ระดับสังคม	กลุ่มชน	ชนเผ่า	ชนเผ่าและแว่นแคว้นขนาดเล็ก
2.ระบบการดำรงชีวิต	ล่าสัตว์ หาของป่า	ทำเกษตรกรรม	ทำเกษตรกรรม
3.เทคโนโลยี	เครื่องมือหินกะเทาะ	เครื่องมือโลหะ	เครื่องมือโลหะ
4.การตั้งถิ่นฐาน	เคลื่อนย้ายตามทรัพยากร/ฤดูกาล	ตั้งชุมชนบ้านเรือนถาวร	ตั้งเป็นชุมชนบ้านเรือนถาวร

ผลของการสำรวจครั้งนี้ได้ตอบคำถามในการวิจัยแล้วว่าการเลือกพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานในแต่ละช่วงเวลานั้นมีการเลือกพื้นที่ในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน แต่แตกต่างในรายละเอียดซึ่งเกิดจากปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งสามารถสรุปความแตกต่างได้เป็นหัวข้อ ต่อไปนี้

1) ขนาดของพื้นที่ ดังที่ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตไว้แล้วทั้งในลักษณะพื้นที่แบบสันเขา และพื้นที่สูงริมลำน้ำ ว่ามีการตั้งของถิ่นฐานของมนุษย์มาแล้วหลายสมัย แต่ความแตกต่างคือในแต่ละสมัยได้มีปัจจัยที่ควรคำนึงถึงร่วมอยู่ดังตัวอย่างผลการสำรวจครั้งนี้ระหว่าง กลุ่มคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งมีระดับสังคมเป็นกลุ่มชนที่อยู่กันเป็นกลุ่มขนาดเล็ก และเคลื่อนย้ายไปตามแหล่งทรัพยากรหรือช่วงฤดูกาล กับกลุ่มคนในสมัยประวัติศาสตร์ที่เริ่มมีพัฒนาการมาเป็นการตั้งถิ่นฐานถาวรมีระบบการดำรงชีพในการผลิตที่เป็นการทำเกษตรกรรม ย่อมทำให้ขนาดของพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานซึ่งควรคำนึงถึงมีความแตกต่างกัน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่ากลุ่มคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์จำเป็นตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ขนาดเล็กเสมอไป เพราะในบางครั้งก็พบว่าในพื้นที่แห่งเดียวก็พบหลักฐานการอยู่อาศัยของกลุ่มคนก่อนประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์ร่วมอยู่ด้วยกัน ดังนั้นขนาดของพื้นที่จึงเป็นเพียงข้อสังเกตสำหรับการสำรวจในอนาคตว่าไม่ได้เป็นปัจจัยสำคัญของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์เสมอไป
2) ปริมาณของวัตถุทางวัฒนธรรมที่จะหลงเหลืออยู่ ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยให้ความสนใจต่อแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินเก่า-หินกลาง มากกว่าสมัยประวัติศาสตร์ เพราะการตีความในเรื่องของปริมาณโบราณวัตถุที่พบในช่วงสมัยนี้อาจทำให้เกิดความสับสนได้ ในบางครั้งการแปลความระหว่างแหล่งโบราณคดีที่พบเครื่องมือหินกะเทาะเพียง 3 ชิ้น กับแหล่งโบราณคดีที่พบเครื่องมือหินกะเทาะมากกว่า 10 ชิ้นขึ้นไป ก็ได้จำแนกให้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากการศึกษาสังคมล่าสัตว์ที่ยังคงมีอยู่ในปัจจุบันพบว่า ที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนนั้นมีทั้งแหล่งที่เป็นเพียงที่ที่ถูกใช้งานเพียงครั้งเดียวแล้วก็ละทิ้งไป และแหล่งที่กลุ่มคนย้อนกลับมาใช้ประโยชน์อยู่เรื่อย ๆ จึงทำให้เครื่องมือเครื่องใช้ที่ถูกทิ้งไว้มีความแตกต่างกัน
3) ความแตกต่างของลักษณะสังคมพืช (ป่าไม้) ของแหล่งที่อยู่อาศัยสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และสมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่สันเขาหลัก ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าระดับของ

* ข้อมูลทางด้านสังคมและวัฒนธรรมนี้ได้สรุปบางส่วนมาจากบทความของ รัศมี ชูทรงเดช. "ภาพรวมพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน" **คน วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน.** เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ ระหว่างวันที่ 20-21 กุมภาพันธ์ 2546 ณ ห้อง ศร.3104 มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ. (หน้า 24-31)

เทคโนโลยีมีผลต่อการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมให้เหมาะต่อการดำรงชีวิต เช่น ระหว่างสภาพป่าเบญจพรรณที่มีต้นไม้ค่อนข้างหนาทึบ กับป่าเต็งรัง หรือป่าเต็งรังผสมเบญจพรรณ หรือป่าสนเขาที่มีต้นไม้ค่อนข้างโปร่ง กลุ่มคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินเก่า-หินกลาง ย่อมเลือกที่จะใช้พื้นที่อยู่อาศัยชั่วคราวในสภาพแวดล้อมแบบหลัง (ในกรณีที่พื้นที่อยู่อาศัยเป็นพื้นที่กลางแจ้ง ไม่ใช่เพิงผาหรือถ้ำ) การปรับพื้นที่โดยการตัดไม้ให้โล่งเหมาะต่อการอยู่อาศัยต้องใช้เครื่องมือ และกำลังคนในการทำงานมาก ถ้าหากเป็นเพียงกลุ่มคนเล็กๆ ที่มีเพียงสมาชิกในครอบครัว และเครื่องมือหินกะเทาะก็จะเห็นว่าไม้คุ้มค่ากับพลังงานที่จะเสียไปในการทำงาน ดังนั้น ในบริเวณพื้นที่แบบสันเขาทั้งสันเขาหลักและสันเขาสาขาระดับต่ำที่มีสภาพแวดล้อมแบบป่าเต็งรังผสมเบญจพรรณที่มีไม้เด่นเป็นป่าเต็งรัง หรือ ป่าเต็งรัง หรือป่าสนเขา จึงพบร่องรอยของกิจกรรมมนุษย์ในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นจำนวนมาก

กล่าวโดยสรุปในบทวิเคราะห์ผลการสำรวจแหล่งโบราณคดีจำนวน 17 แหล่งที่พบในการดำเนินงานครั้งนี้ มีการใช้พื้นที่หลักๆ อยู่ 3 บริเวณคือ สันเขาหลัก พื้นที่สูงหินปูนบริเวณสันเขาหรือขอบหลุมยุบ และพื้นที่สูงริมน้ำ (ส่วนพื้นที่สันเขาหรือขอบหลุมยุบในเขตพื้นที่หินปูนทั่วไปนั้นยังสำรวจไม่พบแหล่งโบราณคดี) และพบว่ามีการใช้พื้นที่ทั้ง 3 ลักษณะมาโดยตลอดตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งมีรายละเอียดของพื้นที่ที่แตกต่างกันไปตามลักษณะของสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลา และมีนัยของการแปลความที่แตกต่างกันคือ ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์การใช้พื้นที่ที่แตกต่างกันอาจหมายความถึงกลุ่มคนเดียวที่มีการเคลื่อนย้ายไปตามทรัพยากรหรือฤดูกาล ในพื้นที่แต่ละแบบจึงอาจหมายถึงหน้าที่การใช้งานที่แตกต่างกันได้ แต่ในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์พื้นที่ที่แตกต่างกันก็อาจหมายถึงกลุ่มคนที่มีความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรม ดังเช่นกลุ่มชาติพันธุ์ในปัจจุบัน หรืออาจไม่ได้เกี่ยวข้องกับความเป็นชาติพันธุ์แต่มีเงื่อนไขที่แตกต่างกันของชุมชน

ในส่วนสุดท้ายผู้วิจัยเห็นว่าข้อมูลการสำรวจที่สำรวจในโครงการศึกษาชาติพันธุ์นี้เป็นข้อมูลที่ยังไม่เพียงพอต่อการวิเคราะห์ในเชิงสถิติได้ดังนั้นจึงจะนำข้อมูลที่เป็นแหล่งที่พักอาศัยชั่วคราว-ที่อยู่อาศัยที่มีลักษณะเป็นพื้นที่เปิดโล่ง (Open air site) ไปวิเคราะห์ร่วมกับแหล่งโบราณคดีที่เคยสำรวจพบโดยโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงและโครงการจัดทำระบบฐานข้อมูลฯ เพื่อตรวจสอบในเบื้องต้นถึงการใช้พื้นที่โดยเฉพาะการอยู่ในอาศัยในเขตพื้นที่สูงในแต่ละช่วงเวลาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนกระทั่งถึงประวัติศาสตร์ซึ่งจะช่วยเป็นแนวทางต่อไปในการเลือกพื้นที่สำรวจทางโบราณคดีบนพื้นที่สูง

ตารางที่ 8.5 แสดงรายละเอียดแหล่งโบราณคดีที่อยู่อาศัยในพื้นที่เปิดโล่งที่สำรวจพบในเขตพื้นที่สูงทั้งหมด

No.	รหัส	ชื่อแหล่ง	ลุ่มน้ำ	อายุสมัย	หน้าที่	โครงสร้างธรณี	ลักษณะพื้นที่	ระดับความสูง	รูปแบบแหล่งน้ำ	ระยะห่างแหล่งน้ำ
1	2009	พื้นที่เกษตรบ้านไร่	ลาง	Lanna	ที่อยู่อาศัย	Karst	พื้นที่สูงริมน้ำ	560	ลำน้ำสายหลัก	100
2	2012	ไร่สันค่าย	ลาง	Lanna	ที่อยู่อาศัย	Non Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	633	ลำน้ำสายหลัก	200
3	2027	ไร่สันดอยริมแพม	ลาง	Lanna	ที่อยู่อาศัย	Non Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	711	ลำน้ำสายหลัก	200
4	2028	เนินเขาใกล้ บส.เมืองแพม 3	ลาง	Lanna	ที่อยู่อาศัย	Karst	พื้นที่สูงริมน้ำ	680	ลำน้ำสายหลัก	150
5	2003	บ้านไร่ Loc.1	ลาง	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Karst	ที่สูงริมน้ำ	569	ลำน้ำสายหลัก	100
6	2004	บ้านไร่ Loc.2	ลาง	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Karst	ที่สูงริมน้ำ	572	ลำน้ำสายหลัก	100
7	2005	บ้านไร่ Loc.3	ลาง	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Karst	ที่สูงริมน้ำ	569	ลำน้ำสายหลัก	100
8	2013	เนินเขาใกล้บ้านถ้ำ	ลาง	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Non Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	620	ลำน้ำสายหลัก	20
9	2017	สันดอยวนาหลวง	ลาง	Neolithic	ที่พักชั่วคราว	Karst	ที่สูงริมน้ำ	640	ลำน้ำสายหลัก	300
10	3001	สันค่าย 1	ลาง	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Non Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	851	ลำน้ำบนภูเขา	200
11	3002	สันค่าย 2	ลาง	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Non Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	911	ลำน้ำบนภูเขา	350
12	3003	สันค่าย 3	ลาง	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Non Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	1002	ลำน้ำบนภูเขา	500
13	3004	สันค่าย 4	ลาง	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Non Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	900	ลำน้ำบนภูเขา	20
14	3005	สันค่าย 5	ลาง	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Non Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	907	ลำน้ำบนภูเขา	50
15	3006	สันค่าย 6	ลาง	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Non Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	923	ลำน้ำบนภูเขา	20
16	3007	สันค่าย 7	ลาง	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Non Karst	สันเขาหลัก	955	ลำน้ำบนภูเขา	50
17	3009	สันดอยสบห้วยแห้ง 1	ลาง	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Non Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	738	ลำน้ำสายหลัก	300
18	3010	สันดอยสบห้วยแห้ง 2	ลาง	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Non Karst	สันเขาหลัก	780	ลำน้ำสายหลัก	400
19	3012	สันดอยเหนือแยกโป่งแว่น	ลาง	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Non Karst	สันเขาหลัก	940	ลำน้ำสายหลัก	1,000
20	3015	เชิงดอยอ้น 1	ลาง	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Non Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	720	ลำน้ำสาขา	300
21	3016	เชิงดอยอ้น 2	ลาง	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Non Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	727	ลำน้ำสาขา	400

ตารางที่ 8.5 แสดงรายละเอียดแหล่งโบราณคดีที่อยู่อาศัยในพื้นที่เปิดโล่งที่สำรวจพบในเขตพื้นที่สูงทั้งหมด (ต่อ)

No.	รหัส	ชื่อแหล่ง	ลุ่มน้ำ	อายุสมัย	หน้าที่	โครงสร้างธรณี	ลักษณะพื้นที่	ระดับความสูง	รูปแบบแหล่งน้ำ	ระยะห่างแหล่งน้ำ
22	3017	เชิงดอยอ้น 3	ลาง	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Non Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	733	ลำน้ำสาขา	300
23	3101	เนินเขาบ้านถ้ำลอด (เหนือ)	ลาง	Prehistoric	ที่พักชั่วคราว	Karst	ที่สูงริมน้ำ	694	ลำน้ำสาขา	20
24	3105	หุบเขาใกล้ดอยแสง	ลาง	Prehistoric	ที่พักชั่วคราว	Karst	ที่สูงริมน้ำ	747	ลำน้ำสาขา	500
25	3107	ไร่นายสมพงศ์	โป่งแสนปี๊ก	Lanna	ที่อยู่อาศัย	Non Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	840	ลำน้ำบนภูเขา	500
26	3110	คะปีโหล 1 (ใกล้บ้านอาโจ)	โป่งแสนปี๊ก	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Non Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	954	ลำน้ำบนภูเขา	300
27	3111	คะปีโหล 2	โป่งแสนปี๊ก	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Non Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	941	ลำน้ำบนภูเขา	300
28	3112	ปางบอน 1(หนองควาย)	โป่งแสนปี๊ก	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Non Karst	สันเขาสาขาระดับต่ำ	908	โป่งบนยอดเขา	20
29	3113	เครื่องมือหินแสนคำลือ	ลาง	Lithic site	ที่พักชั่วคราว	Non Karst	สันเขาหลัก	948	ลำน้ำบนภูเขา	400
30	3114	โรงเรียนราชประชา 34	ลาง	Prehistoric	ที่พักชั่วคราว	Karst	ที่สูงริมน้ำ	719	ลำน้ำสายหลัก	600
31	3115	วัดบ้านน้ำบ่อสะเป่	ไม่มีลุ่มน้ำ	Prehistoric	ที่พักชั่วคราว	Upper Karst	สันเขา/ขอบหลุมยุบ	855	บ่อน้ำ	10
32	3116	น้ำบ่อ-บ้านเก่ามูเซอ	ไม่มีลุ่มน้ำ	Neolithic	ที่พักชั่วคราว	Upper Karst	สันเขา/ขอบหลุมยุบ	878	บ่อน้ำ	300
33	3116	น้ำบ่อ-บ้านเก่ามูเซอ	ไม่มีลุ่มน้ำ	Lanna	ที่อยู่อาศัย	Upper Karst	สันเขา/ขอบหลุมยุบ	878	บ่อน้ำ	300

<u>หมายเหตุ</u> Lanna หมายถึง สมัยประวัติศาสตร์ร่วมวัฒนธรรมล้านนา

Lithic site หมายถึง สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินเก่า-หินกลาง

Neolithic หมายถึง สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่

Prehistoric หมายถึง สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ยังไม่สามารถระบุอายุสมัยที่ชัดเจนได้

8.5 การวิเคราะห์พื้นที่ตั้งแหล่งโบราณคดีด้วยวิธีทางสถิติเบื้องต้น

เนื้อหาในส่วนนี้เป็นการวิเคราะห์เบื้องต้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะพื้นที่กับการใช้งานในช่วงเวลาต่างๆ ของกลุ่มคนบนพื้นที่สูง ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์นี้ผู้วิจัยคัดเลือกเฉพาะแหล่งที่อยู่อาศัยหรือที่พักชั่วคราวที่อยู่ในพื้นที่เปิดโล่ง เพราะจุดประสงค์หนึ่งของโครงการวิจัยคือการคาดการณ์แหล่งโบราณคดีในเขตพื้นที่สูงและทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่อยู่อาศัยโดยเฉพาะในพื้นที่เปิดโล่ง จำนวนตัวอย่างที่นำมาใช้ครั้งนี้มีจำนวนทั้งสิ้น 33 ตัวอย่าง (รายละเอียดอยู่ในตารางที่ 8.5) วิธีการที่ใช้เป็นการวิเคราะห์แบบ Pareto Chart ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบข้อมูลในเชิงปริมาณ (การนับ)

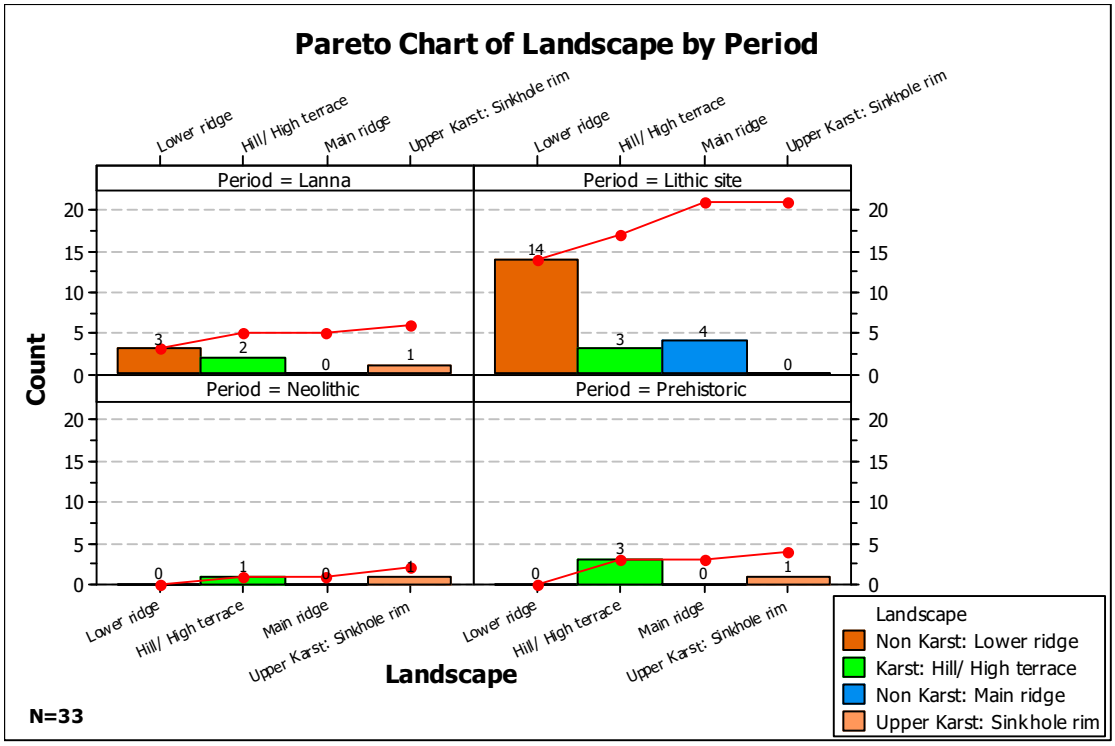

แผนภูมิที่ 8.1 แสดงความสัมพันธ์แหล่งโบราณคดีในช่วงเวลาต่างๆ กับการเลือกใช้พื้นที่อยู่อาศัย

จากแผนภูมิข้างต้นแผนภูมิในแต่ละช่องแทนอายุสมัยของแหล่งโบราณคดี แกน X แสดงลักษณะพื้นที่ (Landscape) ในแต่ละรูปแบบและแกน Y แสดงจำนวนนับว่าแหล่งโบราณคดีแต่ละสมัยมีการเลือกใช้ในพื้นที่ลักษณะใดบ้างและจำนวนเท่าใด ส่วนเส้นที่อยู่เหนือแท่งแผนภูมิแสดงจำนวนนับในแต่ละสมัย ผลที่ออกมาจะพบว่า 1) ช่วงสมัยล้านนามีการเลือกใช้พื้นที่ในลักษณะคือ พื้นที่สันเขาสาขาระดับต่ำ พื้นที่สูงริมลำน้ำ และที่สูงหินปูนบริเวณสันเขา/ขอบหลุมยุบ แต่ไม่พบว่ามีการเลือกอยู่อาศัยในบริเวณสันเขาหลัก 2) ช่วงก่อนประวัติศาสตร์สมัยหินเก่า-หินกลาง (Lithic site) พบการเลือกใช้พื้นที่ 3 ลักษณะ คือสันเขาสาขาระดับต่ำเป็นจำนวนมากที่สุดถึง 14 แหล่ง รองลงมาเป็นสันเขาหลัก และสุดท้ายคือพื้นที่สูงริมลำน้ำ 3) สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ (Neolithic) พบการเลือกใช้พื้นที่ 2 ลักษณะ คือพื้นที่สูงริมลำน้ำ และที่สูงหินปูนบริเวณสันเขา/ขอบหลุมยุบ เป็นที่น่าเสียดายว่าจำนวนตัวอย่างของแหล่งโบราณคดีในยุคหินใหม่มีเพียง 2 แหล่งเท่านั้น จึงไม่อาจใช้เป็นตัวแทนของการใช้พื้นที่ได้ชัดเจนนัก 4) สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ยังไม่สามารถระบุอายุสมัยได้ชัดเจน พบการเลือกใช้พื้นที่ 2 ลักษณะคือ พื้นที่สูงริมลำน้ำ และพื้นที่สูงหินปูนบริเวณสันเขา/ขอบหลุมยุบ

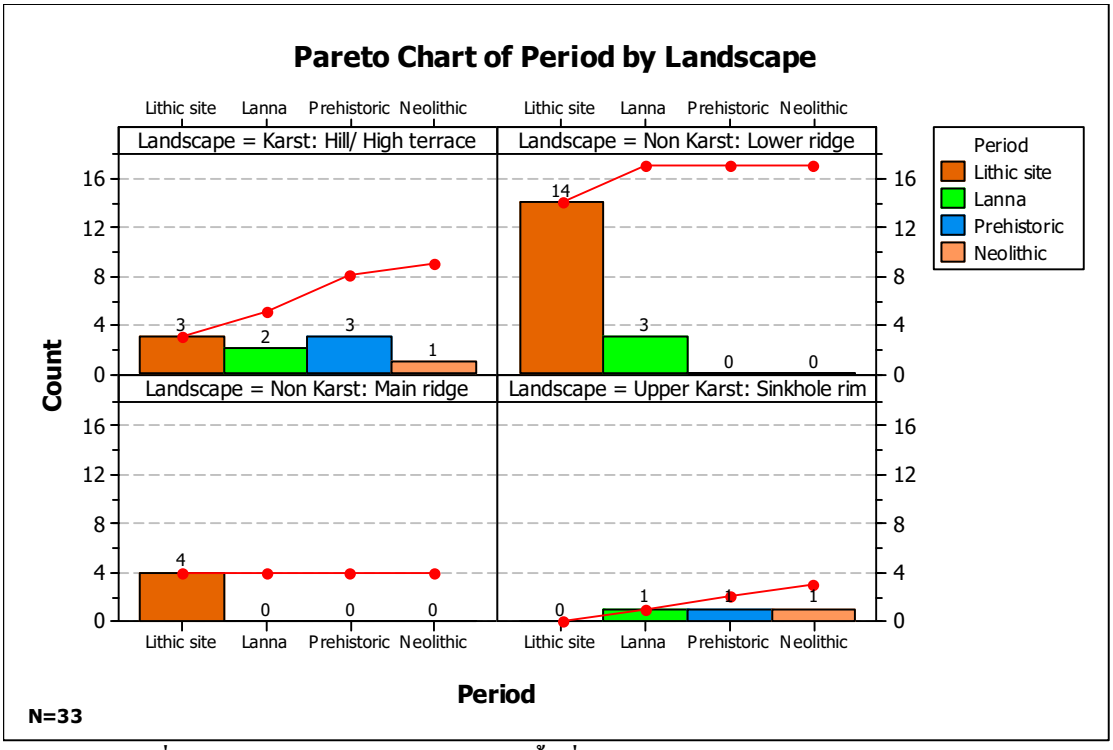

แผนภูมิที่ 8.2 แสดงความสัมพันธ์ของลักษณะพื้นที่กับแหล่งโบราณคดีในแต่ละสมัย

จากแผนภูมิที่ 8.2 แม้ว่าจะเป็นข้อมูลชุดเดียวกับแผนภูมิที่ 8.1 แต่จุดประสงค์ของการเปรียบเทียบแตกต่างกัน คือในแผนภูมิที่ 8.1 ต้องการเปรียบเทียบแหล่งโบราณคดีแต่ละสมัยว่ามีการเลือกใช้พื้นที่ในลักษณะใดบ้าง ส่วนแผนภูมิที่ 8.2 ต้องการเปรียบเทียบพื้นที่ในแต่ละลักษณะว่าจะถูกเลือกใช้โดยกลุ่มคนในช่วงสมัยใดบ้าง ดังนั้น การแสดงข้อมูลในแต่ละชุดแผนภูมิ (แต่ละช่อง) คือลักษณะพื้นที่ 4 รูปแบบ แกน X แสดงอายุสมัยของแหล่งโบราณคดี และแกน Y เป็นจำนวนนับของจำนวนแหล่งโบราณคดีที่พบ เส้นตรงที่อยู่เหนือแผนภูมิแสดงจำนวนรวมของพื้นที่ในแต่ละลักษณะ ผลการเปรียบเทียบพบว่า 1) พื้นที่สูงริมลำน้ำ มีการเลือกใช้ของกลุ่มคนในทุกสมัยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์กระทั่งถึงสมัยประวัติศาสตร์ 2) พื้นที่สันเขาสาขาระดับต่ำ มีการใช้พื้นที่อยู่ 2 สมัยคือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ยุคหินเก่า-หินกลาง) และสมัยประวัติศาสตร์ร่วมวัฒนธรรมล้านนา 3) พื้นที่สันเขาหลัก มีการใช้พื้นที่ในสมัยเดียวคือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ยุคหินเก่า-หินกลาง) 4) พื้นที่สูงหินปูนบริเวณสันเขา/ขอบหลุมยุบ พบการใช้พื้นที่ใน 3 สมัย คือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ยุคหินใหม่) สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ยังไม่สามารถระบุอายุที่ชัดเจนได้ และสมัยประวัติศาสตร์ร่วมวัฒนธรรมล้านนา

โดยสรุป ในภาพรวมของการวิเคราะห์แหล่งโบราณคดีที่เป็นที่อยู่อาศัยหรือที่พักชั่วคราวในเขตพื้นที่สูงอันเป็นพื้นที่เปิดโล่ง (Open air site) จากข้อมูลการสำรวจที่มีทั้งหมดจะเห็นถึงความหลากหลายของการเลือกใช้พื้นที่ในทุกสมัย และในบางพื้นที่เช่นพื้นที่สันเขาหลักก็ถูกใช้ในลักษณะของการอยู่อาศัยชั่วคราวในช่วงเวลาเดียวเท่านั้นซึ่งก็เกิดจากเงื่อนไขต่างๆ ดังที่ผู้วิจัยได้สรุปไว้ในตารางที่ 8.4 และในประเด็นของการใช้พื้นที่ก็พบว่ามีการเลือกใช้พื้นที่คล้ายคลึงกับกลุ่มชาติพันธุ์ในหลายพื้นที่โดยเฉพาะบริเวณสันเขาสาขาระดับต่ำ พื้นที่สูงริมลำน้ำ และพื้นที่สูงหินปูนบริเวณสันเขา/ขอบหลุมยุบ ผู้วิจัยยอมรับว่าตัวอย่างของแหล่งโบราณคดีที่นำมาใช้ในการเปรียบเทียบยังมีปริมาณที่น้อยแต่นั่นก็เป็นข้อจำกัดที่มีมาโดยตลอดในการทำงานโบราณคดีบนพื้นที่สูงซึ่งโครงการวิจัยนี้ก็มีจุดประสงค์เพื่อที่จะลดอุปสรรคของการสำรวจดังกล่าวลงจากผลการศึกษาครั้งนี้

บทที่ 9
บทสรุป

ผลการวิจัยตลอดระยะเวลา 3 ปี ประกอบด้วยเนื้อหาหลัก 3 ส่วน คือ ***ส่วนแรก*** การทบทวนเอกสารและเก็บข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์บอกเล่าเพื่อการวิเคราะห์พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในเขตเทือกเขาตะวันตกของเมืองเชียงใหม่ ความสำคัญของเนื้อหาในส่วนนี้คือนอกจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์แล้วยังได้เปิดมุมมองถึงบริบทในช่วงเวลาประวัติศาสตร์ที่ประกอบด้วยมิติที่ซ้อนทับกันอยู่ เช่น มิติทางวัฒนธรรม มิติของพื้นที่พรมแดนในประวัติศาสตร์ และมิติของแนวคิดแบบรัฐชาติสมัยใหม่ เป็นต้น มิติเหล่านี้มีส่วนช่วยให้เข้าใจพื้นฐานของกลุ่มคนและพัฒนาการว่าไม่ได้เกิดจากตัวกำหนดที่เป็นไปตามแนวดิ่งของประวัติศาสตร์ แต่ล้วนเกิดจากความสัมพันธ์/ปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มคนและสภาพแวดล้อม ***ส่วนที่สอง*** การเก็บข้อมูลชาติพันธุ์วรรณนาของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้าที่ประกอบด้วย กลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่ กะเหรี่ยง ลีซอ มูเซอแดง และมูเซอดำ ทางด้านการตั้งถิ่นฐาน เพื่อใช้ในการวิเคราะห์และคาดการณ์การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในอดีต ***ส่วนที่สาม*** การสำรวจทางโบราณคดีเพื่อตรวจสอบผลการคาดการณ์ที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูลชาติพันธุ์วรรณนา

9.1 บริบทเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนบนพื้นที่สูง

เนื้อหาในส่วนนี้เป็นการตอบคำถามของงานวิจัยเกี่ยวกับพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชนบนที่สูงในช่วงเวลาประวัติศาสตร์ซึ่งพื้นที่โดยรอบได้พัฒนาขึ้นเป็นสังคมเมืองและรัฐในพื้นที่สูงเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าจะเป็นประโยชน์สำหรับการทำความเข้าใจในมุมมองของกลุ่มคนบนที่สูงที่ได้เกิดขึ้นในอดีตและมีการสืบทอดในกระบวนการปรับตัวและต่อสู้ ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ-เศรษฐกิจกับกลุ่มชนอื่น ๆ และยังเป็นการทำความเข้าใจในการปรับตัว/ปรับเปลี่ยนทางสังคมวัฒนธรรมและปฏิสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่อสภาพแวดล้อมและบริบททางด้านประวัติศาสตร์ของพื้นที่ ซึ่งมีความสอดคล้องกับโจทย์การวิจัยของโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงฯ (ระยะที่ 2) อันเป็นโครงการหลักในข้อที่เกี่ยวกับพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่สูงของปางมะผ้า วิธีการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ของเนื้อหาส่วนนี้ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับพรมแดนที่เป็นความพยายามก้าวพ้นไปจากกรอบของประวัติศาสตร์ภายใต้แนวคิดของรัฐศาสตร์-การปกครองของรัฐชาติสมัยใหม่ ผลการศึกษาพบว่าพัฒนาการของชุมชนในเขตพื้นที่สูงของปางมะผ้าที่เคยปรากฏภาพที่ขาดช่วงไปตั้งแต่หลังยุคประวัติศาสตร์ร่วมวัฒนธรรมล้านนาได้ปรากฏร่องรอยเรื่องราวบอกเล่าจากกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชนหลายแห่งในเขตปางมะผ้านั้นน่าจะเป็นหลักฐานสำคัญต่อการอธิบายถึงพัฒนาการได้ดียิ่งขึ้น โดยเฉพาะการศึกษาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการทำความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของอำนาจรัฐที่อยู่โดยรอบต่อการเปลี่ยนแปลงหรือเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่สูง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการเกิดขึ้นของชุมชนที่เห็นในปัจจุบันไม่ได้เกิดขึ้นมาอย่างทันทีทันใดแต่ได้มีเหตุหรือปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ผู้เขียนได้แบ่งยุคสมัยในการศึกษาออกเป็น 2 ช่วง คือ

1) ยุคสมัยอาณานิคมของอังกฤษในพม่า-ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งถือได้ว่าอยู่ภายใต้ช่วงสมัยของแนวคิดแบบรัฐชาติสมัยโบราณ

2) ยุคหลังอาณานิคม ผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่ 2 และหลังสงคราม หรือ ยุคของการเข้ามาของรัฐชาติสมัยใหม่ โดยเฉพาะช่วงหลังปี พ.ศ.2500

ผลกระทบจากแนวความคิดมาสู่รัฐชาติแบบสมัยใหม่คือความเปลี่ยนแปลงในหลายๆ ด้านที่กระทำต่อชุมชนในเขตพื้นที่สูงไม่ว่าจะเป็น เส้นทางการค้า รูปแบบการค้าและการแลกเปลี่ยน ทำให้รูปแบบความสัมพันธ์ของชุมชนปัจจุบันทั้งในระดับจุลภาค (ชุมชนท้องถิ่นหรือพื้นที่สูงด้วยกันเอง) และในระดับมหัพภาค (ที่มีกับอำนาจรัฐศูนย์กลาง) มีความแตกต่างไปจากอดีตเป็นอันมาก ประเด็นสำคัญที่พบผ่านแนวทางการศึกษาพรมแดนคือมิติที่ซ้อนอยู่เบื้องหลังพื้นที่ทางกายภาพตั้งแต่อดีต เช่น มิติทางด้านวัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง ได้ทำให้ชุมชนหรือกลุ่มคนมีการนิยามความหมายให้กับตนเองที่หลากหลายไปตามบริบทของการปฏิสัมพันธ์กับอำนาจ/ชุมชนอื่น ในข้อนี้เองที่ผู้วิจัยเห็นว่าอาจทำให้การสืบค้นทางโบราณคดีจำต้องถูกพลิกไปมองว่าความเป็นเจ้าของแหล่งโบราณคดีไม่จำเป็นต้องถูกผูกหรือยึดโยงอยู่กับเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์อีกต่อไป แต่สิ่งที่นักโบราณคดีควรให้ความสนใจอยู่ที่การพยายามศึกษาวัฒนธรรมที่ยังคงหลงเหลือเศษเสี้ยวอยู่ในกลุ่มคนปัจจุบันเพื่อทำความเข้าใจกับความคิดในอดีตมากขึ้น

9.2 การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในปัจจุบัน

ผู้วิจัยได้แบ่งการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงออกตามระบบนิเวศที่แต่ละกลุ่มคนมีปฏิสัมพันธ์ด้วยเป็นหลัก คือ 1) ระบบนิเวศบริเวณพื้นที่สูง (Hill) 2) ระบบนิเวศในบริเวณหุบเขา (Valley) แม้ว่าในแง่ของการใช้ทรัพยากรจะไม่มีการแบ่งแยกปฏิสัมพันธ์ที่เด็ดขาดระหว่างที่สูงหรือหุบเขา ทว่า จะมีผลชัดเจนอยู่ในระบบการดำรงชีวิต (การผลิต) พื้นที่อยู่อาศัย และการใช้ทรัพยากรในชีวิตประจำวัน ผู้วิจัยเห็นว่าวิธีการแบ่งแยกตามระบบนิเวศนี้เราไม่สามารถสร้างข้อกำหนดที่ตายตัวได้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงแต่ละกลุ่มจะต้องเลือกตั้งถิ่นฐานในระบบนิเวศรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเพียงอย่างเดียว เพราะยังมีเงื่อนไขในเชิงบริบทอื่นซ้อนอยู่ในวิธีคิด/เลือกพื้นที่ตั้งชุมชนของแต่ละชุมชน (อาจจะไม่ใช่สำหรับชาติพันธุ์) เช่น บริบทในเชิงประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม เป็นต้น

ตัวอย่างในกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่ที่มักถูกเข้าใจเสมอว่าเป็นกลุ่มคนที่เลือกตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณหุบเขาหรือที่ลุ่มริมน้ำเพียงอย่างเดียว เพราะมีอาชีพ/ระบบการผลิตหลักเป็นการทำนาในที่ลุ่ม แต่ในกรณีที่อำเภอปางมะผ้าผู้วิจัยพบว่ามีกลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่อย่างต่ำ 2 หมู่บ้าน คือ บ้านไม้ฮุง และบ้านไม้ลัน ที่มีอายุหมู่บ้านกว่า 150-300 ปีมาแล้ว (ตามความเชื่อของชาวบ้าน) เลือกตั้งถิ่นฐานอยู่บนขอบของหลุมยุบเขตหินปูน ซึ่งมีลักษณะเป็นสันเขาสูงไม่ได้ตั้งอยู่ริมลำน้ำในที่ลุ่มดังความเข้าใจทั่วไป และเมื่อพิจารณาเชิงบริบทของหมู่บ้านทั้ง 2 แห่งก็พบว่าต่างก็มีชื่อเสียงในด้านถิ่นปลูกชาตั้งแต่อดีต ในประเด็นนี้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและระบบนิเวศที่เหมาะสมสำหรับการปลูกชา อาจส่งผลให้ชาวบ้านเลือกที่จะมีอาชีพเป็นพ่อค้าวัวต่าง (บางส่วนในยามว่างเว้นจากช่วงเพาะปลูก) เพราะหมู่บ้านตั้งอยู่ใกล้เส้นทางคมนาคมหลักระหว่างชุมชนในเขตพื้นที่สูงกับหัวเมืองไทยใหญ่ด้านทิศเหนือ และเมืองแม่ฮ่องสอน-เมืองปาย ทางด้านทิศใต้ อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขและบริบทนั้นเป็นเพียงรายละเอียดส่วนที่เราควรตระหนักว่ากลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันมีความแตกต่าง (Heterogeneity) ไม่ได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Homogeneity) แต่ด้วยจุดประสงค์ของงานวิจัยที่ยังต้องมีแนวทางเพื่อการตีความ/แปลความแหล่งโบราณคดีที่พบในเขตพื้นที่สูงจึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบของพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานจากกลุ่มคนในปัจจุบันช่วยด้วย ผลการศึกษาผู้วิจัยได้แบ่งลักษณะพื้นที่ออกตามโครงสร้างธรณีเป็นหลัก และพบว่ามีการเลือกใช้พื้นที่อยู่ใน 4 รูปแบบหลัก ซึ่งก็แน่นอนว่าการวิเคราะห์ในลักษณะนี้ตั้งอยู่บนเงื่อนไขของการ

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์/ชุมชนบนพื้นที่สูงแต่ละกลุ่มเป็นหลัก และไม่ได้เป็นรูปแบบที่ถูกกำหนดตายตัว ในพื้นที่สูงแห่งอื่นก็อาจมีการเลือกพื้นที่ในลักษณะที่แตกต่างกันออกไปได้เช่นกัน ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยได้สรุปลักษณะพื้นที่ทั้ง 4 แบบ และนัย/การคาดการณ์ทางโบราณคดีไว้ในแต่ละหัวข้อไปพร้อมๆ กัน

9.2.1 พื้นที่สูงริมลำน้ำสายหลัก

ลักษณะพื้นที่เช่นนี้พบทั้งในลักษณะภูมิศาสตร์ที่มีโครงสร้างเป็นหินปูน และโครงสร้างหินตะกอน เป็นลักษณะที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่และกะเหรี่ยงมักจะเลือกตั้งถิ่นฐาน คุณสมบัติที่ดีของพื้นที่ลักษณะนี้คือพื้นที่สูงใกล้น้ำจะมีทรัพยากรที่เหมาะต่อการตั้งถิ่นฐานสำหรับชุมชนใหญ่หลายอย่าง เช่น 1) ดินตะกอนบริเวณที่ราบใกล้ลำน้ำอุดมไปด้วยแร่ธาตุที่เหมาะต่อการเพาะปลูก 2) แหล่งน้ำสายใหญ่ใกล้หมู่บ้านที่หล่อเลี้ยงชุมชนทั้งเพื่อการอุปโภค บริโภค เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญในยามขาดแคลน 3) ในอดีตกระทั่งถึงปัจจุบันเส้นทางคมนาคมสำคัญของพื้นที่สูงนอกจากตามเส้นทางบนสันเขาที่ทอดยาวแล้ว เส้นทางน้ำยังเป็นอีกเส้นทางหนึ่งที่สำหรับผู้ชำนาญทางแล้วถือว่าเป็นเส้นทางลัดที่ช่วยย่นระยะทางในบางช่วงไปได้มากและสามารถติดต่อกับชุมชนอื่นได้อย่างสะดวก

นัยและการคาดการณ์ทางโบราณคดี การคาดการณ์ในเบื้องต้นคือพื้นที่สูงริมลำน้ำที่เข้าถึงได้ง่าย โดยเฉพาะบริเวณที่อยู่ริมลำน้ำสายหลัก (ที่ในอดีตหมายถึงเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ) พื้นที่สูงดังกล่าวเป็นได้ทั้งขอบหลุมยุบเตี้ยๆ เนินเขา ส่วนปลายของสันเขา ที่มีความลาดชันต่ำ และที่สำคัญคืออยู่สูงกว่าระดับลำน้ำมากพอที่จะไม่ถูกน้ำท่วมในช่วงฤดูฝน การกระจายตัวของโบราณวัตถุในกรณีที่เป็นที่อยู่อาศัยคือจะพบอย่างกระจัดกระจายทั้งบริเวณยอดเนินหรือจุดที่สูงที่สุด และบริเวณที่ลาดของเนินเขา และการคาดการณ์ที่เฉพาะเจาะจงถึงตำแหน่งของพื้นที่สูงเมื่อพิจารณาด้านกายภาพคือนอกจากจะตั้งอยู่ริมลำน้ำสายหลักแล้วก็อาจจะมีลำน้ำสายย่อยที่ไหลมาบรรจบกับลำน้ำสายหลักที่ด้านข้างของเนินดิน/ที่สูง แต่ไม่ควรจะเป็นเนินที่อยู่ตรงกับสบลำน้ำโดยตรง เพราะในช่วงฤดูน้ำหลากอาจกลายเป็นจุดปะทะของน้ำป่าได้

9.2.2 พื้นที่สันเขาสาขาระดับต่ำ

เป็นพื้นที่ที่พบมากในลักษณะทางภูมิศาสตร์อันมีโครงสร้างเป็นหินตะกอน ตัวอย่างของสันเขาในลักษณะนี้คือ สันเขาที่ทอดยาวตามแนวเหนือ-ใต้ทางด้านตะวันตกของหุบเขาแม่ละนาซึ่งบริเวณสันเขาถูกใช้เป็นถนนสายสำคัญไปจดกับชายแดนไทย-พม่าทางด้านทิศเหนือ สันเขาที่ทอดยาวเป็นถนนนี้คือสันเขาหลัก ส่วนสันเขาสาขาระดับต่ำคือสันเขาที่แยกตัวออกไปในแนวตะวันออก-ตะวันตกจากสันเขาหลักและอยู่ในระดับที่ต่ำลงไปจากสันเขาหลักค่อย ๆ ลดระดับลงไปจนบรรจบกับลำห้วยหรือที่ราบลุ่มทั้ง 2 ข้าง สันเขาสาขาระดับต่ำบางสันเขาจึงมีขนาดที่สั้นและไม่ชันเท่าสันเขาหลัก การตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เช่นนี้มักเป็นการตั้งถิ่นฐานชนิดกึ่งถาวรซึ่งอยู่ในระยะเวลาไม่นานมากนักเกิดจากเงื่อนไขใน ระบบการผลิต ความเชื่อ ทรัพยากร และขนาดของพื้นที่ เป็นต้น

สันเขาที่มักถูกเลือกตั้งถิ่นฐานคือสันเขาสาขาระดับต่ำที่มีคุณสมบัติที่ดีคือ 1) บนสันเขามีที่ราบที่พอจะตั้งบ้านเรือนได้ 2) ความลาดชันไม่สูงมากเกินไปนัก 3) มีแหล่งน้ำซึ่งเป็นตาน้ำที่เกิดจากต้นน้ำของสันเขา กลุ่มชาติพันธุ์ที่มักจะเลือกตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลักษณะนี้คือกลุ่มชาติพันธุ์มูเซอแดงและมูเซอดำ

นัยและการคาดการณ์ทางโบราณคดี แนวเทือกเขาในโครงสร้างธรณีแบบไม่ใช่หินปูน (Non-Karst) มักจะถูกใช้เป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญอีกเส้นทางนอกจากเส้นทางตามลำน้ำเพราะด้วยลักษณะของแนวเทือกเขา

ที่ทอดตัวเป็นแนวยาว สามารถมองเห็นภูมิประเทศได้ทั่วถึงและไม่ค่อยมีอันตรายจากสัตว์ร้ายที่อาศัยตามป่าทึบในหุบเขา ทำให้สันเขาสาขาระดับต่ำซึ่งเป็นภูมิประเทศหนึ่งในเทือกเขาลักษณะนี้มักถูกใช้เป็นพื้นที่อยู่อาศัยหรือเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางคมนาคมด้วย แหล่งโบราณคดีที่อาจจะพบตามแนวสันเขาสาขาระดับต่ำนี้จึงเป็นได้ทั้งแหล่งที่อยู่อาศัยสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะบริเวณช่วงกลางของสันเขาที่มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบขนาดค่อนข้างกว้าง แต่จากข้อมูลปัจจุบันที่มีการใช้ในพื้นที่พิธีกรรมศพจะพบการเลือกพื้นที่ในลักษณะคล้ายกันเพียงแต่ไม่คำนึงถึงขนาดของพื้นที่ราบ แหล่งน้ำ มากนัก การกระจายตัวของโบราณวัตถุที่เป็นที่อยู่อาศัยมักจะมีลักษณะกระจัดกระจายตลอดทั่วทั้งพื้นที่ แต่ในพื้นที่พิธีกรรมศพจะเป็นการกระจายอย่างกระจุกตัวเป็นกลุ่มๆ อย่างไรก็ตามการพิจารณาจากการกระจุกตัวของโบราณวัตถุนั้นก็มีข้อจำกัดอยู่ที่การรบกวนจากมนุษย์ปัจจุบันที่มักจะครอบครองและปรับพื้นที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมทำให้รบกวนสภาพดั้งเดิมของแหล่งโบราณคดีไปทั้งหมดแล้ว ดังนั้น ข้อพิจารณาหลักสำคัญคือลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ในด้านขนาด ความลาดเอียงของพื้นที่และแหล่งทรัพยากร โดยรอบเป็นสำคัญ ข้อเสนอแนะที่สำคัญอีกประการต่อพื้นที่ในลักษณะนี้คือควรเลือกสำรวจจากเทือกเขาที่เป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญที่กลุ่มคนปัจจุบันเลือกใช้เดินเป็นหลักเพราะมักจะสามารถเดินทางติดต่อไปสู่ลุ่มน้ำสำคัญของพื้นที่สูงและออกไปสู่ชุมชนใหญ่อื่นได้ก่อน แล้วจึงขยายไปสำรวจในแนวเทือกเขาสั้นๆ ที่ติดต่อภายใน ซึ่งคาดว่าน่าจะพบการกระจายตัวของชุมชนตามแนวสันเขาอยู่เป็นระยะ

9.2.3 พื้นที่หินปูนทั่วไป: สันเขา/ขอบหลุมยุบ

จากลักษณะโครงสร้างทางธรณีของอำเภอปางมะผ้าทั้งหมดพบว่าร้อยละ50 หรือประมาณ 605 ตารางกิโลเมตร เป็นชุดของหินปูนถ้าหากไม่รวมบริเวณตอนกลางพื้นที่ศึกษาคือที่สูงหินปูนแล้วก็จะเห็นว่าหินปูนมีการการกระจายอยู่ทั้งทางด้านตะวันตก และตะวันออก สลับกับโครงสร้างที่ไม่ใช่หินปูน ดังนั้น จึงพบว่ามีการเลือกตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณบริเวณนี้จำนวนหลายหมู่บ้าน คุณสมบัติที่ทำให้พื้นที่หินปูนแตกต่างไปจากที่สูงหินปูนอยู่ที่ 1) การใช้ทรัพยากร โดยเฉพาะแหล่งน้ำในพื้นที่หินปูนทั่วไปสามารถหาแหล่งน้ำทดแทนจากแหล่งน้ำผิวดินได้ง่ายกว่าพื้นที่สูงหินปูน 2) ความแตกต่างของฤดูกาล ในช่วงฤดูแล้งพื้นที่สูงหินปูนจะมีสภาพที่ร้อนแห้งและเต็มไปด้วยฝุ่นเนื่องจากไม่มีความชุ่มชื้นจากแหล่งน้ำผิวดินเลยอีกทั้งพื้นที่ส่วนใหญ่ถูกปรับเป็นพื้นที่เกษตรกรรมจึงไม่ค่อยมีร่มเงาของป่า ส่วนในฤดูฝนสภาพดินที่เป็นดินแป้งและดินร่วนจึงอุ้มน้ำมากพื้นที่จึงเต็มไปด้วยดินโคลนสีแดง ในขณะที่พื้นที่หินปูนทั่วไปก็มีสภาพไม่ค่อยแตกต่างไปจากพื้นที่ไม่ใช่หินปูนเท่าใดนักในฤดูแล้งไม่ได้มีอากาศที่ทารุณนักเพราะยังมีความชุ่มชื้นจากแหล่งน้ำผิวดินที่ส่งอิทธิพลให้อยู่ และคุณสมบัติที่ดีคือแหล่งทรัพยากรมีความหลากหลายสามารถเลือกใช้ได้ทั้งพื้นที่แบบหินปูนและไม่ใช่หินปูน ดังนั้นจึงพบว่ากลุ่มคนบนพื้นที่สูงหลายกลุ่มเลือกใช้พื้นที่บริเวณนี้ ส่วนจากแหล่งโบราณคดีที่สำรวจพบก็จะเห็นว่ามีร่องรอยกิจกรรมการใช้พื้นที่ของมนุษย์ต่อเนื่องมาหลายยุคสมัย ตัวอย่างเช่น พื้นที่บริเวณโดยรอบหมู่บ้านถ้ำลอดที่พบว่าทางด้านตะวันตกของลำน้ำลางมีโครงสร้างเป็นหินปูนส่วนทางด้านตะวันออกมีโครงสร้างแบบไม่ใช่หินปูน พบแหล่งโบราณคดีตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินเก่า-หินใหม่ ยุคโลหะ และสมัยประวัติศาสตร์สมัยร่วมวัฒนธรรมล้านนาจนกระทั่งกลุ่มคนในปัจจุบันในพื้นที่ที่หลากหลายซึ่งสามารถแปลความได้ว่าแต่ละแหล่งนั้นมีหน้าที่การใช้งานที่หลากหลายเช่นกัน

นัยและการคาดการณ์ทางโบราณคดี พื้นที่ในลักษณะนี้อาจพบได้ทั่วไปในเขตหินปูนแต่จุดสำคัญต่อการสำรวจคือขอบหลุมยุบขนาดใหญ่ที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำสายหลัก หรืออาจเป็นแหล่งน้ำพุ น้ำซับ น้ำซึมที่มีน้ำตลอดทั้งปี ในกรณีของแหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมโลงไม้ที่พบการใช้พื้นที่เพื่อพิธีกรรมศพบริเวณหน้าผาหินปูนซึ่งหาก

พิจารณาในภาพรวมบางแห่งเป็นหน้าผาหินปูนของขอบหลุมยุบขนาดใหญ่ หรือมีหลุมยุบขนาดใหญ่อยู่ใกล้เคียงนั้น ก็ยังไม่เคยลองทำการสำรวจหลุมยุบดังกล่าวมาก่อน ข้อเสนอแนะและการคาดการณ์ของผู้วิจัยต่อพื้นที่นี้คือบริเวณพื้นที่ด้านในของขอบหลุมยุบที่มีความลาดชันต่ำ โดยเฉพาะถ้าหากในบริเวณดังกล่าวอยู่ในระดับความสูงมากพื้นที่ภายในหลุมยุบจะช่วยกำบังลมให้กับชุมชนได้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังมีแหล่งน้ำที่สามารถใช้ประโยชน์ในบริเวณใกล้กับหมู่บ้าน การกระจายตัวของโบราณวัตถุในพื้นที่นี้อาจจะพบอยู่บริเวณขอบหลุมยุบด้านใดด้านหนึ่งและด้วยลักษณะพื้นที่แอ่งหลุมยุบก็อาจทำให้โบราณวัตถุไหลลงไปรวมกันอยู่ที่ก้นของแอ่งหลุมยุบได้ง่ายจากกระบวนการชะล้างในฤดูฝน หรือจากการปรับพื้นที่เพื่อการเกษตรจากกลุ่มคนในปัจจุบัน พื้นที่ที่ควรมีการสำรวจต่อไปในอนาคตคือ แอ่งหลุมยุบขนาดใหญ่ใกล้กับหมู่บ้านยาป่าแหน และบ่อไคร้ที่ใกล้กับที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีถ้ำผีแมน รวมทั้งแอ่งหลุมยุบขนาดใหญ่ด้านตะวันตกของเทือกเขาหินปูนใกล้แหล่งโบราณคดีถ้ำผี ถ้ำผาแดง ถ้ำเก้าชิ้น และถ้ำโลงยักษ์ ในเขตลุ่มน้ำของ

9.2.4 ที่สูงหินปูน: พื้นที่สันเขา/ขอบหลุมยุบ

ในเขตอำเภอปางมะผ้าพื้นที่ในลักษณะนี้ส่วนใหญ่อยู่ทางทิศใต้ติดต่อกับเขตอำเภอปายและติดกับเขตลุ่มแม่น้ำปายซึ่งมีจุดระบายน้ำจากพื้นที่หินปูนดังกล่าวเป็นระยะ ๆ บริเวณที่มักถูกเลือกตั้งถิ่นฐานจะเป็นขอบด้านในของหลุมยุบหลุมยุบที่ปรากฏอยู่หลายแห่งและหลายขนาด หลุมยุบเหล่านี้เกิดจากโพรงน้ำใต้ดินหลายแห่งที่ถูกน้ำกัดเซาะจนโครงสร้างด้านล่างรับน้ำหนักไม่ได้ถล่มยุบลงมากลายเป็นหลุมยุบที่มีทั้งรูปแบบซับซ้อน (มักจะเป็นพื้นที่หลุมยุบขนาดใหญ่คล้ายกับหุบเขา) หรือหลุมยุบไม่ซับซ้อนที่มีรูปแบบชัดเจนสามารถสังเกตได้จากสภาพโดยรอบหลุมยุบหรือที่ราบมีหน้าผาหินปูนที่มีลักษณะเป็นหน้าผาตัดโอบอยู่โดยรอบ (หน้าผาหินปูนเหล่านี้ก็คือขอบของหลุมยุบหรือขอบของโพรงถ้ำใต้ดินในอดีตก่อนการยุบตัวลงมานั่นเอง)

กลุ่มชาติพันธุ์ที่เลือกตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลักษณะนี้ปัจจุบันคือกลุ่มชาติพันธุ์ลีซอแต่จากคำบอกเล่าของชาวบ้านทั้งชาวมูเซอเองและลีซอต่างก็เล่าว่าในอดีตพื้นที่ดังกล่าวเคยมีชาวมูเซอแดงมาตั้งหย่อมบ้านอยู่เช่นกันไม่ได้มีเพียงกลุ่มชาติพันธุ์เดียวดังเช่นปัจจุบัน คุณสมบัติของพื้นที่ลักษณะดังกล่าวคือพื้นที่ราบและหลุมยุบหลายแห่งที่อยู่ติดต่อกันไปตามแนวของเทือกเขาหินปูนไม่ได้เป็นหุบเขาที่ลดระดับลงต่ำมาก จึงมีพื้นที่มากพอสำหรับพื้นที่เกษตรกรรมขนาดใหญ่ ประกอบกับดินที่ย่อยสลายจากหินปูนที่มีแร่ธาตุสูงทำให้เพาะปลูกได้ดีในหลายพื้นที่ และพื้นที่ตั้งหมู่บ้านซึ่งเป็นส่วนขอบด้านในของหลุมยุบทำให้แม้ว่าจะอยู่ในระดับสูงก็ยังได้ขอบของหลุมยุบโดยรอบช่วยกำบังลมให้ไม่ปะทะเข้าหมู่บ้านตรง ๆ ส่วนข้อเสียหรือข้อจำกัดของพื้นที่ลักษณะนี้จะส่งผลต่อการดำรงชีวิตโดยตรง คือในฤดูแล้งน้ำใต้ดินในบางแห่งจะลดลงต่ำมากแหล่งน้ำที่เป็นเพียงบ่อน้ำถ้าหากมีเพียงแหล่งเดียวก็อาจไม่เพียงพอต่อประชากร

นัยและการคาดการณ์ทางโบราณคดี การคาดการณ์ของพื้นที่ลักษณะเช่นนี้มีลักษณะคล้ายกับสันเขาขอบหลุมยุบของพื้นที่หินปูนทั่วไป แต่ข้อจำกัดของที่สูงหินปูนคือแหล่งน้ำที่ค่อนข้างเฉพาะเจาะจงมากกว่าว่าต้องเป็นแหล่งน้ำจากระบบน้ำใต้ดินประเภท น้ำซับ น้ำซึม ที่มีน้ำสมบูรณ์เกือบตลอดทั้งปี ข้อเสนอแนะในเบื้องต้นต่อการเลือกพื้นที่คือแหล่งน้ำจากหมู่บ้านปัจจุบันคือเลือกสำรวจจากแอ่งหลุมยุบที่อยู่ใกล้เคียงกับหมู่บ้านปัจจุบันก่อนหรือเลือกการเดินสำรวจในฤดูแล้งในบริเวณที่มีสภาพป่าค่อนข้างชุ่มชื้น เพราะในบริเวณดังกล่าวคือจุดที่ระดับน้ำใต้ดินอยู่ในระดับที่ใกล้กับผิวดินมากจนบางครั้งเพียงการขุดบ่อตื้นๆ ก็สามารถดักน้ำมาใช้ได้ชั่วคราว ชาวบ้านโดยทั่วไปสามารถหาแหล่งน้ำใช้เมื่อเดินทางไปค้างในไร่ได้ด้วยวิธีการดังกล่าว ซึ่งถือว่าเป็นวิธีการที่ง่ายที่สุดในการหาแหล่งน้ำใต้ดินจากพื้นที่สูงหินปูน

9.3 ผลการสำรวจทางโบราณคดี

ผลการสำรวจทางโบราณคดีโดยโครงการวิจัยเพื่อตรวจสอบการใช้พื้นที่ของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในอดีต พบแหล่งโบราณคดีใหม่จำนวนทั้งสิ้น 16 แหล่ง แบ่งออกเป็น 1) แหล่งที่พักอาศัยชั่วคราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จำนวน 9 แหล่ง 2) แหล่งที่อยู่อาศัยสมัยประวัติศาสตร์ร่วมวัฒนธรรมล้านนา 2 แหล่ง (ในกรณีนี้มีแหล่งหนึ่งที่ใช้พื้นที่ซ้อนทับกับแหล่งที่พักอาศัยชั่วคราวยุคหินขัด แต่ผู้วิจัยได้แยกออกมาเป็นอีกแหล่งหนึ่ง) 3) แหล่งโบราณสถาน 4 แหล่ง และ 4) พื้นที่พิธีกรรม (พิธีกรรมศพ) 2 แหล่ง ทั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าในขั้นตอนการวิเคราะห์สถิติเบื้องต้นในการตั้งถิ่นฐาน จะมีตัวอย่างของแหล่งโบราณคดีที่สำรวจพบใหม่น้อยจนเกินไป จึงได้ดึงเอาข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย/ที่พักอาศัยชั่วคราวจากการสำรวจโดยโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงและโครงการสำรวจและจัดทำข้อมูลสารสนเทศฯ ที่สำรวจพบแหล่งในพื้นที่เปิดโล่ง (Open air site) มารวมเพื่อวิเคราะห์ร่วมทั้งหมดจำนวน 33 แหล่ง ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบกับลักษณะพื้นที่ที่ถูกเลือกใช้ในกลุ่มคนปัจจุบันพบการเลือกพื้นที่เพื่ออยู่อาศัยใน 4 พื้นที่หลัก คือ

9.3.1 พื้นที่สันเขาหลัก

เป็นพื้นที่ซึ่งไม่ได้อยู่ในการคาดการณ์ซึ่งก็ไม่น่าแปลกใจนักเนื่องจากเมื่อพิจารณารายละเอียดของแหล่งแล้วพบว่าเป็นที่พักอาศัยชั่วคราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินเก่า-หินกลาง แสดงให้เห็นถึงเงื่อนไขความแตกต่างในการเลือกพื้นที่ของกลุ่มคนซึ่งผู้วิจัยได้เสนอไว้คือ ต้องคำนึงถึง 1) ระดับสังคม 2) ระบบการดำรงชีวิตของกลุ่มคนในช่วงเวลานั้นๆ หรือในวัฒนธรรมนั้นๆ 3) ระดับของเทคโนโลยี ในที่นี้กลุ่มคนยุคก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินเก่า-หินกลาง นั้นอยู่ในเงื่อนไขที่แตกต่างทั้งระดับสังคม ระบบการดำรงชีวิต และเทคโนโลยีไปจากกลุ่มคนในยุคปัจจุบันอย่างสิ้นเชิง ดังนั้น รูปแบบการปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มคนกับสภาพแวดล้อมจึงส่งผลให้การเลือกใช้พื้นที่มีความแตกต่างกันไปได้ด้วย

9.3.2 พื้นที่สันเขาสาขาระดับต่ำ

เป็นพื้นที่ที่อยู่ในแผนการคาดการณ์และพบการเลือกใช้พื้นที่นี้อยู่ใน 2 สมัย คือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินเก่า-หินกลาง และสมัยประวัติศาสตร์ร่วมวัฒนธรรมล้านนา โดยเฉพาะในยุคก่อนประวัติศาสตร์นั้นพบอยู่เป็นจำนวนมาก พิจารณาจากลักษณะพื้นที่ตั้งแล้วแม้จะเป็นสันเขาสาขาระดับต่ำแต่ก็อยู่ในลักษณะสภาพแวดล้อมที่คล้ายคลึงกับสันเขาหลักในรูปแบบแรกมาก ซึ่งก็แสดงให้เห็นถึงบริบทเชิงระบบนิเวศ/สภาพแวดล้อมที่เป็นเงื่อนไขหนึ่ง ในขณะที่เมื่อเปรียบเทียบกับสภาพแวดล้อมจากแหล่งโบราณคดีในช่วงสมัยประวัติศาสตร์ก็จะพบว่าเป็นสันเขาสาขาระดับต่ำที่มีระบบนิเวศแตกต่างไปเล็กน้อยตรงทีมีลักษณะของป่าเบญจพรรณและหน้าดินที่ลึกกว่า

9.3.3 พื้นที่สูงริมน้ำ

อยู่ในการคาดการณ์ของงานวิจัยและพบว่ามีการเลือกใช้พื้นที่มาตลอดทุกสมัยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินเก่า-หินกลาง-หินใหม่ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ยังไม่สามารถระบุอายุได้ชัดเจน และยุคประวัติศาสตร์ร่วมวัฒนธรรมล้านนา แต่ละแหล่งจะมีความแตกต่างกันในขนาด ระดับความลาดชัน และรูปร่างในรายละเอียดของพื้นที่ ในทัศนะของผู้วิจัยก็ยังคงเป็นเช่นเดียวกับในกรณีของสันเขาสาขาระดับต่ำที่ว่าการ

เลือกใช้พื้นที่ของแต่ละยุคสมัยอยู่ในเงื่อนไขหรือบริบทที่แตกต่างกัน แต่ด้วยความอุดมสมบูรณ์และเหมาะสมของพื้นที่ทำให้มีการเลือกใช้ในหลายช่วงเวลา เพียงแต่อาจจะไม่ได้มีรูปร่างของพื้นที่ที่กำหนดได้อย่างตายตัว

9.3.4 พื้นที่สูงหินปูนบริเวณสันเขา/ขอบหลุมยุบ

อยู่ในพื้นที่คาดการณ์ของโครงการวิจัยแหล่งโบราณคดีจำนวน 2 แหล่งที่พบนี้มีความแตกต่างในรายละเอียดค่อนข้างมากแม้จะอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน แต่ในภาพรวมคือตั้งอยู่บริเวณขอบของหลุมยุบขนาดใหญ่คล้ายกับการคาดการณ์ การใช้พื้นที่แบ่งออกเป็น 3 สมัยหลักคือ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ยังไม่สามารถระบุอายุสมัยได้อย่างชัดเจนจะเลือกพื้นที่ขอบหลุมยุบส่วนที่เป็นแนวเพิงผาหินปูนสั้นๆ (ที่ถือว่าเป็นแนวของขอบหลุมยุบด้านหนึ่ง) และพื้นที่ลาดใกล้เพิงผา ส่วนในยุคก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ และยุคประวัติศาสตร์ร่วมวัฒนธรรมล้านนานั้นพบการเลือกใช้ที่ซ้อนทับกันลงในพื้นที่เดียวกัน (เป็นการใช้พื้นที่ซ้อนทับกันของ 2 ช่วงเวลา) เงื่อนไขสำคัญสำหรับพื้นที่นี้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าคือแหล่งน้ำที่ในปัจจุบันคือบ่อน้ำที่ชาวบ้านเพิ่งขุดขยายเพิ่มเติม แต่คาดว่าในอดีตบริเวณดังกล่าวคือตาน้ำ/น้ำซับสำคัญที่มีระดับน้ำใต้ดินคงที่อยู่ตลอดทั้งปี โดยสังเกตได้จากสภาพแวดล้อมบริเวณโดยรอบบ่อน้ำยังคงมีความชุ่มชื้นทั้งๆ ที่ช่วงเวลาสำรวจย่างเข้าสู่ฤดูแล้งแล้ว

ผลของการสำรวจแหล่งโบราณคดีในเขตพื้นที่สูงโดยเฉพาะพื้นที่อยู่อาศัย/ที่พักอาศัยชั่วคราวที่มีลักษณะเป็นพื้นที่เปิดโล่ง (Open air site) ที่เคยมีปัญหาต่อการสำรวจทางโบราณคดีในอดีตนั้นอาจจะสามารถคาดการณ์ได้โดยใช้แนวทางที่ผู้วิจัยได้เสนอลักษณะพื้นที่การคาดการณ์ไว้ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าในด้านของการแปลความจะสามารถแปลความตามบริบทของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงปัจจุบันได้ทั้งหมด เพราะแม้ว่าจะมีการเลือกพื้นที่ตามการคาดการณ์ในหลายช่วงเวลาแต่ก็ยังคงอยู่ภายใต้บริบท/เงื่อนไขที่หลากหลาย เช่น ระดับของสังคม เทคโนโลยี และระบบการดำรงชีวิต ดังเช่นกรณีของกลุ่มคนในยุคก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินเก่า-หินใหม่กับกลุ่มคนในปัจจุบัน หรือในกรณีของกลุ่มคนในช่วงประวัติศาสตร์กับกลุ่มคนในปัจจุบันนั้นก็ยังคงมีความแตกต่างของเงื่อนไขทั้งด้านวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง เป็นต้น ซึ่งเราจะเห็นได้จากบริบทในเชิงประวัติศาสตร์ที่แสดงพัฒนาการของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงว่ามีความลื่นไหลอยู่ตลอดเวลา สิ่งที่นักโบราณคดีควรตระหนักอยู่ตลอดเวลาทั้งในขณะทำการสำรวจและตีความแหล่งโบราณคดีบนพื้นที่สูงและแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ว่าเราจะไม่สามารถเข้าใจได้โดยปราศจากการเข้าใจถึงบริบทที่มีมิติซ้อนทับกันอยู่อย่างหลากหลาย

9.4 คุณูปการของงานวิจัยต่อการทำงานโบราณคดีบนพื้นที่สูง

ปัญหาของการทำงานโบราณคดีบนพื้นที่สูงอยู่ที่ลักษณะของพื้นที่อันเป็นเทือกเขาสูงชันสลับกับหุบเขาขนาดเล็กทำให้ต้องใช้เวลานานในการสำรวจแต่ละพื้นที่ ดังนั้น จึงทำให้ความเข้าใจแหล่งโบราณคดีบนพื้นที่สูงที่พบแต่ละแห่งมีน้อยลงไป เพราะในทางโบราณคดีแล้วการทำความเข้าใจถึงแหล่งโบราณคดีแห่งใดแห่งหนึ่งจำเป็นต้องมีการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีอื่นในบริบทต่างๆ กันด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าหากเป็นแหล่งโบราณคดีที่ไม่ได้มีการขุดค้นและตีความอย่างเป็นระบบนั่นคือแหล่งโบราณคดีที่ได้จากการสำรวจและในความเป็นจริงด้วยข้อจำกัดของเวลา งบประมาณ และกำลังคนทำให้นักโบราณคดีไม่สามารถขุดค้นแหล่งโบราณคดีที่สำรวจพบทุกแห่งได้ สิ่งที่ทำได้คือการสำรวจแหล่งโบราณคดีให้ได้ข้อมูลรอบด้านมากที่สุด ผลการศึกษาที่สำคัญของงานวิจัยนี้คือการคาดการณ์ตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีอย่างเป็นระบบมากขึ้นกว่าการทำงานสำรวจในระยะแรกๆ แม้ผู้วิจัยจะปฏิเสธไม่ได้ว่าในกระบวนการสำรวจไม่ควรจะมีอคติส่วนตัวของ

ผู้สำรวจต่อพื้นที่ในลักษณะต่างๆ แต่อย่างน้อยถ้าหากมีแนวทางหรือแบบแผนที่คาดการณ์ต่อพื้นที่ลักษณะต่างๆ ไว้ล่วงหน้าก็จะช่วยให้งานสำรวจไม่ได้เป็นเพียงการสุ่มเลือกเดินอีกต่อไป

ผลการสำรวจแหล่งโบราณคดีที่พบใหม่ทั้ง 17 แหล่งได้สร้างแนวทางให้กับการแปลความและการสำรวจที่จะมีต่อไปในอนาคต ซึ่งได้เปิดให้เห็นถึงมุมมองของการเลือกพื้นที่สำรวจในเบื้องต้น โดยเฉพาะบริเวณหินปูนที่สูงที่แต่เดิมมีเพียงข้อมูลการใช้พื้นที่ของกลุ่มคนในวัฒนธรรมโลงไม้ในลักษณะของพื้นที่ประกอบพิธีกรรมศพทำให้ประเด็นของการสำรวจในช่วงระยะแรกเห็นเพียงการใช้พื้นที่ของคนในช่วงเวลาเดียวคือยุคโลหะเท่านั้น ในขณะที่แหล่งโบราณคดีที่สำรวจพบใหม่แสดงถึงการใช้พื้นที่ของกลุ่มคนในพื้นที่เพิ่มขึ้นมาอย่างน้อย 3 สมัย คือ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ยุคหินใหม่ และยุคประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยเห็นว่าถ้าหากเราสามารถคาดการณ์และสำรวจแหล่งโบราณคดีในพื้นที่สูงหินปูนได้มากขึ้นก็จะทำให้นักโบราณคดีสามารถเชื่อมโยงและสร้างเรื่องราวพัฒนาการของมนุษย์ในระดับของภูมิภาคได้มากขึ้น

คุณูปการของงานวิจัยในอีกด้านหนึ่งคือต่อชุมชนไม่ว่าจะเป็นการวิเคราะห์พัฒนาการของสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนบนพื้นที่สูงในช่วงเวลาประวัติศาสตร์ที่ได้เปิดมุมมองของพรมแดนในแต่ละช่วงเวลาซึ่งกระทำต่อคน/สังคมในพื้นที่ดังกล่าวแตกต่างกันตามเงื่อนไขและบริบท จะช่วยให้นักวิจัยสามารถเข้าใจปรากฏการณ์หรือพฤติกรรมของกลุ่มคนที่เกิดขึ้นในปัจจุบันมากขึ้น และจะเป็นพื้นฐานต่อไปในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนบนพื้นที่สูง

บทที่ 10
ปัญหาและอุปสรรคในงานวิจัย

ระหว่างการทำงานวิจัยตลอดเวลา 3 ปี ได้ผ่านปัญหาและอุปสรรคอยู่หลายประการซึ่งเกิดจากทั้ง ปัญหาในเชิงวิชาการ และปัญหาในงานภาคสนาม ผู้วิจัยเห็นว่าปัญหาเหล่านี้ก็เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยที่อาจจะเป็นประโยชน์อยู่บ้างต่อนักวิจัยหรือโครงการวิจัยที่วางแผนจะทำงานในพื้นที่หรือในแนวทางเดียวกับงานวิจัยชิ้นนี้ ดังนั้นเนื้อหาในบทนี้คงจะไม่ได้เป็นเพียงสิ่งที่ผ่านมาและจบลงพร้อมกับโครงการวิจัย แต่ผู้วิจัยหวังว่าจะมีส่วนช่วยให้กับผู้มีอำนาจเกี่ยวข้องได้รับรู้และวางแนวทางเพื่อแก้ไขไม่ให้เกิดปัญหากับโครงการวิจัยอื่นในลักษณะเดียวกันนี้ในอนาคต หรืออาจจะเป็นตัวอย่างกรณีศึกษาให้กับโครงการวิจัย/นักวิจัยในอนาคตให้วางแผนรับมือกับปัญหาเหล่านี้ได้ล่วงหน้า ผู้วิจัยแบ่งปัญหาและอุปสรรคออกเป็น 2 ด้าน คือ ด้านวิชาการ และด้านการปฏิบัติงานภาคสนาม

10.1 ปัญหาทางด้านวิชาการ

ปัญหาทางด้านวิชาการส่วนใหญ่จะเป็นที่ตัวผู้วิจัยเองซึ่งยังมีประสบการณ์การทำงานทางด้านมานุษยวิทยาน้อยทำให้บางครั้งอาจจะละเลยประเด็นหรือนัยบางอย่างไป แม้ว่าภายหลังผู้วิจัยเองได้พยายามแก้ปัญหาด้านนี้ด้วยการเข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาโท สาขาการพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งก็สามารถช่วยปรับมุมมองให้กับผู้วิจัยได้เพิ่มมากขึ้น แต่ผู้วิจัยก็ตระหนักดีว่าไม่สามารถปรับแนวทางได้ทั้งหมด ในทางหนึ่งประสบการณ์ในงานวิจัยกลับช่วยต่อการศึกษาต่อและการพัฒนาตัวเองของผู้วิจัยเพราะการได้เห็นและประสบกับโลกความเป็นจริงที่ไม่ใช่แค่การอ่านจากหนังสือนั้นได้ทำให้ผู้วิจัยสามารถตั้งคำถามไปพร้อมกับการเรียนจนเกิดความสนใจที่จะค้นหาคำตอบเหล่านั้นไปอย่างไม่สิ้นสุด

ส่วนในทางโบราณคดีข้อจำกัดของงานคือข้อมูลของการสำรวจทางโบราณคดีบนพื้นที่สูงที่จำเป็นต่อการวิเคราะห์ประกอบกับผลการวิเคราะห์และคาดการณ์ยังมีน้อยจนเกินกว่าที่จะทำให้สามารถเข้าใจระบบของการใช้พื้นที่ในแต่ละช่วงเวลาได้ทั้งหมด ซึ่งผู้วิจัยก็หวังว่าผลการคาดการณ์ที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีที่เสนอในรายงานวิจัยชิ้นนี้จะได้ช่วยแก้ปัญหาได้มากขึ้น

10.2 ปัญหาทางด้านการปฏิบัติงาน

10.2.1 พื้นที่วิจัย

ปัญหาหลักของพื้นที่อำเภอปางมะผ้าคือ เป็นพื้นที่กว่าร้อยละ 50 ที่เป็นเทือกเขาสูงทำให้การคมนาคมติดต่อระหว่างชุมชนรวมทั้งการออกภาคสนามเป็นไปค่อนข้างลำบาก โดยเฉพาะใน**ด้านฤดูกาล** เช่นสภาพอากาศที่แปรปรวนในช่วงฤดูฝนมีฝนตกหนักเกิดเหตุอุทกภัยในหลายพื้นที่ ทั้งยังต่อเนื่องมาจนกระทั่งถึงฤดูแล้ง ฤดูฝนในบางปียังมีช่วงระยะเวลายาวนานกว่าปกติซึ่งตรงกับช่วงเวลาที่ได้กำหนดการสำรวจไว้ ทำให้ผู้วิจัยต้องเลื่อนการดำเนินงานภาคสนามออกไปหลายช่วง มีผลให้แผนงานที่วางไว้คือ 1) การสำรวจแหล่งโบราณคดี 2) การเก็บข้อมูลปัจจัยทางด้านกายภาพในหมู่บ้านต่างๆ 3) การเก็บข้อมูลเกี่ยวกับวัตถุทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงทั้งหมดมีระยะเวลาในการทำงานที่น้อยลงกว่าเดิม และสภาพพื้นที่ซึ่งมีผลให้การวางแผนการทำงานที่ได้กำหนด

ช่วงเวลาที่เหมาะกับการสำรวจเพราะวัชพืชมีน้อยลงจนสังเกตโบราณวัตถุบนผิวดินได้ง่ายก็กลับกลายเป็นว่าพื้นที่ยังคงมีวัชพืชปกคลุมหนาแน่นจนไม่สามารถสำรวจได้เต็มประสิทธิภาพนัก ในบางครั้งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้การทำงานในช่วงฤดูฝนจึงค่อนข้างล่าช้าทำให้งานที่ได้ในงวดดังกล่าวไม่บรรลุตามที่ตั้งเป้าหมายไว้และต้องไปเร่งทำในช่วงฤดูแล้งแทน ปัญหานอกไปจากนั้นคือ **ด้านความปลอดภัย** นอกจากอำเภอปางมะผ้าจะอยู่ในพื้นที่ค่อนข้างห่างไกลแล้ว ในอีกประการหนึ่งคือเป็นพื้นที่ชายแดนที่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจของรัฐ ภัยต่อความปลอดภัยที่ผู้วิจัยกล่าวถึงนี้อาจไม่ได้เป็นความปลอดภัยระหว่างชายแดน แต่เป็นความปลอดภัยของนักวิจัยจากอำนาจความไม่ชอบธรรมของเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานรัฐที่ประจำอยู่ในพื้นที่ชายแดน ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าความห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจการปกครองนั้นทำให้เกิดอำนาจที่บิดเบี้ยวไปจากอำนาจของศูนย์กลาง บางครั้งตัวแทนของภาครัฐที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ชายแดนกลับใช้อำนาจอันเกินหน้าที่และอาจจะเรียกว่าเป็นภัยคุกคามต่อทั้งชาวบ้านและนักวิจัยที่เข้าไปทำงาน (ผู้วิจัยจะกล่าวถึงรายละเอียดในหัวข้อต่อไป)

10.2.2 การปฏิสัมพันธ์

ผู้วิจัยตระหนักดีว่าการทำงานวิจัยที่ต้องลงในภาคสนามย่อมมีปัญหาในเรื่องของปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มคนต่างๆ อยู่บ้างไม่มากก็น้อย ในกรณีของผู้วิจัยเองพบว่าปัญหาที่เกิดก็ยังสามารถแบ่งตามลักษณะของกลุ่มคนที่ผู้วิจัยมีปฏิสัมพันธ์ด้วยคือ

1.กลุ่มคนในท้องถิ่น: ปัญหาด้านการสื่อสาร ปัญหาส่วนใหญ่เกิดขึ้นในช่วงเก็บข้อมูลภาคสนามของทั้งหมู่บ้านเมืองแพม หมู่บ้านถ้ำลอด หมู่บ้านห้วยเฮี๊ยะ หมู่บ้านปางบอน หมู่บ้านไร่ และหมู่บ้านน้ำบ่อสะเป่ ปัญหาหลักคือการสื่อสารกับผู้ให้สัมภาษณ์ ถึงแม้ว่าจะแก้ปัญหาด้วยการจ้างล่ามช่วยแปลภาษาแต่ในบางหมู่บ้านตัวของล่ามหรือผู้แปลเองก็ไม่ได้สันทัดในภาษาไทยมากนักจึงเกิดข้อผิดพลาดอยู่บ้างเมื่อกลับมาตรวจสอบข้อมูลในภายหลัง ซึ่งผู้วิจัยก็ได้ตระหนักถึงปัญหานี้ดีจึงได้พยายามสัมภาษณ์คำถามเดิมซ้ำในผู้ให้สัมภาษณ์คนอื่นๆ ด้วยจนแน่ใจว่าคำตอบที่ได้รับตรงกัน ในบางครั้งปัญหาการสื่อสารไม่ได้ส่งผลต่อเพียงการสัมภาษณ์เท่านั้นแต่ยังมีผลต่อการสื่อความหมายระหว่างผู้วิจัยกับชาวบ้านที่อาจเกิดความเข้าใจผิดในตัวผู้วิจัยได้ง่ายโดยเฉพาะจากชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ชายแดนซึ่งมีปัญหาเรื่องความไม่ไว้วางใจต่อคนภายนอกที่เข้าไปในหมู่บ้าน

2.เจ้าหน้าที่ในหน่วยงานรัฐ ผู้วิจัยเห็นว่าแม้โครงการวิจัยจะพยายามส่งหนังสือเพื่อแจ้งการเข้าปฏิบัติต่อหน่วยงานภาครัฐต่างๆ ระดับท้องถิ่นก่อนเข้าพื้นที่ทุกครั้งแต่ก็ดูเหมือนจะไม่ได้รับความสนใจหรือรับรู้ หลายครั้งตัวผู้วิจัยเองในฐานะของผู้หญิงก็เห็นว่ามีความไม่เป็นธรรมจากเจ้าหน้าที่รัฐหลายหน่วยงานที่เข้าไปในหมู่บ้านตามชายแดนโดยไม่ได้มีจุดมุ่งหมายแค่การปฏิบัติงานตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายอื่นมาแต่มีจุดมุ่งหมายแฝงต่อการคุกคามทางเพศที่แม้ไม่รุนแรง เช่น ใช้สถานะของความเป็นเจ้าหน้าที่รัฐยื้อหรือเรียกให้เด็กสาวในหมู่บ้านมานั่งพูดคุยในสถานที่และในเวลาที่ไม่เหมาะสมซึ่งเด็กสาวเหล่านั้นก็ไม่ได้ยินยอม ในกรณีดังกล่าวผู้วิจัยก็ได้ประสบปัญหามาด้วยกับตัวเอง ดังนั้น จึงทำให้เห็นว่าปัญหาในการปฏิบัติงานในท้องถิ่นที่คนทั่วไปอาจมองแค่ปัญหาของนักวิจัยกับชาวบ้านในท้องถิ่นว่าเป็นเรื่องใหญ่ สำหรับตัวผู้วิจัยเองเห็นว่าปัญหาระหว่างโครงการวิจัยกับชุมชนอาจเป็นเพียงมุมมองและการสื่อสารที่ต่างวัฒนธรรมที่ต่างกัน แต่ปัญหาที่ลึกและเป็นอุปสรรคใหญ่ไปกว่านั้นคือนักวิจัย/โครงการวิจัย กับหน่วยงานภาครัฐเองซึ่งในทางปฏิบัติหน่วยงานภาครัฐควรที่จะมีการประสานงานหรือให้ความสนใจต่อพื้นที่ของตนเองแต่กลับกลายมาเป็นภัยคุกคามต่อนักวิจัยโดยเฉพาะนักวิจัยที่เป็นเพศหญิงนั้น เป็นสิ่งที่โครงการวิจัยอื่นควรให้ความสำคัญและป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาดังกล่าวขึ้นอีก

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมศิลปากร

2543 **ชาวลาวทางตอนเหนือของประเทศสยาม.** (พิมพ์ครั้งแรก) กรุงเทพฯ: บริษัท เอดิสัน เพรส โพรดักส์ จำกัด.

การ์ดเนอร์ ไซมอน และคณะ

2543 **ต้นไม้เมืองเหนือ คู่มือศึกษาพรรณไม้ยืนต้นในป่าภาคเหนือ ประเทศไทย.** (พิมพ์ครั้งแรก) กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

ขจัดภัย บุรุษพัฒน์

2538 **ชาวเขา.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งศิลป์.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ

2542 **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแม่ฮ่องสอน.** (พิมพ์ครั้งแรก) กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน (ทีมโบราณคดี)

2544 **รายงานการสำรวจทางโบราณคดีเบื้องต้น เล่มที่ 1 ปี พ.ศ. 2544.** เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

โครงการพัฒนาพื้นที่สูงไทย-เยอรมัน บริเวณลุ่มน้ำลาง ต.ปางมะผ้า อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

2526 **รายงานการสำรวจสภาพเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้าน ฉบับที่ 2 (Village Tables).**

2536 **เอกสารโครงการเล่มที่ 194 "การบริหารจัดการกองทุนพัฒนาชนบท พื้นที่น้ำลาง พื้นที่ห้วยปูลิง.**

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร

2536 **การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ทางทฤษฎีและแนวปฏิบัติ.** ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชวลิต ขาวเขียว

2546 ธรณีวิทยาทางโบราณคดีของเพิงผาบ้านไร่และถ้ำลอด. **เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง คน วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน**. วันที่ 20-21 กุมภาพันธ์ 2546 มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ กรุงเทพ.

ชวลีย์ ณ ถลาง

2541 **ประเทศราชของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.** (พิมพ์ครั้งแรก) กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

2544 **พม่า: ประวัติศาสตร์และการเมือง.** (พิมพ์ครั้งที่4) กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ชัยพร ศิริพรไพบูลย์

2542 สายธาร…ภูผา…และอาณาจักรใต้พิภพ. **เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เรื่อง ทรัพยากรถ้ำ.** วันที่ 4-5 สิงหาคม 2542 โรงแรมรอยัล ซิตี้ กรุงเทพ.

เชิดศักดิ์ ตรีรยาภิวัฒน์

2546 **โบราณสถานสมัยประวัติศาสตร์บนพื้นที่สูง.** เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง คน วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน วันที่ 20-21 กุมภาพันธ์ 2546 มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ. กรุงเทพฯ.

นายต่อ (แปล) และสุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ)

2545 **มหาราชวงษ์ พงษาวดารพม่า.** (พิมพ์ครั้งแรก) กรุงเทพฯ: บริษัทพิมเณศ พริ้นติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด.

นิติ ภวัครพันธุ์

2547 แปลงความทรงจำ “ไต” สร้างความเป็น “ไทย” ใน **ความเป็นไทย/ความเป็นไท.** หนังสือรวมบทความจากการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยาครั้งที่ 2 เรื่อง ชาติและชาติพันธุ์ ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (พิมพ์ครั้งแรก) กรุงเทพฯ: โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮาส์ หน้า 2-49.

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (บรรณาธิการ) และ นฤมล ธีรวัฒน์ (ชำระต้นฉบับ)

2539 **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน.** (พิมพ์ครั้งแรก) กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์

2545 **ชาวเขาในไทย.** (พิมพ์ครั้งที่ 2) กรุงเทพฯ : บริษัทพิมเณศ พริ้นท์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด.

ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์

2539 ชนเผ่าถิ่นดั้งเดิมแห่งล้านนา: ในโอกาสสมโภชเชียงใหม่ 700 ปี. **ศิลปากร.** ปีที่ 39 ฉบับที่ (ก.ค.-ส.ค. 2539) หน้า 72-100.

พระยาประชากิจกรจักร์ (แช่ม บุญนาค)

2515 **พงศาวดารโยนก.** (พิมพ์ครั้งที่ 6) กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา.

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์

2549 “เจ้าปู่ฮ้อยสามหรือแสนธานีพิทักษ์: จากบุคคลในประวัติศาสตร์สู่ผู้นำในตำนานของกลุ่มชาติพันธุ์ในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. **ศิลปวัฒนธรรม.** ปีที่ 27 ฉบับที่ 7 (พฤษภาคม) หน้า 124-135.

มานิต วัลลิโภดม

2516 **ตำนานสิงหนวัติกุมาร ฉบับสอบค้น.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี.

ยรรยง จิระนคร และรัตนาภร เศรษฐกุล

2544 **ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.

ยศ สันตสมบัติ.

2543 **หลักช้าง: การสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ไทในไต้คง.** (พิมพ์ครั้งแรก) บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

2544 **การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร.** เอกสารโครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย (โครงการ BRT).

รัศมี ชูทรงเดช

2538 โบราณคดียุคโลกานุวัตร: ตัวอย่างจากสำนักคิดอเมริกัน. **วารสารเมืองโบราณ** 21(1-4): 73-84.

2543 **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ ของโครงการสำรวจและจัดทำระบบฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน ด้านโบราณคดี.** เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

2546ก **ภาพรวมของพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน.** เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง คน วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน วันที่ 20-21 กุมภาพันธ์ 2546 มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ. กรุงเทพฯ.

2546ข วัฒนธรรมโลงไม้หรือโลงผีแมน: ยุคก่อนประวัติศาสตร์ของแม่ฮ่องสอน. **เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง คน วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน**. วันที่ 20-21 กุมภาพันธ์ 2546 มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ กรุงเทพ.

วิวรรณ แสงจันทร์

2537 เมืองน้อย ข้อมูลจากตำนานและหลักฐานทางโบราณคดี **เมืองโบราณ.** ปีที่ 20 ฉบับที่ 1 หน้า 64-67.

ศรีศักร วัลลิโภดม

2528 ล้านนาค้าเครื่องเคลือบกับชาวเขา. **ศิลปวัฒนธรรม.** ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 (ธ.ค. 2528) หน้า 68-73.

2529 ลัวะ ละว้า และกะเหรี่ยง: ของเผ่าในที่สูงกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ-การเมืองกับรัฐในที่ราบ. **เมืองโบราณ.** ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 (ม.ค.-มี.ค. 2529) หน้า 54-66.

2538ก โยนก. **หาอดีตของเมืองโบราณ.** กรุงเทพ: เมืองโบราณ หน้า 78-94.

2538ข ข้อมูลใหม่ ข้อคิดใหม่เกี่ยวกับเชียงแสน-พะเยา. **หาอดีตของเมืองโบราณ.** กรุงเทพ: เมืองโบราณ หน้า258-275.

สงวน โชติสุขรัตน์

2508 **ตำนานเมืองเหนือ.** (พิมพ์ครั้งที่ 3) กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

2514 **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่(จากต้นฉบับอักษรยวน).**กรุงเทพฯ: คณะกรรมการ การจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์.

สมนึก ซันประสิทธิ์

2542 *"สังคมพืชบนหลังคาถ้ำ"* **เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เรื่อง ทรัพยากรถ้ำ.** วันที่ 4-5 สิงหาคม 2542 โรงแรมรอยัล ซิตี้ กรุงเทพ.

สมปอง ไตตุมแก่น และฉัตรทิพย์ นาถสุภา (แปล) จาก เจ้าฟ้ายันแสนหวี (เขียน) และ นันทสิงห์ (เรียบเรียง)

2544 **ประวัติศาสตร์ไทใหญ่ พื้นไทตอนกลาง.** (พิมพ์ครั้งแรก) กรุงเทพฯ: โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮาส์.

สมพงศ์ วิทยศักดิ์พันธุ์

2544 **ประวัติศาสตร์ไทใหญ่.** (พิมพ์ครั้งแรก) กรุงเทพฯ: ธีระการพิมพ์.สมศักดิ์ เลายี่ปา

สมศักดิ์ เลายี่ปา

2542 *"พรรณไม้และสัตว์ป่า ลุ่มน้ำของและลุ่มน้ำลาง"* **เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง ทรัพยากรถ้ำ.** วันที่ 4-5 สิงหาคม 2542 โรงแรมรอยัล ซิตี้ กรุงเทพ.

สรัสวดี อ๋องสกุล

2544 **ประวัติศาสตร์ล้านนา.** (พิมพ์ครั้งที่ 3) กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.

สิทธิพงศ์ ดิลกวนิชและคณะ, โครงการสำรวจและการจัดทำระบบฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จ.แม่ฮ่องสอน

2542ก. **เอกสารรายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 2.**

2542ข **เอกสารรายงานความก้าวหน้าการสำรวจการใช้ประโยชน์ที่ดินและชุมชน.**

สุรพล ดำริห์กุล

2528 แนวความคิดอธิบาย ใครเป็นเจ้าของแหล่งเครื่องถ้วยที่พบในเขต จ.ตาก และเชียงใหม่. **ศิลปวัฒนธรรม.** ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 (ธ.ค. 2528) หน้า 74-85.

สุรศักดิ์ ศรีสำอางค์

2526 การวิเคราะห์กลุ่มพระพุทธรูปที่ได้จากโบราณสถานร้าง ในเขตอำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน **ศิลปากร.** ปีที่ 27 ฉบับ 4 (ก.ย.2526) หน้า 82-91.

สุรินทร์ ภู่ขจร

2531 **ผลการวิเคราะห์กลุ่มสังคมล่าสัตว์: ชนกลุ่มน้อยเผ่า "ผีตองเหลือง" ในประเทศไทย.** (พิมพ์ครั้งแรก) กรุงเทพฯ: อมรินพริ้นติ้ง กรุ๊พ.

2534 **รายงานเบื้องต้นการขุดค้นที่ ถ้ำหมอเขียว จ.กระบี่, ถ้ำซาไก จ.ตรัง และการศึกษาชาติพันธุ์วิทยาทางโบราณคดีชนกลุ่มน้อยเผ่าซาไก จ.ตรัง.** โครงการวิจัยวัฒนธรรมโหบินเนียนในประเทศไทย เล่มที่ 1 ประจำปี 2534.

สุรีรัตน์ บุบผา 2544

2544 **การศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดีเกี่ยวกับระบบนิเวศของภาชนะดินเผาที่บ้านหัวบึง จังหวัดขอนแก่น.** วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อมรา พงศาพิชญ์

2545 **ความหลากหลายทางวัฒนธรรม (กระบวนทัศน์และบทบาทในประชาสังคม).** (พิมพ์ครั้งที่ 3) กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. วัยอาจ

2543 **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่.** (พิมพ์ครั้งแรก) กรุงเทพฯ: โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮาส์.

อานันท์ กาญจนพันธุ์

2543 **ความคิดทางประวัติศาสตร์ และศาสตร์ของวิธีคิด.** (พิมพ์ครั้งแรก) กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด หน้า 106-131.

2548 **ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม.** (พิมพ์ครั้งแรก) กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

อารยะ ภูสาหัส และคณะวิจัย.

2546 **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง** "ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน บริเวณลุ่มน้ำลาง-น้ำของ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน".

อภิสิทธิ์ เอี่ยมหน่อ

2530 **ธรณีสัณฐานวิทยา.** (พิมพ์ครั้งแรก) กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

อุดมลักษณ์ ฮุ่นตระกูล

2542 **การศึกษาชาติพันธุ์วิทยาทางโบราณคดี: ปัจจัยการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนบนที่สูงในเขต อ.ปางมะผ้า จ.แม่ฮ่องสอน.** สารนิพนธ์ระดับปริญญาศิลป ศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ.

2546ก ความหลากหลายของชาติพันธุ์ขอคนบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. **เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง คน วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน**. วันที่ 20-21 กุมภาพันธ์ 2546 มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ กรุงเทพ.

2546ข แนวทางการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดีของกลุ่มคนบนที่สูง. **เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง ชาติและชาติพันธุ์**. วันที่ 26-28 มีนาคม 2546 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กรุงเทพฯ.

2547ก การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนพื้นที่สูง: ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ. **เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง ทบทวนภูมิปัญญา ท้าทายความรู้.** วันที่ 24-26 มีนาคม 2547 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กรุงเทพฯ.

2547ข **รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 1: โครงการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดีของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน.** (เอกสารอัดสำเนา).

2547ค **รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 2: โครงการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดีของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน.** (เอกสารอัดสำเนา).

2548ก **รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 3: โครงการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดีของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน.** (เอกสารอัดสำเนา).

2548ข **รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 4: โครงการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดีของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน.** (เอกสารอัดสำเนา).

2549ก **รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 5: โครงการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดีของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน.** (เอกสารอัดสำเนา).

2549ข มองมุมใหม่ทางด้านมานุษยวิทยา ผ่านสายตานักโบราณคดี. **เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เรื่อง โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน** วันที่ 9-10 สิงหาคม 2549 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กรุงเทพฯ.

2549ค หลากคนหลายกลุ่ม: ประวัติศาสตร์หน้าใหม่ของปางมะผ้า. **เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เรื่อง โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน** วันที่ 9-10 สิงหาคม 2549 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กรุงเทพฯ.

ฮันส์ เพนธ์

2519 ศิลาจารึกวัดศรีเกิด อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน พ.ศ.2032-2033 **ศิลปากร.** ปีที่ 19 ฉบับ 6 (มี.ค.2519) หน้า 72-76.

ภาษาอังกฤษ

Binford L.R.

1983 **Working at Archaeology.** London: Academic Press,Inc.

David, N. and Carol Kramer.

2001 **Ethnoarchaeology in Action.** United Kingdom: Cambridge University Press.

Donnan, H. and Thomas M. Wilson

1999a Introduction: borders, nations and states, In **Borders: Frontiers of Identity, Nation and State.** Oxford and New York: Berg.

1999b Borders and Boundaries in Anthropology, In **Borders: Frontiers of Identity, Nation and State.** Oxford and New York: Berg.

1999c Other approaches to borders, nations and states, In **Borders: Frontiers of Identity, Nation and State.** Oxford and New York: Berg.

Dyen, I.

1960 Comment on "The Frontier of Burma", In **Comparative Studies in Society and History.** 3(1): 69-73.

Gosden C.

1999 **Anthropology and Archaeology: a changing relationship.** London: TJ International Ltd.

Gupta, A. and James Ferguson

1997 Beyond "culture": space, identity, and the politics of difference, In **Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology.** Durham and London: Duke University Press.

Hill, A. M.

1998 **Merchant and Migrants: Ethnicity and Trade among Yunnanese Chinese in Southeast Asia.** New Heaven: Yale Southeast Asia Studies Monograph 47.

Gunn, J.

2004 **Encyclopedia of Caves and Karst Scince.** London: Taylor and Francis Book, Inc.

Keyes, C. F.

1994 "The Nation-State and the Politics of Indigenous Minorities: Reflections on Ethnic Insurgency in Burma." Paper prepared for a conference on "Tribal Minorities and the State," organized by the Harry Frank Guggenheim Foundation in Istanbul, February 21-25, 1994

Leach, E. R.

1960 The Frontier of 'Burma' In **Comparative Studies in Society History.** 3(1): 49-68

Longacre, W.A. and James M. Skibo

1994 **Kalinga Ethnoarchaeology.** The Smithsonian Institution.

Morwyn S. Garbarino (จุไรรัตน์ จันทร์ธำรงและ ยุพา คลังสุวรรณ แปล)

2531 **ประวัติทฤษฎีทางมานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรมโดยสังเขป.** (พิมพ์โรเนียวครั้งที่ 4) เอกสารประกอบการสอน คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Young, G. O.

1962 **The Hill Tribes of Northern Thailand.** (second edition) Bangkok: The Siam Society.

Rouse, R.

2002 Mexican migration and the social space of postmodernism, In Jonathan Inda Xavier and Reneto Rosaldo (eds.) **The Anthropology of Globalization: A Reader.** Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Renfrew C. and Paul Bahn

1996 **Archaeology: Theories Methods and Practice.** (second edition) London: Thames and Hadson Ltd.

Satton, M. Q. and E. N. Anderson

2004 **Introduction to Cultural Ecology.** California: ALtaMira Press.

Sharer, R.J. and Wendy Ashmore

1987 **Archaeology Discovering Our Past.** California: Mayfield Publishing Company.

Soguk, N.

1999 Refugee, Human Displacement, and Statecraft: The Ascent of the Territorial Nation-State, In **States and Strangers: Refugees and Displacements of Statecraft.** Minneapolis and London: University of Minnesota Press.

Steward, J.H.

1955 **Theory of Culture Change.** Urbana: University of Illinois Press.

Thongchai Winichakul

1995 **Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation.** Chiang Mai: Silkworm Books.

Walker, A.R.

1983 The Lahu People: An Introduction. **Highlanders of Thailand.** Kuala Lumpur: Toppan Printing (Pte) Ltd.

Wilson, T. and Hasting Donnan

1998 Nation, state and identity at international borders, In **Border Identities: Nation and State at International Frontiers.** Cambridge: Cambridge University Press.

ภาคผนวก ก.

ภาคผนวก ก.1
ข้อมูลชาติพันธุ์วรรณนาบ้านถ้ำลอด

การเก็บข้อมูลทางชาติพันธุ์วรรณนาบ้านถ้ำลอด ได้ทำการเก็บข้อมูลภาคสนามตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน – เดือนกุมภาพันธ์ 2547 แต่ก่อนหน้านี้ได้เริ่มเก็บข้อมูลมาแล้วตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2546 ซึ่งอยู่ในช่วงของการพัฒนาโครงการ ได้ทำการสัมภาษณ์ชาวบ้านจำนวนทั้งหมด 21 คน เป็นชาย จำนวน 13 คน อายุระหว่าง 34-70 กว่าปี และหญิง จำนวน 8 คน อายุระหว่าง 25-90 ปี นอกจากรายชื่อที่กล่าวถึงไว้แล้วยังมีชาวบ้านถ้ำลอดอีกหลายท่านที่ไม่ได้กล่าวนาม เนื่องจากเป็นการพูดคุยที่ไม่เป็นทางการจึงไม่ได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรลงในแบบบันทึก และจากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัยเอง ข้อมูลในส่วนนี่จึงเป็นข้อมูลที่ทำให้ผู้วิจัยเข้าใจในวิถีชีวิตของชาวบ้านมากขึ้น

บ้านถ้ำลอดตั้งอยู่ หมู่ที่ 1 ต.ถ้ำลอด อ.ปางมะผ้า จ.แม่ฮ่องสอน เป็นหมู่บ้านไทยใหญ่มีประชากรรวมแล้วกว่า 535 คน เป็นชาย 267 คน หญิง 268 คน (ตามทะเบียนบ้าน)[1] ที่มาของชื่อบ้านคือถ้ำลอดที่อยู่ใกล้กับหมู่บ้าน ปัจจุบันเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงในแต่ละปีมีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศมาเยี่ยมเยือนจำนวนมาก ในอดีตถ้ำลอดนี้ชาวบ้านรู้จักกันในนาม “ถ้ำโหลง หรือถ้ำหลวง” [2] ต่อมาเมื่อกรมป่าไม้เข้ามาดำเนินงานเพื่อพัฒนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวและเป็นศูนย์ศึกษาธรรมชาติและสัตว์ป่า เมื่อประมาณปี พ.ศ.2520-2521 จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็น “ถ้ำลอด หรือถ้ำน้ำลอด” (สถานีพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าถ้ำน้ำลอด มปป.)

1.1 ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน

1.1.1 สภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์

ลักษณะทางกายภาพหมู่บ้านตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ย ๆ ริมน้ำลาง จำนวน 2 ลูก แบ่งออกเป็นบ้านถ้ำลอดเหนือและบ้านถ้ำลอดใต้ ระหว่างเนินเขาทั้งสอง มีลำน้ำสายเล็ก ๆ ที่มีน้ำไหลไม่ตลอดปีคือ ลำห้วยแห้งอ่อน (หรือห้วยแห้งน้อย) ในทางธรณีวิทยา ของพื้นที่โดยรอบของบ้านถ้ำลอด แบ่งระหว่างชุดหิน 2 ชุด คือ ชุดหินปูนทางด้านตะวันตกของลำน้ำลาง และหินตะกอนเนื้อหยาบอยู่ทางด้านตะวันออกของลำน้ำ หมู่บ้านถ้ำลอดตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกของรอยเลื่อน สภาพธรณีสัณฐานที่ปรากฏจึงเป็นลักษณะของภูมิประเทศแบบคาร์สต์ต่าง ๆ ได้แก่ หลุมยุบ และธารน้ำมุด เป็นต้น (ชวลิต ขาวเขียว 2546: 345) บริเวณโดยรอบของหมู่บ้านมีที่ราบตะพักลำน้ำกระจายอยู่เป็นระยะ ๆ ตาม 2 ฝั่งลำน้ำลางแต่ไม่ได้มีขนาดกว้างใหญ่มากพอที่จะทำการเกษตรแบบนาที่ลุ่มที่ใช้เลี้ยงคนทั้งหมู่บ้านได้ ลักษณะตำแหน่งที่ตั้งของบ้านถ้ำลอดเหนือมีลักษณะเป็นขอบของแนวเลื่อนของชั้นหิน ส่วนบ้านถ้ำลอดใต้ตั้งอยู่บริเวณขอบของหลุมยุบซึ่งความลาดชันไม่สูงมากนัก แต่ก็ทำให้พื้นที่บางส่วนมีก้อนหินปูนที่หลงเหลือจากการถล่มของถ้ำกระจายอยู่ทั่วไป

---

[1] ข้อมูลจากนายวรรณศรี เค็ดโลก อายุ 49 ปี รักษาการณ์กำนันตำบลบ้านถ้ำลอด

[2] สัมภาษณ์นายปานจุ่ง ฐิติกุลภัทรวงศ์ อายุ 52 ปี และนางเพ็ญศรี สุริยะอายุ 42 ปี

4.1.2 แหล่งน้ำใช้ในชีวิตประจำวัน

ถึงแม้ว่าน้ำลางจะเป็นลำน้ำสายใหญ่ที่ไหลผ่านหมู่บ้านแต่ทว่าการใช้ประโยชน์คงมีเพียงอาศัยจับเอาสัตว์น้ำมากินในชีวิตประจำวันเท่านั้น ในปัจจุบันประโยชน์ที่เพิ่มมากขึ้นคือ อาชีพถ่อแพเพื่อนำนักท่องเที่ยวเข้าไปเยี่ยมชนความงามภายในถ้ำลอด รวมทั้งการจัดทัวร์ผจญภัยโดยการนั่งแพยางล่องน้ำลางเพื่อชมความงามตามสองฝั่งลำน้ำและเป็นกีฬาทางน้ำสำหรับคนที่รักการผจญภัย

รูปที่ 1.1 สภาพที่ตั้งหมู่บ้านถ้ำลอด

โดยปกติแล้วแหล่งน้ำที่ชาวบ้านใช้ในหมู่บ้านเป็นน้ำประปาหมู่บ้านซึ่งต่อมาจากลำน้ำหลัก 2 แหล่ง คือ ห้วยแห้งอ่อนที่ไหลมาจากทางทิศเหนือของหมู่บ้าน เป็นลำห้วยสายเล็ก ๆ (ห้วยแห้งน้อย) และห้วยปางช้างที่ไหลลงมาจากเทือกเขาดอยสันค่ายทางทิศใต้ของหมู่บ้าน ถ้าเป็นเมื่อตอนมาตั้งหมู่บ้านใหม่ ๆ ชาวบ้านต้องลงไปตักน้ำจากลำห้วยที่อยู่ไกลไปกว่า 2 กม. มาใช้ แหล่งน้ำประเภทหนึ่งที่ชาวบ้านจะไม่นำมากินคือน้ำที่มีหินปูนปะปนอยู่มากเพราะเชื่อว่าถ้ากินเข้าไปแล้วจะเป็นโรคนิ่ว วิธีการดูคือดูจากริมตลิ่งถ้าก้อนหินไม่มีตะไคร่ขึ้นแสดงว่าเป็นน้ำหินปูน[3]

ส่วนแหล่งน้ำที่ใช้ในการเกษตรคือน้ำลางและห้วยแห้งอ่อน (ห้วยแห้งน้อย) ในการทำนาดำซึ่งมีอยู่จำนวนน้อย ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะทำไร่ที่ไม่ต้องการแหล่งน้ำในการทำเพราะอยู่บนที่สูงใช้แต่น้ำฝน

1.2 ประวัติหมู่บ้านถ้ำลอด และประวัติของพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน

ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านถ้ำลอดในปัจจุบันเป็นชาวไทยใหญ่ที่เพิ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานเมื่อปี พ.ศ. 2512 แต่จากหลักฐานทางโบราณคดีและคำบอกเล่าทำให้ทราบว่าพื้นที่บริเวณนี้มีการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนมานานแล้ว ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้มีความสนใจในประวัติของพื้นที่ เพื่อว่าจะทำให้สามารถมองเห็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนในอำเภอปางมะผ้าได้ชัดเจน ในหัวข้อนี้จึงจะแบ่งการศึกษาประวัติหมู่บ้าน ออกเป็น 2 ชุด คือ

[3] นายปานจุ่ง อ้างแล้ว

1.2.1 ประวัติการตั้งถิ่นฐาน

ชาวบ้านถ้ำลอดในการตั้งถิ่นฐานรุ่นแรกอพยพจากบ้านไม้ลันมาอยู่บ้านหัวลาง ด้วยสาเหตุที่ทำกินไม่ได้ผลดีนัก และประชากรในบ้านไม้ลันมีมากขึ้น เมื่อมาอยู่บ้านหัวลางนั้นอพยพมาประมาณ 30-40 ครัวเรือน แต่อยู่ได้ประมาณ 4 ปี ก็เกิดปัญหาเรื่อง ที่ทำกินเริ่มไม่พอกิน, ผลผลิตจากไร่-นา ไม่ค่อยได้ผลดีนัก, และสภาพพื้นที่เป็นมีความลาดชันสูง ประมาณปี พ.ศ.2512-2513 ชาวบ้านจึงได้อพยพเคลื่อนย้ายมาบ้านถ้ำลอด แต่เดิมบริเวณบ้านถ้ำลอดเป็นทางที่ชาวบ้านเดินผ่านจากบ้านไม้ลันหรือหัวลางไปเมืองแม่ฮ่องสอนหรือเมืองปาย ในครั้งแรกสุดพ่อเฒ่าจิ่งต่าได้มาสร้างปางเลี้ยงหมูและเลี้ยงวัวไว้ เมื่อเกิดความเดือดร้อนกลุ่มผู้อาวุโส คือ พ่อเฒ่าจิ่งต่า พ่อเฒ่าวีล่ะซะ พ่อเฒ่าติหวิ่ง และพ่อเฒ่ากุ่งนะ[4] จึงได้พิจารณาย้ายหมู่บ้านมาอยู่ที่บ้านถ้ำลอด และในภายหลังจึงมีชาวบ้านจากบ้านปางคาม บ้านหนองหอย บ้านห้วยน้ำโป่ง และจากฝั่งประเทศพม่า อพยพตามมาสมทบ (โครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน 2536; สิทธิพงศ์ ดิลกวนิช และคณะ 2542ข; อารยะ ภูสาหัส และคณะ 2546; อุดมลักษณ์ ฮุ่นตระกูล 2542)

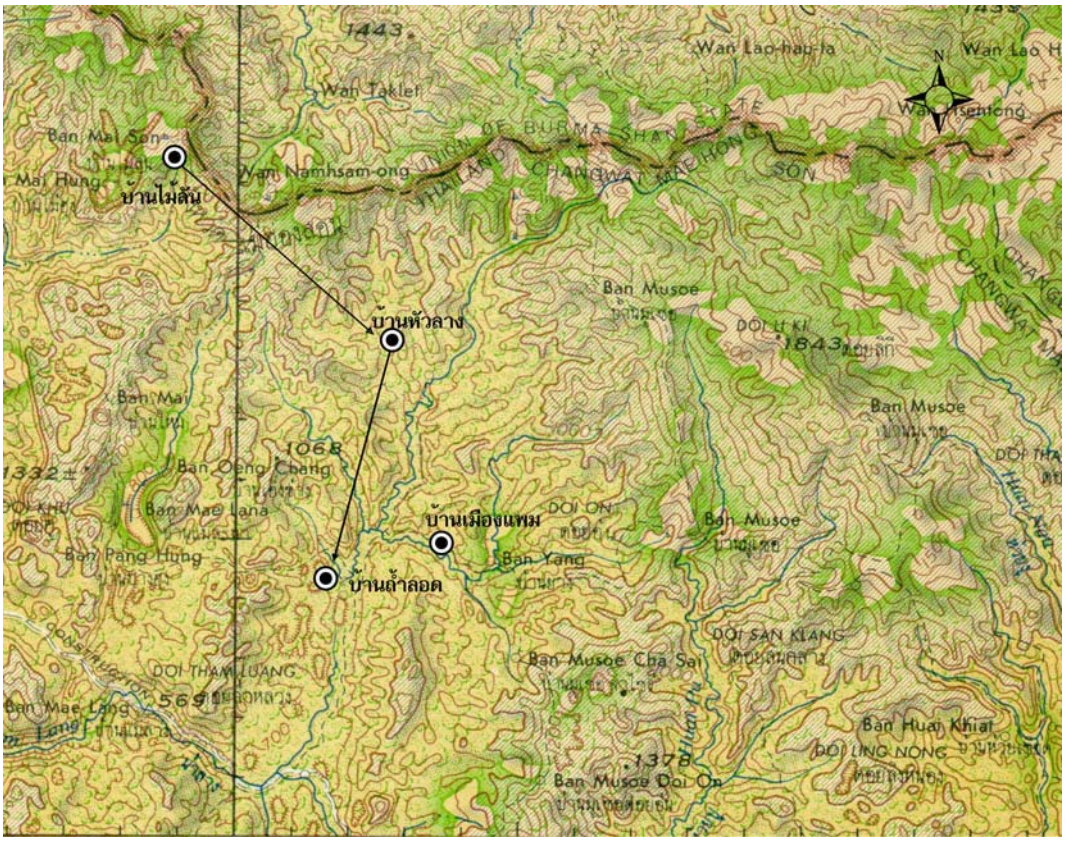

แผนที่ที่ 1.1 เส้นทางการอพยพของชาวบ้านบ้านถ้ำลอด

ที่มา: กรมแผนที่ทหาร 2515

[4] การเขียนชื่อผู้ก่อตั้งหมู่บ้านและผู้อาวุโสในอดีต รวมทั้งผู้ให้สัมภาษณ์ที่เป็นภาษาไทยใหญ่ ผู้เขียนได้เขียนตามการออกเสียงที่ได้ยิน ซึ่งงานวิจัยที่ทำการศึกษาในพื้นที่แต่ละเล่มต่างก็เขียนแตกต่างกันออกไป

1.2.2 ประวัติพื้นที่บ้านถ้ำลอดจากคำบอกเล่า

คนเฒ่าคนแก่เล่ากันมาว่าแต่เดิมคนไตตั้งถิ่นฐานและเคลื่อนย้ายอยู่ในบริเวณนี้มานานแล้วรวมทั้งเคลื่อนย้ายไป-มา ระหว่างชายแดนไทย-พม่า มาก่อน สำหรับพื้นที่บ้านถ้ำลอดนี้คนเฒ่าคนแก่ที่ย้ายมาแรก ๆ เล่ากันว่าแถบบ้านถ้ำลอดเหนือเคยเป็นที่ตั้งบ้านเก่าของพ่อเฒ่าแหลง (หรือแดงในภาษาไทย) เพราะพบเสาบ้านที่ยังหลงเหลืออยู่ (ลักษณะของเสาที่เชื่อว่าเป็นเสาบ้านก็เพราะมีรอยบากสำหรับสวมโครงบ้านเหมือนที่ชาวบ้านยังคงทำกันอยู่) ส่วนตัวของพ่อเฒ่าแหลงนั้นภายหลังตัวได้ย้ายออกไปอยู่ที่บ้านสบป่อง[5] เหลือไว้แต่ต้นมะม่วงขนาดใหญ่อยู่ 2 ต้น ที่ชาวบ้านยืนยันว่าป่าแถบนี้ไม่มีต้นมะม่วงขึ้นเองโดยธรรมชาตินอกเสียจากว่าเกิดจากมนุษย์เป็นผู้นำมาปลูก อีกทั้งลักษณะของมะม่วงพันธุ์ ปัจจุบันมะม่วงทั้ง 2-3 ต้นนี้ถูกโค่นทิ้งแล้วด้วยเหตุว่ากิ่งก้านของต้นยื่นยาวไปกระทบกับหลังคาบ้านของชาวบ้านบริเวณใกล้เคียง ชาวบ้านจึงเกรงว่าจะทำความเสียหายให้กับบ้านและถ้าหากฝนตกหนักลำต้นก็อาจหักโค่นลงมาได้[6]

หลักฐานการอยู่อาศัยของกลุ่มคนไทยใหญ่จากคำบอกเล่า กล่าวเป็นทำนองเดียวกันว่าคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านซึ่งส่วนใหญ่เสียชีวิตไปแล้วนั้นเล่าให้ฟังว่าเมื่อตอนที่ยังเป็นเด็กเคยอยู่อาศัยที่บ้านถ้ำลอดมาก่อน (รวมทั้งบางส่วนกระจายอยู่บริเวณบ้านผามอน บ้านเมืองแพม และบ้านสบป่อง) แต่อพยพย้ายไปอยู่ที่อื่นด้วยสาเหตุ คือ มีทหารไทยที่มาจากทางใต้ (ทางกรุงเทพฯ) มาสอนหนังสือให้กับเด็ก ๆ แต่คนในหมู่บ้านเกิดความหวาดกลัวพากันย้ายไปหลบหนีที่ฝั่งพม่าในหุบเขาห่างไกลจากผู้คน บางคนย้ายไปอยู่แถบบ้านหนองปะหลำ บ้านซามู่และบ้านนาบักตี ในสมัยที่ย้ายไปจากบริเวณนี้ชาวอังกฤษยังมีอำนาจเหนือพม่า เพราะการดำรงชีวิตไม่ลำบากนักแต่พอพม่าเข้ามาปกครองก็ถูกกดขี่ข่มเหง ทหารพม่าเข้ามายึดผลผลิตที่ผลิตได้ในแต่ละปี ยึดสัตว์เลี้ยงพวกหมู ไก่ และหากหญิงสาวในหมู่บ้านหน้าตาดีก็จะถูกฉุดคร่าไปด้วย ในที่สุดชาวบ้านทนไม่ไหวจึงชักชวนกันย้ายกลับมาเขตประเทศไทยซึ่งปู่ย่าตายายเคยอาศัยอยู่มาก่อน โดยมากจะอาศัยอยู่ตามชายแดนที่บ้านไม้ลัน หรือบ้านปางคาม ก่อนที่จะเคลื่อนย้ายมาทางทิศใต้เรื่อยมา จนกระทั่งกลับมาอยู่ที่บ้านถ้ำลอดอีกครั้ง[7] (พิจารณาจาก

รูปที่ 1.2 บริเวณศูนย์ศึกษาธรรมชาติฯ ถ้ำน้ำลอดซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดี

[5] สัมภาษณ์นายจั่นต๊ะ คล้ายเก้าแก้ว อายุ 70 กว่าปี และนายจันทร โรจน์เกษตรสิน อายุ 34 ปี

[6] สัมภาษณ์นายคำส่วย สินเกิดสุข อายุ 60 ปี นายจั่นต่า อภินันท์ทิพยกุล อายุ 66 ปี

[7] สัมภาษณ์นายปานจุ่ง ฐิติกุลภัทรวงศ์ อายุ 52 ปี นางเพ็ญศรี สุริยะ อายุ 42 ปี นางอู้ โรจน์เกษตรศิริ อายุ 63 ปี นายจั่นต๊ะ คล้ายเก้าแก้ว อายุ 70 กว่าปี นายจั่นต่า อภินันทิพยกุล อายุ 66 ปี และนางอุ๊ โรจน์เกษตรสิน อายุ 63 ปี

ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ พม่าได้รับเอกราชจากอังกฤษเมื่อปี พ.ศ. 2491 ซึ่งก็คือเมื่อ 55 ปีมาแล้ว ดังนั้นเหตุการณ์ตอนย้ายกลับเข้ามาในประเทศไทยคงเกิดหลังจากนี้ไม่นานนัก)

เมื่ออพยพมาอยู่บ้านถ้ำลอดครั้งแรกตั้งอยู่บริเวณเนินเขาริมลำน้ำลางใกล้กับสะพานที่จะข้ามจากบ้านถ้ำลอดเหนือไปบ้านเมืองแพม แต่อยู่ได้ประมาณ 3 ปี ระหว่างนี้ชาวบ้านเกิดเจ็บป่วยล้มตายจำนวนมาก (ประมาณ 7-10 คน) นางนวล เพชรปะหลักเชื่อว่าที่ตรงนั้นเป็นทางผีผ่าน เพราะช่วงระยะเวลาเพียง 1 ปี ลูกของนางเสียชีวิตด้วยโรคภัยไข้เจ็บไปถึง 4 คน นอกจากลูกของนางแล้วยังมีเด็กในหมู่บ้านที่มีอายุประมาณ 3 ปี 6 ปี และ 10 ปี อีกหลายคนที่เสียชีวิตในช่วงเดียวกัน พอตกกลางคืนหมาในหมู่บ้านก็จะเห่าหอนกันแทบทั้งคืน กระทั่งพ่อเฒ่าจิ่งต่าได้นำลูกบ้านย้ายมาตั้งหมู่บ้านใหม่อยู่บริเวณบ้านเหนือปัจจุบัน ในตอนนี้ได้แยกหมู่บ้านออกเป็น 2 พื้นที่หลักคือบ้านถ้ำลอดเหนือ และบ้านถ้ำลอดใต้ เพราะว่าพื้นที่ตั้งหมู่บ้านมีน้อยต้องแยกออกมาตั้งที่บ้านใต้อีก[8]

ประวัติพื้นที่ซึ่งผู้พบเห็นยังมีชีวิตอยู่คือ ที่นาบางส่วนใกล้กับลำน้ำลางเป็นที่ทำกินของกะเหรี่ยงบ้านเมืองแพมมาก่อนที่ชาวบ้านถ้ำลอดจะย้ายมา และบริเวณที่ตั้งของศูนย์ศึกษาธรรมชาติและสัตว์ป่าบ้านถ้ำลอดก็เป็นปางช้างของชาวกะเหรี่ยงบ้านเมืองแพม โดยเฉพาะบริเวณศาลเจ้าของศูนย์ศึกษาฯ ที่อยู่หลังที่ทำการคิวตะเกียงสำหรับนำเที่ยวภายในถ้ำลอด ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นที่ตั้งศาลเจ้าที่ของปางช้างจึงมีความหวาดกลัวกันมากหากจะก่อสร้างบ้านเรือนในบริเวณนั้น[9] ชาวบ้านบางคนก็เล่ากันว่าเป็นที่ตั้งปางช้างของกลุ่มคนเมือง (จากขุนยวม) ที่เข้ามาทำไม้ตัดไม้สักบริเวณรอบ ๆ บ้านถ้ำลอด (ในตอนที่มีการเข้ามาทำไม้นั้นชาวบ้านถ้ำลอดยังอาศัยอยู่บริเวณที่ตั้งบ้านเก่าอยู่) ซึ่งเรื่องนี้ชาวบ้านเมืองแพมเล่าว่าก่อนที่ชาวไทยใหญ่บ้านถ้ำลอดจะมาอาศัยอยู่ได้มีชาวกะเหรี่ยงจากขุนยวมที่น่าจะทำงานกับบริษัทเอกชนหรือองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) ที่ได้รับสัมปทานจากรัฐบาล เข้ามาตั้งปางช้างชักลากไม้ออกไป เมื่อชาวบ้านอพยพเข้ามาอยู่นั้นสภาพป่าโดยรอบเป็นป่าใหญ่จะพบต้นไม้ที่มีลำต้นขนาด 2 คนโอบ (ประมาณ 1-1.5 เมตร) กระจายอยู่ทั่วไป ปัจจุบันยังพบเห็นตอไม้เก่าอยู่ในบริเวณศูนย์ศึกษาฯ ซึ่งทางศูนย์ศึกษาฯ ได้ตัดส่วนตอและลำต้นบางส่วนที่หลงเหลือมาทำเป็นโต๊ะเก้าอี้ และวางประดับรอบสนามหญ้า ต้นไม้ที่พบเป็นป่าไม้แดง ไม้สัก และป่ากล้วยหนาทึบ ด้วยความสมบูรณ์ของป่านี้เองปริมาณน้ำในน้ำลางจึงมีมาก น้ำท่วมทุกปี ชาวบ้านสามารถใช้ทำสวนผักสวนครัวได้[10] (อารยะ ภูสาหัสและคณะ 2546)

โดยสรุปแล้วช่วงเวลาของการใช้พื้นที่ในบริเวณบ้านถ้ำลอดจากการประวัติบอกเล่าอาจแบ่งออกเป็น 3 ช่วง ในช่วงแรกคือ การตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณพื้นที่ตั้งศูนย์ศึกษาธรรมชาติและสัตว์ป่าถ้ำน้ำลอดในปัจจุบัน ตามการบอกเล่าของแม่เฒ่าผอง (เสียชีวิตแล้วเมื่อปีที่แล้ว) ซึ่งเล่าให้กับนายปานจุ่งฟัง เคยอาศัยอยู่ที่บริเวณนี้มาก่อน แต่ว่ากลุ่มที่อาศัยอยู่นี้มีเพียงกลุ่มบ้านเล็ก ๆ หลังจากชาวบ้านย้ายออกไปเนื่องจากปัญหาการเจ็บป่วยและตายของคนในหมู่บ้านไปอยู่ในลุ่มน้ำของ บริเวณบ้านนาปู่ป้อม (แม่เฒ่าผองเสียชีวิตตอนอายุประมาณ 70 กว่าปี แม่เฒ่าควรเกิดและอยู่ที่นี่เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2470) [11]

กลุ่มคนไตที่เข้ามาอยู่ต่อมาตั้งอยู่บริเวณบ้านถ้ำลอดเหนือปัจจุบัน เป็นบริเวณที่มีต้นมะม่วงใหญ่ขึ้นอยู่ซึ่งสอดรับกับคำบอกเล่าของชาวบ้านเมืองแพมซึ่งเคยอาศัยอยู่ในบริเวณโดยรอบแถบบ้านผามอน บ้านห้วยโป่ง

[8] สัมภาษณ์นางนวล เพชรปะหลัก อายุ 59 ปี

[9] สัมภาษณ์นายคำส่วย สินเกิดสุข อายุ 60 ปี

[10] สัมภาษณ์นายจ่ายแหลง สุวรรณอร่าม อายุ 70 ปี นางมาลี เค็ดโลก อายุ 47 ปี และนายจันทร โรจน์เกษตรสิน อายุ 34 ปี

[11] สัมภาษณ์นายปานจุ่ง ฐิติกุลภัทรวงศ์ อายุ 52 ปี และนายเก่ต๊ะ เสลาสุวรรณ อายุ 64 ปี

ในเขตลุ่มน้ำลางมาก่อน ได้กล่าวว่าเคยมีกลุ่มบ้านคนไตขนาดเล็กอาศัยอยู่บริเวณบ้านถ้ำลอด และครั้งสุดท้ายคือการเข้ามาตั้งปางช้างเพื่อตัดไม้สักแถบนี้ เมื่อนำคำบอกเล่าของชาวบ้านถ้ำลอดประมวลกับคำบอกเล่าของชาวบ้านเมืองแพม ซึ่งเล่าว่าหลังจากย้ายมาตั้งหมู่บ้านเมืองแพมเมื่อปี พ.ศ.2504 ได้ประมาณ 1 ปี (คือปี พ.ศ.2505) ก็มีชาวกะหรี่ยงจากบ้านแม่สะเรียงและขุนยวมซึ่งได้รับสัมปทานจากรัฐบาลให้มาตัดไม้สักในบริเวณโดยรอบในอำเภอปางมะผ้า และตั้งปางช้างอยู่ที่ศูนย์ศึกษาธรรมชาติฯ ถ้ำน้ำลอด อยู่เพียงประมาณ 1-2 ปี ก็กลับออกไป กระทั่งปี พ.ศ.2512 ชาวบ้านถ้ำลอดจึงเข้ามาตั้งบ้านเรือนในบริเวณนี้ต่อมาจนปัจจุบัน

1.3 การตั้งถิ่นฐาน

บ้านถ้ำลอดเหนือและบ้านถ้ำลอดใต้ ต่างประกอบด้วยกลุ่มบ้านขนาดเล็ก หรือที่เรียกว่า “ป๊อก” มีชื่อเรียกต่างกันไป ที่บ้านถ้ำลอดใต้มี ป๊อกปางคาม ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวไทยใหญ่ที่อพยพมาจากบ้านปางคาม ซึ่งตั้งอยู่ติดกับชายแดนไทย-พม่า ป๊อกลุงทูน ตั้งชื่อตามผู้มาบุกเบิกที่คนแรก เป็นกลุ่มบ้านที่ขยายตัวในภายหลังจากตั้งหมู่บ้านนานแล้ว ประชากรส่วนใหญ่เป็นคนไทยใหญ่ที่อพยพมาจากฝั่งพม่าหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “คนไตนอก” และป๊อกครกน้ำมัน เนื่องจากเป็นแหล่งผลิตน้ำมันงามีครกสำหรับบดงาเพื่อทำน้ำมัน เมื่อหลังเวลาเก็บเกี่ยวมักมีคนนำเมล็ดงาที่ผลิตได้มาจ้างวานให้คนที่นี่บดเพื่อทำน้ำมันงาให้ ประชากรเป็นคนไตนอกเช่นเดียวกับที่ป๊อกลุงทูน

รูปที่ 1.3 วัดบ้านถ้ำลอด

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญในหมู่บ้านประกอบด้วย วัด ซึ่งตั้งอยู่ในเขตบ้านถ้ำลอดใต้ เป็นศูนย์รวมทั้งในทางศาสนาและในยามที่มีกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชน ลักษณะของวัดสร้างแบบศิลปะไทยใหญ่ โครงสร้างอาคารใต้ฉนูสูงประกอบด้วยไม้จริงเป็นหลัก ในส่วนหลังคาเป็นหลังคาซ้อนกันหลายชั้น ใช้แผ่นสังกะสีแทนกระเบื้อง โดยปกติไม่มีพระภิกษุจำพรรษาเนื่องจากมี *“สำนักสงฆ์ธรรมจาริกดูหาสวรรค์คีรีเขต”* ที่อยู่ห่างออกไปทางถ้ำลอดประมาณ 2 กิโลเมตร เวลามีกิจกรรมทางศาสนาจึงจะนิมนต์พระภิกษุจากวัดป่ามาทำพิธีให้นอกจากนี้ยังมีหอเจ้าเมือง จำนวน 2 หอ มีอยู่ทั้งที่บ้านถ้ำลอดใต้และบ้านถ้ำลอดเหนือ สร้างด้วยไม้จริงเช่นกัน แต่มีขนาดเล็กเพียงห้องเดียว หลังคามุงด้วยกระเบื้อง

1.3.1 บ้านเรือน

ลักษณะของบ้านเรือนชาวไทยใหญ่ในอดีตเป็นบ้านใต้ฉนูสูง มีลานบ้านอยู่ด้านหน้าทางขึ้นบันได ตัวบ้านสร้างด้วยไม้ไผ่ อาจมีขื่นโครงด้วยไม้จริง ส่วนตัวบ้านใช้ไม้ไผ่มาตีเป็นแผ่น (เป็นฟากไม้ไผ่) กั้นเป็นผนังและพื้นห้อง มักจะมีเตาไฟตั้งอยู่กลางบ้านเพื่อใช้ทำอาหารและให้ความอบอุ่นยามค่ำคืน หลังคาบ้านมุงด้วย “ใบตองตึง” (ซึ่งเป็นใบของต้นพลวง มักพบขึ้นอยู่ตามยอดเขา) ที่นำมาเย็บเรียงกันก่อนนำขึ้นมุงหลังคา หรือบางครั้งก็ใช้

"ตองเก๊าะ" ซึ่งเป็นใบของต้นไม้ที่มีลักษณะคล้ายพืชในตระกูลปาล์มมักพบขึ้นอยู่ตามยอดเขาสูง การตั้งบ้านเรือนมีความเชื่อว่าจะต้องตั้งหันจั่วไปในทิศทางเดียวกัน ในช่วงปลายของฤดูหนาวของทุกปีจึงยังคงพบเห็นกลุ่มแม่บ้านแบกตะกร้าที่บรรจุใบตองตึงลงมาจากเขาทุกวัน ซึ่งการเก็บใบตองตึงนี้ต้องเก็บในช่วงเวลาเช้าซึ่งต้องออกจากบ้านตั้งแต่ 05.00 น. เพื่อว่าน้ำค้างในตอนกลางคืนจะยังคงรักษาความชุ่มชื้นของใบตองตึงไว้อยู่ ถ้าหากรอจนสายแล้วขึ้นไปเก็บความร้อนในตอนกลางวันจะทำให้ใบไม้แห้งกรอบไม่สามารถนำมาใช้มุงหลังคาบ้านได้[12]

ปัจจุบันบ้านส่วนใหญ่สร้างด้วยไม้จริงหนาหนักทั้งหลัง ที่ตัดมาจากป่าลึกห่างออกไปจากหมู่บ้าน นิยมสร้างใต้ถุนต่ำ หรือบางบ้านสร้างอยู่ติดพื้นดินเหมือนบ้านคนเมือง หลังคามุงกระเบื้อง และไม่มีเตาไฟในบ้านกันแล้ว เพราะเปลี่ยนมาใช้เตาแก๊สแทน ยกเว้นบ้านที่อยู่ในกลุ่มบ้านที่เป็นของคนไตนอกที่ยังรักษารูปแบบบ้านดั้งเดิมไว้อยู่ ในช่วงเช้าของทุกวันจึงยังพบเห็นกลุ่มแม่บ้านออกไปเก็บฟืนกันในป่ารอบหมู่บ้าน และจะกลับมาตอนประมาณช่วงสาย ๆ ก่อนทำกิจกรรมประจำวันอื่น ๆ

1.3.2 ความเชื่อในการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐาน

ชาวบ้านถ้ำลอดส่วนใหญ่ไม่ค่อยรู้ว่าความเชื่อในการตั้งหมู่บ้านแต่เดิมนั้นมีอะไรบ้าง โดยมากจะตอบว่าแค่ให้มีความอุดมสมบูรณ์ก็สามารถตั้งบ้านเรือนได้แล้ว แต่ถ้าหากว่ายกคำพูดเก่าแก่ที่คนเฒ่าคนแก่กล่าวไว้มาถามโดยมากก็จะอธิบายได้ว่ามีความเชื่อเช่นนั้นจริง จากการสอบถามสามารถแยกออกได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้[13]

1.คนไทยใหญ่หรือคนไตมีคำพูดที่สั่งสอนต่อ ๆ กันมาว่า "สบห้วยต่ำ สันดอยต่อ ห้ามตั้งบ้าน" ถ้าหากตั้งบ้านอยู่จะเกิดการทะเลาะเบาะแว้งกัน

"สบห้วยต่ำ" หมายถึง บริเวณพื้นที่ต่ำซึ่งเป็นจุดบรรจบของลำห้วยหรือสายน้ำที่ไหลมาจากที่สูง พื้นที่ต่ำนี้จะเกิดน้ำท่วมได้หากอยู่ในช่วงน้ำหลาก แต่ถ้าหากเป็นพื้นที่สบห้วยที่เป็นจุดบรรจบของลำห้วยที่ไหลมาจากพื้นที่ราบธรรมดาก็สามารถตั้งบ้านเรือนอยู่ได้ ถ้าตั้งบ้านอยู่บนที่สูงกว่าลำห้วยเล็กน้อย (ที่เนินเขาเล็ก ๆ ริมน้ำ) ได้จะดีมาก เพราะช่วงหน้าฝนเมื่อน้ำป่าหลากมาจะไม่เกิดความเสียหาย

"สันดอยต่อ" หมายถึง พื้นที่ที่อยู่ระหว่างดอย 2 ลูกต่อกัน เข้าใจว่าจะมีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องลมแรงที่บริเวณสันดอยต่อจะเป็นช่องลมได้ดีเพราะมีดอย 2 ลูกกำบังลมด้านข้างไว้หมดไว้ และช่วงฤดูฝนหากฝนตกหนักก็จะพาหน้าดินหรือก้อนหินไหลลงมาทับถูกบ้านเรือนได้ง่าย ถ้าตามความเชื่อก็คือสิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ จะไหลลงมารวมกันบริเวณนี้ ถ้าหากจะตั้งบ้านชาวบ้านก็จะเลือกบริเวณที่เป็นไหล่เขาหรือไหล่ดอยที่ไม่มีความชันมากนักมากกว่า

2.พื้นที่ในหุบเขาเล็ก ๆ ริมลำน้ำ ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ บริเวณศูนย์ศึกษาธรรมชาติและสัตว์ป่าถ้ำน้ำลอด ซึ่งมีพื้นที่ราบกว้างขวางใหญ่โต แต่ชาวบ้านถ้ำลอดกลับไม่เลือกที่จะตั้งบ้าน ใช้เป็นเพียงที่ทำกินเท่านั้นก็เพราะพ่อเฒ่าจิ่งต่า (ผู้เลือกที่ตั้งหมู่บ้าน) บอกว่า "*ที่ตรงนี้ไม่ค่อยมีลม อากาศไม่ดี หนาวเกินไปเพราะอยู่ใกล้น้ำมาก ถ้าอยู่ที่สูง (คือที่ตั้งบ้านปัจจุบันอยู่สูงกว่า) ลมดี อากาศดี เหมาะกับการตั้งบ้านเรือนมากกว่า*"[14] (คำว่าลมไม่ดี อากาศ

---

[12] สัมภาษณ์นางป๊อด สินเกิดสุข อายุประมาณ 60 ปี

[13] สัมภาษณ์นายคำส่วย สินเกิดสุข อายุ 60 ปี นายจั่นต๊ะ คล้ายเก้าแก้ว อายุ 70 กว่าปี นายเก่ต๊ะ เสลาสุวรรณ อายุ 64 ปี นายปานจุ่ง ฐิติกุลภัทรวงศ์ อายุ 52 ปี นายจั่นต่า อภินันท์ทิพยกุล อายุ 66 ปี นายโพ ปู่แจก อายุ 64 ปี และนางเพ็ญศรี สุริยะ อายุ 42 ปี

[14] สัมภาษณ์นายปานจุ่ง ฐิติกุลภัทรวงศ์ ลูกคนที่ 7 ของพ่อเฒ่าจิ่งต่า (ผู้นำการตั้งหมู่บ้านถ้ำลอดคนแรก)

ไม่ดีนี้อาจเกี่ยวเนื่องกับโรคระบาดที่หากเกิดขึ้นก็คงจะแพร่กระจายกว่าบนที่สูงเพราะหากอากาศไม่ไหลเวียนถ่ายเท โอกาสที่จะติดโรคก็จะทวีความรุนแรงและเร็วขึ้น)

3.พื้นที่ใกล้กับหนองน้ำนิ่ง เชื่อว่าเป็นที่ผีอาศัยอยู่ (บริเวณน้ำนิ่งเป็นแหล่งเพาะเชื้อของยุงได้ง่ายและอาจมีโรคอื่นแอบแฝงอยู่อีกด้วย)

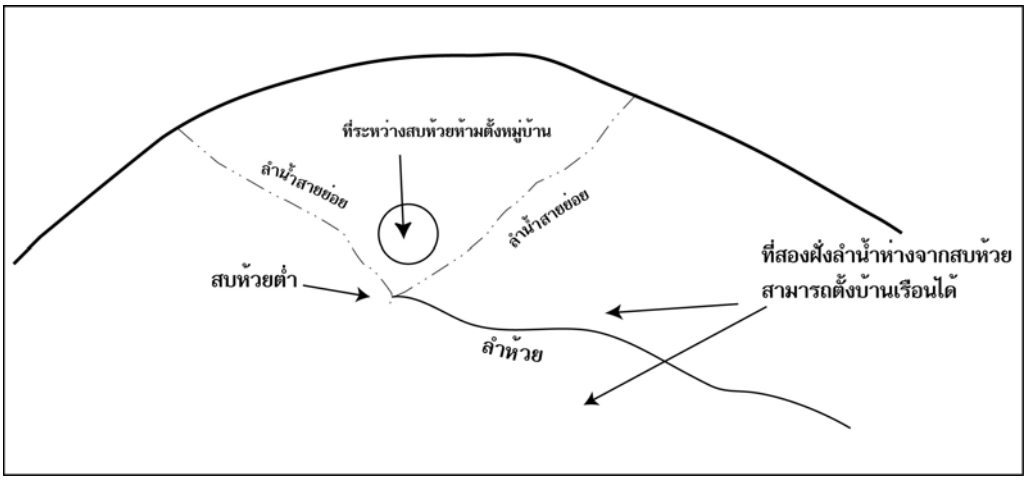

ภาพลายเส้นที่ 1.1 พื้นที่สบห้วยรูปแบบต่าง ๆ

4.ที่น้ำซับ หรือแหล่งน้ำที่ไม่เห็นว่ามีที่มาจากไหนแต่มีน้ำไหลซึมออกมาตลอดเวลาเชื่อว่าเป็นน้ำที่มีผีอาศัยอยู่เช่นกัน

5.จะไม่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับลำห้วยหรือแหล่งน้ำที่น้ำเป็นสีเหลือง, แดง หรือสีขุ่น เชื่อว่าเป็น “ผีปุ่น ผีไค (ผีไข้)” ถ้าหากคนไปโดนเข้าก็จะเกิดอาการผื่นคันขึ้น หรือเจ็บปวด บวม ตามร่างกาย ต้องให้หมอเมืองเป็นผู้รักษา (ใกล้กับบ้านถ้ำลอดมีอยู่ 1 แหล่งใกล้กับห้วยปางช้างที่ไหลจากดอยสันค่าย)

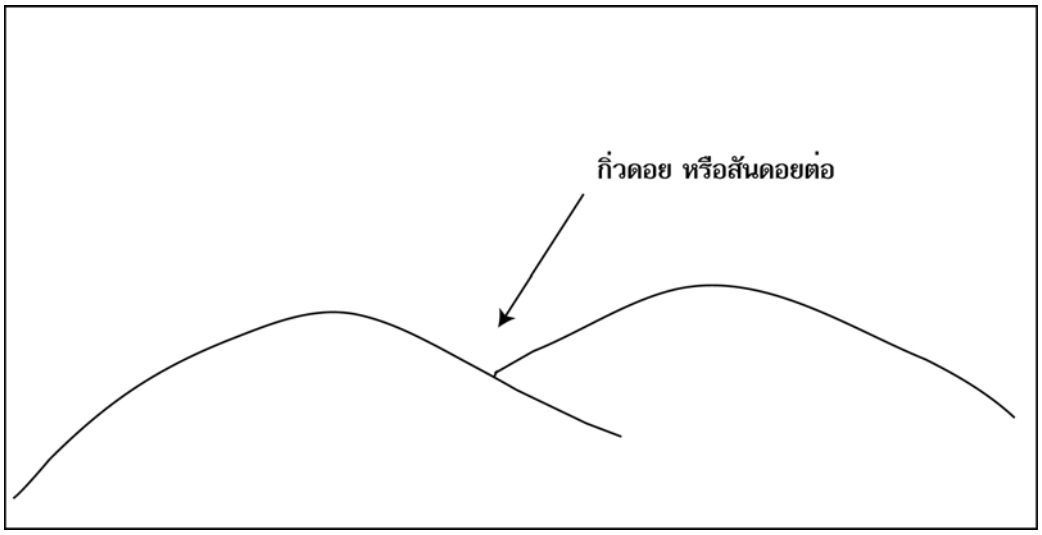

ภาพลายเส้นที่ 1.2 พื้นที่สันดอยต่อ หรือกิ่วดอย

6.ถ้าหากมีลำน้ำไหลจากทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออกก็ห้ามตั้งบ้านใกล้หรือห้ามกินน้ำใช้น้ำจากแหล่งน้ำนั้น เพราะเชื่อว่าหากใช้แล้วจะทำให้ผู้หญิงในหมู่บ้านเกิดการต่อต้านอำนาจในครัวเรือน (โต้เถียงหรือไม่เชื่อฟัง) มีการทะเลาะเบาะแว้งภายในบ้าน

7.ห้ามตั้งบ้านอยู่บนที่ของศาลเจ้าเมืองเก่า หรือวัดร้าง ถ้าหากไม่รู้ว่าที่ที่กำลังจะตั้งถิ่นฐานเคยเป็นศาลเจ้าเมืองหรือวัดร้างมาก่อน สามารถตรวจสอบได้จากขั้นตอนการเสี่ยงทายที่กระทำหลังจากเลือกพื้นที่แล้ว

1.3.3 พิธีกรรมเกี่ยวกับการตั้งหมู่บ้าน

เมื่อเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้านได้แล้ว ก็จะทำการปักเขตกำหนดขอบเขตของหมู่บ้าน แล้วจึงนำแผ่นไม้ที่ขีดเส้นไว้เป็นแฉกทั้งหมด 7 หรือ 9 แฉกก็ได้ ตรงจุดกึ่งกลางปักแท่งไม้ไว้ แล้วนำเมล็ดข้าวสารไปวางไปบนเส้นที่ขีดไว้ทุกเส้นในระนาบเดียวกันให้เป็นวงกลม เส้นละ 1 เมล็ด เอาภาชนะมาครอบแผ่นไม้ไว้ แผ่นไม้นี้จะนำไปวางไว้ที่จุดกึ่งกลางของเขตหมู่บ้าน หลังจากนั้นทำพิธีเสี่ยงทายด้วยการเอากระทงใส่ข้าวตอกดอกไม้ จุดธูปเทียน กล่าวคำอธิษฐานว่า *"ถ้าหากพื้นที่นี้สามารถตั้งหมู่บ้านได้ก็ขอให้เมล็ดข้าวสารไม่เคลื่อนย้ายไปไหนหรือถ้าเป็นที่ดี ก็ขอให้เมล็ดข้าวสารขยับเข้าไปใกล้กับหลักไม้ที่ปักอยู่ ถ้าหากย้ายขึ้นไปเกาะที่หลักไม้ก็ถือว่าดีมาก แต่ถ้าหากพื้นที่นี้ไม่สามารถตั้งบ้านเรือนได้ก็ขอให้เมล็ดข้าวสารเคลื่อนออกห่างจากหลักไม้ที่ปักไว้"* เมื่อเสี่ยงทายเสร็จแล้วก็ทิ้งพื้นที่ไว้ 1 คืน เช้าวันรุ่งขึ้นจึงมาตรวจดูผล พิธีนี้เป็นการตรวจดูด้วยว่าบริเวณนี้เคยเป็นที่ตั้งของศาลเจ้าเมืองหรือวัดร้างมาก่อนหรือไม่

รูปที่ 1.4 การเลี้ยงผีไร่ บ้านถ้ำลอด

ถ้าหากผลบอกว่าสามารถตั้งบ้านเรือนได้ก็จะทำการถางพื้นที่รอบจุดเสี่ยงทายเป็นวงกลมระยะประมาณ 10 เมตร ปักเขตไว้แล้วนำเสาไม้ที่เหลาปลายให้เรียว เหมือนกันเสาทีมียอดเป็นดอกบัวไปปักไว้ตรงกลางที่วางแผ่นไม้เสี่ยงทาย หมอเมืองจะทำการตรวจดูฤกษ์ยามว่าวันใดเป็นวันดีที่เหมาะกับการย้ายคนเข้ามาตั้งบ้านเรือน พอได้ฤกษ์ชาวบ้านที่เดินเข้ามาในหมู่บ้านพร้อมทั้งข้าวของเครื่องใช้ ที่สำคัญต้องเอาครกพร้อมสากมา 1 ชุด (เป็นครกที่ตำด้วยมือ) และไก่ตัวผู้ที่อ้วนท้วนสมบูรณ์ที่สุดมาปล่อย และวางครกไว้ในบริเวณพิธีที่ปักเสาไม้ไว้ (ตอนย้ายมาครั้งแรกจะเอาครกและสากมาเพียง 1 ชุดเท่านั้น ดังนั้นช่วงแรกจะมีครกใช้ในหมู่บ้านแค่ 1 อันเท่านั้น หลังจากนั้นแต่ละบ้านจึงค่อยทำขึ้นใช้ใหม่เอง) หากบริเวณใกล้เคียงมีพระสงฆ์อยู่ด้วยก็จะนิมนต์มาสวดคล้ายกับการขึ้นบ้านใหม่ ถ้าไม่มีก็จะอัญเชิญมาประดิษฐานไว้ในบริเวณพิธีด้วย การปรับพื้นที่ในหมู่บ้านมีกฎอยู่ว่าห้ามทำการเผาเด็ดขาดแต่ให้ใช้วิธีถางและกวาดไปกองรวมไว้ด้านนอก (ผู้เขียนคิดว่าสาเหตุน่าจะเป็นเพราะบางครั้งอาจไม่สามารถควบคุมไฟที่จุดได้ หากมีการสร้างบ้านเรือนไปแล้วจะทำให้ไฟลามติดไปทั่วหมู่บ้านได้ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าหมู่บ้านของกลุ่มชนบนที่สูงหลาย ๆ กลุ่ม มักจะถางและเก็บกวาดเศษใบไม้และหญ้าแห้งออกจากบริเวณหมู่บ้านจนเรียบร้อยอยู่เสมอ) หลังจากที่ตั้งหมู่บ้านเป็นที่เรียบร้อยแล้ว จะต้องมีการแบ่งพื้นที่ใช้งานในหมู่บ้าน เช่น พื้นที่สำหรับสร้างหอเจ้าเมือง พื้นที่ป่าช้า ที่วัด และ ที่ไหว้ผีไร่ เป็นต้น จะต้องใหม่

หมอเมืองเป็นผู้ตรวจดูว่าที่แห่งใดมีลักษณะเหมาะสมโดยจะต้องทำนายจากดวงของผู้นำหมู่บ้าน (หรือหัวหน้าหมู่บ้าน) คนแรกที่พามาตั้งถิ่นฐาน ซึ่งทำให้ตำแหน่งของพื้นที่สำคัญ ๆ ต่าง ๆ ในหมู่บ้านมีความแตกต่างกันออกไป[15]

1.4 การดำรงชีวิต

1.4.1 การแต่งกาย

ชุดที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวไทยใหญ่บ้านถ้ำลอดคือ ผู้หญิงจะนุ่งซิ่นหรือผ้าถุง มีลวดลายต่าง ๆ สวมเสื้อแขนยาวรัดรูป ผ่ากลางมีกระดุมติดเป็นแนว คนที่ผมยาวมักจะมวยและแซมด้วยดอกไม้ที่หาได้ในบริเวณบ้าน หากเป็นเด็กสาวก็จะปล่อยผมให้ยาวสยาย ส่วนผู้ชายมักนุ่งเป็นชุดผ้าฝ้ายแขนยาว กระดุมเป็นแบบกระดุมจีน และกางเกงลักษณะคล้ายกางเกงชาวเล มีผ้าโพกศีรษะ แต่ในปัจจุบันผู้หญิงมักนิยมแต่งกายชุดประจำชาติในวันสำคัญต่าง ๆ เช่น วันสำคัญทางศาสนา และงานเทศกาลประจำปี

รูปที่ 1.5 กลุ่มแม่เฒ่าบ้านไทยใหญ่ร่วมกันทำบุญ

ความแตกต่างในเรื่องเครื่องแต่งกายที่เห็นได้ชัดเจนระหว่างคนบ้านถ้ำลอดโดยเฉพาะหนุ่มสาวมักจะแต่งกายด้วยชุดทันสมัย ในขณะที่คนไตนอก ผู้หญิงยังคงแต่งกายด้วยผ้าซิ่น และเสื้อยืด ส่วนผู้ชายมักใส่เสื้อยืดกางเกงคล้ายกางเกงชาวเล และรองเท้าแตะ

1.4.2 อาหารการกิน

ในอดีตของป่าที่หากินได้เป็นสัตว์ป่ามักหาได้ตลอดทั้งปี แต่ถ้าเป็นฤดูหนาวจะไม่ค่อยกินสัตว์ป่ากันเพราะกำลังมีลูกอ่อนสัตว์จะผอมและสงสารลูกสัตว์ป่า นอกจากสัตว์ป่าแล้วยังมีสัตว์น้ำพวกปลาในลำน้ำลาง แต่ชาวไทยใหญ่มีความเชื่อว่าหอยแม่น้ำไม่ควรเอามาประกอบอาหารเลี้ยงแขกเพราะถ้าหากเอามาเลี้ยงแขกที่มาพักที่บ้านแล้วคราวต่อไปแขกจะไม่กลับมาที่บ้านอีก ของป่าประเภทพืชสามารถหากินได้ตลอดปีโดยเฉพาะเห็ดต่าง ๆ ที่ออกมาช่วงฤดูหนาวและฤดูฝน ยอดผักหรือต้นไม้ต่าง ๆ เช่น ยอดสะบ้า ผักฮิ และดอกตั้ง นอกจากนี้ยังมีผักกูดตามริมน้ำ เห็ดชนิดต่าง แม้กระทั่งแก่นต้นไม้บางประเภท เป็นต้น

การล่าสัตว์แต่ละฤดูก็มีความยากแตกต่างกันแล้วแต่ว่าใครชอบฤดูกาลไหน ถ้าหากเป็นฤดูฝนชาวบ้านบอกว่าหากิน ยิงสัตว์ป่าได้ง่ายเพราะสัตว์ป่าลงมาหากินตามป่าและลำห้วย ในฤดูหนาวถ้าหากใครรู้แหล่งก็จะขึ้น

[15] สัมภาษณ์จากนายคำส่วย สินเกิดสุข อายุ 60 ปี (หมอเมืองคนปัจจุบันบ้านถ้ำลอดใต้) และนายจั่นต๊ะ คล้ายเก้าแก้ว อายุ 70 กว่าปี (หมอเมืองคนปัจจุบันบ้านถ้ำลอดเหนือ)

ไปดักยิงสัตว์บนยอดเขาที่แดดส่องถึงในยามเช้า เพราะอากาศที่หนาวมากทำให้สัตว์ต้องการออกมานอนรับแดดอยู่บริเวณยอดเขา และฤดูร้อนที่บางคนก็บอกว่าหาง่ายเพราะใบไม้ผลัดใบหมดแล้วจึงเห็นตัวสัตว์ได้ง่าย และบางครั้งจะจับกลุ่มกันล่าแล้วจุดไฟเพื่อไล่ให้สัตว์ป่าหนีไฟออกมาเอง สัตว์ป่าที่หากินได้ง่ายในสมัยก่อนคือ เก้ง กวาง หมูป่า อ้น และเม่น เมื่อตอนที่ตั้งหมู่บ้านใหม่ ๆ (ประมาณ ปี พ.ศ.2512 ชาวบ้านยังคงพบเห็นฝูงกระทิงอาศัยอยู่ในบริเวณนี้ แต่เมื่อคนมากขึ้นกระทิงพวกนี้จึงอพยพหนีขึ้นไปอยู่ในป่าใหญ่เขตพม่ากันหมดแล้ว) บริเวณที่ล่าสัตว์ได้ง่ายคือ โป่ง สามารถล่าได้ในทุกฤดูกาล บริเวณใกล้กับบ้านถ้ำลอดมีโป่งสำคัญอยู่คือ โป่งโป๊ย (นายปานจุ่งเล่าให้ฟังว่าแต่ก่อนเวลาใครเดินทางผ่านมาที่โป่งนี้จะป่วยกันกันบ่อยจึงเรียกว่าโป่งโป๊ย) และบริเวณเพิงผาถ้ำลอด (บริเวณศูนย์ศึกษาธรรมชาติและสัตว์ป่าถ้ำน้ำลอด) ที่เวลาต้องการล่ากวางหรือเก้งก็จะจุดไฟเผาดินในบริเวณนั้น ทำให้เกิดกลิ่นหอมล่อกวางและสัตว์ประเภทอื่นให้ออกมากินดิน ส่วนตัวคนก็นั่งดักซุ่มยิงเอาจากบริเวณโดยรอบ [16]

อาหารของชาวไทยใหญ่มักประกอบด้วยเครื่องเทศ ประเภท พริก ข่า กระเทียม หอม ขมิ้น และที่สำคัญคือนิยมใส่น้ำมันในอาหาร วิธีการประกอบอาหารที่สำคัญคือ วิธี “อุ๊บ” มักจะเป็นเนื้อสัตว์ที่นำมาคลุกกับเครื่องแกงประเภทพริก กระเทียม หอมแดง ขมิ้น ข่า ที่ตำรวมกันให้พอแหลกหมักกับเนื้อสักครู่แล้วนำลงไปผัดในกระทะ หาภาชนะมาปิดทิ้งไว้จนกว่าเนื้อหมูจะสุก ซึ่งไม่ต้องเติมน้ำเพิ่มลงไปเพราะมันหมูจะไหลซึมออกจากเนื้อหมูเอง เมื่อคะเนว่าเครื่องแกงซึมเข้าเนื้อหมูดีแล้วจึงยกลงมารับประทานได้ นอกจากวิธีอุ๊บแล้วในเครื่องปรุงชนิดเดียวกันนี้ยังใช้วิธี “หลาม” คือใส่ลงไปในกระบอกไม้ไผ่แล้วนำไปเผาไฟเช่นเดียวกับข้าวหลาม เมื่อคะเนว่าพอสุกแล้วจึงนำมารับประทาน ชาวบ้านจะเรียกอาหารนี้ว่า “จิ๊นหลาม” หรือเนื้อหลามนั่นเอง เป็นที่น่าสังเกตว่าอาหารแทบทุกอย่างจะต้องตำพริก หรือเครื่องเทศผสมลงไปด้วย ทำให้อาหารสามารถเก็บไว้ได้หลายวัน โดยเฉพาะในฤดูหนาวไขมันจากเนื้อสัตว์จะจับเป็นไขนำมาอุ่นกินได้หลายมื้อ องค์ประกอบของอาหารอีกชนิดที่ขาดไปจากครัวของชาวไทยใหญ่ไม่ได้เลย คือ “ถั่วเน่า” ลักษณะเป็นแผ่นสีน้ำตาลบาง ๆ ทำจากถั่วเหลืองหมักแล้วบดนำมาตีเป็นแผ่นกลมแบน ออกตากแดดจนแห้งแข็ง สามารถเก็บไว้ใช้ได้นาน เมื่อเวลาจะนำมาประกอบอาหารก็จะทอดด้วยน้ำมัน หรือย่างไฟให้ผิวกรอบ นิยมนำมาทำน้ำพริกชนิดต่าง ๆ เช่น น้ำพริกถั่วเน่า และน้ำพริกไข่ เป็นต้น หรือเอาไว้กินแกล้มกับอาหารบางชนิด

1.4.3 อาชีพและการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนอื่น

ในช่วงฤดูฝนเป็นช่วงเวลาของการเพาะปลูก ทำไร่และทำนาสำหรับฤดูหนาวและฤดูร้อนนั้น หากแต่ก่อนไม่ได้ประกอบอาชีพอะไร ปลูกผักกาด กระเทียมอยู่ที่บ้านหรือออกไปรับจ้างทำงานนอกบ้าน แล้วแต่ใครจะจ้าง แต่ปัจจุบันอาชีพที่มีบทบาทมากต่อชาวบ้านถ้ำลอดเป็นอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เนื่องจากถ้ำลอดหรือถ้ำหลวงในอดีต ได้มีการพัฒนาขึ้นเป็นแหล่งท่องเที่ยวซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีของทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ มีการจัดตั้งกลุ่มผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ เหล่านี้ขึ้น ประกอบด้วยกลุ่มถือตะเกียง และกลุ่มถ่อแพ จากเหตุผลว่าการท่องเที่ยวที่กำลังเติบโตพร้อมกับรายได้ที่เพิ่มขึ้นตามกัน เชิญชวนให้คนนอกชุมชนเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้านมากขึ้นเรื่อย ๆ จนชาวบ้านถ้ำลอดที่อยู่มาแต่ดั้งเดิมกลัวว่าพวกตนจะถูกแย่งอาชีพทำกินไปจนหมด ทำให้เกิด

[16] สัมภาษณ์นายปานจุ่ง ฐิติกุลภัทรวงศ์ อายุ 52 ปี และนายจ่ายแหลง สุวรรณอร่าม อายุ 70 ปี

ข้อจำกัดว่าผู้ที่จะสมัครเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มทั้ง 2 กลุ่มนี้ได้จะต้องมีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านหมู่บ้านถ้ำลอดมาแล้วไม่ต่ำกว่า 5 ปี ดังนั้นกลุ่มคนไตนอกที่อพยพเข้ามาจึงมีอาชีพหลักเป็นการทำเกษตรกรรมและเลี้ยงสัตว์เสียเป็นส่วนใหญ่ นอกจากการถือตะเกียงและถ่อแพแล้ว ยังมีชาวบ้านที่มาเปิดร้านขายอาหารที่ปากทางเข้าเที่ยวถ้ำลอด ในหมู่บ้านบางคนก็เปิดร้านขายของชำเล็ก ๆ น้อย ๆ และเปิดให้บริการรถรับจ้างไม่ประจำทาง ตามแต่นักท่องเที่ยวจะว่าจ้างให้ไป คิดราคาเป็นวัน ขึ้นอยู่กับระยะทางและเวลา

การเดินทางติดต่อค้าขายกับชุมชนอื่นของชาวไทยใหญ่มีมานานแล้ว ชุมชนที่ชาวบ้านถ้ำลอดเดินทางไปติดต่อนั้นเป็นหัวเมืองใหญ่ หรือชุมชนไทยใหญ่เช่นกัน จุดประสงค์การเดินทางมีจุดประสงค์ใหญ่เป็นการค้าขาย แลกเปลี่ยนสินค้าที่พวกตนต้องการประเภท เกลือ และค้าขายไปด้วยในตัว ลุงปานจุ่งเล่าว่าตนเคยเดินทางไปค้าขายที่เมืองปั่น (เมืองไทยใหญ่ทางฝั่งพม่า) อยู่ 2 ครั้ง ครั้งแรกเดินทางไปขายวิทยุตรา ธานินทร์ พอได้เงินก็ซื้อเกลือและเสื้อผ้ากลับมาบ้าน ส่วนครั้งที่สองเอาเงินที่ได้จากการขายวัว-ควาย ไปซื้อของกลับบ้าน นอกจากเมืองปั่นแล้วยังได้เดินทางไปยังชุมชนของชาวไทยใหญ่ในเขตพม่าเพื่อเยี่ยมเยียนญาติพี่น้อง คนรู้จัก ซึ่งย้ายไปอยู่ที่นั่นนานแล้ว คือ บ้านซามู่ บ้านหนองปะหลำ และบ้านนาบักตี บางคนก็ไปหาซื้อใบชากลับมาขายเพราะใบชาที่มีชื่อส่วนหนึ่งมาจากบ้านซามู่ และบ้านนาบักตี เมื่อได้มาแล้วจึงจะนำไปขายต่อที่เมืองแม่อ่องสอน[17] ในส่วนของหัวเมืองในเขตประเทศไทยเมืองที่ชาวบ้านมักเดินทางไปคือ เมืองปาย และเมืองแม่ฮ่องสอน จุดประสงค์หลักยังคงเป็นการซื้อสินค้า นายโพ ปู่แขก อดีตพ่อค้าวัวต่างคนหนึ่งเล่าให้ฟังว่า เมื่อก่อนนี้ตนไม่ได้ค้าขายแต่เพียงอย่างเดียว แต่เนื่องจากขณะนั้นอยู่ที่บ้านปางคาม อาชีพที่ทำมีอยู่ 3 อย่าง คือปลูกชา ปลูกข้าว ในฤดูกาลเพาะปลูกหลังจากเก็บใบชาแล้วทั้งหมู่บ้านจะได้ปริมาณรวมกันเยอะ ดังนั้นจึงทำชาเปียก หรือเมี่ยงอม และเมื่อนอกฤดูเก็บเกี่ยวแล้วตนก็จะได้เดินทางไปพร้อมกับขบวนวัวต่างของตนและเพื่อน ทำการค้าขายขึ้นล่องระหว่างหัวเมืองไทยใหญ่ฝั่งพม่าที่เมืองตากแดด น้ำกัด เมืองนาย และเมืองใกล้ ๆ กับเมืองแม่ฮ่องสอน บางครั้งก็จะเอาเมี่ยงอมที่ผลิตได้ไปแลกกับข้าวสาร[18]

สรุประยะเวลาและเส้นทางในการเดินทางติดต่อกับชุมชนอื่นได้ดังนี้

- ถ้าเดินทางจากบ้านถ้ำลอดเพื่อไปเมืองไทยใหญ่ฝั่งพม่าใช้เวลาเดินไปบ้านไม้ลัน 1 วัน จากไม้ลันใช้เวลา 2 ชม.→เมืองตากแดด ครึ่งชั่วโมง→ น้ำกัด 1 วัน→บ้านป่าแขม 1 ชม.→ บ้านหนองปะหลำ 1 ชม.→บ้านซามู่ 1 ชั่วโมง→บ้านนาบักตี

- ตอนอยู่บ้านไม้ลันเดินทางไปแม่ฮ่องสอน ใช้เวลา 2 คืน กับ 3 วัน ในเส้นทางเดินจากไม้ลันมาแม่ละนา ค้าง 1 คืน → บ้านปางหมากขือ →ถ้ำหมากแกง→น้ำของ→บ้านแม่สุยะ ค้าง 1 คืน→บ้านห้วยผา ค้าง 1 คืน→บ้านปางหมู→เข้าเมืองแม่ฮ่องสอน

- จากถ้ำลอดเดินทางไปเมืองปาย→โป่งโก๋ย→บ้านวนาหลวง→บ้านสบป่อง หรือบางคนจะเดินลัดป่าไปออกบ้านน้ำรินเลยทีเดียว→ขึ้นดอยจิ่งจ้อง (บริเวณจุดชมวิวระหว่างเมืองปายมาปางมะผ้า)→บ้านปางแปก ค้าง 1 คืน→ถึงเมืองปาย

[17] สัมภาษณ์นายปานจุ่ง ฐิติกุลภัทรวงศ์ อายุ 52 ปี นายจั่นตี๊ะ คล้ายเก้าแก้ว อายุ 70 กว่าปี และนายคำส่วย สินเกิดสุข อายุ 60 ปี

[18] สัมภาษณ์นายโพ ปู่แขก อายุ 64 ปี

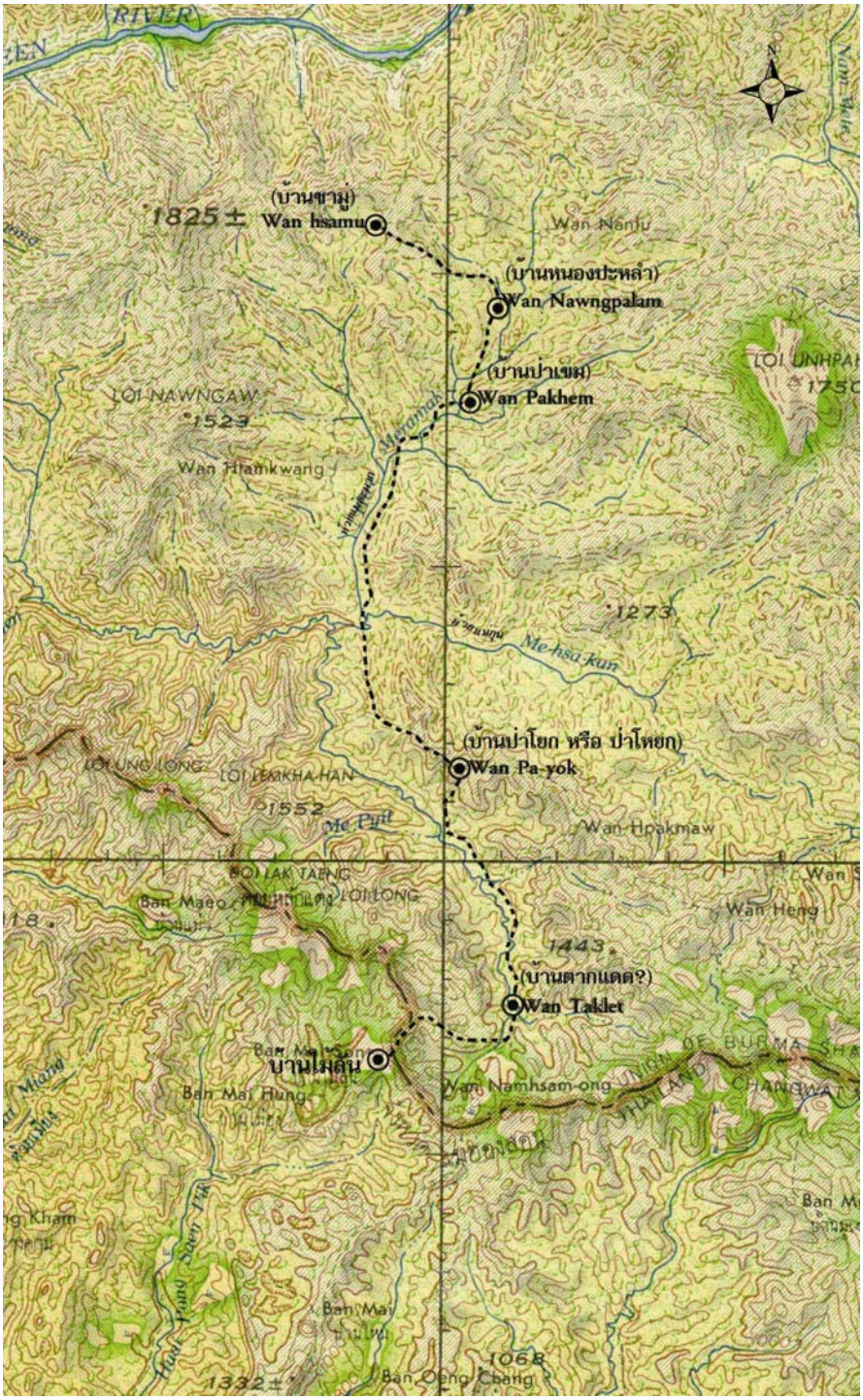

แผนที่ที่ 1.2 เส้นทางเดินเท้าจากบ้านไม้ลันไปเมืองไทยใหญ่

ที่มา: ดัดแปลงจาก กรมแผนที่ทหาร 2515

แผนที่ที่ 1.3 เส้นทางเดินจากปางมะผ้าไปเมืองแม่ฮ่องสอน และเมืองปาย ในอดีต
ที่มา: ดัดแปลงจากกรมแผนที่ทหาร 2515

1.5 ระบบการผลิต

1.5.1 การเพาะปลูก

ตั้งแต่อดีตมาชาวบ้านถ้ำลอดดำรงชีพด้วยการทำเกษตรกรรมทั้งทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ เช่น ไก่ และหมู ส่วนวัวนั้นเพิ่งมาเริ่มต้นเลี้ยงอย่างจริงจังเมื่อมาอยู่ที่บ้านถ้ำลอด นอกจากนี้ก็เป็นอาหารที่มาจากป่าทั้งสัตว์ และพืช

การเพาะปลูกจะเริ่มในช่วงฤดูฝน และเสร็จสิ้นทำการเก็บเกี่ยวกันในช่วงต้นของฤดูหนาว พืชที่ปลูกคือ ข้าวนา ข้าวไร่ ข้าวโพด งาขาว งาดำ ถั่วเหลือง ถั่วลิสง ถั่วฝัก (คล้ายกับถั่วฝักยาวแต่ฝักขนาดเล็ก และสั้นกว่า เวลากินจะแกะเอาเฉพาะเมล็ดข้างในมากิน) เนื่องจากประชากรที่เพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็วนี้เองที่ทำให้เกิดการรุกรานเข้าไปในพื้นที่ป่าต้นน้ำและป่าอนุรักษ์มากขึ้นเรื่อย ๆ

ไร่ เป็นไร่หมุนเวียนที่มีพื้นที่เพาะปลูกกระจายอยู่ในเขตพื้นที่โดยรอบหมู่บ้านลักษณะพื้นที่อยู่บริเวณไหล่เขา หรือที่ลาดหุบเขา หลังจากที่เสร็จสิ้นฤดูเก็บเกี่ยวไร่จะถูกทิ้งไว้ให้ฟื้นตัว โดยชาวบ้านจะไปเตรียมที่ไร่อีกแห่งหนึ่งของตนสำหรับฤดูฝนปีถัดไป ในฤดูหนาวจะเริ่มการตีไร่ หรือถางไร่เตรียมไว้ พอถึงฤดูร้อนจึงจะเริ่มเผาไร่ ในช่วงนี้จะเป็นช่วงร้อนที่สุดทั้งอากาศจากเดือนเมษายน และความร้อนจากไฟที่เผาไร่ ทั้งหุบเขาจะเต็มไปด้วยควันจากไร่ต่าง ๆ พอทิ้งไร่ที่เผาไว้แล้วสักพักก็จะไปเก็บกวาดไร่ เมื่อฤดูฝนมาเยือนก็เวียนกลับมาสู่ฤดูกาลเพาะปลูกอีกครั้ง ขั้นตอนของการทำไร่แต่ละขั้นตอนนี้ยังคงมีประเพณีการเอาแรงของคนในหมู่บ้านอยู่คือ เมื่อบ้านใดจะไปทำไร่ ถางไร่ หรือเผาไร่ ก็จะแจ้งให้ เพื่อนบ้านที่สนิทได้รับทราบและไปช่วยงาน เมื่อถึงเวลาของบ้านเพื่อนทำบ้างตนก็จะไปช่วยเป็นการตอบแทน

รูปที่ 1.6 พื้นที่การเกษตรบ้านถ้ำลอด

นา เนื่องจากสภาพของพื้นที่โดยรอบบ้านถ้ำลอดมีบริเวณที่เป็นที่ราบเพียงเล็กน้อย คือ พื้นที่ริมฝั่งลำน้ำลางในบางช่วง หลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วในช่วงฤดูหนาวชาวบ้านยังสามารถปลูกพืชเสริมเพื่อหารายได้เพิ่มเติมในพื้นที่นาได้อีกคือ ผักกาด หัวหอมแดง และกระเทียม (สิทธิพงศ์ ดิลกวนิช และคณะ 2542ข; อารยะ ภูสาหัส และคณะ 2546)

สวน สวนเป็นการผลิตที่เพิ่งได้เริ่มทำในภายหลัง พืชที่ปลูกไว้เป็นชนิดเดียว เช่น กล้วย มะม่วง ลำไย และข้าวโพด เป็นต้น ซึ่ง ผลผลิตที่ได้นี้มักเป็นรายได้เสริม

1.5.2 การเลี้ยงสัตว์

สัตว์ที่นับว่าเป็นรายได้ที่ดีและนิยมเลี้ยงกันมากคือ วัว และควาย รูปแบบการเลี้ยงคือ จะปล่อยทั้งฝูงทิ้งไว้ตามป่าที่อยู่โดยรอบหมู่บ้านให้หาอาหารกินเอง เจ้าของมีภาระเพียงแต่ต้องออกไปติดตามให้กลับมาอยู่ในเขตหมู่บ้านและไม่ไปรบกวนพื้นที่การเกษตรของคนอื่น อยู่เป็นระยะ ๆ และบางคนก็มีพื้นที่ล้อมรั้วไว้สำหรับเลี้ยงวัวต่างหาก พื้นที่เลี้ยงวัวส่วนใหญ่จะอยู่ในป่าทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้าน บางบ้านจะทำคอกสำหรับขังวัวหรือควายที่อยู่ในหมู่บ้าน ราคาของวัวตัวหนึ่งขายได้ประมาณ 10,000 บาท และควาย มีราคาเป็น 2 เท่าของวัว โดยปกติจะมีผู้มาติดต่อขอซื้อถึงหมู่บ้านจากเจ้าของโดยตรง ซึ่งมักจะเป็นพ่อค้าคนกลางที่มาติดต่อค้าขายด้วยบ่อย ๆ สัตว์ประเภทอื่นที่เป็นรายได้เสริมคือ ไก่ เลี้ยงปล่อยไว้ตามลานบ้าน หรือมีสุ่มครอบไว้ต่างหาก และหมูที่ต้องมีคอกขัง ไม่ได้ปล่อยให้เดินหากินในหมู่บ้าน

1.6 องค์กรทางสังคม

กลุ่มหรือองค์ทางสังคมที่มีความสำคัญของชาวไทยใหญ่ในอดีตคือ กลุ่มผู้อาวุโส ผู้นำหมู่บ้าน และหมอเมือง (ผู้นำทางศาสนา) และเป็นกลุ่มที่มีบทบาทต่อการกำหนดทิศทางของหมู่บ้าน โดยทั้งหมดจะร่วมกันปรึกษาหาข้อตกลงระหว่างกัน

ในปัจจุบันได้มีองค์กรทางสังคมในรูปแบบใหม่ที่เกิดจากหน่วยงานภาครัฐ และการรวมตัวของกลุ่มทางด้านอาชีพ หน่วยงานที่เกิดใหม่เหล่านี้ แบ่งออกเป็น

1.6.1 องค์กรทางการเมือง

มีทั้งที่เป็นตำแหน่งเฉพาะบุคคลคือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ถึงแม้จะเป็นตำแหน่งจากภาครัฐแต่ก็ได้รับเลือกจากประชาชนในหมู่บ้านทั้งหมด 7 หมู่บ้าน ในเขตลุ่มน้ำลาง ให้ขึ้นอยู่กับตำบลถ้ำลอด มีกำนันเป็นผู้ดูแล กำนันของตำบลถ้ำลอดในปัจจุบัน ยังไม่ได้มีการแต่งตั้งและเลือกตั้งใหม่อย่างเป็นทางการ แต่ดูเหมือนว่านายมณี เสลาสุวรรณ สมาชิกคนหนึ่งของบ้านถ้ำลอดและเป็นกำนันคนเก่าซึ่งขณะนี้ยังคงเป็นที่เคารพของชาวบ้านในเขตนี้อยู่ เมื่อมีงานหรือกิจกรรมในหมู่บ้านนายมณี มักจะเป็นหลักและมีบทบาทร่วมอยู่เสมอ ชาวบ้านส่วนใหญ่ให้ความไว้วางใจในตัวกำนันมณี หลายคนให้ความเห็นว่าเป็นเพราะกำนันมณีมีความคิดที่จะพัฒนาหมู่บ้านอย่างจริงใจ รวมทั้งวิธีการดำเนินงานก็เห็นผลเร็ว[19] นอกจากนี้ยังมีตำแหน่งการบริหารในระดับที่สูงขึ้นอีกขั้นคือ สมาชิกสภาจังหวัด (สจ.) ในช่วงเดือน มีนาคม 2546 นี้ กำลังจะมีการเลือกตั้งเลือกครั้งใหม่ ในอดีตผู้ที่ได้รับเลือกคือ นายกระจ่าง สมชายชาตรี ในการเลือกตั้งครั้งใหม่ก็ยังคงลงสมัครรับเลือกในตำแหน่งเดิมอยู่

[19] สัมภาษณ์นางมาลี เค็ดโลก อายุ 47 ปี

1.6.2 กลุ่มคิวตะเกียงและถ่อแพ

เป็นการรวมตัวของชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเกี่ยวกับการท่องเที่ยว เพื่อจัดการเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวถ้ำลอด แบ่งออกเป็นกลุ่มที่ถือตะเกียงนำเที่ยวภายในถ้ำลอด และกลุ่มที่รับจ้างถ่อแพนำชม ซึ่งจะเป็นกลุ่มที่มีใบทะเบียนบ้านรับรองทั้งหมด

1.6.3 กลุ่มเยาวชน

สมาชิกเป็นเยาวชนในหมู่บ้าน มักเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นในหมู่บ้าน และมีกิจกรรมออกมาอย่างสม่ำเสมอ แต่เมื่อหลายปีก่อนเกิดปัญหาขัดแย้งกันภายในกลุ่มและกับอบต.ถ้ำลอด ในเรื่องผลประโยชน์ร่วม ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงผู้นำกลุ่ม และเป็นสาเหตุให้กลุ่มเยาวชนลดบทบาทหน้าที่ลงในที่สุด[20]

1.6.4 กลุ่มคนนอกพื้นที่ซึ่งเข้ามาดำเนินงานและมีส่วนร่วมกับกิจกรรมของชุมชน

กลุ่มนี้แบ่งออกเป็นหลายกลุ่ม *กลุ่มแรก* ที่ส่วนใหญ่จะเป็นชาวต่างประเทศที่เข้ามาแต่งงานกับคนในพื้นที่ และคนไทยจากจังหวัดอื่น มักประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เช่น เปิดที่พักคนเดินทาง (เกสต์เฮาส์) บริการนำเที่ยวชมธรรมชาติและวัฒนธรรมในรูปแบบต่าง ๆ และขายเครื่องเงินทำมือ เป็นต้น *กลุ่มที่สอง* คณะวิจัยในโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูง ซึ่งเริ่มดำเนินการในพื้นที่มาแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ.2541 ถึงแม้ว่าในช่วง 2 ปีแรก จะไม่มีบทบาทในการเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนที่เด่นชัด แต่ก็ได้มีการแนะนำตัวทำความรู้จักกับชุมชนมาก่อนแล้ว เมื่อเข้าสู่โครงการต่อเนื่องยังได้จัดเวทีคืนความรู้สู่ชุมชน และจัดนิทรรศการให้ความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่โครงการฯ ได้ศึกษามาตลอด 5 ปี และ*กลุ่มที่สาม* เป็นองค์กรพัฒนาเอกชน ในระยะ 1 ปีที่ผ่านมามีสมาชิกอิสระของกลุ่มละครมะขามป้อม ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีกิจกรรมละครเร่ที่นำออกแสดงให้แก่ชุมชนต่าง ๆ ทั่วประเทศ เพื่อการพัฒนาและสร้างสรรค์สังคม ได้เข้ามาจัดกิจกรรมกับเยาชนมีการจัดตั้งกลุ่มละครหุ่นขนาดเล็กที่สามารถเปิดการแสดงให้ชาวบ้านได้รับชมความสามารถของลูกหลาน และพาเยาวชนไปดูงานละครหุ่นซึ่งจัดขึ้นในจังหวัดเชียงใหม่จากการสนับสนุนของชาวบ้านในพื้นที่ และผู้จัดกิจกรรมเอง ซึ่งกิจกรรมที่เกิดได้จุดประกายทางความคิดและพัฒนาการในการเรียนรู้ให้กับเยาวชนที่มีโอกาสได้พบเห็นศิลปะและสื่อสร้างสรรค์รูปแบบใหม่

1.7 ระบบเครือญาติ

ในอดีตสมาชิกในหมู่บ้านโดยมากจะเป็นกลุ่มเครือญาติเดียวกันเกือบทั้งหมด เนื่องจากขนาดของหมู่บ้านมักจะมีอยู่เฉลี่ยแล้วประมาณ 20-25 หลังคาเรือน เหตุเพราะการตั้งหมู่บ้านใหม่มักเป็นของกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดประกอบกับทรัพยากรธรรมชาติที่มีจำกัด เมื่อประชากรเพิ่มมาขึ้นก็จะเริ่มมีการรวมกลุ่มเพื่อย้ายออกไปหาที่อยู่ใหม่พร้อมกับผู้นำหรือผู้อาวุโสที่กลุ่มนี้เคารพ ที่บ้านถ้ำลอดกลุ่มแรกที่อพยพมาเป็นมีหัวหน้าครอบครัวที่สนิทสนมกันและประกอบกับที่หมู่บ้านเดิมอยู่แล้วไม่สะดวกนัก จึงได้พิจารณาย้ายที่ตั้งถิ่นฐานใหม่ ประชากรแรกอพยพเข้ามามีเพียง 12 หลังคาเรือน เมื่อย้ายมาอยู่ได้ประมาณปีกว่าแล้วเห็นว่ามีความสะดวกสบาย

[20] สัมภาษณ์นางสาวอรพรรณ ฐิติกุลภัทรวงศ์ อายุ 25 ปี

จึงได้กลับไปชักชวนญาติพี่น้องให้ตามเข้ามา หลังจากนั้นประชากรจึงขยายตัวเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตอนที่อยู่บ้านไม้ลันมีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งแยกตัวออกไปสร้างหมู่บ้านปางคามเพราะที่บ้านไม้ลันมีประชากรมากกว่าทรัพยากรที่มีอยู่จึงทำให้ความเป็นอยู่ไม่ดีนัก ต้องการที่ทำกินใหม่ โดยคนที่อพยพไปประกอบด้วยเครือญาติที่สนิทกัน ต่อมาชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงแยกตัวไปสร้างบ้านหัวลาง และย้ายมาอยู่บ้านถ้ำลอดตามลำดับ หลังจากบ้านถ้ำลอดตั้งมาได้ประมาณ 20 ปี กลุ่มที่แยกตัวไปอยู่บ้านปางคามจึงได้ย้ายเข้ามาสมทบกับบ้านถ้ำลอดอีกครั้ง นอกจากกลุ่มที่บ้านปางคามแล้ว ยังมีชาวบ้านอีกกลุ่มที่ย้ายมาจากบ้านหนองหอยที่เป็นเครือญาติอีกกลุ่มเดินทางมาสมทบ[21] การอพยพข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่ากลุ่มเครือญาติไม่ได้จำกัดอยู่แต่หมู่บ้านที่อยู่หมู่บ้านเดียวกันมาก่อน แต่ยังมีเครือญาติจากการแต่งงานข้ามหมู่บ้าน ซึ่งจะทำให้ความสัมพันธ์นี้โยงไปสู่ชุมชนใกล้เคียงจำนวนมาก

1.8 ศาสนา ความเชื่อ และประเพณี

1.8.1 ศาสนา

ชาวบ้านถ้ำลอดนับถือศาสนาพุทธร่วมกับการนับถือผีที่มีมาตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยได้มีการประยุกต์ให้มีความกลมกลืนสามารถนำมาปฏิบัติได้อย่างสอดคล้อง ทุกวันนี้ในวันพระยังคงเห็นหนุ่มสาวและคนเฒ่าคนแก่ถือถาดอาหารไปตักบาตรและทำบุญที่วัดบ้านถ้ำลอด ตั้งแต่เช้าตรู่ตามประเพณีเดิมในวันพระคือวันหยุดที่ห้ามทำงาน หลังจากไปวัดทำบุญแล้ว ต่างก็แยกย้ายกลับบ้านหรือแวะพบปะพูดคุยกับคนรู้จัก ถ้าหากเป็นวันพระในช่วงวันเข้าพรรษา คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านจะเอาที่นอนและมุ้งของตนมาค้างคืนเพื่อสนทนาและปฏิบัติธรรมร่วมกับคนอื่น ๆ เป็นเวลา 1 คืน พอวันรุ่งเช้าจะมีบ้านหนึ่งที่รับเป็นแม่งานทำอาหารเลี้ยงคนเฒ่าคนแก่ทั้งหมดที่มาสนทนาธรรมที่วัด แล้วจึงพาไปส่งที่บ้าน สำหรับในวันสำคัญทางศาสนาชาวบ้านยังคงเดินทางมาทำบุญอยู่ที่วัดโดยไม่ขาด ในปีนี้ทางคณะกรรมการหมู่บ้านได้ริเริ่มประเพณีหนึ่งขึ้นคือประเพณีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษ ถึงแม้จะเป็นเพียงปีแรกแต่ก็มีชาวบ้านเดินทางมาช่วยงานทำอาหารตั้งแต่เวลากลางคืน เมื่อถึงวันทำบุญยังคงมีชาวบ้านเดินทางมาสมทบช่วยเตรียมงาน ในตอนเช้าเป็นเหมือนพิธีสงฆ์ตามธรรมดา คือ การสวดมนต์ถวายสังฆทาน และในช่วงหลังที่จัดให้มีการอ่านหนังสือไทยใหญ่ ใจความกล่าวถึงประวัติการตั้งหมู่บ้านถ้ำลอด

รูปที่ 1.7 หอเจ้าเมืองบ้านถ้ำลอดใต้

[21] สัมภาษณ์นางยง โรจน์เกษตรศิริ อายุประมาณ 90 ปี นายจั่นต๊ะ คล้ายเก้าแก้ว อายุ 70 กว่าปี นายโพ ปู่แขก อายุ 64 ปี นายปานจุ่ง ฐิติกุลภัทรวงศ์ อายุ 52 ปี และนายจั่นต่า อภินันท์ทิพยกุล อายุ 66 ปี

และบรรพบุรุษผู้ที่มาบุกเบิกพื้นที่ในช่วงแรกตั้งหมู่บ้าน และคนที่ตายไปทุกคนตั้งแต่เริ่มตั้งหมู่บ้านเป็นต้นมา หลังจากนั้นจึงเรียกให้บรรพบุรุษมารับบุญกุศลที่ลูกหลานได้ทำส่งไปให้

ความเชื่ออื่นที่นอกเหนือจากศาสนาพุทธ คือความเชื่อเรื่องผี สิ่งที่ชัดเจนของการนับถือควบคู่กันคือ ทุกวันพระที่ชาวบ้านจะนำอาหารคาว-หวานไปทำบุญที่วัดนี้ แต่ละคนจะมีอาหารสำรับเล็ก ๆ อีกชุดหนึ่งมาด้วย ในระหว่างทางขากลับจากวัดก็จะนำสำรับที่แบ่งไว้ไปใส่ในภาชนะที่บ้านของหมอเมือง สำหรับให้หมอเมืองนำอาหารไปถวายเจ้าเมืองที่ศาลเจ้าเมือง

เวลาที่มีคนเจ็บป่วยโดยไม่รู้สาเหตุในหมู่บ้าน หากไปรักษาในอำเภอปางมะผ้า แล้วยังไม่หาย วิธีสุดท้ายคือพาไปให้หมอเมืองช่วงทำนายดูว่าผู้ป่วยไปทำผิดต่อผีไว้ที่ใด และควรจะแก้ไขอย่างไร ซึ่งหมอเมืองก็จะให้เตรียมของไหว้ต่าง ๆ ไว้บนหิ้งไม้ไผ่ ริมทางใกล้กับศาลเจ้าเมือง

นอกจากผีที่เชื่อกันว่าทำร้ายให้เกิดการเจ็บป่วยแล้ว ยังพบว่ามีความเชื่อเกี่ยวกับผีแมน เช่นเดียวกับกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง เล่ากันว่าผีแมนมีรูปร่างหน้าตาเหมือนกันคนโดยปกติทั่ว ๆ ไป เพียงแต่มองไม่เห็นตัวเวลาเขาไม่อยากให้เห็น ซึ่งชาวบ้านรู้ว่ามีผีแมนอยู่ใกล้ ๆ ก็ต่อเมื่อได้ยินเสียงพูดคุย และหัวเราะ แต่เป็นภาษาที่ไม่มีใครเข้าใจ บางครั้งเวลาที่ชาวบ้านยกโลงผีแมนที่อยู่ตามถ้ำลงมาจากเสาหรือคาน แล้วทิ้งไว้ไปทำธุระที่อื่นเพียงครู่เดียวพอหันกลับมาก็พบว่าโลงนั้นถูกยกตั้งขึ้นไปใหม่อีกแล้ว และมองไม่เห็นตัวคนยกขึ้นไป นายปานจุ่ง เล่าให้ฟังว่าเคยพบผีแมนบ่อย ๆ เมื่อครั้งยังอยู่บ้านหัวลาง และเมื่อมาอยู่ที่บ้านถ้ำลอกใหม่ ๆ แล้วต้องไปนอนเฝ้าไร่ ซึ่งตนอยู่เฝ้าเพียงคนเดียว พอตกกลางคืนก็ได้ยินเสียงเหมือนกับมีคนมาคุย และหัวเราะกันอยู่ใกล้ ๆ กับปางพัก แต่พอมองออกไปแล้วก็ไม่เห็นตัว[22] ถึงแม้ว่าชาวบ้านบางส่วนจะมีความหวาดกลัวผีแมน แต่ก็ไม่เคยมีประวัติว่าเคยมีผู้ใดถูกผีแมนทำร้าย ดังนั้นผีแมนจึงเป็นเรื่องเล่าสำหรับลูกหลานฟังเท่านั้น

1.8.2 ประเพณีสำคัญ ในรอบปี

ประเพณีกั่นตอ หรือพิธีขอขมา

พิธีขอขมานี้จะจัดขึ้นปีละ 3 ครั้ง คือ เดือน 3 ตามประเพณีจะทำข้าวยากุ๊ เป็นข้าวเหนียวที่หุงสุกแล้วนำมาตำกับน้ำอ้อยที่เคี่ยวจนข้น เมื่อตำจนเข้ากันดีแล้วจึงผสมน้ำมันพืช ตำให้เข้ากันเป็นอันเสร็จการทำ ใช้ในการขอขมา เดือน 5 ตรงกับเดือนเทศกาลสงกรานต์ก่อนเข้าพรรษา ทำข้าวมุ่นห่อ มีลักษณะคล้ายกับข้าวยากุ๊ เป็นข้าวเหนียวหุงสุกนำมาตำกับน้ำอ้อยที่เคี่ยวจนข้น แล้วห่อใส่ใบตองแล้วจึงนึ่งให้สุกอีกครั้ง และเดือน 11 ในวันออกพรรษาจะหุงข้าวใหม่ห่อในใบตอง และมีกับข้าวที่เป็นอาหารไทยใหญ่ห่อแยกไปด้วย รวมทั้งจองสั่งพุทธหรือหิ้งไม้ไผ่ที่ห้อยผลไม้ที่ปลูกได้ตามไร่ จำพวก น้ำเต้า แตง และถั่ว เป็นต้น วางไว้หน้าบ้านของทุกบ้าน ตามประเพณีจะมีการรดน้ำดำหัวคนเฒ่าคนแก่ สำหรับพระภิกษุชาวบ้านจะจัดพิธีกั่นตอต่อพระภิกษุสำหรับสิ่งที่พวกตนอาจประพฤติตัวไม่ดีต่อท่านรวมทั้งนิมนต์ให้ท่านอยู่จำพรรษาในช่วงเข้าพรรษาที่กำลังจะมาถึง และเมื่อออกพรรษาแล้วพิธีจะจัดขึ้นอีกครั้งเพื่อนิมนต์ให้ท่านจำพรรษาอยู่ต่อไป

[22] สัมภาษณ์นายปานจุ่ง ฐิติกุลภัทรวงศ์ อายุ 52 ปี

ประเพณีเลี้ยงเมือง

เนื่องจากชาวไทยใหญ่เชื่อว่าแต่ละหมู่บ้านจะมีผีที่คอยดูแลอยู่ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “เจ้าเมือง” ในทุกหมู่บ้านจึงมี “หอเจ้าเมือง” ที่ตั้งขึ้นตั้งแต่เมื่อแรกเริ่มตั้งหมู่บ้าน และในทุกปีก็จะจัดพิธีเลี้ยงเมืองขึ้นเพื่อขอให้เจ้าเมืองดลบันดาลให้คนในหมู่บ้านอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข เพาะปลูกได้ผลดี โดยใน 1 ปีจะจัดงานขึ้น 2 ครั้ง คือ วันขึ้น 3 ค่ำ หรือ 13 ค่ำ เดือน 2 (ในภาษาไทยใหญ่เรียก เดือนกั๋ม) และเดือน 7 จัดว่าเป็นพิธีสำคัญของชาวไทยใหญ่ในรอบปีเลยทีเดียว

การเลี้ยงเมืองจะจัดขึ้นที่หอเจ้าเมือง ซึ่งมีลักษณะคล้ายบ้านทั่วไป แต่มีขนาดเล็กสร้างขึ้นด้วยไม้จริงชั้นเดียวใต้ถุนสูง รอบหอเจ้าเมืองมีรั้วไม้กั้นไว้อย่างแน่นหนา ด้านข้างในบริเวณใกล้ ๆ กันมีรั้วขนาดเล็กที่ภายในมีหิ้งไม้มีแผ่นไม้ยื่นออกมา 5 แฉก ชาวบ้านเรียกว่า “เต้าทั้ง 5” มีความหมายถึงแม่พระธรณี ที่ได้รับการกราบไหว้บูชาเช่นเดียวกับเจ้าเมือง และผีอื่น ในบริเวณรั้วทั้ง 2 แห่งนี้เป็นเขตหวงห้ามสำหรับสตรีทุกคน เมื่อเวลาเลี้ยงเมืองหากจะนำอาหารหรือปัจจัยมาถวายจะต้องส่งต่อให้กับผู้ชายที่รออยู่ด้านในเท่านั้น

รูปที่ 1.8 หมอเมืองบ้านถ้ำลอดใต้กำลังทำพิธีเลี้ยงผี

ของเซ่นไหว้ในประเพณีเลี้ยงเมืองส่วนใหญ่ประกอบด้วยข้าวสุก ผลไม้ ขนม ดอกไม้สีขาว ข้าวตอก ธูป และเทียนขี้ผึ้ง มาที่หอเจ้าเมืองเพื่อถวาย ในอดีตเวลาเลี้ยงเมืองจะต้องใช้ไก่ 12 ตัว นำไปเชือดให้เลือดหลั่งในบริเวณพิธีก่อนนำมาทำอาหารเลี้ยงกันสำหรับคนที่มาร่วมพิธี และเหล้าขาว 24 ขวดเป็นหลัก กระทั่งประมาณ 3 ปีก่อน หมอเมืองของหมู่บ้านคนหนุ่ม ๆ ในหมู่บ้านลดน้อยลงจึงได้เปลี่ยนมาเลี้ยงข้าวและขนมต่าง ๆ แทน เพราะว่าคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านพออายุเกิน 35 ปีแล้ว ส่วนใหญ่จะเข้าวัดฟังธรรมงดเว้นการฆ่าสัตว์

แต่ก่อนตามประเพณีช่วงที่ประกอบพิธีพื้นที่หมู่บ้านเป็นเหมือนเขตหวงห้าม จึงต้องกั้นทางเข้าออกของหมู่บ้านทุกทาง ไม่ให้ใครผ่านได้ทั้งคนในและคนนอก หรือถ้าหากจำเป็นจริง จะต้องเสียเงินค่าผ่านทางให้กับคนเฝ้าประตู แต่ว่าปัจจุบันบ้านถ้ำลอดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวซึ่งมีนักท่องเที่ยวเดินทางมาเยี่ยมเยียนเป็นจำนวนมากจึงไม่สามารถทำเช่นนั้นได้

สถานที่ประกอบพิธีมีอยู่ 2 แห่งคือ หอเจ้าเมืองประกอบด้วยหอเจ้าเมืองมีลักษณะเป็นเรือนไม้หลังเล็ก ๆ ใต้ถุนสูง ที่มีรั้วล้อมรอบ และเต้าทั้งห้า (ใช้สำหรับไหว้แม่ธรณีตั้งอยู่ติดกับหอเจ้าเมือง) สถานที่ประกอบพิธีอีกแห่งอยู่ในป่าต่ำลงไปอีกเล็กน้อยจากหอเจ้าเมืองสำหรับใช้ไหว้ผีไร่ พิธีควรเริ่มก่อน 9 โมงเช้า ตัวแทนของผู้ชายไปจัดเตรียมสถานที่สำหรับไหว้ผีไร่และแม่ธรณี ที่ป่าบริเวณนี้มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่หนาแน่นพื้นที่อื่นเขตหมู่บ้าน (ที่มีบ้านเรือนตั้งอยู่) เพราะเป็นเขตศักดิ์สิทธิ์มีกฎห้ามไม่ให้มีการตัดไม้หรือฆ่าสัตว์ ผู้ที่มาทำพิธีจะช่วยกันทำหิ้ง

ไม้ไผ่ 2 ชั้น วางไว้ใต้ต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่งซึ่งเป็นบริเวณที่ใช้ทำพิธีเลี้ยงผีไร่ทุกปีตั้งแต่แรกเริ่มตั้งหมู่บ้าน ชั้นล่างสำหรับแม่ธรณี ส่วนชั้นบนสำหรับผีไร่

เมื่อหิ้งพร้อมแล้วจึงนำอาหาร ข้าวตอก ดอกไม้ เงิน และน้ำ วางถวายลงไป แล้วโปรยน้ำตาลทับด้านบน (ถ้าเป็นแต่ก่อนสิ่งที่โรยนั้นจะเป็นเลือดที่เพิ่งเชือดจากคอไก่สด ๆ) แล้วจึงจุดธูปและเทียนขี้ผึ้ง พร้อมกล่าวคำถวายเรียกให้ผีไร่มารับเครื่องเซ่น แล้วจึงหว่านข้าวสาร และข้าวเปลือกไป รอบ ๆ รั้ว

รูปที่ 1.9 ทำการเลี้ยงผีไร่บ้านถ้ำลอด

ระหว่างที่กลุ่มข้างล่างกำลังทำพิธีนี้ที่หอเจ้าเมืองจะมีการเตรียมงานทำหิ้งวางเครื่องเซ่นเช่นเดียวกับข้างล่าง ถ้าเสร็จแล้วก็ต้องรอจนกว่าผีไร่จะมากินของเซ่นไหว้เสร็จ จึงจะเริ่มงานข้างบนได้ ระยะเวลาที่ทิ้งช่วงให้ผีมากินเครื่องเซ่นนี้เว้นประมาณครึ่งชั่วโมงแล้วจึงเสี่ยงทาย พิธีเสี่ยงทายเริ่มขึ้นด้วยการนำข้าวตอกที่แยกใส่ภาชนะไว้แต่แรกนั้นมาจบที่หน้าผากกล่าวคำอธิษฐานแล้วหยิบข้าวตอกออกมาวางข้างนอกเพียงเล็กน้อย แบ่งออกเป็น 3 กอง ผู้ทำพิธีจะนับจำนวนข้าวตอกทั้ง 3 กอง หากเป็นเลขคู่ทั้งหมดหมายความว่าผีอิ่มแล้ว ถ้าหากไม่ได้จะต้องวางอาหารลงในหิ้งเพิ่ม พร้อมทั้งโปรยข้าวสารและข้าวเปลือกรอบบริเวณรั้วอีกครั้ง ครั้งหลังนั่งรอเพียง 5-10 นาที จึงเริ่มต้นเสี่ยงทายใหม่ ทำอย่างนี้ไปเรื่อย ๆ จนกว่าผีจะอิ่ม (แต่ถ้าเสี่ยงทายหลายครั้งแล้วผียังไม่อิ่ม ผู้ทำพิธีสามารถจบพิธีได้ตามเห็นสมควร จากนั้นจึงยิงปืนขึ้นฟ้าเพื่อเป็นสัญญาณว่าการเลี้ยงผีไร่เสร็จสิ้นลงแล้ว

เมื่อได้ยินเสียงปืนหมอเมืองซึ่งรออยู่บนหอเจ้าเมืองจึงเริ่มพิธีไหว้แม่ธรณี และเจ้าเมือง มีขั้นตอนเช่นเดียวกับที่ไหว้ผีไร่ เงินหรือปัจจัยที่ถวายนั้นหมอเมืองจะเก็บไว้สำหรับจ่ายเป็นค่าดูแลและค่าไฟฟ้าของหอเจ้าเมืองในแต่ละเดือน ส่วนอาหารที่เสร็จจากการเลี้ยงเมืองมีจำนวนมาก จะตกเป็นของผู้มาทำพิธี และแจกให้กับชาวบ้านที่แวะเวียนมาที่หอเจ้าเมืองตลอดทั้งวันนั้น

1.9 ความตาย

คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านหลายคนเล่าว่าแต่ก่อนเวลามีคนตายในหมู่บ้านจะเอาไม้ทั้งต้นมาขุดทำเป็นโลงแกะสลักที่หัวโลง (ลักษณะเหมือนโลงผีแมน) คนแก่ ๆ เมื่ออายุประมาณ 60-70 ปี ก็จะเริ่มทำโลงของตัวเองไว้แล้ว ถ้าหากยังไม่ได้ใช้เวลามีงานเทศกาลก็จะใช้โลงนี้เป็นที่หมักข้าวไว้เลี้ยงแขกที่มาในงาน คนที่จะทำโลงศพไม้นี้จะเป็นคนที่มีฐานะดี[23] เมื่อเวลาตายก็จะเอาใส่โลงศพที่มีขนาดพอดี ๆ ไม่ใหญ่หรือเล็กเกินไป นำไปฝังที่ป่าช้า

[23] สัมภาษณ์ นายคำส่วย สินเกิดสุข อายุ 60 ปี นายเก่ตั๊ะ เสลาสุวรรณ อายุ 64 ปี และนายทุน คูนรัตนกุล อายุ 64 ปี

สำหรับคนทั่วไปเวลาตายจะใช้เสื่อสานใหม่มาห่อตัวศพไว้ทำพิธีที่บ้านประมาณ 2-3 วัน ถ้าหากคนไหนตายไม่ดี เช่น ต้นไม้ล้มทับ ถูกปืนยิง เป็นต้น ก็จะไม่ไว้ศพที่บ้านจะต้องเอาศพไปฝังที่ป่าช้าในวันนั้นเลยไม่มีการทำพิธีใดให้ ส่วนคนที่ตายธรรมดา เช่นแก่ตาย หรือป่วยตาย ก็จะเอาเสื่อห่อศพ หาเสื้อผ้าใหม่มาใส่ให้ (บางคนก็บอกว่าไม่ต้องใส่ให้ใหม่) ตอนเช้ามีการสวดเป็นภาษาไทยใหญ่ คนที่รู้ภาษาไทยใหญ่ดีจะมานั่งอ่านจากหนังสือที่เขียนไว้เป็นภาษาไทยใหญ่ โดยมากคนที่มานั่งฟังจะเป็นคนเฒ่าคนแก่ พิธีช่วงนี้เรียกว่า “พางธรรม” เนื้อหาส่วนใหญ่คนที่ฟังพอเข้าใจบอกว่าคล้ายกับนิทานชาดกที่เล่าเรื่องของพระพุทธเจ้าแต่ละชาติ (พระเจ้าสิบชาติ) พอช่วงสายถ้าหากนิมนต์พระสงฆ์มาได้ก็จะนิมนต์มาสวด

เมื่อถึงเวลาฝังจะเอาเสื้อผ้า ของใช้พวกที่นอน ผ้าห่ม ของผู้ตายใส่ไปให้ด้วย สำหรับคนมีฐานะดีจะใส่เงินแถบ (เงินรูปแท่งแบบเก่า) ลงไปให้ศพด้วย หลังจากนั้นจึงเคลื่อนย้ายไปฝังไว้ที่ป่าช้าของหมู่บ้าน ปัจจุบันนี้บ้านถ้ำลอดใช้วิธีเผาทุกครั้งที่มีคนตาย โดยคาดว่าพิธีได้เปลี่ยนจากการฝังเป็นเผาเมื่อสมัยของกำนันมณี เสลาสุวรรณ สำหรับป่าช้าที่เริ่มแรกใช้วิธีการฝังก็ต้องฝังไปตลอด แต่ถ้าหากเผาแล้วก็ต้องเผาตลอดเช่นกัน ดังนั้นบ้านถ้ำลอดที่ป่าช้าปัจจุบันตั้งอยู่บริเวณริมลำห้วยแห้งจุดที่ใกล้กับสะพานข้ามน้ำห้วยแห้งระหว่างบ้านถ้ำลอดใต้และถ้ำลอดเหนือ เป็นป่าช้าที่ใช้วิธีการเผาเพียงอย่างเดียว ที่ป่าช้าเดิมซึ่งเป็นการฝังนั้นอยู่ใกล้กับบ้านเหนือเดินไปทางห้วยแห้งอ่อนนั่นเอง

รูปที่ 1.10 โลงศพที่ประดับประดาไว้อย่างสวยงาม

การเลือกป่าช้าเมื่อแรกตั้งบ้านเรือนจะเป็นที่รับรู้กันทั่วไปอยู่แล้วว่าพื้นที่ด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้านจะเป็นที่ตั้งของป่าช้า แต่ว่าไม่ประกาศให้รู้เพราะถือเคล็ดว่าถ้าหากบอกไปจะทำให้เกิดการล้มตาย แต่นอกจากทิศทางแล้วยังมีความเชื่ออื่นในการกำหนดพื้นที่อีกคือ

1.ถ้าหากป่าช้าอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้านแล้ว ทางด้านตะวันออกห้ามตั้งวัด เพราะจะทำให้หมู่บ้านซึ่งอยู่ตรงกลางต้องแบกภาระหนัก (เหมือนกับเป็นคานหามที่แบกป่าช้าไว้ข้างหนึ่งกับวัดอีกข้างหนึ่ง)

2.ห้ามตั้งป่าช้าไว้ตรงกลางระหว่างหมู่บ้าน สำหรับบ้านถ้ำลอดไม่ถือว่าตั้งระหว่างกลางเพราะตำแหน่งเยื้องไปทางทิศตะวันตกไม่มีกลุ่มบ้านขนาบข้าง

3.ห้ามตั้งป่าช้าไว้สูงกว่าหมู่บ้าน (คงเชื่อว่าเวลาฝนตกก็จะพาสิ่งไม่ดีจากป่าช้าลงมาสู่หมู่บ้านด้วย)

รูปที่ 1.11 ก่อนเผาจะรื้อเครื่องประดับโลงออกก่อนเผา พร้อมกับสิ่งของเครื่องใช้ของผู้ตาย

ข้อมูลชาติพันธุ์วรรณนาของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่บ้านถ้ำลอด มีประเด็นศึกษาที่มุ่งเน้นที่ประวัติการตั้งถิ่นฐาน ระบบการตั้งถิ่นฐาน และวิถีการดำรงชีวิตของคนบ้านถ้ำลอดตั้งแต่อดีต และสถานการณ์ในปัจจุบันซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

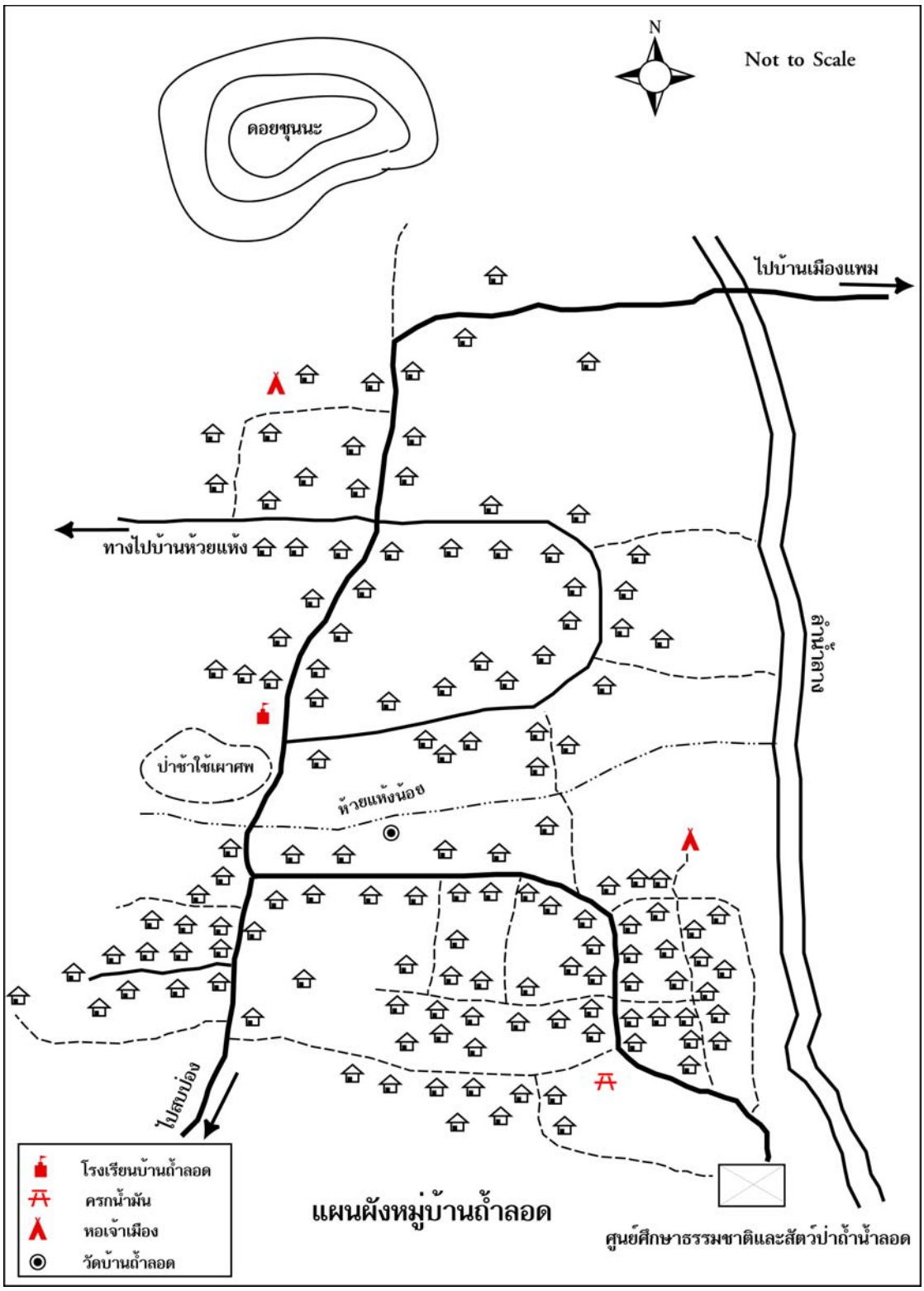

แผนผังที่ 1.1 แผนผังหมู่บ้านถ้ำลอด

ภาคผนวก ก.2
ข้อมูลชาติพันธุ์วรรณนาบ้านเมืองแพม

การเก็บข้อมูลภาคสนามระหว่างเดือนธันวาคม 2546 – กุมภาพันธ์ 2547 จำนวน 23 คน ชาย จำนวน 20 คน อายุระหว่าง 35-93 ปี และหญิง จำนวน 3 คน อายุระหว่าง 22-76 ปีในการเก็บข้อมูลผู้วิจัยได้เข้าไปพักอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเมืองแพมมาตั้งแต่ วันที่ 13 ธันวาคม 2546 – 4 กุมภาพันธ์ 2547 และเดินทางออกมาที่สำนักงานชั่วคราวของโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงฯ (ระยะที่ 2) เพื่อรายงานความก้าวหน้าและจัดเก็บข้อมูลอยู่เป็นระยะ ดังนั้น ข้อมูลที่ได้ในบทนี้จึงประกอบด้วยส่วนที่สัมภาษณ์ได้จากชาวบ้านในพื้นที่ และการสังเกตการณ์ของผู้วิจัยเอง

บ้านเมืองแพมตั้งอยู่ หมู่ที่ 5 ตำบลถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ประชากรส่วนใหญ่ของหมู่บ้านเป็นชาวกะเหรี่ยง หรือ ปฺกาเกะญอ กลุ่มสะกอว์ (Sgaw) รวมแล้ว 501 คน เป็นชาย 271 คน หญิง 230 คน (สิทธิพงศ์ ดิลกวนิช และคณะ 2542ข) ลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้านตั้งอยู่บริเวณที่ลาดเนินเขาไม่ชันนักริมลำน้ำแพม หมู่บ้านตั้งอยู่บนเนินเขาขนาดเล็ก 2 เนิน ซึ่งกลุ่มหมู่บ้านหลักแต่เดิมจะเป็นกลุ่มบ้านที่ตั้งอยู่ทางด้านตะวันตก ส่วนกลุ่มที่ขยายตัวใหม่จะตั้งอยู่บนเนินเขาเดียวกับที่โรงเรียนบ้านเมืองแพม

2.1 ลักษณะทางกายภาพของที่ตั้งหมู่บ้าน

2.1.1 สภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์

หมู่บ้านตั้งอยู่บริเวณเนินเขาเตี้ย ๆ ริมลำน้ำแพม ซึ่งสองฟากฝั่งลำน้ำแพมมีลักษณะเป็นที่ราบขนาดใหญ่สามารถใช้ในการทำนาที่ลุ่ม ลักษณะที่ตั้งของบ้านเมืองแพมเป็นหุบเขาขนาดใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในเขตลุ่มน้ำลางตอนบน เป็นที่รวมของลำน้ำสาขาหลายสาขา พื้นที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ที่ระดับความสูงประมาณ 700 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง (รูปที่ 5.1)

รูปที่ 2.1 สภาพที่ตั้งบ้านเมืองแพม

2.1.2 แหล่งน้ำใช้ในชีวิตประจำวัน

แหล่งน้ำหลักของหมู่บ้านประกอบด้วยแหล่งเพื่อการเกษตร และแหล่งน้ำในชีวิตประจำวัน ซึ่งประกอบด้วยแหล่งน้ำต่าง ๆ เหล่านี้

1.แหล่งน้ำในการเกษตร ใช้ในการทำนา ซึ่งกระจายอยู่รอบหมู่บ้านคือ ลำน้ำแพม น้ำแพมน้อย ห้วยปลามุง ห้วยโป่ง ห้วยไร่ และห้วยฮิ

2.แหล่งน้ำใช้ในชีวิตประจำวัน ส่วนใหญ่ชาวบ้านต่อท่อมาจากประปาหมู่บ้านที่วางสายต่อมาจากห้วยฮิ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน ในอดีตเมื่อยังไม่มีประปาหมู่บ้าน ชาวบ้านใช้น้ำจากน้ำแพมซึ่งอยู่ใกล้กับหมู่บ้านที่สุด (เพียงประมาณ 100-200 เมตร) แต่ต่อมาเมื่อมูเซออพยพมาเพิ่มมากขึ้นอยู่บริเวณหัวน้ำแพม และปล่อยสัตว์เลี้ยงให้ลงมากินน้ำในน้ำแพมทำความสกปรกให้กับน้ำ ชาวบ้านจึงหันมาขุดบ่อน้ำบริเวณริมน้ำแพมแทน ในหมู่บ้านยังมีบ่อน้ำขุดซึ่งขุดดักไว้บริเวณทางน้ำสายเล็ก ๆ ในหมู่บ้านอีก 3 บ่อ

2.2 ประวัติหมู่บ้านเมืองแพม และประวัติของพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน

จากการสำรวจทางโบราณคดีพบว่าบ้านเมืองแพมมีแหล่งโบราณสถานตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบใกล้ที่ตั้งหมู่บ้านปัจจุบันอยู่ 3 แห่งด้วยกัน ซึ่งได้มีการสันนิษฐานจากหลักฐานที่พบว่าพื้นที่บริเวณนี้เคยเป็นชุมชนโบราณสมัยประวัติศาสตร์ ในยุคอาณาจักรล้านนา ซึ่งในหมู่บ้านได้มีตำนานเกี่ยวกับหมู่บ้านที่ได้รับฟังมาจากชาวไทยใหญ่บ้านแม่ละนา และชาวไทยใหญ่ที่อื่นอีกที ผู้เขียนจึงได้แยกหัวข้อประวัติบ้านเมืองแพมออกเป็น 2 หัวข้อ โดยในหัวข้อประวัติการตั้งถิ่นฐานจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติการตั้งถิ่นฐานของชาวกะเหรี่ยงบ้านเมืองแพมในปัจจุบัน และหัวข้อประวัติของพื้นที่ตั้งหมู่บ้านจะได้กล่าวถึงตำนาน เรื่องเล่าที่ชาวกะเหรี่ยงได้เคยได้ยินได้ฟังมาจากชาวไทยใหญ่อีกทอดหนึ่ง ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จะเป็นประโยชน์อย่างมากในการมองภาพเรื่องราวกลุ่มคนสมัยประวัติศาสตร์ในพื้นที่อำเภอปางมะผ้า

2.2.1 ประวัติการตั้งถิ่นฐาน

ประชากรของหมู่บ้านอพยพมาจาก 2 แหล่งหลัก ๆ คือ กลุ่มแรก มาจากบ้านหนองขาวกลาง ในเขตตำบลห้วยปูลิง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน และอีกกลุ่มอพยพมาจากบ้านวัดจันทร์ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อมีการแต่งงานระหว่างกลุ่มกันบ่อยครั้งจึงกลายเป็นกลุ่มเครือญาติเดียวกัน

ประวัติตั้งแต่การอพยพครั้งแรกเริ่มจาก เมื่อประมาณ พ.ศ.2467-2468 ชาวบ้านส่วนหนึ่งประมาณ 16-17 ครัวเรือน จากหมู่บ้านหนองขาวกลาง ตำบลห้วยปูลิง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน อพยพมาตั้งหมู่บ้านอยู่ที่บ้านแม่ยาง[1] อำเภอปาย เมื่อแรกย้ายมาพื้นที่บริเวณบ้านแม่ยางยังเป็นป่าทึบไม่มีบ้านเรือนมาก่อน กระทั่งราวปี พ.ศ.2470 โดยการนำของพ่อเฒ่าตะเลาะ จึงได้ย้ายมาอยู่ห้วยแม่หมู (ปัจจุบันคือบริเวณใกล้ๆ กับบ้านแม่หมูลีซอ

[1] เอกสารงานวิจัยหลายฉบับใช้ชื่อว่า บ้านแม่ยาน แต่จากการสอบถามชาวบ้านผู้ให้สัมภาษณ์ถึงการออกเสียงหลายคน ต่างยืนยันว่าเรียก “บ้านแม่ยาง”

อำเภอปางมะผ้า) ก่อนจะอพยพอีกครั้งขึ้นไปอยู่บริเวณหัวน้ำแม่หมูซึ่งอยู่สูงขึ้นไปกว่าที่ตั้งหมู่บ้านเดิม ประวัติการอพยพหลังจากนี้สามารถประมาณช่วงเวลาอย่างคร่าว ๆ ได้ดังนี้

ปี พ.ศ. 2473 อยู่บ้านแม่อุมอง ยังคงมีชาวบ้านบางส่วนอาศัยอยู่ต่อไม่ได้ย้ายตามออกไป

ปี พ.ศ. 2475 อยู่บ้านผามอน ตอนอยู่ที่ผามอนนี้ย้ายไป-มา โดยรอบผามอนได้ตั้งหมู่บ้านอยู่ประมาณ 3 แห่ง ก่อนจะย้ายออกจากเขตผามอน

ปี พ.ศ. 2478 อยู่บ้านห้วยไร่ (บางคนอาศัยอยู่ประมาณ 20 กว่าปี และมีบางส่วนที่อพยพกลับไปอยู่บ้านแม่ยาง และบ้านอื่น ๆ)

ปี พ.ศ. 2487 อยู่บ้านห้วยโป่ง

ปี พ.ศ. 2493 อยู่บ้านห้วยผาตึ๊ บ้านปางควาย และบ้านผักห้า

ปี พ.ศ. 2496 ตั้งบ้านหัวน้ำแพม (ครั้งแรก)

ปี พ.ศ. 2500 ตั้งบ้านหัวน้ำแพม (ย้ายไปอยู่อีกบ้านซึ่งยังคงอยู่ในบริเวณหัวน้ำแพม)

ปี พ.ศ. 2504 ตั้งบ้านเมืองแพม

ช่วงที่ย้ายออกจากบ้านแม่หมูนี้ชาวบ้านได้แยกออกไปเป็นกลุ่มหลายกลุ่มอาศัยอยู่โดยรอบทั้ง บ้านแม่อุมอง บ้านห้วยไร่ บ้านผามอน ก่อนที่พ่อเฒ่ากะเดอ วงศ์กะเหรี่ยง ผู้นำชาวบ้านในตอนนั้น) จะชักชวนให้ชาวบ้านหลาย ๆ กลุ่มทั้งที่อพยพมาด้วยกันจากบ้านหนองขาวกลาง และชาวบ้านจากบ้านวัดจันทร์ ซึ่งกลายเป็นเครือญาติที่เกี่ยวดองกันทางการแต่งงานมาอยู่ร่วมกันที่บ้านเมืองแพม ครั้งแรกที่อพยพมานั้นมีเพียง 18 ครัวเรือน[2] หลังจากตั้งบ้านเรือนแล้วก็มีญาติพี่น้องจากหมู่บ้านอื่น ๆ อพยพมาสมทบจากการชักชวนของคนในหมู่บ้านเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ (แผนที่ที่ 5.1)

[2] สัมภาษณ์ นายกะเดอ วงศ์กะเหรี่ยง อายุ 79 ปี นายตอลา คีรีประสงค์ทอง อายุ 68 ปี นายพะหมู่ทู ดาวเปล่งสุข อายุ 76 ปี นายพะเจพอ รัตนอารยธรรม อายุ 54 ปี นายทุน ไพรเครือพัน อายุ 67 ปี นายอำพัน ดอยดำรงสุข อายุ 49 ปี นายสานุโพ เก่งทางธรรม อายุ 69 ปี นายแชแด พิทักษ์พนาสิทธิ์ อายุ 66 ปี นายหม่อส่วยวา ดอยเจริญสุข อายุ 59 ปี นายพะแนคา แก้วโพธิสิทธิ์ อายุ 58 ปี นายทอโข่ รัตนอารยธรรม อายุ 80 ปี และนายกมล มลคีรีทอง อายุ 41 ปี

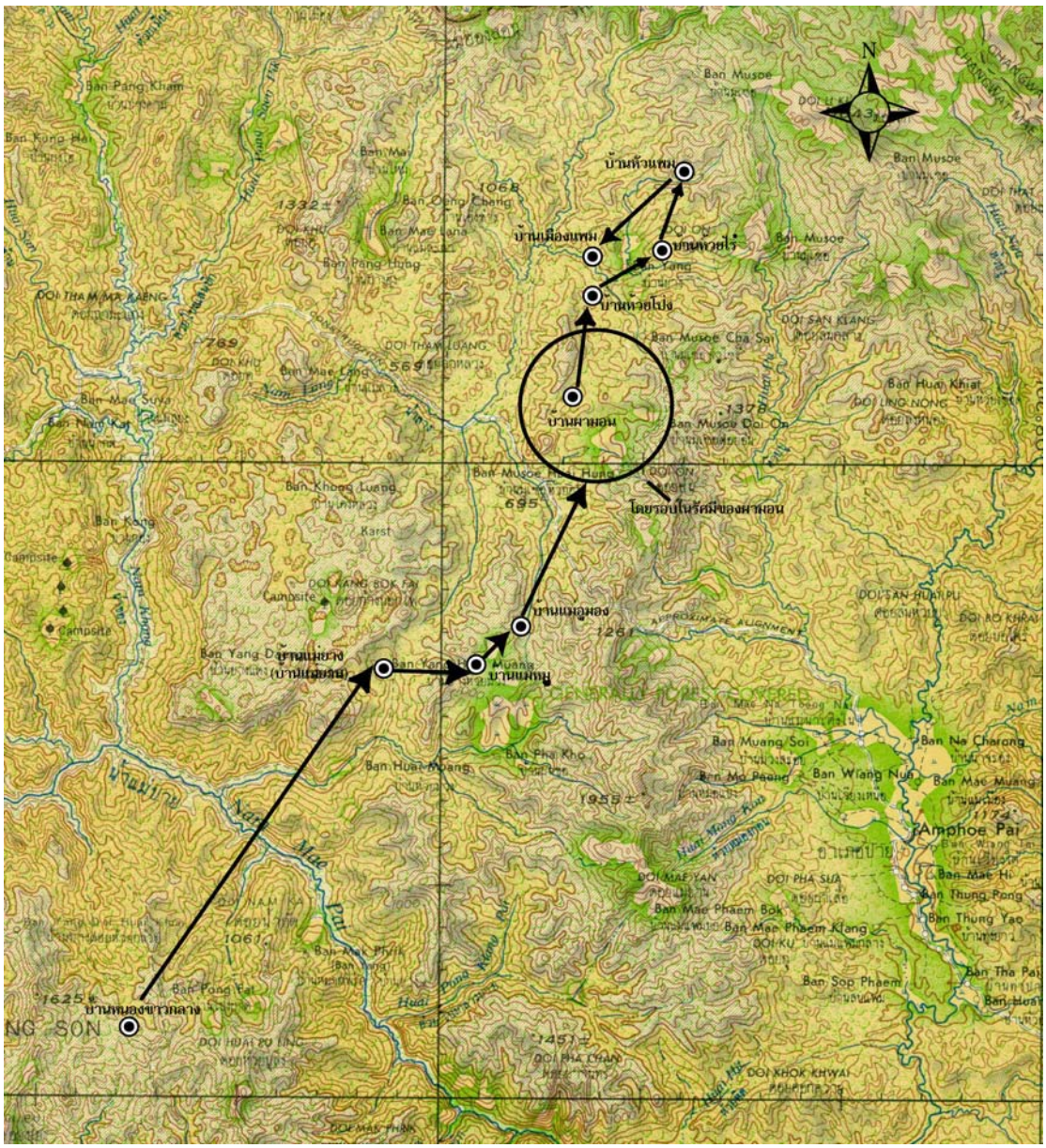

แผนที่ที่ 2.1 เส้นทางการอพยพของชาวบ้านเมืองแพม
ที่มา: กรมแผนที่ทหาร 2515

2.2.2 ประวัติพื้นที่บ้านเมืองแพมจากคำบอกเล่า

มีเรื่องเล่ากันว่าแต่เดิมเมืองแพมเคยเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของพวกลัวะ เนื่องจากเคยพบชิ้นส่วนและกล้องยาสูบดินเผาซึ่งได้แกะลวดลายประดับอย่างงดงามอยู่เป็นจำนวนมากตามที่นาของชาวบ้าน (ชาวบ้านเชื่อกันว่าถ้าหากพบกล้องยาสูบดินเผาที่มีการแกะสลักเป็นลวดลายอย่างงดงามแล้วจะต้องเป็นของชาวลัวะอย่างแน่นอน) นอกจากนี้มีตำนานเล่าถึงเมืองแพมอยู่หลายเรื่อง เรื่องแรกกล่าวถึงที่มาของคำว่า “เมืองแพม” เป็นเรื่องเล่าต่อว่าหลังจากที่ลัวะอพยพออกไปแล้วมีคนไทยใหญ่อพยพเข้ามาอยู่แทนที่ ได้สร้างเมืองซึ่งมีเจ้าฟ้าปกครอง ลักษณะ

ของเมืองแพมในสมัยนั้นเหมือนกับเมืองน้อยที่มีขนาดไม่ใหญ่มาก ชาวไทยใหญ่ได้สร้างวัดก่อด้วยอิฐไว้หลายแห่ง ต่อมาเมื่อเจ้าฟ้าตายลงตามประเพณีจะเรียกเจ้าฟ้าที่ตายลง (หรือเจ้าฟ้าองค์เก่าที่ตายไป) ว่า "เจ้าฟ้านอนแพร"[3] เวลาเรียกเมืองเมืองนี้ต่อ ๆ กันก็เรียกว่าเมืองที่เจ้าฟ้านอนแพร พอนาน ๆ เข้าจึงได้เรียกเพี้ยนเป็น "เมืองแพม"

เรื่องต่อมาเป็นเรื่องการเกิดของเมืองแพม เจ้าปู่ฮ้อยสามซึ่งเป็นนักรบที่เก่งมากเดินทางมาสร้างบ้านเมืองและที่นาต่าง ๆ โดยสร้างมาตั้งแต่บ้านไม้สุง บ้านแม่ละนา เมืองแพม เมืองน้อย และเมืองแหง (เวียงแหง) ที่เมืองแพมนี้ปู่ฮ้อยสามมาสร้างนาและเหมืองฝายไว้ และให้คนมาทำต่อ ส่วนตัวเองก็เดินทางไปสร้างเมืองอื่นต่อไป[4] (เหตุการณ์นี้จะต้องมีการตรวจสอบอีกครั้งจากเอกสารประวัติศาสตร์ และคำบอกเล่าของชาวไทยใหญ่หรือในกลุ่มหมู่บ้านอื่นว่า มีที่มาที่ไปอย่างไร จึงจะสามารถตัดสินได้ว่าเรื่องเล่าอาศัยเค้ามูลจากเรื่องจริงหรือไม่)

เรื่องสุดท้าย เล่าว่าที่เมืองแพมเมื่อก่อนมีคนไทยใหญ่อาศัยอยู่จำนวนมาก เมื่อมีฝรั่งมาทำไม้ (ตัดไม้) แถวบ้านท่าไคร้ ปางมะผ้า ได้ตั้งปางช้างอยู่ในบริเวณนี้หลายแห่งด้วยกันทั้งที่ท่าไคร้ ปางมะผ้า รวมทั้งที่บ้านถ้ำลอดด้วย คนงานส่วนใหญ่ทั้งในปางช้างและปางไม้เป็นชาวเขาแถวนี้ทุกกลุ่ม โดยมีฝรั่งเป็นคนคุม การชักลากจะลากข้ามเขาแถวท่าไคร้ที่เรียกกว่า "กิ่วจ่อง" ไปลงน้ำโป่งแสนปี๊ก และห้วยน้ำโป่ง ซึ่งในตอนนั้นเป็นบ้านของคนไทยใหญ่ (ในปัจจุบันเป็นบ้านของลัวะ) พื้นที่ที่ทำการตัดไม้ครอบคลุมบริเวณบ้านแม่อุมอง บ้านถ้ำลอด บ้านห้วยโป่ง (ในละแวกผามอน และเมืองแพม) พอชาวไทยใหญ่ที่อยู่บ้านเมืองแพมไปขโมยเอาช้างที่ปางช้างไปขายให้กับคนที่ห้วยปูลิง (อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน) วัดจันทร์ (แถบ อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่) และบ้านหนองแดง (อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่) ฝรั่ง (ชาวอังกฤษ) จึงให้คนมารบ (โจมตี) บ้านไทยใหญ่ คนที่นี่จึงได้หนีไปอยู่ทางพม่า ที่บ้านซามู่ และบ้านหนองปะหลำ หลังจากนั้นพอพ่อเฒ่ากะเดอย้ายมาอยู่ที่บ้านแม่ยางเขาก็เลิกทำไม้กันแล้ว แต่ยังเห็นไม้ที่ตัดกองไว้อยู่เต็มแถวปางมะผ้า ต่อมาจึงมีคนจากแม่สะเรียงชื่อ พ่อเฒ่ากู่จ๊ะต๊ะ (เป็นชาวกะเหรี่ยง) ได้เอาช้างมาลากไม้เหล่านี้ออกไปขาย และบริเวณที่คนไทยใหญ่เคยอยู่นั้นเล่าว่ามีร่องรอยเหลืออยู่ 2 แห่ง คือ บริเวณที่ลุ่มใกล้กับที่นา ของพ่อเฒ่ากะเดอ และที่นาของพ่อเฒ่าส่าปี๊[5]

รูปที่ 2.2 โบราณสถานบ้านเมืองแพมหมาเลข 1

[3] ในประเพณีของทั้งคนไทยใหญ่และไทยลื้อ ต่างก็เรียกเจ้าฟ้าที่สวรรคตไปว่า "เจ้าฟ้านอนแพร" เช่นเดียวกัน

[4] สัมภาษณ์ นายกะเดอ วงศ์กะเหรี่ยง อายุ 79 ปี

[5] สัมภาษณ์นายตอลา คีรีประสงค์ทอง อายุ 68 ปี นายพะแนคา แก้วโพธิสิทธิ์ อายุ 58 ปี

ภายหลังจากที่คนไทยใหญ่อพยพออกไปแล้วก็ยังมีกลุ่มคนไทยใหญ่กลุ่มเล็ก ๆ อีกกลุ่มมาตั้งบ้านอยู่ใกล้กับที่นาของพ่อเฒ่ากะเดอ (ใกล้กับวัดเก่า) ซึ่งคนเฒ่าคนแก่บ้านเมืองแพมยังเคยเห็นคนไทยใหญ่กลุ่มนี้อยู่บ้างตอนเป็นเด็ก ภายหลังเหลืออยู่เพียง 2-3 หลังคา จึงได้อพยพไปอยู่กับญาติพี่น้องที่บ้านแม่ละนา เมืองปาย และที่อื่น ๆ ซึ่งไม่รู้แน่ชัด กระทั่งปี พ.ศ.2504 ชาวกะเหรี่ยงจึงได้ย้ายมาอยู่ที่บ้านเมืองแพมตามประวัติหมู่บ้านที่กล่าวมาแล้ว

2.3 การตั้งถิ่นฐาน

บ้านเมืองแพมตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ย ๆ 2 เนิน ติดลำน้ำแพม หมู่บ้านหลักแต่เดิมตั้งอยู่บนเนินเขาทางด้านตะวันตกของหมู่บ้าน เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้น จึงมีการขยายตัวของหมู่บ้านออกไปทางทิศตะวันออกซึ่งเป็นที่ตั้งของโรงเรียนบ้านเมืองแพมในปัจจุบัน การกระจายตัวของหมู่บ้านตั้งตามแนวสันเนิน และในส่วนที่ค่อนข้างราบจะตั้งบ้านเป็นกลุ่ม ไม่มีระบบการวางผังที่ชัดเจน ในภายหลังเมื่อมีการตัดถนนผ่านหมู่บ้าน จึงมีบางส่วนสร้างตามแนวถนน

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญในหมู่บ้านเป็นศาสนสถาน คือ วัด ที่อยู่ห่างออกไปสุดเขตบ้านเรือนทางด้านตะวันออก สถานภาพเป็นวัดป่าบ้านเมืองแพม โดยปกติมีพระภิกษุจำพรรษาเพียง 1 รูป แต่มีพระภิกษุจากต่างถิ่นเดินทางมาธุดงค์บ้างนาน ๆ ครั้ง ศาสนสถานอีกแห่งเป็นโบสถ์คริสต์ ตั้งอยู่ในกลุ่มหมู่บ้านหลักใกล้บ้านของพ่อเฒ่ากะเดอ วงศ์กะเหรี่ยง (อดีตผู้นำทางศาสนาและผู้นำหมู่บ้าน ที่ปัจจุบันเปลี่ยนมานับถือคริสต์ศาสนาพร้อมกับลูกบ้านอีกประมาณ 8 ครัวเรือน)

รูปที่ 2.3 บ้านของชาวกะเหรี่ยงที่บ้านเมืองแพม

2.3.1 บ้านเรือน

ลักษณะบ้านเรือนของชาวกะเหรี่ยงที่บ้านเมืองแพม ในอดีตโครงสร้างส่วนใหญ่จะประกอบด้วยไม้ไผ่ที่นำมาตีเป็นแผ่น หรือฟาก เป็นผนังห้องหรือพื้นบ้าน ปัจจุบันชาวบ้านส่วนใหญ่เปลี่ยนมาใช้ไม้จริงในการสร้างบ้านแล้ว เนื่องจากเป็นการตั้งถิ่นฐานที่ถาวรจึงไม่จำเป็นจะใช้ไม้ไผ่ที่ต้องเปลี่ยนทุก ๆ 2-3 ปี[6] ในส่วนของหลังคามุงด้วยใบตองตึง และมีบางส่วนที่นำไม้มาทำเป็นกระเบื้องมุงหลังคาแผ่นเล็ก ๆ ชาวบ้านบอกว่าการ

[6] สัมภาษณ์นายกลิ่นศักดิ์ อภินันท์ทิพยกุล อายุประมาณ 36 ปี

มุงหลังคาโดยใช้ไม้จริงนี้เพิ่งมาเริ่มทำในช่วงหลังเนื่องจากคนจากหมู่บ้านอื่นแต่งงานมาอยู่ที่บ้านเมืองแพมแล้วทำเป็นตัวอย่างให้เห็น ชาวบ้านเห็นว่าสะดวกดีจึงเริ่มทำตาม[7] ถึงแม้ว่าหลาย ๆ บ้านไม่ได้ใช้บ้านแบบดั้งเดิมอยู่อาศัยแล้วแต่ส่วนใหญ่ก็ยังคงสร้างไว้เพื่อเป็นห้องครัวทำกับข้าว หรือได้ใช้ประโยชน์ในช่วงฤดูหนาวซึ่งอากาศหนาวเย็นมาก คนในบ้านก็จะอพยพออกมานอนที่ห้องครัวเพราะให้ความอบอุ่นได้มากกว่านอนในบ้านธรรมดา

เนื่องจากหมู่บ้านยังไม่มีไฟฟ้า นอกจากแผงพลังงานแสงอาทิตย์ที่ติดตั้งไว้ให้เพียง 2 จุด ชาวบ้านต้องนำแบตเตอรี่ไปชาร์ตไฟไว้ก่อนนำกลับมาต่อกับดวงไฟในบ้าน กิจกรรมในยามค่ำคืนของหมู่บ้านซึ่งเป็นช่วงที่ไม่ต้องทำงานจึงเป็นการเดินไปมาสู่ระหว่างคนรู้จักและญาติพี่น้อง แหล่งรวมของสมาชิกในครอบครัวผู้มาเยี่ยมเยือน คือ ครัวไฟ ที่ยังคงสร้างเตาไฟไว้ในบ้าน สิ่งที่ขาดไม่ได้ของวงสนทนาเห็นจะเป็นน้ำชา หรือ น้ำเมี่ยง ที่ต้องมีติดบ้านไว้รับรองแขก ดังนั้น แม่บ้านจึงต้องออกไปเก็บฟืนมาเก็บตุนไว้ให้เพียงพอสำหรับแต่ละวัน ไม้ที่นิยมนำมาทำฟืนมากที่สุดคือ ไม้แดง เพราะมีคุณสมบัติติดไฟได้นาน และไม้สนที่ชาวบ้านเรียกว่าไม้เกี๊ยะ ซึ่งมียางไม้มีคุณสมบัติติดไฟง่ายไว้เป็นเชื้อเพลิงในการจุดไฟ หรือใช้แทนคบไฟในเวลากลางคืน

การใช้ประโยชน์ของพื้นที่บ้านซึ่งเป็นใต้ถุนสูง สามารถใช้ประโยชน์ได้หลายประเภท บางบ้านปรับเปลี่ยนพื้นที่ใต้ถุนไว้สำหรับทำงานทอผ้า โดยเอาไม้ไผ่ที่ตีเป็นฝากแล้วมาปูลงไปบนต้นไม้ไผ่ที่ตีเป็นโครงไว้ แล้วกันพื้นที่ส่วนหนึ่งไว้สำหรับผูกวัว/ควาย ที่ไปตามกลับมาทุกวัน บางบ้านแปลงเป็นที่เก็บไม้ฟืนท่อนใหญ่ที่ใช้รถไปขนมาจากป่า เป็นการกักเก็บไว้สำหรับฤดูฝน

รูปที่ 2.4 ที่ทอผ้าใต้ถุนบ้าน

[7] สัมภาษณ์พะหมู่ทู ดาวเปล่งสุข อายุ 76 ปี

2.3.2 ความเชื่อในการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐาน

ชาวกะเหรี่ยงมีหลักในการเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้านเช่นเดียวกับกลุ่มคนบนที่สูงกลุ่มอื่น ๆ ซึ่งมีข้อห้ามอยู่หลายข้อที่บรรพบุรุษได้สั่งสอนสืบต่อกันมา แบ่งออกเป็นหัวข้อ ซึ่งผู้วิจัยได้วิเคราะห์สาเหตุของข้อห้ามร่วมด้วยไว้ในแต่ละข้อ ดังนี้[8]

1.ห้ามตั้งหมู่บ้านในพื้นที่บริเวณกิ่วดอย คือรอยต่อของดอย 2 ดอย (หรือภูเขา 2 ลูก) ตามความเชื่อก็คือสิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ จะไหลลงมารวมกันบริเวณนี้ ถ้าหากจะตั้งบ้านชาวบ้านก็จะเลือกบริเวณที่เป็นไหล่เขาหรือไหล่ดอยที่ไม่มีความชันมากนักมากกว่า และกิ่วดอยเป็นทางเดินของผี ที่มนุษย์ไม่สมควรไปตั้งบ้านเรือนกั้นไว้

2.ห้ามตั้งหมู่บ้านบนดอยที่มีกิ่วดอยล้อมรอบ (ถึงแม้ว่าดอยที่เลือกจะไม่มีกิ่วดอยก็ตาม)

3.ห้ามตั้งหมู่บ้านในหุบเขาที่มีทางออกเพียงทางเดียว ลักษณะพื้นที่เป็นหุบที่มีภูเขาโอบรอบทุกด้าน

4.ห้ามตั้งบ้านใกล้กับภูเขาลูกโดด และหน้าผาสูง ภูมิประเทศของอำเภอปางมะผ้าที่ประกอบด้วยหินปูนเป็นหลักนั้นมักจะมีภูเขาหินปูนโดด ๆ อยู่ ชาวบ้านจึงเชื่อว่าบริเวณภูเขาหินลูกโดด นั้นเป็นที่อยู่ของผี

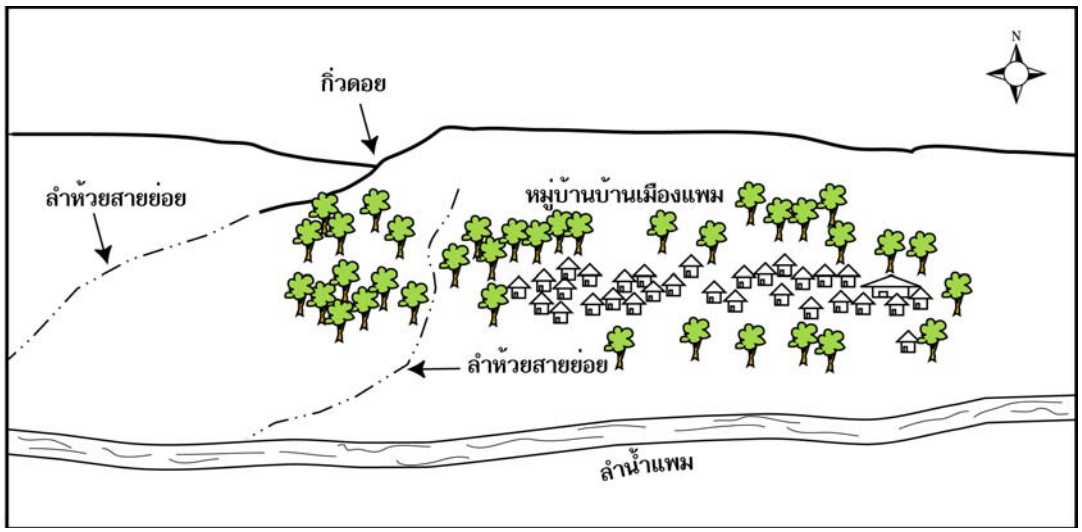

ภาพลายเส้นที่ 2.1 พื้นที่กิ่วดอยบ้านเมืองแพม และภูเขาที่มีน้ำขนาน 2 ข้าง ซึ่งเป็นพื้นที่ห้ามไม่ให้ตั้งหมู่บ้าน

5.ห้ามตั้งหมู่บ้านในบริเวณที่ลำน้ำไหลลงมาจากภูเขาหรือที่สูง หรือสบห้วยที่อยู่ในที่ต่ำพื้นที่ต่ำนี้จะเกิดน้ำท่วมได้หากอยู่ในช่วงน้ำหลาก แต่ถ้าหากเป็นพื้นที่สบห้วยที่เป็นจุดบรรจบของลำห้วยที่ไหลมาจากพื้นที่ราบธรรมดาก็สามารถตั้งบ้านเรือนอยู่ได้ ถ้าตั้งบ้านอยู่บนที่สูงกว่าลำห้วยเล็กน้อย (ที่เนินเขาเล็ก ๆ ริมน้ำ) ได้จะดีมาก

[8] ข้อมูลสัมภาษณ์จาก นายกะเดอ วงศ์กะเหรี่ยง อายุ 79 ปี นายตอลา คีรีประสงค์ทอง อายุ 68 ปี นายพะหมู่ทู ดาวเปล่งสุข อายุ 76 ปี นายพะเจพอ รัตนอารยธรรม อายุ 54 ปี นายทุน ไพรเครือพัน อายุ 67 ปี นายอำพัน ดอยดำรงสุข อายุ 49 ปี นายสานุโพ เก่งทางธรรม อายุ 69 ปี นายแชแด พิทักษ์พนาสิทธิ์ อายุ 66 ปี นายหม่อส่วยวา ดอยเจริญสุข อายุ 59 ปี นายพะแนคา แก้วโพธิ์สิทธิ์ อายุ 58 ปี และนายทอโข่ รัตนอารยธรรม อายุ 80 ปี

6.ห้ามตั้งหมู่บ้านในบริเวณสบน้ำด้านที่อยู่ระหว่างลำน้ำที่ไหลมาสบกัน

7.ห้ามตั้งหมู่บ้านระหว่างลำน้ำสองสายที่ยังสามารถมองจากริมน้ำสายหนึ่งไปยังอีกสายที่ขนานกันอยู่

8.ห้ามตั้งหมู่บ้านบนภูเขาที่มีลำน้ำขนาบทั้ง 2 ข้าง

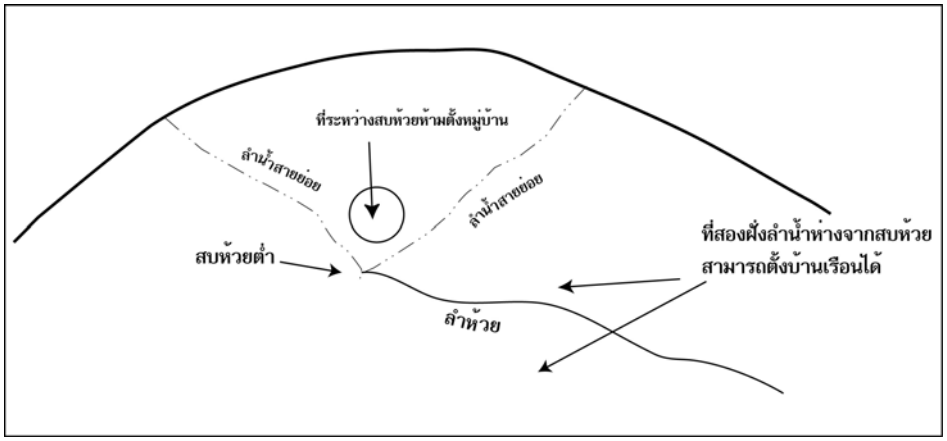

ภาพลายเส้นที่ 2.2 พื้นที่สบห้วยรูปแบบต่าง ๆ

9.ห้ามตั้งหมู่บ้านอยู่บนไหล่ดอยที่ด้านล่างเป็นลำห้วย (ความจริงที่ตั้งบ้านเมืองแพมจัดว่าเป็นพื้นที่ลักษณะตรงกับข้อห้ามนี้ แต่ชาวบ้านยืนยันว่าได้ลองเสี่ยงทายดูแล้วผลบอกว่าสามารถอยู่ได้) แสดงให้เห็นว่าแต่ละข้อห้ามก็ยังมีข้อยกเว้นจากการเสี่ยงทายได้

10.บริเวณใกล้หนองน้ำนิ่ง

11.ห้ามตั้งบ้านเรือนบริเวณใกล้กับ “น้ำฮู” แต่ยังสามารถใช้ประโยชน์จากน้ำที่ไหลออกมาได้ ใช้ในการเกษตร ชาวไทยใหญ่และชาวกะเหรี่ยงเองมีข้อห้ามว่าห้ามทิ้งสิ่งสกปรกลงไปในรู หรือขว้างปาเศษไม้ ก้อนหิน ใส่บริเวณช่องทางน้ำออก เพราะจะทำให้ผีน้ำโกรธเคือง บันดาลให้เกิดความเจ็บป่วยต่อผู้กระทำการลบหลู่ น้ำฮูเป็นแหล่งน้ำจากระบบธารน้ำใต้ดินที่มีความสำคัญต่อหมู่บ้านในอำเภอปางมะผ้าหลายหมู่บ้าน เนื่องจากในบางพื้นที่ซึ่งเป็นพื้นที่สูง ไม่มีแหล่งน้ำผิวดินหรือธารน้ำตามธรรมชาติอาจมีเพียงน้ำฮูที่เป็นแหล่งน้ำกินน้ำใช้เพียงแหล่งเดียว จึงต้องมีการอนุรักษ์ไม่ให้มีการรบกวนก่อให้เกิดความสกปรก

2.3.3 พิธีกรรมเกี่ยวกับการตั้งหมู่บ้าน

หลังจากที่เลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้านได้แล้วหมอเมืองเป็นผู้ทำพิธีปักกระดูกไก่เพื่อเสี่ยงทาย โดยนำไก่ที่คัดเลือกแล้วว่าสมบูรณ์ดีมาฆ่า และเอากระดูกส่วนขามาขูดหารูเส้นประสาทก่อนใช้ไม้ปักลงไปแล้วหมอผีจะเป็นคนดูทิศทางของไม้ที่ปักลงไปแล้วทำนายว่าพื้นที่ที่เลือกดีหรือไม่ดี ในตอนแรกที่เลือกบ้านเมืองแพมหมอเมืองต้องทำพิธีเสี่ยงทายอยู่หลายแห่งกว่าผลที่ได้จะบอกว่าสามารถตั้งหมู่บ้านได้ พื้นที่ซึ่งเชื่อว่าไม่ดีคือบริเวณที่ตั้งของโรงเรียนบ้านเมืองแพมในปัจจุบัน ชาวบ้านได้ลองไปเสี่ยงทายที่จุดนั้นแล้วผลระบุออกมาว่าไม่ดี จึงได้ย้ายลงมาเสี่ยงทายใหม่ที่บริเวณหมู่บ้านหลักในปัจจุบัน การเสี่ยงทายครั้งนั้นทำอยู่หลายครั้งก็ยังไม่ได้พ่อเฒ่ากะเดอจึงได้เชิญหมอเมืองชาวไทยใหญ่ให้มาช่วยทำพิธีเสี่ยงทายให้ โดยการใช้เมล็ดข้าวสาร (เหมือนที่ใช้เสี่ยงทายที่บ้าน

ถ้ำลอด) วิธีการอีกอย่างในการเสี่ยงทายคือเมื่อเลือกจุดตั้งหมู่บ้านได้แล้วให้ขุดหลุมเล็ก ๆ 1 หลุม แล้วคอยดูว่าพอเอาดินที่ได้จากการขุดถมกลบลงไปแล้วมีดินไม่เต็มหลุมแสดงว่าเป็นที่ไม่ดี ไม่ควรตั้งถิ่นฐาน แต่ถ้าหากดินกองล้นออกมาจากปากหลุมก็เชื่อว่าเป็นที่ดีปลูกอะไรแล้วก็จะได้กินทั้งหมด

2.4 การดำรงชีวิต

2.4.1 การแต่งกาย

การแต่งกายของชาวกะเหรี่ยงยังคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ที่บรรพบุรุษได้ตกทอดมาให้อยู่ เครื่องแต่งกายของหญิงสาวชาวกะเหรี่ยงเป็นสิ่งแสดงให้เห็นถึงสถานภาพของแต่ละคนคือ ถ้าเป็นชุดของเด็กหญิงหรือหญิงสาวบริสุทธิ์ จะแต่งชุดสีขาวทรงกระบอกยาวทอด้วยลวดลายเล็กน้อย รูปทรงของชุดเป็นทรงกระบอกที่เอาผ้ามาเย็บต่อกัน แล้วผ่าตรงสวนบนให้เป็นคอ ไม่มีแขนเสื้อ โดยมากมักจะปล่อยผมให้สยายยาว ส่วนหญิงแม่บ้านหรือหญิงที่แต่งงานแล้วจะเปลี่ยนมานุ่งผ้าซิ่นสีแดงและเสื้อสีดำ ทรงกระบอกที่ผ่าช่องด้านบนไว้เป็นคอเสื้อเช่นเดียวกับชุดของเด็กสาว ที่ตัวเสื้อทอและปักลวดลายอย่างงดงาม ประดับด้วยลูกเดือยทับลงไปอีกชั้นหนึ่ง เครื่องประดับที่ได้รับความนิยมมาโดยตลอดคือสร้อยคอลูกปัด โดยเฉพาะหญิงที่แต่งงานแล้วบางคนนิยมใส่สร้อยลูกปักจำนวนมากปกปิดคอไว้ เด็กสาวในหมู่บ้านบอกว่าสร้อยคอลูกปัดนี้สามารถช่วยได้มากในฤดูหนาว เมื่อใส่แล้วจะให้ความอบอุ่นและความงดงามไปด้วยพร้อม ๆ กัน[9] ส่วนผู้ชายนิยมใส่เสื้อของชายชาวกะเหรี่ยงที่มีสีแดง ทรงเสื้อคล้ายกับเสื้อผ้าของผู้หญิง แตกต่างกันตรงที่ลายและสีเสื้อ ส่วนกางเกงเป็นกางเกงคล้ายกางเกงชาวเลของคนในภาคใต้ ทรงหลวมสีดำ ปัจจุบันกลุ่มที่ยังคงรักษาการแต่งกายแบบดั้งเดิมไว้เห็นจะเป็นกลุ่มแม่บ้าน ส่วนเด็กสาวในหมู่บ้านมีเป็นบางโอกาสเท่านั้น ไม่ได้ใส่ชุดขาวกันทั้งวัน เช่น ในช่วงงานเทศกาลประจำปีของหมู่บ้าน หรือบางครั้งเด็กสาวที่ออกไปเรียนต่อนอกหมู่บ้านที่กลับมาเยี่ยมบ้านก็ยังได้สวมใส่เสื้อผ้าที่แม่และพี่สะใภ้ หรือพี่สาวทอเตรียมไว้ให้ ในกลุ่มผู้ชายที่หากเป็นคนเฒ่าคนแก่หลายคนก็ยังคงแต่งกายตามแบบอย่างบรรพบุรุษ และในช่วงงานเทศกาลหรือพิธีกรรมสำคัญทุกคนก็จะมีเสื้อที่นำออกมาสวมใส่ แม้กระทั่งในเวลาปกติธรรมดาก็ยังเห็นคนหนุ่มใส่ไปทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันโดยให้เหตุผลว่าใส่แล้วมีความคล่องตัว และสบายตัวกว่าเสื้อผ้าคนเมือง

รูปที่ 2.5 เครื่องแต่งกายของหญิงสาว

[9] สัมภาษณ์นางสาวณัฐชา ธรรมแคนไพร อายุ 22 ปี

2.4.2 อาหารการกิน

ชาวบ้านเมืองแพมมีวิถีชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติมาโดยตลอด อาหารการกินก็มีความแตกต่างไปตามฤดูกาลเท่าที่หาได้จากธรรมชาติ ทุกวันนี้มีความสะดวกมากขึ้นที่สามารถหาของที่ต้องการได้จากตลอดนัดวันอังคาร หรือ กาดอังคาร จัดขึ้นทุกวันอังคารที่บริเวณบ้านสบป่อง ตัวอำเภอปางมะผ้า ห่างจากหมู่บ้านไปประมาณ 16 กิโลเมตร หรือบางวันก็จะมีรถกระบะขายอาหารสด อาหารแห้งมาเร่ขายถึงหมู่บ้าน

ถึงกระนั้นอาหารที่ทำกินในชีวิตประจำวันส่วนใหญ่ก็ยังเป็นผักที่หาได้จากบริเวณบ้านหรือในเขตหมู่บ้านตามฤดูกาล เด็ก ๆ จะเรียนรู้วิธีการเก็บผัก และหาอาหารอย่างง่าย ๆ จากป่า มาจากพ่อแม่และคนในครอบครัว ดังนั้นเมื่อถึงวันหยุดจึงรวมกลุ่มชักชวนกันออกไปหาอาหารพร้อม ๆ กับเที่ยวเล่นในป่าที่อยู่โดยรอบหมู่บ้าน บางวันก็จะได้ผักกูด ยอดผัก และปลาตัวเล็ก ๆ ติดมือกลับมาฝากแม่หรือพี่ให้ทำอาหารเย็นวันนั้น

ณัฐชา ธรรมแดนไพร อายุ 22 ปีเด็กสาวในหมู่บ้านเล่าว่าเมื่อยังเป็นเด็กตนมีพี่น้องจำนวนมากประมาณ 15 คน ข้าวที่ปลูกได้ยังไม่พอกิน เนื่องจากในตอนนั้นยังทำไร่กันอยู่ ถ้าหากวันไหนใครกลับจากโรงเรียนช้าอาหารหมดแล้วจะต้องกินข้าวโพดต้มแทนข้าว หรือถ้าเป็นฤดูที่มะม่วงกำลังให้ผลก็ยังพออิ่มท้องได้จากผลมะม่วงที่ปลูกไว้ในบ้าน บางวันต้องติดตามแม่ออกไปหาเผือก หามัน และอาหารอื่น ๆ ในป่าใกล้กับหมู่บ้าน ช่วงฤดูหนาว เก็บผักกูดจากลำห้วยปลีกล้วยป่า และอาศัยอาหารที่หาได้ในป่าไม้แงะที่อยู่รอบหมู่บ้าน เช่น เห็ดลม ดอกตั้ง ผักฮิ(เป็นยอดของต้นไม้นิยมนำมาลวกกินกับน้ำพริก พอเข้าฤดูร้อน ได้อาศัยเก็บผักกูดตามริมห้วย และยอดผักบางชนิดที่เริ่มแตกหน่อในช่วงนี้ และพอถึงฤดูฝนเป็นช่วงที่หาอาหารได้มากพวกหน่อไม้และต้นไม้ต่าง ๆ กำลังแตกยอดอ่อน ๆ และผักน้ำนองที่ขึ้นอยู่ตามลำห้วย [10]

พวกเนื้อสัตว์ตามปกติจะออกไปล่าสัตว์ป่าได้ตลอดทุกฤดูกาลแต่ก็ไม่ได้หมายความว่าจะล่าได้ทุกคน บางคนที่ไม่ค่อยมีโชคจะล่าไม่ค่อยได้เลย ส่วนคนที่มีโชคจะล่าได้บ่อย ๆ เมื่อล่าสัตว์ได้ก็มักจะนำมาแบ่งให้กันในหมู่บ้าน สัตว์ที่ล่าได้เมื่อก่อน จะเป็นพวกเก้ง กวาง และสัตว์เล็กอื่น ๆ เพราะเครื่องมือที่จะล่าสัตว์ใหญ่ต้องใช้ปืน ซึ่งคนที่มีปืนใช้สมัยก่อนมีเพียงพ่อเฒ่ากะเดอ และพะแหม่ยา ผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเท่านั้น ชาวบ้านคนอื่น ๆ ทั่วไปมีเพียงหน้าไม้ไว้สำหรับล่าสัตว์ และผู้เฒ่าบางคนที่มีหอกเหล็กไว้สำหรับพุ่งใส่สัตว์ [11]

งานของแม่บ้านที่นอกเหนือจากงานหาฟืน ทอผ้า ประจำวันแล้ว เมื่อใครว่างก็จะชักชวนกันเป็นกลุ่มออกไปหาปลาที่บริเวณสบน้ำแพมกับน้ำลาง ซึ่งเป็นเขตที่อยู่นอกเหนือเขตหวงห้าม ในช่วงกลางวันจึงพบกลุ่มแม่บ้านแบกตะกร้าสานและสวิง อุปกรณ์จับปลาอื่น ๆ เดินออกจากหมู่บ้าน และกลับมาอีกครั้งในตอนเย็นก่อนเวลาอาหาร ถ้าโชคดีวันนั้นจะได้กุ้งแม่น้ำตัวเล็ก ๆ กลับมาแกงกินในครัวเรือน หรือเนื้อปลาตัวเล็ก ๆ จากลำห้วย เนื้อหมูและเนื้อไก่ เป็นอาหารที่ได้กินบ่อย โดยเฉพาะเวลาเลี้ยงผี หรืองานมัดมือ และในช่วงที่ไม่สามารถหาเนื้อสัตว์อื่นกินได้ เพราะหมูและไก่เป็นสัตว์ที่เลี้ยงไว้ภายในบ้าน ปัจจุบันสามารถหาซื้อได้จากรถเร่หรือตลาด แต่ก็ยังคงเลี้ยงไก่ และหมูไว้สำหรับขายทั้งให้กับคนต่างหมู่บ้าน หรือคนในหมู่บ้านด้วยกันเอง

[10] สัมภาษณ์นางสาวณัฐชา ธรรมแดนไพร อายุ 22 ปี

[11] สัมภาษณ์นายพะหมู่ทู ดาวเปล่งสุข อายุ 76 ปี

นอกจากนี้ในช่วงว่างเว้นจากฤดูกาลเพาะปลูกคือในช่วงฤดูหนาวก็ยังได้อาศัยผักกาดที่ปลูกไว้ในที่นาและแตงที่ยังเหลืออยู่ในไร่ รสชาติของอาหารที่นี่นิยมอาหารเผ็ดร้อน ที่นิยมเป็นพริก หอมแดง ย่างไฟให้หอม แล้วเอามาตำกับเกลือเป็นน้ำพริก อาหารอีกชนิดที่นิยมทำกันมากเรียกว่า “ข้าวเบ๊อะ” เป็นต้มที่ใส่ขมิ้นปรุงรสด้วยเกลือและพริกใส่เนื้อไก่ และสุดท้ายจะใส่ข้าวสารลงไปต้มรวมกัน เมื่อเวลารับประทานก็จะตักกินเป็นกับข้าว ลักษณะคล้ายข้าวต้มเครื่องที่มีสีเหลืองของขมิ้นมีรสเค็มของเกลือและเผ็ดเล็กน้อยของพริกที่ใส่ลงไป

2.4.3 อาชีพและการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนอื่น

อาชีพหลักแต่เดิมทำไร่ที่ใช้ปลูกหมุนเวียนเป็นเวลา 5-10 ปี พืชที่ปลูกมีปะปนกันทั้ง ข้าว มะเขือ ฟักทอง เผือก มัน ถั่ว งา และพริก เป็นต้น นอกจากนี้บริเวณขอบ ๆ ของไร่จะปลูกดอกดาวเรืองและดอกหงอนไก่ประดับไว้ เมื่อเวลาเก็บเกี่ยวเสร็จก็จะเอาดอกไม้พวกนี้กลับไปบ้านด้วย ผลผลิตที่ได้จากการเกษตรแบบดั้งเดิม มีปัจจัยหลายอย่างเป็นตัวกำหนด ในบางปีอาหารไม่พอกินเพราะเพาะปลูกได้ไม่ดี ทั้งนี้เกิดจากดินไม่ดี ไม่มีน้ำ และที่สำคัญคือศัตรูพืชประเภทสัตว์ป่า ช่วงเวลาสำคัญที่ต้องเฝ้าไร่คือ เมื่อเพิ่งหว่านเมล็ดใหม่ ๆ และช่วงผลผลิตใกล้สุกก่อนเก็บเกี่ยว

สมัยที่การเดินทางติดต่อค้าขายกับชุมชนอื่นเป็นไปอย่างยากลำบาก เพราะต้องใช้วิธีการเดินเท้าออกไปเท่านั้น ชุมชนที่ไปติดต่อกันบ่อยครั้งคือ เมืองปาย ใช้เวลาเดินเพียง 2 วัน 1 คืน เวลาจะเดินทางไปต้องไปกันเป็นกลุ่มเพราะป่าแถวนี้เมื่อก่อนเป็นป่าแก่มีเสือชุม จุดประสงค์ในการเดินทางเพื่อซื้อเกลือ น้ำตาล เสื้อผ้า และข้าวสาร บางครั้งถ้าไม่มีเงินก็จะเอาพริกแห้ง เนื้อแห้ง (เป็นเนื้อสัตว์ป่าพวกเก้ง กวางตากแห้ง) และหัตถกรรมพวกเครื่องจักสานไปแลก) อัตราการแลกเปลี่ยนใช้การชั่งตวงนับเป็น “จ๊อย” มีน้ำหนักเท่ากับ 1.6 กิโลกรัม (เกลือ 1 ถัง ราคา 15 บาท ถ้าเอาเนื้อแห้งไปแลกต้องเอาเนื้อแห้งไป 3 จ๊อย จึงจะสามารถซื้อได้ ราคาเนื้อแห้ง จ๊อยละ 5 บาท) หรือ บางคนถ้าหากไม่มีเงินหรือของไปแลกก็ต้องรับจ้างแบกของกลับมา ค่าแบกเกลือ 1 ถัง ได้เกลือ 1 จ๊อย ชุมชนอื่นที่ยังมีการติดต่ออยู่เป็นชุมชนที่ห่างไกล ไม่ค่อยมีคนเดินทางไปบ่อยนักคือ เมืองแม่ฮ่องสอนต้องใช้เวลาเดิน 3 คืน จุดประสงค์เพื่อซื้อและแลกของเช่นเดียวกับไปเมืองปาย แต่เมื่อตอนที่ยังอยู่บ้านผามอนพ่อเฒ่ากะเดอเคยเดินทางไปไกลกว่านั้นคือ ไปชุมชนกะเหรี่ยงที่เมืองตะเล (พม่าเรียกว่าเมืองหย่าเลเป่น) ตั้งอยู่ห่างจากลำน้ำคงไปประมาณ 200 กิโลเมตรในประเทศพม่า จุดประสงค์เพื่อเอาเลือดผาไปขาย (ลักษณะเป็นก้อนแข็งสีแดงที่ไหลออกมาจากหน้าผา เมื่อตอนที่ไหลลงมาจะเป็นน้ำ แต่พอนาน ๆ เข้าก็กลายเป็นก้อนสีแดงเหมือนเลือด) สรรพคุณของเลือดผาเป็นยา มีรสขมสำหรับคนเลือดลมไม่ดี จัดว่าเป็นของหายาก เวลาขายจะขายเป็นก้อนขนาดเล็กประมาณนิ้วหัวแม่โป้งเท่านั้น แหล่งที่พบเลือดผาจะเป็นหน้าผาซึ่งไม่ได้มีอยู่ตลอดเวลา เมื่อนาน ๆเข้าเลือดผาก็หมดต้องออกไปหาที่อื่นต่อไป ชาวบ้านบางคนเชื่อว่าเลือดผาเกิดจากลิงที่เวลาออกลูกจะมาอยู่ที่หน้าผาเลือดที่ไหลลงมาก็เป็นเลือดของลิงนั่นเอง[12] (รายละเอียดของเส้นทางกรุณาดูในแผนที่ที่ 4.3 ในบทที่ 4)

[12] สัมภาษณ์นายกะเดอ วงศ์กะเหรี่ยง อายุ 79 ปี นายพะเจพอ รัตนอารยธรรม อายุ 54 ปี นายโถ่คา ไพรสิทธิฤทธิ์ อายุ 70 ปี นายพะแนคา แก้วโพธิสิทธิ์ อาย 58 ปี นายหม่อส่วยวา ดอยเจริญสุข อาย 59 ปี นายกมล มลคีรีทอง อายุ 41 ปี นายสานุโพ เก่งทางธรรม อายุ 69 ปี นายอำพัน ดอยดำรงสุข อายุ 49 ปี นายทุน ไพรเครือพัน อายุ 67 ปี นายทอโข่ รัตนอารยธรรม อายุ 80 ปี นายแชแด พิทักษ์พนาสิทธิ์ อายุ 66 ปี นายพะแหม่ยา รัตนอารยธรรม อายุ 93 ปี นายตะวัน แดนทวีฤทธิ์ อายุ 59 ปี นายจ่าแก๊ะ ห้วยแก้วศรีกุล

บางครั้งถ้าหากคนในหมู่บ้านต้องการสินค้าเป็นจำนวนมาก ก็จะรวมตัวกันแล้วส่งตัวแทนให้เข้าไปติดต่อพ่อค้าในเมืองแม่อ่องสอนนัดวันส่งของ เมื่อถึงเวลาก่อนวันนัด 1 วัน ผู้ชายในหมู่บ้านเกือบทั้งหมดจะเดินออกจากหมู่บ้านมาตั้งปางพักรอรับสินค้าที่สั่งอยู่ที่บริเวณบ้านวนาหลวงในปัจจุบัน โดยพ่อค้าจะเอารถ 6 ล้อ (ของญี่ปุ่น) ขับลุยป่าเข้ามา (ในสมัยก่อนยังไม่มีถนนที่ตัดเป็นเส้นทางเหมือนในปัจจุบัน เพียงแค่ถางต้นไม้ที่ขวางทางออกเท่านั้น) เมื่อมาถึงก็จะทำการขนสินค้าลง ชั่งวัดของที่นำมาแลกเปลี่ยนกันจนจ่ายเงินเป็นที่เรียบร้อย ชาวบ้านก็จะเดินทางกลับกันในวันนั้น รถ 6 ล้อที่มาส่งสินค้านี้จะเอามาเฉพาะของและจำนวนครบตามที่สั่งเท่านั้น ถ้าหากใครไม่ได้สั่งของไปตั้งแต่แรกก็ไม่ได้สินค้า[13]

นอกจากนี้ยังได้เดินทางไปเยี่ยมเยียนญาติพี่น้องหรือคนรู้จักที่ เวียงแหง จ.เชียงใหม่ ถ้าออกจากเมืองแพมในเวลาเช้าตรู่ก็จะถึงเวียงแหงประมาณ 6 โมงเย็น ไปเมืองน้อย อ.ปาย ซึ่งเป็นหมู่บ้านกะเหรี่ยงเช่นเดียวกัน ใช้เวลาเดินทางเพียงวันเดียว ในอดีตเมื่อว่างเว้นจากฤดูเพาะปลูกหลังจากจากเก็บเกี่ยวแม่บ้านจะเก็บฝ้ายที่ปลูกไว้ตามไร่กลับมาบ้านเพื่อนำมากรอเป็นด้าย สำหรับทอผ้าต่อไปช่วงเวลาดังกล่าวเมื่อมีเวลาว่างจึงใช้เวลาส่วนใหญ่นอกเหนือจากงานประจำวันมาทอผ้าสำหรับสมาชิกในครอบครัว ลูกสาวจะได้รับการถ่ายทอดวิชาการทอผ้าจากแม่ตั้งแต่อายุได้ประมาณ 12-13 ปี หากลูกสาวบ้านใดทอผ้าไม่ได้จะถือเป็นความอับอายมาก โดยเฉพาะเมื่อต้องแต่งงานไปอยู่กับชาวกะเหรี่ยงซึ่งจะเป็นที่รังเกียจของแม่สามี ปัจจุบันไม่ได้ปลูกต้นฝ้ายเพื่อใช้ทอกันเองอีกแล้ว เนื่องจากมีกระบวนการผลิตที่ยุ่งยาก และใช้เวลานาน ประกอบกับสามารถหาซื้อด้ายได้จากตลาดที่บ้านสบป่องและร้านค้าในหมู่บ้าน มีสีสันให้เลือกมากมาย[14] หลังจากที่การท่องเที่ยวเริ่มเข้ามาสู่หมู่บ้านจากทัวร์เดินป่า จึงได้มีการส่งเสริมการทอผ้าให้กับกลุ่มแม่บ้าน ในปี พ.ศ.2534 โครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมันได้จัดอบรมการทอผ้าด้วยกี่กระตุก แต่ก็ไม่สามารถนำมาปฏิบัติได้ จึงหันกลับมาทอผ้าด้วยมือเหมือนเดิม (ยศ สันตสมบัติ และคณะ 2544: 82) คุณภาพของผ้าที่ทอออกมาจะมีปัจจัยหลายอย่างด้วยกัน เช่น ความถี่ของด้าย จำนวนเส้นด้ายที่ใช้ทอ และฝีมือการทอ เป็นต้น นางจันทร์ศรี อภินันท์ทิพยกุล อายุประมาณ 30 หญิงสาวคนหนึ่งบอกว่าคนที่ทอผ้าทุกคนสามารถแยกแยะผ้าของตนและคนอื่นได้ทุกคนเพราะแต่ละคนจะมีเอกลักษณ์ในการทอของตัวเอง ถึงแม้ว่าสีลาย และขนาดจะเหมือนกันอย่างไรก็ตาม[15]

การทอผ้าของกลุ่มสตรีทุกวันนี้ มีการคิดค้นรูปแบบของผ้าที่ใช้สอยมากขึ้น เช่น ผ้าพันคอ ผ้าคลุมไหล่ที่สามารถดัดแปลงเป็นของประดับบ้าน และกระเป๋าสะพายขนาดเล็ก เป็นต้น ซึ่งสามารถรองรับตลาดและความต้องการของนักท่องเที่ยวได้พอสมควร บางครั้งข้าราชการในตัวจังหวัดหรืออำเภอที่เคยได้ยินชื่อเสียงก็พาญาติพี่น้องและคนรู้จักเข้ามาซื้อถึงในหมู่บ้าน พอถึงฤดูกาลท่องเที่ยวมีเด็กสาวในหมู่บ้านซึ่งออกไปประกอบอาชีพเกี่ยวกับการท่องเที่ยวที่บ้านถ้ำลอดได้กลับมากว้านซื้อผลิตภัณฑ์จากหมู่บ้านออกไปตั้งแผงขายของที่ปากทางเข้าถ้ำลอด ซึ่งมีนักท่องเที่ยวสนใจซื้อกลับไปจำนวนมาก และล่าสุดเมื่อวันที่ 16 เดือนธันวาคม 2546 ทหารหน่วยรบ

อายุ 67 ปี นายพะหมู่ทู ดาวเปล่งสุข อายุ 76 ปี และนายบุญเรือง บุญสุขประสิทธิ์ อายุ 60 กว่าปี นายจุล เบญจมาศสีเงิน อายุประมาณ 40 ปี และนายปานจุ่ง ฐิติกุลภัทรวงศ์ อายุ 52 ปี

[13] สัมภาษณ์นายกมล มลคีรีทอง อายุ 41 ปี นายจุล เบญจมาศสีเงิน อายุประมาณ 40 ปี และนายปานจุ่ง ฐิติกุลภัทรวงศ์ อายุ 52 ปี

[14] สัมภาษณ์นางจันทร์ศรี อภินันท์ทิพยกุล อายุประมาณ 26 ปี และนางสาวฉัฐชา ธรรมแดนไพร อายุ 22 ปี

[15] สัมภาษณ์นางจันทร์ศรี อภินันท์ทิพยกุล อายุประมาณ 30 ปี

พิเศษที่มีฐานปฏิบัติการอยู่ที่หมู่บ้านแอโก๋ได้เข้ามาช่วยประสานงานกับโครงการหลวงที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน เพื่อจัดหาตลาดสำหรับส่งสินค้าและเป็นรายได้เสริมให้กับชาวบ้าน ซึ่งทางโครงการหลวงได้ส่งตัวแทนเข้ามาสำรวจศักยภาพของสินค้า และชาวบ้านไปเรียบร้อยแล้ว ตอนนี้กำลังอยู่ในระหว่างการประสานงานในขั้นต่อไป

รูปที่ 2.6 ทอผ้าพันคอ

สำหรับผู้ชายเมื่อว่างเว้นจากการเกษตรงานหัตถกรรมอย่างหนึ่งที่ก่อให้เกิดรายได้อย่างสม่ำเสมอตั้งแต่อดีต เป็นงานจักสานที่มักจะมีคนต่างหมู่บ้านมาว่าจ้างให้ผลิต มีทั้งเสื่อสานจากต้น ตะกร้าไม้ไผ่มีสายที่สีสายสะพายไหล่หรือศีรษะ สำหรับใส่ของเวลาไปหาของป่าหรือจับปลา และตะกร้ามีฝาปิดในอดีตนิยมนำไปใส่เสื้อผ้าและข้าวของเครื่องใช้เวลาเดินทาง บางครั้งก็มีนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติมาสั่งทำ ถ้าเป็นตะกร้าที่มีสายสะพายราคาตกอยู่ที่ 90-100 บาท ต่อใบ คุณภาพของตะกร้าจะขึ้นอยู่กับขนาดของตอกที่ใช้ ความถี่ของตอกในการสาน และการขึ้นโครงว่ามีความแข็งแรงมากเพียงใด

ปัจจุบันอาชีพหลักยังคงเป็นการเกษตร ในอดีตชาวกะเหรี่ยงบ้านเมืองแพมทำไร่เป็นหลักมาโดยตลอด จนกระทั่งมาอยู่ที่บ้านเมืองแพมซึ่งมีที่ราบและที่นาเดิมของชาวไทยใหญ่ ซึ่งเมื่อเปลี่ยนระบบการเกษตรมาทำนาก็ทำให้ความเป็นอยู่ ด้านอาหารการกินสมบูรณ์มากขึ้น ดังนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่จึงหันมาทำนากันมากขึ้น ในขณะเดียวกันก็ยังคงทำไร่อยู่เช่นเดิม ใช้ปลูกพืชเสริมอย่างอื่นเช่นข้าวโพด เผือก มัน เป็นต้น

2.5 ระบบการผลิต

วิถีชีวิตส่วนใหญ่ของชาวกะเหรี่ยงยังคงพึ่งพาจากภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก และการเลี้ยงสัตว์เป็นอาชีพเสริมและเริ่มทำรายได้ให้กับครัวเรือนได้มากขึ้นเรื่อย ๆ ในที่นี้แบ่งการผลิตออกเป็น 2 หัวข้อ คือ

2.5.1 การเพาะปลูก รูปแบบการเกษตรของชาวบ้านเมืองแพม คือ

2.5.1.1 ไร่ เป็นการเกษตรแบบดั้งเดิมที่ยังคงทำกันอยู่ ไร่ของชาวกะเหรี่ยงเป็นไร่หมุนเวียน ซึ่งแตกต่างจากมุมมองของคนทั่วไปที่มองว่าการทำไร่ของชาวกะเหรี่ยงเป็นไร่เลื่อนลอย เมื่อเพาะปลูกในที่ดินแปลงหนึ่งจนหมดความอุดมสมบูรณ์แล้วก็จะละทิ้ง เพื่อไปแสวงหาพื้นที่สมบูรณ์อื่นต่อไป ในความเป็นจริงชาวกะเหรี่ยงคนหนึ่งที่ไร่อย่างต่ำประมาณครอบครัวละ 5-6 แห่ง ที่มีมากที่สุดประมาณ 10 กว่าแห่ง การเพาะปลูกจะเวียนสลับกันไป ใน 1 ปี จะถางที่เพื่อทำไร่เพียงแห่งเดียว แล้วในปีถัดไปจึงย้ายไปทำไร่ในที่ของตนอีกแห่ง พื้นดินแต่ละแห่งต้องใช้เวลาในการพักฟื้นอย่างต่ำ 5-6 ปี เช่นกันกว่าที่สารอาหารในดินจะกลับคืนมา ไร่ของหมู่บ้านจะกระจายอยู่โดยรอบในรัศมีที่เดินไปในระยะเวลาไม่เกิน 2 ชั่วโมง ช่วงเวลาของการเพาะปลูกอยู่ในฤดูฝน แต่ช่วงเวลาอื่นก็มีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องอยู่คือ

ฤดูฝน (ตาเก่อคา) ทำการเพาะปลูกลงเมล็ดพันธุ์ในดิน และคอยดูแลไม่ให้มีสัตว์ป่าเข้ามาขโมยกินเมล็ดพืช ช่วงเวลาที่สำคัญมากคือ หลังจากที่เพาะเมล็ดใหม่ ๆ และก่อนการเก็บเกี่ยว เพราะอุปสรรคข้อใหญ่ที่ทำให้เกิดความอดอยากเพาะปลูกไม่ได้ผล คือ ถูกสัตว์ป่าประเภท ลิง นก หนู เก้ง กวาง เข้ามาขโมยกินผลผลิตที่ใกล้จะเก็บได้ ซึ่งบางครั้งเพียงแค่วันเดียวก็ทำให้ข้าวที่ใช้เวลาปลูกมานานกว่า 3 เดือน อันตรธานหายไปได้จากฝูงนกที่มาจิกกิน พืชที่เพาะหว่านลงในไร่ไม่ได้มีข้าวเพียงอย่างเดียว ชาวกะเหรี่ยงจะลงพืชผักและธัญพืชที่ได้อาศัยกินในช่วงเก็บเกี่ยวได้ด้วย คือ เผือก มัน มะเขือ แตง พริก และมะละกอ เป็นต้น

ฤดูหนาว (ตาจู๊คา) เป็นช่วงเวลาของการเก็บเกี่ยวผลผลิต หลังจากนี้จะทิ้งไร่ให้พักตัว พอเข้าช่วงปลายของฤดูจึงเริ่มตีไร่หรือที่เรียกว่าถางไร่ ในที่ที่เราเลือกไว้แล้ว เพราะในฤดูหนาวต้นไม้กำลังแห้งจากการที่ฝนทิ้งช่วงไปนานการถางไร่จึงเป็นอย่างสะดวกสบาย ชาวบ้านที่จะไปถางไร่ก็จะผลัดกันไปเอาแรง คือ ไปช่วยเหลือเพื่อนหรือญาติในการถางไร่ ประโยชน์ของการเอาแรงคือ ได้แรงงานเพิ่มที่จะช่วยให้การถางเสร็จไว อาจใช้เวลาเพียงแค่วันเดียว ระหว่างทำงานได้มีการพูดคุยหยอกล้อไม่ให้งานน่าเบื่อ และสุดท้ายเป็นโอกาสอันดีสำหรับหนุ่มสาวที่จะพบปะพูดคุย ทำความรู้จักกัน

ฤดูร้อน (ตาโก่คา) หลังจากที่ตีไร่ทิ้งไว้ให้แห้งสนิทแล้วในฤดูร้อนจึงกลับมาเผาไร่ เป็นการช่วยเร่งให้เกิดสารอาหารในดิน การเผาไร่ก็มีการเอาแรงด้วยเช่นกัน เพราะก่อนเผาไร่ต้องมีการทำแนวกันไฟเพื่อกันไม่ให้ไฟไหม้ลามออกไปสู่ป่าโดยรอบซึ่งมีสภาพแห้งเหมาะกับการเป็นเชื้อไฟ ซึ่งทุกคนที่ไปต้องช่วยกันดูแลในแต่ละจุดไม่ให้ไฟลามออกมา

2.5.1.2 นา ชาวบ้านเมืองแพมเพิ่งได้เริ่มทำนากันตอนที่ย้ายมาอยู่บ้านเมืองแพม โดยให้คนไทยใหญ่มาสอนวิธีการทำให้ สาเหตุที่หันมาลองทำนาดูก็เพราะเห็นว่าผลผลิตข้าวที่ได้จากนามีปริมาณสูงกว่าทำไร่มาก และที่นาสามารถทำได้ทุกปี ส่วนไร่ต้องหมุนเวียนไป ถางที่เพื่อทำไร่ทุกปี ที่นาของบ้านเมืองแพมในช่วงแรกที่ตั้งถิ่นฐานมีเพียงของพ่อเฒ่ากะเดอ และพ่อเฒ่าส่าปุ๊ ซึ่งเป็นที่นาเก่าของชาวไทยใหญ่ เมื่อประชากรของหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านจึงได้ร่วมกันขุดแปลงที่นาในบริเวณหุบเขาที่ราบลุ่มริมลำน้ำแพมตั้งแต่ที่นาของพ่อเฒ่ากะเดอ ต่อเนื่องออกมาจนถึงพื้นที่ราบติดหมู่บ้าน พร้อม ๆ กันนั้นก็ขุดลำเหมืองขนาดใหญ่ทดน้ำจากลำน้ำแพมให้ไหลผ่านกลางที่นา (ที่ราบ) ทั้งหมด เพื่อความสะดวกต่อเจ้าของนาแต่ละแห่ง[16] ต่อมาจึงได้มีการขยายที่นาต่อเนื่องออกมาบริเวณใกล้กับสถานีอนามัย โดยขุดลำเหมืองใหม่ให้เปลี่ยนทิศทางของลำน้ำแพม ทำให้เกิดที่ราบสำหรับทำนาเพิ่มขึ้นอีก 1 แห่ง[17] ที่นาซึ่งเป็นผืนใหญ่ต่อเนื่องมาจากที่นาของพ่อเฒ่ากะเดอใช้ลำน้ำสายหลักในการเกษตรคือ ลำน้ำแพม นอกจากที่ราบแห่งนี้แล้ว ยังมีที่นาที่อยู่ลึกเข้าไปในหุบเขาใกล้กับที่นาของพ่อเฒ่ากะเดอเช่นกัน ใช้น้ำจากห้วยน้ำปลามุง เป็นลำน้ำสายหลัก

เนื่องจากที่ราบบริเวณที่ติดกับเมืองแพมซึ่งมีลักษณะเป็นที่ราบหุบเขามีคนจับจองหมดแล้ว ประชากรที่อพยพมาเพิ่มและประชากรดั้งเดิมจึงได้บุกเบิกพื้นที่ใหม่ ๆ ที่อยู่ทางทิศเหนือไกลออกไปจากหมู่บ้านเมืองแพมไม่มากนัก ใช้เวลาในการเดิน ประมาณ ครึ่งชั่วโมงถึง 1 ชั่วโมง ใกล้กับที่ตั้งของหน่วยป่าไม้เมืองแพมทางไปหมู่บ้านแอลา ซึ่งบริเวณนั้นก็มีหุบเขาที่พอเพียงสำหรับทำนาขั้นบันไดได้เช่นกัน ชาวบ้านสามารถใช้น้ำจากห้วยฮิ

[16] สัมภาษณ์นายเอกชัย ไพรสิทธิฤทธิ์ อายุประมาณ 35 ปี

[17] สัมภาษณ์นางสาวณัฐชา ธรรมแดนไพร อายุ 22 ปี

รูปที่ 2.7 ที่นาบ้านเมืองแพม

ช่วงที่ทำนาบางบ้านอาจจะเอา ข้าวของเครื่องใช้บางอย่าง และเอาไก่ ไปลี้ยงที่บ้านพักในที่นา เพราะจะใช้เวลาในการเฝ้านาในช่วงสำคัญ ๆ 2 ช่วง คือ ช่วงที่เพิ่งหว่านเมล็ดข้าว และช่วงที่เตรียมจะเก็บเกี่ยวเป็นการเฝ้าไม่ให้สัตว์ป่ามาขโมยกินผลผลิต ดังนั้น แต่ละครัวเรือนจึงไปสร้างบ้านใต้ถุนสูงมีลักษณะกับบ้านในหมู่บ้านเพิ่มอีกแห่งหนึ่ง หลังจากฤดูกาลทำนาแล้วที่นายังใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกได้อีกครั้งในช่วงฤดูหนาว ซึ่งมักจะลงพืชผักพวกผักกาด กระเทียม และหัวหอมแดง เป็นพืชที่ใช้ทั้งบริโภคในครัวเรือนและรายได้เสริมของครอบครัว

2.5.1.3 สวน ใช้ปลูกพืชเช่นเดียวกับพืชที่ปลูกในไร่ เพียงแต่ไม่ได้ลงไว้เยอะมาก ความแตกต่างระหว่างสวนกับไร่ คือ ที่สวนใช้ปลูกพืชได้ทุกปี ในขณะที่ไร่ต้องเปลี่ยนแปลงทุกปี บางคนปลูกกล้วย มะม่วง ในสวนเพื่อไว้สำหรับเก็บกินหรือขาย ซึ่งรูปแบบนี้เพิ่งมาปลูกกันในภายหลัง แต่ก่อนมะม่วงจะปลูกไว้ตามบ้าน หรือในหมู่บ้านไม่ได้ปลูกรวมกันหลาย ๆ ต้น บางปีอาจลงข้าว และข้าวโพดในสวนก็ได้

2.5.2 การเลี้ยงสัตว์

หมูและไก่ เป็นสัตว์ที่นิยมเลี้ยงกันมานานแล้ว ใช้เป็นอาหารในชีวิตประจำวัน และเป็นเครื่องเซ่นสังเวยสำหรับการไหว้ผี และประกอบพิธีกรรมสำคัญต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน ชาวบ้านจึงมักไม่ค่อยขายให้กับคนอื่น การเลี้ยงไก่จะปล่อยให้หากินเองตามหมู่บ้าน ส่วนหมูมีคอกที่สร้างขึ้นไว้ให้อยู่ต่างหาก หรือบางบ้านไม่ได้สร้างคอกหมูไว้แต่ใช้เลือกล่ามหมูไว้ที่ใต้ถุนบ้าน หรือใต้ถุนยุ้งข้าว ซึ่งเชือกนี้ผูกอยู่กับแผ่นหนังที่คล้องตัวหมูไว้อีกทอดหนึ่ง เป็นการกันไม่ให้เชือกไปสีกับผิวหนังของหมู แต่ละวันจะให้อาหารประมาณ 2 มื้อ ในตอนเช้า และตอนเย็น อาหารที่ให้ใช้ปลายข้าวที่เหลือจากการฝัดข้าว ที่เป็นข้าวหักแยกไว้ให้ไก่และหมู ต้มรวมกับเศษผัก เศษอาหาร หยวกกล้วยฝานเป็นแผ่นบาง ๆ และอาหารที่หมูโปรดปรานเป็นใบไม้ชนิดหนึ่งขึ้นอยู่ในป่ารอบหมู่บ้าน ชาวบ้านจะตัดใบไม้นั้นมาตากแดดให้แห้งก่อนแล้วจึงนำมาต้มผสมกับข้าวให้หมู โดยเชื่อว่าถ้าให้หมูกินผักประเภทนี้จะอ้วนดีกว่ากินกว่ากินผักอย่างอื่น

สัตว์เลี้ยงประเภทวัวและควายได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นจากคนในหมู่บ้านเนื่องจากไม่ต้องลงทุนเกี่ยวกับอาหาร เมื่อโตเต็มวัยขายได้ราคาดี การเลี้ยงจะนำไปปล่อยทิ้งไว้ในป่าโดยรอบหมู่บ้าน บางคนจะไปตามวัวและควายให้กลับเข้ามาผูกที่บ้านทุกวัน โดยเด็ก ๆ มักได้รับมอบหน้าที่ให้ออกไปตามวัวควาย หลายคนชักชวนเพื่อน ๆ ไปเล่นสนุกเถลไถลอยู่นานก่อนต้อนวัวควายกลับบ้านเมื่อ ซึ่งสร้างคอกไว้สำหรับขังวัวควายโดยเฉพาะ หรือผูกไว้ที่ใต้ถุนบ้าน แต่บางครอบครัวก็ปล่อยทิ้งให้หากินเอง นาน ๆ ครั้งประมาณ 3-4 วัน จึงออกไปตามดูเสียทีหนึ่ง หมู่บ้านแถบนี้มีกฎอยู่ว่าถ้าหากวัวควายบ้านใดหลงเข้าไปอยู่ในอีกหมู่บ้านหนึ่งแล้วทราบมีผู้ทราบว่าเจ้าของเป็นใครให้ส่งข่าวแจ้งมาด้วย จึงทำให้ชาวบ้านไม่ค่อยกังวลเรื่องวัวควายหายนัก มีเพียงกรณีที่หาไม่พบ เพราะอาจหลงเข้าไปอยู่ในป่าลึกแล้วเท่านั้น ซึ่งเจ้าของต้องพยายามไปตามหาบางคนใช้เวลาอยู่นานหลายวันที่ค้างอยู่ในป่าเลยทีเดียว และบางคนใช้เวลาเป็นปีในการตามหาโดยที่เจ้าของมีความมั่นใจว่าไม่ได้ถูกขโมยไปอย่างแน่นอน

รูปที่ 2.8 คอกวัวบ้านเมืองแพม

2.6 องค์กรทางสังคม

ในอดีตกลุ่มทางสังคมที่มีความสำคัญของชาวกะเหรี่ยงเป็นกลุ่มผู้อาวุโส และผู้นำหมู่บ้าน ที่ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ การตั้งถิ่นฐานใหม่แต่ละครั้งจะได้รับความยินยอมพร้อมใจจากกลุ่มผู้อาวุโสและผู้นำ ซึ่งมักจะเป็นผู้เลือกสถานที่ตั้งถิ่นฐานด้วย บทบาทของผู้อาวุโสเป็นที่ปรึกษาให้กับชาวบ้านทั้งในเรื่องส่วนตัว และเกี่ยวกับประเพณีของชาวกะเหรี่ยง ในเรื่องของอาวุโสไม่มีศาสนาหรือข้อจำกัดใดมาปิดกั้น ซึ่งในเรื่องนี้เห็นได้จากประเพณีงานมัดมือที่ผ่านมาของบ้านเมืองแพม พ่อเฒ่ากะเดอ อดีตผู้นำหมู่บ้านและผู้นำทางประเพณีที่ภายหลังเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ ยังได้รับเชิญจากชาวบ้านให้มาร่วมพิธีมัดมืออวยพรให้กับลูกหลาน บทบาทของพ่อเฒ่ากะเดอต่อชาวบ้านก็ยังคงมีเรื่องด้านของความมีอาวุโสเป็นที่นับถือของทุกคน ซึ่งแม้ว่าชาวบ้านได้เลือกหมอเมืองคนใหม่ขึ้นมาดำรงตำแหน่งแทนพ่อเฒ่าแล้ว แต่ก็ยังคงมีคนไปปรึกษาพ่อเฒ่าเกี่ยวกับเรื่องประเพณี และการเลี้ยงผีอยู่เสมอ ๆ

องค์กรทางสังคมใหม่ ๆ ที่เริ่มก่อตั้งโดยหน่วยงานราชการและในความสนับสนุนขององค์กรต่าง ๆ และมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านประกอบด้วย องค์กรทางการเมือง ที่ต้องมีตำแหน่งมารองรับคือ ผู้ใหญ่บ้าน (พ่อหลวง) และ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ทั้ง 2 ตำแหน่งนี้ต่างก็มีหน้าที่ที่จะต้องติดต่อประสานงานระหว่างหน่วยงานภาครัฐกับชุมชน รวมทั้งดำเนินการบริหารปกครองชุมชนตามแนวนโยบายของรัฐบาล สำหรับบ้านเมืองแพมแล้วถึงแม้การเลือกพ่อหลวงหรือสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล จะเลือกตาม

รูปที่ 2.9 ทหารหน่วยรบพิเศษกับชาวบ้านเมืองแพม

ความนิยม และตัวของบุคคล แต่ถ้าหากบุคคลที่ถูกเลือกขึ้นมาประพฤติตัวไม่สมควร ก็มีการทักท้วง คัดค้านการกระทำ หรือถ้าหากความผิดร้ายแรงก็อาจถึงขั้นขอให้ออกจากตำแหน่งได้[18] องค์กรที่ตั้งขึ้นใหม่แต่ไม่ค่อยมีบทบาทมากนักอีก 2 องค์กรคือ กลุ่มเยาวชน ที่มีการรวมตัวของเยาวชนในหมู่บ้านโดยมากมักจะเข้าร่วมงานเสวนาหรือการจัดอบรมในท้องถิ่น รวมทั้งรวมกลุ่มทำกิจกรรมทางด้านกีฬา และส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมเฉพาะกิจที่ได้รับมอบหมายเป็นคราว ๆ ไป (ยศ สันตสมบัติ และคณะ 2544: 82) และสุดท้ายคือกลุ่มสตรีทอผ้าที่ได้รับการจัดตั้งและสนับสนุนจากโครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน สนับสนุนให้สตรีในหมู่บ้านมีอาชีพเสริมจากการทอผ้าพื้นเมือง ถึงแม้ว่าในหมู่บ้านจะมีอาคารที่ทำการของกลุ่มอยู่บริเวณริมถนนสายหลักของหมู่บ้าน แต่ก็ไม่ได้ใช้ทำประโยชน์แต่อย่างใด ในอนาคตอาจได้รับการสนับสนุนจากโครงการหลวง ในด้านของตลาดที่จะส่งสินค้า และหน่วยรบพิเศษที่ฐานปฏิบัติการบ้านแอโก๋ ได้สนับสนุนให้มีร้านค้าประจำหมู่บ้านมีลักษณะการจัดการคล้ายสหกรณ์ที่ให้สมาชิกนำสินค้ามาส่งหรือฝากขาย และมีคนขายอยู่ประจำร้านค้า เพื่อที่ว่าเมื่อมีนักท่องเที่ยวมาซื้อของจะไม่เกิดความวุ่นวายในการแย่งขายสินค้า ซึ่งแนวคิดที่จะจัดตั้งร้านค้านี้ยังอยู่ในระหว่างขั้นตอนของนโยบายที่นำมาเสนอให้กับชาวบ้านเท่านั้น ซึ่งพ่อหลวงสมเพชรบอกว่าทุกอย่างคงต้องขึ้นอยู่กับตัวชาวบ้านเองว่าจะเลือกรับแนวความคิดนี้มาใช้หรือไม่

นอกจากนี้เมืองแพมยังได้รับความสนใจจากโครงการวิจัยต่าง ๆ ที่ได้รับทุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และโครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย (BRT) ซึ่งได้ทำให้เกิดผู้ช่วยนักวิจัยและล่ามท้องถิ่น ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูลภาคสนามและการดำเนินงานจัดการคืนความรู้สู่ชุมชน ถึงข้อมูลที่โครงการได้เข้ามาศึกษา ซึ่งช่วยให้ชาวบ้านในพื้นที่ได้เข้ามารับรู้ข้อมูลและเข้าใจขั้นตอนการทำงานของโครงการวิจัยมากขึ้น (สิทธิพงศ์ ดิลกวนิช 2542ข; ยศ สันตสมบัติ และคณะ 2544; รัศมี ชูทรงเดช 2546; อารยะ ภูสาหัส และคณะ 2546 และ อุดมลักษณ์ ฮุ่นตระกูล 2547)

2.7 ระบบเครือญาติ

ครอบครัวเป็นสิ่งสำคัญต่อชาวกะเหรี่ยงซึ่งมีความผูกพันกันอย่างลึกซึ้ง หากใครเดือดร้อนก็ต้องช่วยเหลือกัน ความสัมพันธ์ของเครือญาติเป็นสิ่งที่โยงไปสู่บทบาททางการปกครอง ในกรณีของผู้นำทางศาสนา (หมอเมือง) การถ่ายทอดจะต้องกระทำเฉพาะในกลุ่มเครือญาติที่เป็นสายตระกูลเดียวกัน เช่น ผู้สืบทอดต้องเป็นลูกชายคนโต หรือถ้าไม่เช่นนั้นก็ต้องเป็นญาติสนิท และมีความใกล้ชิดกันมาก และในกรณีของผู้นำหมู่บ้าน

[18] สัมภาษณ์นายสมเพชร รัตนอารยธรรม อายุประมาณ 40 ปี พ่อหลวงคนปัจจุบันบ้านเมืองแพม

ถึงแม้ว่าจะเลือกจากความนับถือของชาวบ้านต่อตัวบุคคล แต่เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นความสัมพันธ์ของผู้นำคนก่อนหน้ากับผู้นำคนใหม่ ๆ ที่ขึ้นมาดำรงตำแหน่งสืบต่อ เพราะความน่าเชื่อถือที่ชาวบ้านมีต่อคนรุ่นพ่อหรือบรรพบุรุษ ก็อาจตกทอดลงมาสู่ลูกหลานด้วย การแต่งงานของชาวกะเหรี่ยงไม่ได้ดูที่ความเหมาะสมทางตระกูลเป็นหลักแต่ขึ้นอยู่กับคน 2 คน ที่เมื่อมีใจต้องกันก็ส่งผู้ใหญ่มาสู่ขอ

2.7.1 การแต่งงาน

ในช่วงที่ผู้วิจัยเข้าเก็บข้อมูลภาคสนามอยู่ในหมู่บ้านเมืองแพม ได้มีโอกาสได้เข้าร่วมในงานแต่งงานตามประเพณีของชาวกะเหรี่ยงซึ่งฝ่ายเจ้าสาวเป็นคนในบ้านเมืองแพม ส่วนเจ้าบ่าวเป็นชาวกะเหรี่ยงเช่นเดียวกันแต่มาจากหมู่บ้านในเขตอำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน การแต่งงานในครั้งนี้จัดว่าเป็นงานใหญ่ของหมู่บ้านเนื่องจากเจ้าบ่าวเป็นคนจากหมู่บ้านอื่น และเป็นชาวกะเหรี่ยงเช่นเดียวกัน เป็นธรรมเนียมว่าถ้าหากจัดงานไม่ยิ่งใหญ่แล้วจะเป็นที่น่าอับอายต่อหมู่บ้านอื่น

ประเพณีการแต่งงานของชาวกะเหรี่ยงเมื่อหญิงชายคู่ใดตกลงปลงใจแต่งงานกันแล้ว ฝ่ายเจ้าสาวจะส่งผู้ใหญ่ให้ไปสู่ขอผู้ชาย ซึ่งชาวกะเหรี่ยงเชื่อว่าผู้ชายมีความเป็นใหญ่กว่าจึงต้องให้ผู้หญิงเป็นฝ่ายมาขอ การสู่ขอมักมีการต่อรองกันหลายครั้งกว่าที่ฝ่ายชายจะตกลงใจแต่งงาน โดยที่ไม่มีการเรียกร้องสินสอด หลังจากกำหนดวันแต่งงานกันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ถ้าหากเจ้าบ่าวและเจ้าสาวเป็นคนต่างหมู่บ้านกัน ฝ่ายชายจะต้องเตรียมต้มเหล้าให้เสร็จก่อนวันแต่งงาน ส่วนเจ้าสาวก็เตรียมซื้อหมู อาหาร และต้มเหล้าไว้สำหรับวันงานปกติแล้วคนทั้งหมู่บ้านจะเอาข้าวและเหล้ามาช่วยที่งานเพื่อแสดงน้ำใจ บริเวณลานบ้านด้านล่างถูกปรับให้เป็นที่ฆ่าและชำแหละหมูสำหรับใช้ทำอาหารเลี้ยงแขก อาหารที่นิยมทำในงานแต่งงานเป็น หมูต้มกับเครื่องเทศประเภทตะไคร้ และขมิ้น เพื่อดับความคาว เกลือเพื่อปรุงรส และลาบเลือด ที่ใส่เลือดดิบและเครื่องปรุง กลุ่มผู้ฆ่าหมูรวมทั้งปรุงอาหารอันเป็นผู้ชายแทบทั้งหมดนั้นจะไปรวมตัวกันอยู่บนบ้านพร้อม ๆ กับดื่มเหล้าพูดคุยกัน ส่วนผู้หญิงซึ่งส่วนใหญ่เป็นแม่บ้านแล้วมักจับกลุ่มกันอยู่ด้านล่าง

ในวันก่อนแต่งงานญาติฝ่ายเจ้าสาวจะส่งตัวแทนให้เดินทางมารับขบวนเจ้าบ่าวที่หมู่บ้านของฝ่ายชาย ระหว่างเดินทางก่อนเข้าหมู่บ้านเจ้าสาว ทางขบวนจะต้องส่งสัญญาณอาจเป็นเสียงปะทัดหรือยิงปืนขึ้นฟ้า เพื่อเป็นการบอกให้รู้ถึงการมาของเจ้าบ่าว แล้วทางหมู่บ้านเจ้าสาวจะก็มาตั้งขบวนรอที่ปากทางเข้าหมู่บ้าน ประกอบด้วยกลุ่มผู้อาวุโส และเหล้า 1 ขวด เพื่อทำพิธีต้อนรับขบวนเจ้าบ่าว เมื่อเจ้าบ่าวมาถึงแล้วจะต้องหยุดขบวน ในตอนนี้จะมีกลุ่มต้อนรับกลุ่มหนึ่งเอาน้ำไปสาดใส่ผู้มาเยือนเป็นการต้อนรับ แล้วผู้อาวุโสรวมทั้งเจ้าบ่าวก็จะลงมาที่บริเวณต้อนรับที่ได้รับการจัดเตรียมปูไว้ด้วยเสื่อ หลังจากนั้นทั้งสอง

รูปที่ 2.10 ผูกข้อมือวงแต่งงาน

ฝ่ายจึงนั่งลง ผลัดกันขับลำนำ กล่าวคำอวยพร ต้อนรับ แล้วรินเหล้าใส่จอกยื่นให้แก่กัน สุดท้ายก็ต้องส่งให้เจ้าบ่าวดื่ม การต้อนรับจะทำไปเรื่อย ๆ จนกว่าเหล้าต้ม 1 ขวดที่เตรียมไว้หมดจึงจะสิ้นสุดพิธี

หลังพิธีต้อนรับขบวนเจ้าบ่าวเข้าสู่หมู่บ้านแล้ว เจ้าบ่าวจะแยกมาอยู่ที่บ้านหลังหนึ่งที่เตรียมไว้สำหรับให้เจ้าบ่าวมาพักรอพิธี ซึ่งที่บ้านหลังนี้จะต้องฆ่าหมูอีก 1 ตัวสำหรับเลี้ยงรับเจ้าบ่าว ส่วนบรรดาญาติ ๆ ที่ตามมาด้วยนั้นจะเดินทางมาที่บ้านเจ้าสาวเพื่อทำความรู้จักและพูดคุยกับว่าที่สะใภ้คนใหม่ ซึ่งเป็นการทำความคุ้นเคยระหว่างญาติของเจ้าบ่าวและเจ้าสาว หลังจากนั้นจึงรับประทานอาหารที่ทางฝ่ายเจ้าสาวได้จัดเตรียมไว้ให้

ช่วงที่ญาติเจ้าบ่าวเดินทางมาถึงแล้วนั้นจะสังเกตได้ว่าที่ลานบ้านของเจ้าสาวเต็มไปด้วยชายหนุ่มในหมู่บ้านเมืองแพมที่จับกลุ่มสนทนากลุ่มใหญ่ ซึ่งชาวบ้านในหมู่บ้านบอกว่าโอกาสที่จะได้เห็นหญิงสาวจากต่างหมู่บ้านนั้นมีไม่มากนัก ดังนั้นเมื่อเวลามีงานสำคัญที่ต้องติดต่อระหว่างหมู่บ้านแล้ว เป็นโอกาสอันดีสำหรับหนุ่มสาวที่ในการพบปะพูดคุย และจะได้พัฒนาความสัมพันธ์ไปสู่การแต่งงานในอนาคต[19]

เมื่อเสร็จจากที่รับประทานอาหารกันเรียบร้อยแล้วผู้อาวุโสทั้งฝ่ายเจ้าสาวและเจ้าบ่าวจะกลับมานั่งร่วมกับเจ้าสาว กินเหล้าแล้วร้องเพลงอวยพร โต้ตอบกัน ใจความส่วนใหญ่ ฝ่ายเจ้าสาวก็กล่าวถ่อมตัวเป็นทำนองว่าทางฝ่ายตนไม่ได้ดีมากเท่าใดนัก หมู่บ้านก็ทุรกันดาร ส่วนฝ่ายเจ้าบ่าวก็จะร้องเพลงโต้ตอบในใจความคล้ายคลึงกัน โดยทำนองเพลงจะมีอยู่เพียงทำนองเดียว หลังจากกล่าวคำอวยพรเจ้าสาวเสร็จแล้วกลุ่มผู้อาวุโสทั้งสองฝ่ายก็จะย้ายไปกล่าวคำอวยพรเจ้าบ่าวซึ่งรออยู่ที่บ้านอีกหลัง ซึ่งกว่าจะจบพิธีอวยพรนี้ทั้งเจ้าบ่าวและเจ้าสาวก็เริ่มมีอาการมึนเมาด้วยฤทธิ์แอลกอฮอล์ที่ทั้งสองต้องดื่มรับคำอวยพร

จบจากพิธีอวยพรจะเป็นครั้งแรกที่เจ้าบ่าวและเจ้าสาวได้พบหน้ากันตั้งแต่เจ้าบ่าวเดินทางมาถึง ทั้งสองจะนั่งเคียงข้างกัน รับคำอวยพรจากผู้อาวุโสทั้งสองฝ่ายอีกครั้ง เมื่อเสร็จพิธีเจ้าบ่าวจะต้องเดินทางกับไปอยู่ที่บ้านหลังเดิมอีกครั้ง เพื่อรับประทานอาหารอีก 1 มื้อ อาหารอีกมื้อนี้ทางฝ่ายเจ้าสาวอาจต้องฆ่าหมูเพิ่ม เพราะชาวกะเหรี่ยงถือว่าถ้าอาหารที่เตรียมไว้สำหรับเลี้ยงแขกมีไม่พอจะเป็นการเสียหน้าและอาจถูกนินทาได้ในภายหลัง

และมาถึงพิธีสุดท้ายเป็นพิธีมัดมือซึ่งมีความสำคัญมาก ทางบ้านเจ้าสาวจะส่งคนไปตามเจ้าบ่าวจากบ้านที่พักรออยู่ เจ้าบ่าวยังไม่สามารถมาได้ทันทีแต่ต้องส่งเพื่อนเจ้าบ่าวมาพร้อมกับย่ามที่ใส่กระเป๋าเงินของเจ้าบ่าวไว้มาหาเจ้าสาวก่อน แล้วเจ้าสาวจะรับย่ามเข้าไปในห้องนอน หยิบกระเป๋าเงินของเจ้าบ่าวเก็บไว้ก่อนนำย่ามที่ว่างเปล่าออกมาส่งคืนให้กับเพื่อนเจ้าบ่าวคนเดิม ซึ่งเพื่อนเจ้าบ่าวสามารถเก็บย่ามไว้ได้เลยไม่ต้องนำไปคืนให้กับเจ้าบ่าว

เมื่อคะเนว่าเพื่อนคงนำย่ามไปส่งเสร็จแล้วเจ้าบ่าวจึงมาถึงบ้านเจ้าสาว ซึ่งเจ้าสาวได้ออกมารออยู่ที่ชานบันไดพร้อมกับน้ำสะอาดเตรียมสำหรับล้างเท้าให้กับเจ้าบ่าวก่อนขึ้นบ้าน ต่อจากนี้เจ้าสาวจะต้องเปลี่ยนเสื้อผ้าจากชุดตัวยาวสีขาวที่เป็นสัญลักษณ์ของหญิงสาวบริสุทธิ์ ซึ่งแต่งมาตลอดทั้งวันมาเป็นชุดของหญิงที่แต่งงานแล้ว คือ ผ้าถุงสีแดง และเสื้อสีดำที่ทอลายด้วยด้ายหลากสี ปักลายด้วยลูกเดือย นิยมโพกศีรษะด้วยผ้าขนหนู พร้อมทั้งสั่งเสื้อผ้าชุดใหม่ให้กับเจ้าบ่าวอันประกอบไปด้วย เสื้อเชิ้ตแขนยาวสีขาว เสื้อของผู้ชายชาวกะเหรี่ยง ผ้าโพกศีรษะ และย่าม 1 ใบ เจ้าบ่าวจะรับมาเปลี่ยนก่อนเข้าพิธีมัดมือ

[19] สัมภาษณ์นางจันทร์ศรี อภินันท์ทิพยกุล อายุประมาณ 30 ปี

ที่บริเวณพิธีจะจัดหมอนไว้ 2 ใบวางคู่กัน ด้านหน้ามีพานและขันที่ใส่ดอกไม้ พิธีมัดมืออวยพรคู่บ่าวสาวจะเริ่มจากพ่อแม่ คนเฒ่าคนแก่ ของทั้งสองฝ่ายใช้ด้ายมาผูกให้ที่ข้อมือ วิธีการมัดที่ถูกต้องจะต้องพันด้ายรอบข้อมือ 3 รอบ แล้วจึงมัดเป็นปมอีก 3 ครั้ง แล้วจึงดึงชายของด้ายที่เหลือให้ขาด ก่อนนำไปวางไว้บนไหล่ของเจ้าบ่าวหรือเจ้าสาว การมัดมืออาจผูกเงินไว้กับด้ายที่ใช้ผูก หรือใส่ลงไปในขันที่ใส่ดอกไม้วางอยู่ด้านหน้าก็ได้ ถ้าหากวันที่จัดงานแต่งงานเป็นวันเสาร์จะต้องเร่งทำพิธีให้เสร็จก่อนเวลาเที่ยงคืน เพราะชาวกะเหรี่ยงถือว่าห้ามใส่เสื้อผ้าชุดใหม่ในวันอาทิตย์ ซึ่งเจ้าบ่าวและเจ้าสาวต้องเปลี่ยนเป็นเสื้อผ้าชุดใหม่ในวันแต่งงาน ดังนั้นจึงมีประเพณีห้ามแต่งงานในวันอาทิตย์ ถ้าหากทำพิธีในวันเสาร์เกินมาถึงวันอาทิตย์ก็ถือว่าจะต้องจัดพิธีนี้ใหม่

เช้าวันรุ่งขึ้นเจ้าสาวจะต้องตื่นแต่เช้าเพื่อหุงข้าว และทำอาหารเลี้ยงญาติฝ่ายเจ้าบ่าว เป็นการแสดงฝีมือการปรุงอาหาร พอสาย ๆ ญาติฝ่ายเจ้าบ่าวจึงเดินทางกลับหมู่บ้านตน เหลือเพียงเจ้าบ่าว และเพื่อนหรือน้องชายที่อยู่เป็นเพื่อน พิธีส่งญาติเจ้าบ่าวจะกระทำเช่นเดียวกับตอนต้อนรับ โดยเจ้าบ่าวและเจ้าสาวต้องออกไปนั่งในบริเวณที่จัดพิธีรับคำอวยพร ดื่มเหล้าร่วมกันอีกครั้ง ญาติเจ้าสาวจะเอาหัวหมูตัวแรกที่ฆ่าเลี้ยงในงาน ข้าวสุกห่อให้ญาติเจ้าบ่าวเอาไปด้วย พร้อมกับเหล้าต้ม เพราะในตอนขากลับญาติเจ้าบ่าวต้องแวะเลี้ยงผี โดยใช้ข้าวและเหล้าเป็นเครื่องเซ่นบริเวณลำน้ำก่อนเข้าหมู่บ้านเพื่อเป็นการบูชาผีน้ำ เมื่อเข้าถึงหมู่บ้านจะมีงานฉลองอีกครั้งโดยเอาหัวหมูที่นำมาจากบ้านเจ้าสาวมาต้มและทำอาหารใหม่ พร้อมด้วยฆ่าหมู 1 ตัว และเหล้าที่ต้มเตรียมไว้ตั้งแต่ก่อนเจ้าบ่าวจะออกจากหมู่บ้าน แล้วจึงจัดงานฉลองอีก 1 คืน ก่อนที่ญาติฝ่ายเจ้าบ่าวจะจากไปมีการฉุดยื้อตัวเจ้าบ่าวระหว่างญาติเจ้าบ่าวและญาติฝ่ายเจ้าสาวอยู่ไปมา ก่อนที่ญาติฝ่ายเจ้าบ่าวจะยินยอมปล่อยตัวและเดินทางกลับสู่หมู่บ้านของตน

รูปที่ 2.11 พิธีเลี้ยงส่งญาติเจ้าบ่าว

เจ้าบ่าวจะอยู่ที่บ้านเจ้าสาวเพียง 3 วัน แล้วจึงเดินทางกลับหมู่บ้านตน พร้อมกับคนที่อยู่เป็นเพื่อนและตัวแทนญาติฝ่ายเจ้าสาวอีก 1 กลุ่ม เพื่อไปรับเลี้ยงคืนจากญาติฝ่ายเจ้าบ่าว ส่วนเจ้าสาวจะอยู่รอที่บ้านของตน เจ้าบ่าวจะกลับไปอยู่ที่บ้านของตนประมาณ 10 วันจึงเดินทางกลับมาที่บ้านเจ้าสาว ในระหว่างที่รอนี้เจ้าสาวจะต้องทอเสื้อและย่ามเตรียมสำหรับเป็นของขวัญให้กับพ่อของเจ้าบ่าว หลังจานนี้อีกประมาณ 7 วัน เจ้าบ่าวจะพาเจ้าสาวไปอยู่ที่บ้านของตนอีกเป็นเวลาประมาณ 7 วัน เพื่อให้เจ้าสาวได้ผ่าฟืน ทำอาหารให้กับพ่อแม่เจ้าบ่าว เป็นการแสดงให้เห็นถึงความขยันขันแข็งของลูกสะใภ้ และเจ้าสาวจะได้รับเสื้อที่ทอและปักลวดลายอย่างสวยงามเป็นการรับขวัญจากแม่ของเจ้าบ่าว เมื่อนับรวมระยะเวลาของพิธีแต่งงานที่กว่าที่เสร็จสิ้นแล้วก็เกือบ 1 เดือนจึงจะครบถ้วนสมบูรณ์ ซึ่งงานแต่งงานแต่ละครั้งต้องใช้งบประมาณค่อนข้างสูงหรือตามแต่ฐานะในครั้งนี้ทางบ้านเจ้าสาวต้องฆ่าหมูไปทั้งสิ้น 4 ตัว (ราคาหมูตัวเต็มวัยตกประมาณตัวละ 5,000 บาท และลูกหมูประมาณ 3,000 บาท) เป็นหมูโตเต็มวัย 3 ตัว และลูกหมู 1 ตัว ค่าใช้จ่ายเฉพาะค่าหมูจึงอยู่ที่ประมาณ 8,000 บาท ซึ่งโดย

ปกติค่าใช้จ่ายนี้ฝ่ายเจ้าสาวเป็นผู้ออก หรือบางครั้งทางเจ้าบ่าวอาจช่วยออกด้วยก็ได้ แต่ชาวกะเหรี่ยงไม่มีธรรมเนียมเรียกค่าสินสอดในงานแต่งงาน เพียงแต่ถือว่าใครมีก็ช่วยกันออกค่าใช้จ่าย[20]

2.8 ศาสนา ความเชื่อ และประเพณี

2.8.1 ศาสนาและความเชื่อ

ชาวบ้านที่นี่นับถือศาสนาพุทธ มีพระภิกษุจำพรรษาอยู่ตลอด 1 รูป ในแต่ละเช้าชาวบ้านจะตื่นขึ้นมาหุงหาอาหารสำหรับรอใส่บาตรพระภิกษุที่ออกบิณฑบาตอยู่เป็นกิจวัตร แต่ก็ยังคงความเชื่อเรื่องผีอยู่ แต่เนื่องจากการนับถือผีบรรพบุรุษและพิธีกรรมการเลี้ยงผีเป็นอุปสรรคต่อการใช้ชีวิตในกระแสโลกปัจจุบัน การเลี้ยงผีแต่ละครั้งสมาชิกในครอบครัวต้องเดินทางกลับมาที่บ้านให้พร้อมหน้ากัน มิฉะนั้นจะยังจัดพิธีไม่ได้ ซึ่งเยาวชนในหมู่บ้านหลายคนจำเป็นต้องเดินทางไปศึกษาต่อในต่างจังหวัด บางคนไปบวชเรียนก็ต้องสึกออกมาเพื่อทำพิธีชาวบ้านและหนุ่มสาวหลายคนในหมู่บ้านที่ออกไปทำงานที่ห่างไกล ดังนั้นชาวบ้านทั้งหมู่บ้านจึงได้ปรึกษากันและทำพิธีตัดผีบรรพบุรุษออกไปหมดแล้ว โดยนิมนต์ให้พระภิกษุมาทำพิธีให้ที่บ้าน ขั้นตอนการทำพิธีคล้ายกับพิธีบังสุกุลอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษเป็นการตัดขาดไม่ให้ผีกลับมารบกวนสมาชิกในครอบครัวอีก[21] แต่ก็ยังคงนับถือผีเจ้าเมืองซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผีที่คอยคุ้มครองดูแลหมู่บ้าน (คล้ายกับเจ้าที่เจ้าทาง) พะแนคา หมอเมืองคนปัจจุบันของบ้านเมืองแพมเล่าว่า เมื่อตอนที่มาตั้งหมู่บ้านเมืองแพมใหม่ ๆ ไม่ได้มีพิธีเลี้ยงเจ้าเมืองซึ่งทำให้ชาวบ้านเกิดเจ็บป่วยและล้มตายไปหลายคน จนชาวบ้านคิดจะย้ายหมู่บ้านแต่พ่อเฒ่ากะเดอ ผู้นำหมู่บ้านในสมัยนั้นไปเชิญหมอเมือง ชาวไทยใหญ่มาทำพิธีเสี่ยงทายให้ ได้ความว่าที่ตรงนี้เคยเป็นเมืองของชาวไทยใหญ่มาก่อนดังนั้นจึงมีผีใหญ่ที่คอยดูแลอยู่ เมื่อชาวกะเหรี่ยงเข้ามาอยู่แล้วไม่ได้ทำการเซ่นสรวง ผีจึงบันดาลให้ชาวบ้านบาดเจ็บล้มตายดังกล่าว ผีเจ้าเมืองที่ชาวบ้านเมืองแพมเลี้ยงเป็นประจำทุกปีนี้เป็นผีเจ้าเมืองเดียวกันกับที่ดูแลบ้านถ้ำลอดอยู่

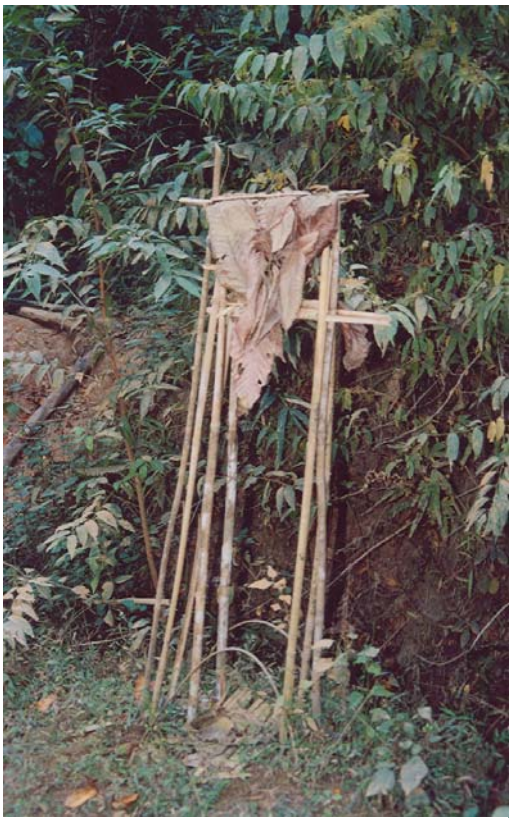

รูปที่ 2.12 ศาลผีริมถนนเข้าบ้านเมืองแพม

นอกจากผีเจ้าเมืองแล้วยังมีผีน้ำ ซึ่งอาศัยอยู่ทั่วไปในป่าจะมาทำอันตรายผู้คนที่แสดงความไม่เคารพหรือลบหลู่ เช่น ทิ้งสิ่งสกปรกลงในน้ำ ขว้าง

[20] สัมภาษณ์นายตอลา คีรีประสงค์ทอง อายุ 68 ปี และนางจันทร์ศรี อภินันท์ทิพยกุล อายุประมาณ 30 ปี

[21] สัมภาษณ์นายสมเพชร รัตนอารยธรรม อายุประมาณ 40 ปี (ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันของบ้านเมืองแพม)

ก้อนหินใส่น้ำสู (เป็นช่องทางระบายน้ำจากระบบน้ำใต้ดินให้ออกมาบนผิวดิน) หรือบางครั้งเพียงแต่เดินผ่านไปในบริเวณที่ผีน้ำอยู่ก็ดลบันดาลให้คนผู้นั้นเกิดอาการเจ็บป่วย แล้วต้องให้สล่า (หรือหมอผี สามารถเลี้ยงผีได้ต่างจากหมอเมืองตรงที่หมอผีไม่สามารถทำพิธีเลี้ยงเมืองได้) หรือหมอเมืองช่วยตรวจดูว่าถูกผีที่อาศัยอยู่ไหนทำร้าย แล้วจึงไปจัดพิธีเลี้ยงผีในบริเวณนั้น บริเวณที่มักจะเลี้ยงผีอยู่บ่อย ๆ คือ บริเวณโป่งก่อนเข้าสู่บ้านเมืองแพม และที่ห้วยโป่งซึ่งเป็นเขตอนุรักษ์และเชื่อว่าเป็นที่อาศัยของผี จึงไม่มีชาวบ้านคนใดกล้าเข้าไปรบกวน[22] ผีหัวฝาย เป็นผีที่ดูแลลำเหมือง และฝายในที่นา ซึ่งจะมีผีประจำอยู่ในแต่ละฝาย เวลาจะเลี้ยงผีหัวเหมืองเจ้าของนาที่ใช้น้ำจากลำเหมืองเดียวกันต้องช่วยกันเลี้ยง นอกจากนี้ยังมีผีไร่ ผีนา ซึ่งชาวบ้านจะตั้งเป็นศาลผีสำหรับทำพิธีอยู่ทุกปี[23] ซึ่งความเชื่อและพิธีกรรมนี้ได้เป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่ช่วยในการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ให้คงอยู่สืบต่อมา

นอกจากผีต้องเลี้ยงเป็นประจำทุกปีแล้ว ยังมีผีอีกประเภทเป็นผีที่ดีแต่ชาวบ้านมีความเกรงกลัวเช่นกัน แต่ไม่ได้ทำร้ายร่างกายใคร ชาวบ้านเชื่อว่า “ผีแมน” หรือที่ชาวกะเหรี่ยงเรียกว่า “ปอมีปอเทอ” เป็นเจ้าของโลงไม้ที่พบอยู่ตามถ้ำ (ตามที่นักโบราณคดีสันนิษฐานว่าเป็นของกลุ่มคนในวัฒนธรรมโลงไม้) มีรูปร่างหน้าตาที่เหมือนกับชาวกะเหรี่ยงทั่ว ๆ ไป การแต่งกายก็เหมือนกับชาวกะเหรี่ยงผู้หญิงใส่ขุดขาวมีสร้อยลูกเดือย สร้อยลูกปัดห้อยคอ ผู้ชายใส่เสื้อสีแดงกางเกงทรงคล้ายกางเกงชาวเล เพียงแต่ผีแมนจะมีรูปร่างสูงใหญ่เหมือนฝรั่ง เมื่อช่วงที่ตั้งหมู่บ้านใหม่ถึงจนกระทั่งถึงประมาณ 10 กว่าปีก่อน ชาวบ้านยังเคยพบเห็นผีแมนมาปรากฏตัวอยู่ในหมู่บ้านในยามที่คนในหมู่บ้านทำผิด เช่น ออกไปตัดไม้ไผ่มาทำข้าวหลามในวันศีล (วันพระ) หรือไปตัดไม้ในป่าวันศีล (ตามประเพณีจะห้ามทำงานทุกชนิดในวันพระ) โดยเฉพาะในวันพระใหญ่ซึ่งพระจันทร์เต็มดวง วันนั้นจะมีคนเห็นผีแมนปรากฏตัวอยู่ในหมู่บ้าน แต่จะเห็นเพียงเดี๋ยวเดียวแล้วก็เลือนหายไป และในคืนที่ผีแมนเข้ามาในหมู่บ้านคืนนั้นหมู และไก่ ที่อยู่ในหมู่บ้านจะเกิดอาการตกใจคล้ายกับมีใครมาดึงขาแต่มองไม่เห็นตัว บางคนเล่าว่าผีแมนทอผ้าเหมือนกับชาวกะเหรี่ยง มีคนเคยเห็นขึ้นมาทอผ้าบนบ้าน และพบรางหมูอยู่ในที่อยู่ของผีแมน ชาวบ้านจะหวาดกลัวไม่กล้าเข้าใกล้บริเวณที่เชื่อว่าเป็นที่อยู่ของผีแมน โดยสังเกตจากบริเวณที่ได้ยินเสียงตำข้าว เสียงคนคุย แต่ไม่เห็นตัวคน ปัจจุบันไม่เคยมีใครเห็นผีแมนมานานแล้ว อาจเป็นเพราะคนเยอะขึ้นผีแมนจึงหลบเข้าป่าลึกไปแล้ว[24]

นอกจากศาสนาพุทธและการนับถือผีแล้ว ชาวบ้านจำนวน 8 ครัวเรือนได้เปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์แล้วโดยคนแรกที่เปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์เป็นบ้านของพ่อเฒ่ากะเดอซึ่งดำรงตำแหน่งหมอเมืองอยู่ในขณะนั้น นับว่าเป็นเหตุการณ์ที่ไม่ธรรมดา ซึ่งพ่อหลวงสมเพชรบอกว่า “แกมีปัญหาอะไรที่ตัวแกบางอย่าง ที่พอเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์แล้วดูแกจะมีความสุขมากขึ้น” หลังจากนั้นลูกหลานและคนในหมู่บ้านอีกหลายคนจึงได้เปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ตาม มีการสร้างโบสถ์ไว้เป็นสถานที่ปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาทุกวันอาทิตย์และจัดงานเฉลิมฉลองทางศาสนา เช่น วันคริสต์มาส ที่หมู่บ้านไม่ได้จัดงานตรงกับวันที่ 25 ธันวาคม ตามธรรม

[22] สัมภาษณ์นายพะเจพอ รัตนอารยธรรม อายุ 54 ปี นายทุน ไพรเครือพัน อายุ 67 ปี

[23] สัมภาษณ์นายเอกชัย ไพรสิทธิฤทธิ์ อายุประมาณ 35 ปี และนายพะแนคา แก้วโพธิสิทธิ์ อายุ 58 ปี (หมอเมืองบ้านเมืองแพม)

[24] สัมภาษณ์นายแชแด พิทักษ์พนาสิทธิ์ อายุ 66 ปี นางจันทร์ศรี อภินันท์ทิพยกุล อายุประมาณ 30 ปี นายพะแนคา แก้วโพธิสิทธิ์ อายุ 58 ปี นายบุญเรือง บุญสุขประสิทธิ์ อายุ 60 กว่าปี นายสานุโพ เก่งทางธรรม อายุ 69 ปี นายอำพัน ดอยดำรงสุข อายุ 49 ปี

เนียมปฏิบัติ เพราะบาทหลวงที่มาปฏิบัติพิธีให้ต้องตระเวนไปจัดงานที่หมู่บ้านกะเหรี่ยงอื่น ๆ หลายหมู่บ้าน จึงต้องจัดแบ่งวันให้ตามความสะดวกของบาทหลวง วันคริสต์มาสปีนี้มีชาวกะเหรี่ยงจากบ้านแม่ปิง อ.ปาย เดินทางมาร่วมงานที่บ้านเมืองแพม เป็นจำนวนประมาณ 30 คน มีการแสดง ร้องเพลงที่ทำนองเพลงเป็นเพลงที่ร้องในเทศกาลคริสต์มาสโดยทั่วไป เพียงแต่แปลงเนื้อหาเป็นภาษากะเหรี่ยงให้เข้าใจกันง่าย หลังจากนั้นบาทหลวงจะเทศน์สั่งสอนประกอบการเล่านิทาน การฉลองนี้ผู้ที่เข้ามาร่วมงานไม่ได้มีแต่เฉพาะชาวคริสต์ในหมู่บ้านเท่านั้น แต่ชาวกะเหรี่ยงคนอื่น ๆ ในหมู่บ้านได้มาชมการแสดงของหนุ่มสาวต่างหมู่บ้านด้วยเช่นกัน ช่วงหัวค่ำที่เป็นพิธีสวดจะเห็นกลุ่มชาวพุทธเกาะดูอยู่รอบนอกบริเวณริมรั้ว พอตกดึกเริ่มมีการแสดงจึงเริ่มมทยอยเดินเข้ามาสู่บริเวณโบสถ์ที่มีการตกแต่งประดับประดาอย่างสวยงาม พร้อมกับเครื่องเสียงและเครื่องปั่นไฟที่ใช้ประกอบการแสดงก็ยิ่งทำให้เกิดความตื่นตาตื่นใจ ทั้งจากวัฒนธรรมอื่นที่แปลกตา และจากหนุ่มสาวแปลกหน้าจากต่างหมู่บ้าน

2.8.2 ประเพณีสำคัญในรอบปี

ประเพณีเลี้ยงเมือง

พิธีเลี้ยงเมืองได้กำหนดไว้เป็นที่ทราบกันว่าตรงกับวันขึ้น 13 ค่ำ หรือ ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี (โดยปกติจะเลือกวันขึ้น 13 ค่ำ) แต่ถ้าหากในเดือนที่จะมีการเลี้ยงเมืองเกิดมีคนตายในหมู่บ้าน จะต้องเลื่อนการเลี้ยงเมืองออกไปเดือนอื่นแทนเพราะถือว่าเดือนนั้นฤกษ์ไม่ดีเสียแล้ว

หอเจ้าเมืองของบ้านเมืองแพมตั้งอยู่บริเวณบนภูเขาทางด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้าน บริเวณนี้จัดเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ห้ามไม่ให้มีการตัดไม้หรือล่าสัตว์หรือการกระทำใด ๆ ที่เป็นการรบกวนเจ้าเมือง ก่อนหน้าวันเลี้ยงเมือง คือในวันขึ้น 12 ค่ำ หรือ 2 ค่ำ หมอเมืองจะให้ชาวบ้านผู้ชายขึ้นไปช่วยกันซ่อมแซมและทำความสะอาดบริเวณโดยรอบหอเจ้าเมือง ตามประเพณีของชาวกะเหรี่ยงอาหารที่ใช้เลี้ยงเมืองจะต้องมีเหล้าเป็นส่วนประกอบสำคัญและต้องเป็นเหล้าที่ต้มโดยชาวบ้านแต่ละบ้าน เพราะเชื่อว่าของทุกอย่างต้องเป็นของที่ดีที่สุด ซึ่งถ้าจะให้เชื่อถือได้ต้องทำด้วยตัวเองเท่านั้น ดังนั้นในหมู่บ้านแต่ละบ้านต้องเตรียมตัวทำลูกแป้งสำหรับหมักข้าว ซึ่งขั้นตอนการทำลูกแป้งนี้จะต้องให้เฉพาะสาวบริสุทธิ์ทำเท่านั้น ในบริเวณที่ทำก็ห้ามไม่ให้ชายหนุ่มที่ยังไม่ได้แต่งงานเข้าไปดู และหลังจากนั้นจึงเริ่มหมักข้าวเพื่อนำมากลั่นเหล้า ขั้นตอนการหมักเหล้าของชาวกะเหรี่ยงตั้งแต่ทำลูกแป้งจนกระทั่งกลั่นต้องใช้เวลาเกือบ 1 เดือน ดังนั้นจึงต้องมีการเตรียมตัวล่วงหน้ากันนานนับเดือน

วันเลี้ยงเมืองบ้านที่ดูจะวุ่นวายที่สุดคือบ้านของหมอเมือง ซึ่งภรรยาและลูกสาวของพะแนคา (หมอเมืองคนปัจจุบัน) ที่นอกจากจะต้องต้มเหล้าที่เอาข้าวของสมาชิกในหมู่บ้านทุกหลังคาเรือนมาหมัก ต้องเตรียมทำขนมนึ่ง (เป็นแป้งข้าวเจ้ากวนกับน้ำตาลห่อในใบตอง ให้มีรูปร่างเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าแบน ๆ แล้วนำไปนึ่ง รสชาติคล้ายขนมเทียนของคนจีน) ชุดหมากพลู 1 ชุด และหมู 1 ตัว (หมูที่นำมาใช้ในพิธีนี้ชาวบ้านในหมู่บ้านทุกครัวเรือนช่วยกันออกเงินเพื่อซื้อ) ส่วนสมาชิกในหมู่บ้านครอบครัวอื่น ๆ ต้องเตรียมไก่ไปบ้านละ 1 ตัว ใบสะเป่ (เป็นใบไม้ชนิดหนึ่งที่ทั้งชาวไทยใหญ่และชาวกะเหรี่ยงนิยมนำมาใช้เป็นเครื่องประกอบในพิธีกรรมสำคัญ ในภาษากะเหรี่ยงเรียกว่า “สุมีเจ๊าะ”) 1 กำ ข้าวตอก ชุดหมากพลู 1 ชุด ภาชนะที่ใส่มามักจะใช้ถาดหรือขัน

รูปที่ 2.13 พ่อเฒ่าเตรียมตัวไปเลี้ยงเมือง

เวลาประมาณ 9 โมงเช้า ตัวแทนของครัวเรือนทุกหลังจะส่งตัวแทนเป็นผู้ชายขึ้นไปทำพิธีบนหอเจ้าเมืองซึ่งทยอยกันเดินขึ้นไปเป็นกลุ่ม ๆ ขณะเดียวกันที่ปากทางเข้าหมู่บ้านทุกด้าน บรรดาหนุ่มสาวจะแบ่งกลุ่มกันไปคุมประตูไว้เพื่อกันและมีสัญลักษณ์เป็นไม้ไผ่สานเป็นรูปร่างคล้ายหัวลูกศรปักไว้ว่า ห้ามไม่ให้มีคนเดินเข้า-ออก หมู่บ้านโดยเด็ดขาด ถ้าหากต้องการผ่านทางจริง ๆ ก็จะต้องจ่ายเงินค่าผ่านประตูประมาณคนละ 20-30 บาท ตามแต่ใครจะจ่ายเท่าใด เงินจำนวนนี้ต้องเก็บไว้นำส่งให้กับหมอเมือง ถือว่าเป็นเงินที่ต้องจ่ายให้กับหมอเมืองในการขอผ่านทาง พะแนคาบอกว่าคนที่ต้องการผ่านโดยไม่อยากเสียเงินก็ได้แต่ถ้าหากเดินทางออกไปหรือเข้ามาแล้วเกิดเหตุร้ายกับตัวคนผู้นั้นแล้วตนก็จะไม่สามารถช่วยอะไรได้[25]

การทำพิธีเลี้ยงเมืองมีกฎอยู่ว่าห้ามไม่ให้ผู้หญิงหรือบุคคลภายนอกที่ไม่ใช่คนที่เกิดและโตในหมู่บ้านขึ้นไปร่วมพิธีบนหอเจ้าเมืองโดยเด็ดขาด เพราะมีอยู่ปีหนึ่งที่อนุญาตให้ชาวต่างชาติขึ้นไปถ่ายทำภาพเคลื่อนไหว ปีนั้นเกิดเหตุการณ์ที่หมอเมืองลืมทำขั้นตอนในการเลี้ยงเมืองไปขั้นตอนหนึ่ง ทำให้ต้องกำหนดวันเลี้ยงเมืองใหม่ เพราะถือว่าฤกษ์ไม่ดี[26]

ขั้นตอนการเลี้ยงเมืองจากการสอบถามหมอเมืองเนื่องจากผู้วิจัยไม่สามารถติดตามขึ้นไปดูได้คือ เมื่อขึ้นไปถึงแล้วจะนำหมูที่จูงขึ้นไปด้วยมาฆ่าก่อนเป็นอันดับแรก แล้วผ่าท้องเพื่อดูดีหมู เชื่อว่าถ้าดีหมูมีน้ำอยู่เต็มวันนั้นถือว่าเป็นวันดี แต่ถ้าหากไม่มีก็แสดงว่าเป็นวันที่ไม่ดีนัก ต่อมาจึงฆ่าไก่ตัวแรกด้วยวิธีทุบหัวให้ไก่ดิ้นแล้วปล่อยลงไปในบริเวณที่กั้นรั้วไว้ เมื่อไก่ตายแล้วจะตรวจดูทิศทางที่ไก่หันหัวถ้าหากหันไปทิศของหอเจ้าเมืองเป็นเรื่องดี แต่ถ้าหันไปทางที่เดินขึ้นมาเชื่อว่าไม่ดี เมื่อทำนายเสร็จแล้วจึงนำไก่มาเผาประกอบอาหารต่อไป หลังจากนั้นหมอเมืองต้องฆ่าไก่ทุกตัวที่นำมาด้วย พะแนคาบอกว่าความจริงตนมีอายุมากแล้วไม่ได้อยากฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเมื่ออยู่ที่บ้านไก่ในบ้านตนก็ไม่ได้ฆ่าเองเสียด้วยซ้ำ แต่ว่าการฆ่าไก่ในพิธีเลี้ยงเมืองนี้เป็นหน้าที่ที่ต้องทำ จะให้ใครมาทำแทนก็ไม่ได้ ก่อนที่จะนำอาหารไปเลี้ยงเจ้าเมืองก็จะต้องเลี้ยงผีไร่ก่อน ซึ่งมีสถานที่เลี้ยงอยู่ห่างจากหอเจ้าเมืองออกไปเพียงประมาณ 100 เมตร สิ่งของที่ต้องใช้ประกอบด้วย ไก่ 1 ตัว เหล้า 1 ขวด และข้าวสุก หลังเสร็จสิ้นพิธีผู้ชายที่เข้าร่วมพิธีข้างบนจะร่วมกินอาหารที่นำขึ้นไป ถ้าหากทานไม่หมดต้องทิ้งไว้ที่นั่นไม่สามารถนำลงกลับมาได้ หรือถ้าอิ่มแล้วกลับลงมาในหมู่บ้านแล้วจะกลับไปทานอีกในมื้อต่อไปก็ได้ เมื่อบรรดาผู้ชายที่ขึ้นไปประกอบพิธีกลับลงมาแล้ว กลุ่มหนุ่มสาวที่ออกไปเฝ้าประตูหมู่บ้านก็จะแยกย้ายกันกลับบ้าน หรือออกไปเที่ยวเล่นกับเพื่อนฝูงเพราะ ในวันนี้ทั้งวันมีกฎห้ามไม่ให้ทำงานทุกชนิดแม้แต่งานทอผ้า

[25] สัมภาษณ์นายพะแนคา แก้วโพธิสิทธิ์ อายุ 58 ปี

[26] สัมภาษณ์นายพะแนคา แก้วโพธิสิทธิ์ อายุ 58 ปี

ในวันเดียวกันพอตกกลางคืนยังมีพิธีที่ต่อเนื่องมาคือ ไปกินเหล้าอวยพรที่บ้านของหมอเมือง โดยตัวแทนผู้ชายจากแต่ละครอบครัวจะนำเหล้าของตนไปขวดเล็ก ๆ คนละ 1 ขวด ในพิธีพะแนคาและครอบครัวจะมากันโดยพร้อมเพรียงกัน ซึ่งหมอเมืองและกลุ่มผู้อาวุโสจะเป็นผู้อวยพรให้กับทุก ๆ คนที่มาร่วมงาน โดยใช้การดื่มเหล้าเป็นสิ่งเชื่อมโยง เมื่อหมอเมืองหรือผู้อาวุโสอวยพรแล้วจะเทเหล้าเล็กน้อยลงในภาชนะที่รองรับ แล้วจึงส่งให้ผู้ขอพรดื่ม ก่อนที่หมอเมืองหรือผู้อาวุโสจะดื่มอีกแก้ว เหล้าที่เทลงในภาชนะนี้ในวันรุ่งขึ้นหมอเมืองจะเป็นผู้นำไปไว้ที่หอเจ้าเมือง เหมือนเป็นการแทนว่าเหล้าที่ดื่มอวยพรเมื่อคืนนั้นอวยพรโดยเจ้าเมืองนั่นเอง

พิธีมัดมือ โดยปกติใน 1 ปี จะจัด 2 ครั้ง ครั้งแรกจัดในวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 3 หรือต่อจากวันเลี้ยงเมือง จะทำพิธีนี้กันทุกบ้าน จุดประสงค์ของพิธีมัดมือคือเรียกขวัญของสมาชิกในครอบครัวที่หนีหายไปให้กลับมา และเป็นการอวยพรซึ่งกันและกันระหว่างผู้ใหญ่ในบ้านกับลูกหลาน เมื่อจัดพิธีในบ้านเสร็จแล้วก็จะตระเวนไปรับและให้พรตามบ้านอื่น ๆ ต่อ สิ่งของที่ใช้ในพิธีมัดมือประกอบด้วย เหล้า 1 ขวด อาหารคาวที่เป็นไก่ หรือหมูก็ได้ตามแต่ฐานะของแต่ละบ้าน ข้าวสุก ขนมต้ม (เป็นข้าวเหนียวต้มที่ห่อด้วยใบไม้ชนิดหนึ่ง มีรูปร่าง 2 แบบคือ รูปร่างสามเหลี่ยมที่ที่คล้ายกรวย เป็นตัวเมีย และรูปร่างที่เป็นสามเหลี่ยมด้านเท่ามีมุมกว้าง เป็นตัวผู้) เสื้อผ้าชุดใหม่ เป็นเสื้อผู้หญิง 1 ชุด และของผู้ชาย 1 ชุด ไม้คนข้าวทำจากไม้ไผ่ ตรงส่วนปลายด้านหนึ่งเป็นกระบอกไม้ไผ่ และอีกด้านที่ผ่ากระบอกไม้ไผ่ออกทำเป็นด้ามจับ และสุดท้ายคือด้ายที่ใช้มัดมือ

ขั้นตอนของพิธีคือ ก่อนฆ่าหมูหรือไก่ จะต้องนำตัวสัตว์มาไว้ที่หน้าบันไดทางขึ้นบ้านแล้วใช้ไม้คนข้าวมาเคาะที่ตัวสัตว์นั้นเป็นการเรียกขวัญของสมาชิกในครัวเรือนที่ออกไปจากตัวให้กลับมารอรับของเซ่นที่บ้าน เมื่อนำสัตว์ไปฆ่าถ้าเป็นหมูจะใช้วิธีทุบหัวให้ตาย ถ้าไม่ตายก็จะใช้มีดแทง (ไก่ก็เช่นเดียวกัน) ขั้นตอนการชำแหละจะแยกเอาหัว ขาทั้งหมด และตับ มาต้มให้พอสุกแล้วจึงเอามาจัดใส่ในถาดสำรับที่ได้จัดวางของเซ่นไหว้อื่น ๆ รอไว้แล้ว บางบ้านก็ใช้อาหารที่ประกอบเสร็จแล้วในการไหว้ไปเลยไม่ได้เลือกเฉพาะชิ้นส่วน

หลังจากที่ทุกอย่างพร้อมสมาชิกในครอบครัวจะมานั่งกันโดยพร้อมเพรียง หัวหน้าครอบครัวหรือผู้อาวุโสจะเป็นผู้ใช้ไม้คนข้าวเคาะลงไปที่ของเซ่นในถาด แล้วกล่าวคำเรียกขวัญให้มารับเครื่องเซ่นที่ได้เตรียมไว้ให้และกลับเข้าสู่ร่างของคนในครอบครัว หลังจากนั้นจึงเอาเส้นด้ายไปแตะที่สำรับอาหารก่อนนำมาผูกที่ข้อมือให้กับลูกหลาน (วิธีการผูกด้ายเป็นเช่นเดียวกับตอนที่มัดมืองานแต่งงาน สำหรับเด็กเล็กเมื่อดึงด้ายให้ขาดแล้วจะเอาเศษที่เหลือวางลงไปที่กระหม่อมของเด็ก แต่ถ้าเป็นผู้ใหญ่ก็จะวางไว้ให้บนไหล่) และสุดท้ายคือการดื่มเหล้าร่วมกันถ้าหากเป็นเด็กเล็กยังไม่สามารถดื่มได้จะใช้วิธีแตะเหล้าลงไปบนกระหม่อมของเด็กแทน

ตลอดทั้งวันในหมู่บ้านมีบรรยากาศที่เต็มไปด้วยสมาชิกที่ไม่ค่อยได้กลับบ้าน เพราะเป็นเหมือนวันรวมญาติ ถือได้ว่าเป็นงานปีใหม่ของชาวกะเหรี่ยง จะไม่มีการทำงานแต่ทุกคนต่างออกจากบ้านเพื่อไปอวยพรที่บ้านอื่น ๆ โดยเฉพาะที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน (พ่อหลวง) จะมีลูกบ้านมาชุมนุมกันมากเป็นพิเศษเพื่อมาขอพร และชักชวนให้พ่อหลวงแวะไปมัดข้อมือที่บ้านของตนเป็นแห่งต่อไป ระยะเวลาในการจัดงานอาจต่อเนื่องไปถึงวันที่ 2 และวันที่ 3 แต่โดยปกติแล้วมักใช้เวลาในการมัดมือเพียง 2 วัน เท่านั้น

การมัดมืออีกครั้งคือวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 9 ซึ่งจัดขึ้นหลังจากวันเลี้ยงผีไร่ ผีนา แล้วโดยสรุปคือ การมัดมือครั้งแรกจัดหลังวันเลี้ยงผีใหญ่ประจำหมู่บ้านในเดือน 3 และอีกครั้งจัดหลังวันเลี้ยงผีไร่ และผีนา

2.9 ความตาย

พิธีเกี่ยวกับการตายของชาวกะเหรี่ยงจัดว่ามีความสำคัญมากเพราะถือว่าเป็นการให้เกียรติผู้ตายเป็นครั้งสุดท้าย ชาวกะเหรี่ยงจะเก็บศพไว้เป็นวันคี่ เช่น 1 คืน 3 คืน และ 7 คืน เป็นต้น ขึ้นอยู่กับฐานะทางการเงินของครอบครัวผู้ตาย และปัจจัยอื่นด้วยคือ ถ้ากรณีที่คนตายเป็นคนเฒ่าคนแก่มีญาติพี่น้อง ลูกหลานและคนเคารพนับถือมากก็จะเก็บศพไว้นานถึง 7 วัน เพื่อเป็นการให้เกียรติต่อผู้ตายและรอให้ ผู้ที่จะมาเคารพศพเดินทางมาทันในพิธีที่ทำให้คนตายเป็นครั้งสุดท้าย แต่ถ้าหากคนตายไปตายที่นอกเขตหมู่บ้าน หรือตายไม่ดี (เช่น ต้นไม้ทับ ถูกสัตว์ป่ากัดตาย คลอดลูกตาย เป็นต้น) ก็จะต้องนำศพไปทำพิธีในวันนั้นโดยทันที

การทำศพในอดีตหากผู้ตายเป็นคนธรรมดาทั่วไปจะใช้เสื่อไม้ไผ่แบบเดียวกับที่ใช้ตากข้าวมากห่อศพแล้วนำไปตั้งไว้ที่กลางลานบ้าน เพื่อรอให้คนในหมู่บ้านมาทำพิธี แต่ถ้าผู้ตายเป็นคนที่ชาวบ้านนับถือมาก เช่น กรณี ปู่ของพ่อเฒ่าพะแหม่ยาในตอนนั้นผู้ตายดำรงตำแหน่งผู้นำหมู่บ้านตายลง ชาวบ้านและลูกหลานจึงได้ช่วยกันขุดโลงจากต้นไม้ทั้งต้นมีฝาประกบปิดด้านบน (ลักษณะเหมือนโลงศพของผีแมน) แต่ไม่ได้แกะสลักหัวโลง (เป็นโลงที่ตัดหัว-ท้าย เรียบ ๆ)สำหรับใส่ศพผู้ตาย ซึ่งพ่อเฒ่าพะแหม่ยาเล่าให้ฟังว่าคนที่มาช่วยงานในตอนนั้นมีมากมาย[27]

การทำพิธีศพจะมีทั้งฝังและเผาขึ้นอยู่กับ

1.ฤดูกาล ถ้าเป็นฤดูฝน ก็จะต้องฝังเพราะไม่สามารถจุดไฟเผาได้ แต่ถ้าเป็นฤดูแล้ง ทั้งหนาวและร้อน ก็จะทำการเผา

2.ผู้ตายสั่งไว้ก่อนตายเป็นกรณีพิเศษ

ของอุทิศที่ให้ไว้กับคนตายจะประกอบด้วยเครื่องมือเครื่องใช้ทุกอย่างของคนตายคือ เสื้อผ้าชุดใหม่ใส่ให้ตัวผู้ตายไปด้วย พร้อมกับเงินโบราณที่เรียกว่าเงินแถบวางไว้ให้ทั้งหมด 8 จุด คือ ดวงตาทั้ง 2 ข้าง ปาก มือและเท้าทั้ง 2 ข้าง และบนอก หากเป็นการฝังจะเอาศพวางคว่ำหน้าลงไปก่อน หรือถ้ามีโลงก็จะต้องนำศพออกมาจากโลงวางคว่ำหน้า แล้วทำลายโลงศพให้พังก่อนจะฝังตามลงไป ส่วนของอุทิศอย่างอื่นพวกเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันคือ ช้อน ชาม จาน ที่นอน หมอน มุ้ง ทุกอย่างต้องทำลายให้แตกหักเสียหายทั้งหมดก่อน เพราะชาวกะเหรี่ยงถือว่าของใช้ที่สมบูรณ์เป็นของใช้ของคนเป็น แต่ของใช้ที่แตกหักเสียหายก็เป็นของคนตาย ถ้าหากไม่ทำลายให้เสียหายก่อนวางอุทิศให้คนตายก็ไม่สามารถใช้เครื่องใช้เหล่านั้นได้ และเมล็ดพืชที่ปลูกอยู่ในไร่ทุกชนิดสำหรับให้ผู้ตายนำไปปลูกในโลกที่จะเดินทางไปอยู่ ของอุทิศทั้งหมดนี้วางไว้ให้ผู้ตายต่างหากที่โคนต้นไม้ที่ใดก็ได้ ถ้าเป็นกรณีที่ใช้วิธีเผาจะต้องวางศพให้คว่ำหน้าเช่นเดียวกับฝัง และของที่อุทิศให้ก็จะนำไปเผาให้ที่อื่นแยกต่างหาก นอกจากนี้ยังมีกรณีของผู้ตายเป็นผู้หญิงยังไม่ได้แต่งงานจะทำพิธีฝังและเปลี่ยนชุดของผู้ตายให้เป็นชุดของคนแต่งงานแล้ว เพราะถือว่าถ้าตายไปทั้ง ๆ ที่ยังไม่ได้แต่งงานจะเป็นบาปอย่างมากสถานที่ฝังของผู้หญิงที่ยังไม่แต่งงานก็ต้องแยกออกไปต่างหากจากคนอื่น

ป่าช้าที่ใช้ฝังศพต้องแยกระหว่างป่าช้าที่ใช้ฝังและป่าช้าที่ใช้เผา ซึ่งที่เมืองแพมอยู่ในพื้นที่เดียวกันเพียงแต่แยกกันอย่างเด็ดขาด ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน

[27] สัมภาษณ์นายพะแหม่ยา รัตนอารยธรรม อายุ 93 ปี

ข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์วรรณนาของหมู่บ้านเมืองแพมนี้มีประเด็นการศึกษาสำคัญอยู่ที่การพยายามสืบสาวประวัติการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านมาตั้งแต่อดีต ระบบการตั้งถิ่นฐาน และวิถีการดำรงชีวิต ซึ่งจะช่วยในการตีความและคาดการณ์ในทางโบราณคดี ข้อมูลหลายอย่างสามารถโยงให้เห็นถึงพัฒนาการของกลุ่มในพื้นที่

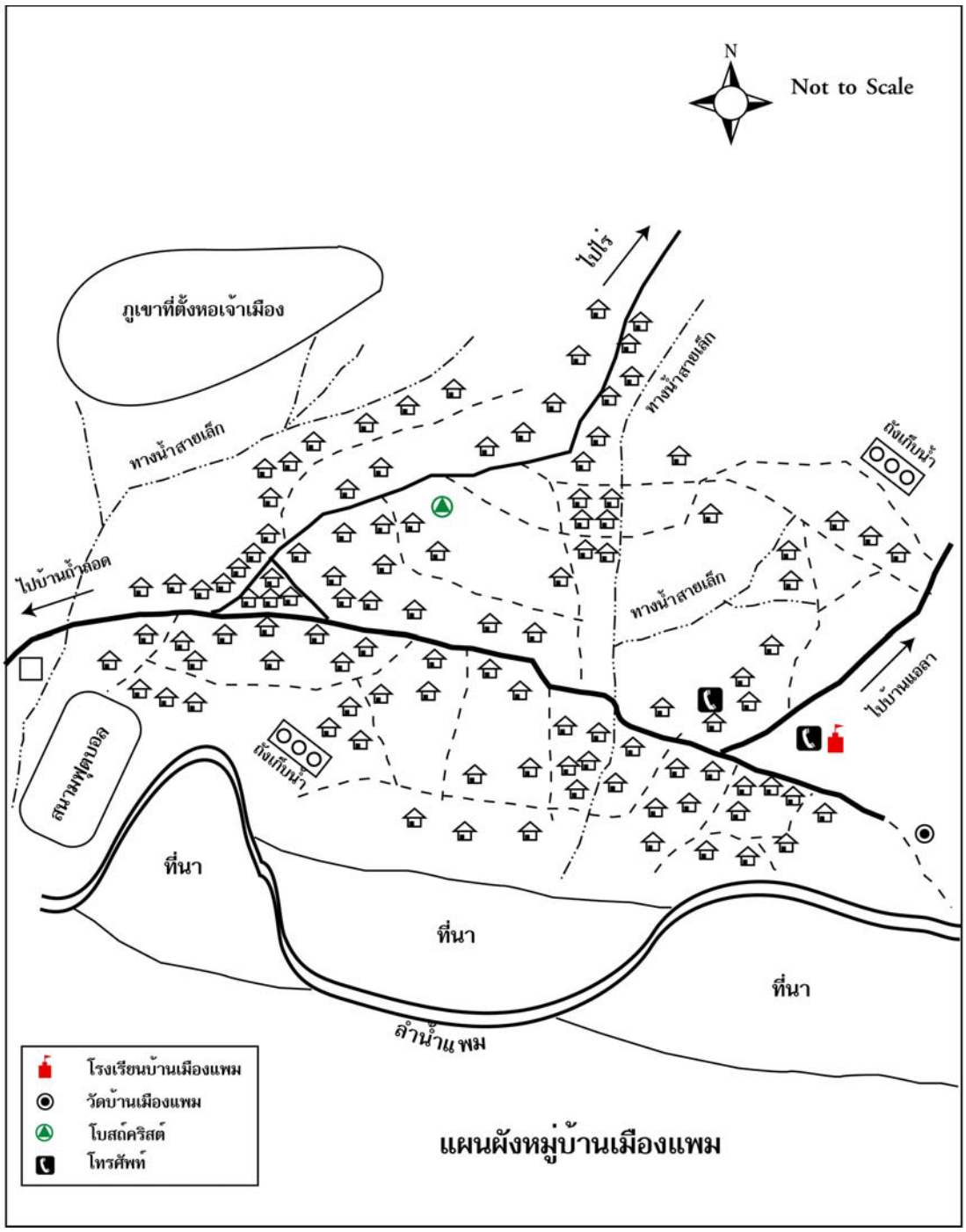

แผนผังที่ 2.1 แผนผังหมู่บ้านเมืองแพม

ภาคผนวก ก.3
ข้อมูลชาติพันธุ์วรรณนาบ้านปางบอน

มูเซอเป็นชื่อของกลุ่มตระกูลภาษาสาขาย่อยตระกูลหนึ่งของตระกูลภาษา ธิเบโต-เบอร์มัน (Tibeto-Burman) สืบมาจากเชื้อสายมาจากพวกโล โล (Lo-Lo) มีถิ่นที่อยู่ในเขตมณฑลยูนนานของจีน เขตประเทศพม่า ระหว่างลุ่มแม่น้ำสำคัญสองแห่งคือลุ่มแม่น้ำสาละวินตะวันตก และแม่น้ำโขงทางตะวันออก เขตประเทศลาวในเมืองน้ำทา และเขตเทือกเขาสูงทางตอนเหนือของประเทศไทย (Young, 1962) กลุ่มชาติพันธุ์มูเซอแยกเป็นกลุ่มย่อยออกไปได้อีกมากกว่า 23 กลุ่ม สำหรับกลุ่มชาติพันธุ์มูเซอในประเทศไทยมีเพียงไม่กี่กลุ่มเท่านั้น คือ มูเซอดำ หรือลาฮูนะ (Black Lahu or Lahu Na) มูเซอแดงหรือลาฮูยี (Red Lahu or Lahu Nye) มูเซอเหลืองหรือมูเซอชี (Yellow Lahu or Lahu Shi) มูเซอขาว หรือมูเซอพู (White Lahu or Lahu Hpu) มูเซอเฌเล (Lahu Shele) และมูเซอลาบา (Lahu Laba) แต่มูเซอกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยคือกลุ่มมูเซอแดง รองลงมาคือมูเซอดำ นอกจากนั้นมีกระจัดกระจายอยู่เพียงเล็กน้อย (Walker R. 1983: 231) ความแตกต่างของมูเซอแต่ละกลุ่มอยู่ที่การแต่งกาย ขนบธรรมเนียม และภาษาที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อย เหมือนกับกลุ่มคนไทที่มีแยกย่อยออกไปหลายกลุ่มเช่นกัน

ถิ่นกำเนิดดั้งเดิมของชาวมูเซอเชื่อว่าอยู่ในธิเบต แล้วต่อมาถูกจีนรุกรานแล้วจึงถอยร่นลงมาอยู่ในเขตลุ่มน้ำสาละวินและแม่น้ำโขงบริเวณที่เป็นมณฑลยูนนานในปัจจุบันใกล้กับชายแดนจีน-พม่า โดยอาศัยอยู่ร่วมกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่แตกต่างกัน ในเขตที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขาส่วนใหญ่ครอบครองโดยกลุ่มชาติพันธุ์ไท และบนภูเขาสูงจึงเป็นเขตที่อยู่ของ กลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ และมูเซอ (Walker R. 1983: 227)

ตามประวัติการอพยพของชาวมูเซอ มีการอพยพลงมาจากเขตประเทศจีนสู่ประเทศพม่า ตั้งแต่ช่วงครึ่งปลายของคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีรายงานของนักเดินทางชาวตะวันตกในปี ค.ศ.1891-2 ว่ามีหมู่บ้านของชาวมูเซออาศัยอยู่ในบริเวณเทือกเขาของลุ่มน้ำแม่กก และเหนือหุบเขาของเวียงป่าเป้าในเขตจังหวัดเชียงใหม่ กลุ่มชาติพันธุ์มูเซอเดินทางเข้าสู่ประเทศไทยทางจังหวัดเชียงใหม่ แล้วจึงกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะในเขตเทือกเขาสูงใกล้ชายแดนไทย-พม่า ในเขตจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน ตาก และกำแพงเพชร (Walker R. 1983: 230)

ในอำเภอปางมะผ้ามีประวัติการอพยพเข้ามาของชาวมูเซอแดงว่ามาจากบริเวณชายแดนไทย-พม่าทางทิศเหนือ ซึ่งกลุ่มนี้มีการอพยพโยกย้ายระหว่างชายแดนไทย-พม่า ทางด้านจังหวัดเชียงใหม่มาก่อนหน้านี้แล้ว ก่อนจะข้ามกลับมาเข้ามาอีกครั้งเมื่อประมาณ 70 กว่าปีมาแล้ว ถิ่นฐานแรกเริ่มอาศัยอยู่บริเวณชายแดนของประเทศไทยในเขต ลุ่มน้ำโป่งแสนปี๊ก ลุ่มน้ำลาง และลุ่มน้ำของ ก่อนที่จะค่อย ๆ เคลื่อนย้าย และแยกหมู่บ้านออกมาอีกหลายหมู่บ้าน

โครงการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดีฯ นี้ผู้วิจัยได้เลือกศึกษากลุ่มชาติพันธุ์มูเซอแดงที่บ้านปางบอน ด้วยสาเหตุที่ว่าหลังจากได้สำรวจข้อมูลประวัติหมู่บ้านของชาวมูเซอแดงในเขตอำเภอปางมะผ้าทั้งหมดแล้วพบว่าบ้านปางบอนเป็นหมู่บ้านที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน ประชากรเป็นกลุ่มที่อพยพเข้ามาในเขตอำเภอปางมะผ้าเป็นชุดแรก และที่สำคัญตำแหน่งของหมู่บ้านอยู่ห่างไกลจากชุมชนใหญ่ และการเดินทางติดต่อที่

เข้าถึงอย่างยากลำบากทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงดำรงวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมอยู่มาก ตรงตามเป้าหมายของโครงการวิจัยหลักที่ต้องการศึกษาถึงการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนต่าง ๆ ในอำเภอปางมะผ้าจากประวัติการตั้งถิ่นฐานในสมัยปัจจุบัน และศึกษาระบบการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในพื้นที่

งานวิจัยที่มีการศึกษาหมู่บ้านปางบอนมาก่อนหน้ามีเพียง *โครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน (Thai-German Highland Development Programme)* ซึ่งดำเนินงานในพื้นที่อำเภอปางมะผ้าอยู่ในประมาณปี พ.ศ.2526-2536 ทำการศึกษาข้อมูลประชากร ประวัติหมู่บ้าน ระบบความเชื่อ การนับถือศาสนาภายในหมู่บ้าน ระบบเศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติโดยรอบหมู่บ้าน ซึ่งข้อมูลเหล่านี้มีจุดประสงค์เพื่อใช้ในการวางแผนการพัฒนาชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้าน โดยเฉพาะในระบบเศรษฐกิจหรือการผลิตที่ทำการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของหมู่บ้าน ที่นี่โครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน ได้แนะนำให้ชาวบ้านเลิกปลูกฝิ่นแล้วหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นแทน (โครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน 2536)

ในงานวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลทางชาติพันธุ์โดยวิธีการสังเกตการณ์ร่วม (Participant Observations) อยู่ในหมู่บ้านปางบอนในระหว่างวันที่ 10-24 พฤษภาคม 2547 ซึ่งผู้วิจัยได้เตรียมทั้งแบบสอบถามเพื่อช่วยในการสัมภาษณ์ และกล้องถ่ายภาพ สำหรับบันทึกข้อมูล การเก็บข้อมูลของหมู่บ้านปางบอนครั้งนี้ผู้วิจัยเข้าพักอาศัยอยู่ในบ้านของผู้ใหญ่บ้านป่าแหน ไพรบันลือ พร้อมทั้งจ้างหญิงสาวในหมู่บ้านเพื่อเป็นล่ามช่วยแปลภาษามูเซอรวมทั้งแนะนำให้รู้จักกับผู้ให้สัมภาษณ์ เพื่อเป็นสร้างความคุ้นเคยและไว้วางใจกับผู้ให้สัมภาษณ์ได้มากกว่าการที่ผู้วิจัยจะเดินเข้าไปขอสัมภาษณ์ด้วยตัวเองเพียงคนเดียว นอกจากนี้ยังได้จ้างให้เยาวชนบ้านถ้ำลอดซึ่งมีความสนใจทำงานวิจัย ขณะนี้กำลังศึกษาอยู่ในระดับอุดมศึกษาและอยู่ในระหว่างปิดภาคเรียน มาช่วยในการเก็บข้อมูลและเป็นล่ามแปลภาษาไทยใหญ่ให้กับผู้วิจัยอีกคนหนึ่ง จำนวนผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมดในการเก็บข้อมูลคือ 8 คน (จากการสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการตามแบบสอบถามที่เตรียมไว้ และยังมีผู้ให้สัมภาษณ์อีกจำนวนหนึ่งซึ่งให้ข้อมูลโดยการพูดคุยไม่ได้มีการจดบันทึก) เป็นชาย 5 คน และหญิง 3 คน มีอายุระหว่าง 56-80 กว่าปี

หมู่บ้านปางบอน ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 3 ตำบลนาปู่ป้อม อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ประชากรของหมู่บ้านส่วนใหญ่ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์มูเซอแดง ด้านการปกครองหมู่บ้านประกอบด้วย 2 หย่อมบ้าน คือ หย่อมบ้านหลักเป็นชาวมูเซอแดงที่นับถือศาสนาดั้งเดิมควบคู่กับพุทธศาสนา (นับถือผี-พุทธ) ประกอบด้วยประชากรทั้งหมด 41 หลังคาเรือน ส่วนหย่อมบ้านรองเป็นชาวมูเซอแดงที่นับถือศาสนาคริสต์มีประชากร 8 หลังคาเรือน จำนวนรวมทั้งหมด 320 คน เป็นชาย 169 คน และหญิง 151 คน

การเดินทางสู่หมู่บ้าน

หมู่บ้านตั้งอยู่ใกล้ชายแดนไทย-พม่า เพียงประมาณ 10 กิโลเมตร (ตามทางถนน) จากอำเภอปางมะผ้าใช้เวลาประมาณ 3 ชั่วโมงในการเดินทาง ใช้เส้นทางถนนหลวงหมายเลข 1095 เชียงใหม่-แม่ฮ่องสอน เมื่อถึงด่านตรวจทหารที่จุดตรวจลำน้ำของเลี้ยวขวาแยกเข้าสู่ถนนคอนกรีตขนาดเล็ก ซึ่งปัจจุบันกำลังได้รับการพัฒนาโดยหน่วยงานทหารสำหรับเป็นเส้นทางติดต่อไปสู่ชายแดนไทย-พม่า ที่บ้านปางคอง (หมู่บ้านตามโครงการพระราชดำริ) แต่ยังไม่แล้วเสร็จตลอดเส้นทาง เมื่อถึงที่ทำการเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสันปันแดน ก่อนเข้าสู่หมู่บ้านไม้ซังหนาม เลี้ยวขวาอีกครั้งสู่ถนนลูกรังด้านข้างของที่ทำการเขตรักษาพันธุ์ฯ จากจุดนี้ไปผ่านจะทางแยก

เข้าสู่หมู่บ้านอยู่เป็นระยะ ตั้งแต่บ้านห้วยน้ำโป่ง บ้านน้ำสูผาเสื่อ บ้านปางตอง และบ้านปางบอน เป็นหมู่บ้านสุดท้ายก่อนถึงชายแดนไทย-พม่า การเดินทางสู่หมู่บ้านในช่วงฤดูหนาว และฤดูร้อน บนเส้นทางดินขรุขระที่ตัดผ่านตามแนวสันเขาและลงหุบต่ำในบางช่วงจัดว่าค่อนข้างสะดวกใช้เวลาเดินทางจากปากทางที่จุดตรวจลำน้ำของสู่หมู่บ้านประมาณ 2 ชั่วโมง แต่ในฤดูฝนรถกระบะของชาวบ้านซึ่งใช้เครื่องยนต์เบนซินก็หมดความหมาย ใช้ได้เพียงรถมอเตอร์ไซค์ และแม้กระทั่งรถยนต์ขับเคลื่อนสี่ล้อก็ถือว่าลำบากเพราะสภาพถนนที่ถูกกัดกร่อนและชะโดยน้ำฝนทำให้เกิดร่องน้ำลึก อยู่เป็นระยะ ๆ ดังนั้นหมู่บ้านจึงแทบจะตัดขาดจากโลกภายนอกในฤดูกาลนี้

ในอดีตการเดินทางติดต่อมีเพียงพาหนะที่เป็นม้า วัว หรือล่อ ที่ชาวบ้านใช้ไปต่างของในยามออกไปซื้อของ ถ้าเป็นเวลาปกติจะใช้การเดินเท้า เมื่อประมาณ 10 ปีที่แล้วคนที่มีรถยนต์และมอเตอร์ไซค์ใช้ในหมู่บ้านมีเพียงไม่กี่คน แต่เมื่อประมาณ 5 ปีที่ผ่านมานี้เองชาวบ้านเกือบจะทุกบ้านมีรถมอเตอร์ไซค์สามารถเดินทางไปไหนมาไหนสะดวกมากยิ่งขึ้น แต่ความสะดวกนี้เองในช่วงฤดูฝนก็ทำให้เกิดความลำบากเพราะจำนวนรถที่มากขึ้นก็ตะกุยดิน และโคลนให้ถนนแย่ยิ่งไปกว่าเดิม (รูปที่ 3.1)

รูปที่ 3.1 ขบวนคาราวานชาวไทยใหญ่ที่ข้ามมาซื้ออาหารฝั่งไทย

ตัวอย่างการเดินทางเช่นในอดีตยังคงหลงเหลือให้เห็นอยู่จากชาวไทยใหญ่ และทหารไทยใหญ่ที่มาจากฝั่งประเทศพม่า ในช่วงต้นฤดูฝนที่ผู้วิจัยเข้าเก็บข้อมูลมักมีกลุ่มหญิงสาวชาวไทยใหญ่กลุ่มใหญ่พร้อมกับคานหาบของที่ข้ามมาซื้ออาหารพวกผัก ข้าวของเครื่องใช้จากฝั่งไทย หรือทหารไทยใหญ่ที่ขี่ม้าหรือล่อมาต่างของ และบางครั้งมีคาราวานทั้งม้าต่าง และคนหาบของผ่านมาตามเส้นทางจากชายแดนสู่บ้านนาปู่ป้อมที่อยู่ทางใต้ลงไปของหมู่บ้านปางบอน แม้แต่พาหนะของทางกองทัพไทยซึ่งมีฐานย่อยอยู่บริเวณชายแดนก็ยังใช้ล่อในการติดต่อขนเสบียงอาหาร

3.1 สภาพแวดล้อมของบ้านปางบอน

3.1.1 ภูมิประเทศ

ลักษณะของหินที่เป็นองค์ประกอบหลักไม่ใช่หินปูน ดังนั้นลักษณะภูมิประเทศของลุ่มน้ำโป่งแสนปี๊กจึงแตกต่างไปจากเทือกเขาในเขตลุ่มน้ำลาง และลุ่มน้ำแม่ละนาในส่วนที่มีหินปูนเป็นองค์ประกอบหลักอย่างสิ้นเชิง ประกอบด้วย เทือกเขาหลัก ที่วางตัวตามแนวเกือบจะเหนือ-ใต้ เทือกเขาสาขาระดับต่ำที่แยกจากเทือกเขาหลัก และพื้นที่ราบเล็ก ๆ ระหว่างหุบเขาตามแนวลำน้ำ แต่ที่ราบระหว่างหุบเขาเหล่านี้ไม่ได้มีความอุดมสมบูรณ์มากนักเนื่องจากยังอยู่ในเขตชะล้าง น้ำฝนจะพัดพาเอาตะกอนดินไหลลงสู่พื้นที่รับน้ำที่อยู่ต่ำลงไป ดังนั้นผลผลิตทางการเกษตรที่ได้จึงได้เพียงเล็กน้อยเมื่อเทียบกับพื้นที่อันอุดมสมบูรณ์กว่าที่อยู่ทางใต้

รูปที่ 3.2 ลักษณะภูมิประเทศโดยรอบหมู่บ้าน

รูปที่ 3.3 ห้วยน้ำโป่งแหล่งน้ำใกล้หมู่บ้าน

3.1.2 แหล่งน้ำ

พื้นที่บริเวณนี้จัดอยู่ในเขตลุ่มน้ำโป่งแสนปี๊ก หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าห้วยน้ำโป่ง ซึ่งมีความยาวประมาณ 25 กิโลเมตร ต้นน้ำอยู่บริเวณตอนเหนือของบ้านปางคามใกล้ชายแดนไทย-พม่า ทิศทางของลำน้ำวางตัวตามแนวเกือบเหนือ-ใต้ ไหลจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก และไปบรรจบกับลำน้ำของบริเวณทางตอนเหนือของบ้านแม่สุยะ (ชัยพร ศิริพรไพบูลย์ 2542: 29) เนื่องจากหมู่บ้านปางบอนตั้งอยู่บนสันเขาสาขาระดับต่ำที่แยกจากเทือกเขาหลักลงมา ซึ่งรูปแบบแนวสันเขาแบบนี้มักจะมีแนวร่องน้ำอยู่ใกล้ ๆ กันด้วย ซึ่งหมู่บ้านอยู่ห่างจากห้วยน้ำโป่งมาทางทิศตะวันออกประมาณ 600 เมตร ในอดีตชาวบ้านไม่ได้ใช้น้ำจากห้วยน้ำโป่งในการอุปโภคบริโภค หากใช้แหล่งน้ำที่อยู่ทางด้านทิศเหนือของหมู่บ้านซึ่งห่างออกไปประมาณ 200 เมตร เป็นลำน้ำสายเล็ก ๆ ที่ไหลลงจากเทือกเขาหลักใกล้หมู่บ้านลงไปบรรจบกับห้วยน้ำโป่งทางทิศตะวันตก ลำห้วยสายนี้อยู่

ในระดับที่สูงกว่าห้วยน้ำโป่งถึงกว่า 100 เมตร ดังนั้นในอดีตเมื่อยังไม่มีประปาหมู่บ้านชาวบ้านจึงเลือกเดินไปตักน้ำที่ที่นี่มากกว่า

ปัจจุบันหมู่บ้านได้ต่อประปาหมู่บ้านมาจากต้นน้ำของห้วยปางบอนซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเป็นระยะทางประมาณ 3 กิโลเมตรทางตรง และสูงกว่าหมู่บ้านปางบอนประมาณ 160 เมตร โดยการต่อท่อพีวีซีลงมายังถังเก็บน้ำของหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่บริเวณหัวบ้าน ก่อนแจกจ่ายส่งไปยังบ้านต่าง ๆ สำหรับในฤดูร้อนซึ่งปริมาณน้ำที่ได้ทั้งจากต้นน้ำเองมีระดับต่ำมากจึงต้องหมั่นไปขยับท่อที่ต่อไว้จากหัวน้ำให้ต่ำกว่าระดับน้ำเสมอ

3.1.3 ป่าไม้

สภาพแวดล้อมโดยรอบหมู่บ้านเป็นป่าเบญจพรรณผสมป่าเต็งรัง โดยเฉพาะในระดับเดียวกับที่ตั้งหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขาจึงเป็นป่าเบญจพรรณผสมเต็งรังมักเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านไม่ได้เข้าไปใช้ประโยชน์เนื่องมาจากสภาพดินที่แข็งไม่อุดมสมบูรณ์ มีก้อนหินที่เป็นหินตามธรรมชาติซึ่งไม่ใช่หินปูนปนอยู่มาก แต่ก็เป็นแหล่งทรัพยากรสำหรับเก็บของป่าประเภทเห็ดที่ขึ้นในช่วงต้นฤดูฝนของชาวบ้านเป็นอย่างดี พืชที่ขึ้นจะเป็นต้นไม้ประเภทต้นพลวงที่พบมากในป่าเต็งรัง ลักษณะของดินเช่นนี้คล้ายกับดินที่เป็นที่ตั้งของหมู่บ้าน ส่วนพื้นที่ทำกินจะเลือกพื้นที่ซึ่งดินมีความอ่อนตัวและมีความอุดมสมบูรณ์มากกว่า ถึงแม้ว่าพื้นที่โดยรอบหมู่บ้านจะถูกปรับให้เป็นพื้นที่ทำกินจนแทบไม่เหลือผืนป่าธรรมชาติ แต่ก็ยังมีพื้นที่บางแห่งซึ่งคงสภาพเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์เกิดจากป่าที่ฟื้นตัวจากที่ทำกินที่ถูกทิ้งร้างไป และป่าทึบที่อยู่เหนือขึ้นไปใกล้กับชายแดนไทย-พม่า

บริเวณเทือกเขาใกล้กับหมู่บ้านซึ่งมีระดับความสูงที่สุดประมาณ 900 เมตร มีพืชเด่นป่าเต็งรังคือ ต้นพลวง แต่เมื่อเหนือหมู่บ้านขึ้นไปบริเวณใกล้ชายแดนซึ่งเทือกเขามีระดับสูงกว่ามากจะเริ่มพบต้นก่อ ต้นค้อ ซึ่งเป็นพืชที่อยู่ในระดับความสูงมากกว่า

3.1.4 สัตว์ป่า

สภาพแวดล้อมในอดีตเมื่อแรกมาตั้งถิ่นฐานชาวบ้านในพื้นที่บอกว่ามีลักษณะเป็นป่าแก่คือ "*แต่ก่อนแถวนี้มีสัตว์ป่าอยู่เยอะ มีหลายชนิด พวก วัว ตะขาบยักษ์บางตัวใหญ่กว่า 2 นิ้วเสียอีก กระทิง เก้ง กวาง หมูป่า หมาใน แล้วก็หมี งูก็มีเยอะทั้งงูเขียว งูเห่า ขนาดของงูเห่าที่เคยเจอใหญ่ที่สุดตัวมันอ้วนประมาณ 30 เซนติเมตร ยาวสัก 3 เมตรเห็นจะได้ งูจงอาง งูสามเหลี่ยม*"[1] ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ในบริเวณนั้นได้เป็นอย่างดี

[1] สัมภาษณ์นายยีน้อย รัตนนัยสุริยะ อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 11/1 ม.3 บ.ปางบอน

สัตว์ป่าที่หลงเหลืออยู่ในบริเวณรอบ ๆ หมู่บ้านถึงแม้ว่าจะมีชนิดและจำนวนที่ลดน้อยลงจากการถูกล่าและผืนป่าที่ถูกทำลายไปมาก แต่ก็ยังนับได้ว่ามีความอุดมสมบูรณ์กว่าพื้นที่ป่าบางแห่งในอำเภอปางมะผ้า โดยเฉพาะในเขตลุ่มน้ำลางและลุ่มน้ำแม่ละนาซึ่งมีหมู่บ้านและประชากรเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ สัตว์ป่าที่พบอยู่เสมอในบริเวณโดยรอบคือหมูป่า กวาง เลียงผา ชะนี นกหายากหลายชนิด หมีควาย และสัตว์ที่ทำความเดือดร้อนให้ชาวบ้านอย่างมากในขณะนี้คือ หมาในที่อยู่รวมกันเป็นฝูงมักออกล่าวัว-ควายของชาวบ้าน ในปีนี้มีวัว-ควายถูกหมาในล่าไปกินหลายตัวจนชาวบ้านไม่กล้าปล่อยวัว-ควายให้ออกหาอาหารกินเองตามป่า นอกจากนี้ยังมีหมาอีกชนิดที่ชาวบ้านเรียกว่า *หมาผี* ลักษณะเหมือนกับหมาเลี้ยงทั่ว ๆ ไป อาศัยรวมกันเป็นฝูงชาวบ้านเชื่อว่าแต่เดิมเป็นหมาที่เลี้ยงไว้ตามบ้านแต่เมื่อเกิดการรบขึ้นแล้วเกิดความอดอยาก เมื่อได้กินซากศพของทหารที่ตาย มีอาหารกินอุดมสมบูรณ์จึงได้ติดตามกองกำลังทหารไทยใหญ่ไปเรื่อย ๆ เพราะเป็นแหล่งอาหารที่ดี หมาฝูงนี้เพิ่งปรากฏอยู่ในบริเวณใกล้กับหมู่บ้านเมื่อทหารไทยใหญ่มาตั้งฐานทัพอยู่ที่ชายแดนไทย-พม่าในภายหลังนี้เอง[2] นาน ๆ ครั้งจึงมีสัตว์ป่าหายากหลงมาจากผืนป่าในเขตประเทศพม่าข้ามมาบ้าง จากการสอบถามทหารไทยใหญ่บางคนที่ข้ามมาหาอาหารในเขตประเทศไทยได้บอกว่า ในบริเวณที่เป็นที่ตั้งของกองกำลังทหารไทยใหญ่นั้นมีกฎเข้มงวดห้ามไม่ให้ล่าสัตว์ป่าโดยเด็ดขาด ทำให้สัตว์ป่าในบริเวณนั้นยังมีอยู่เป็นจำนวนมากกว่าฝั่งประเทศไทย

รูปที่ 3.4 ตะกวดที่ชาวบ้านจับได้แล้วนำมาขายให้กับทหาร

3.1.5 ฤดูกาล

ฤดูกาลของพื้นที่บริเวณนี้ประกอบด้วย 3 ฤดูกาล คือ ฤดูร้อนตั้งแต่เดือนมีนาคม-กลางเดือนมิถุนายน อากาศร้อนจัด และค่อนข้างแห้งแล้ง ในเวลากลางวัน โดยเฉพาะบริเวณใกล้กับที่ทำกินซึ่งไม่มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่ แต่ในบริเวณที่ยังมีผืนป่ายังคงมีความชุ่มชื้นอยู่ ในเวลากลางคืนค่อนข้างเย็น สิ่งที่ต้องระมัดระวังในฤดูนี้คือไฟป่าที่อาจไหม้ลุกลามเข้ามาในเขตหมู่บ้าน เดือนพฤษภาคมปลายฤดูร้อนของปี พ.ศ.2547 ซึ่งผู้วิจัยเข้าเก็บข้อมูลที่

[2] ชาวบ้านเรียกที่ตั้งกองกำลังทหารไทยใหญ่จุดนี้ว่าดอยไตแลง หากแปลตามตัวคือดอยสีแดงของคนไทยใหญ่ แต่ความหมายที่แท้จริงคงเป็นการปลุกใจเหมือนกับที่กองทหารจีนในเวลาหนึ่งใช้ดาวแดงเป็นสัญลักษณ์ของกองทัพนั่นเอง และบางคนก็เชื่อว่าตั้งตามชื่อเรียกคนไทยใหญ่ ที่ในภาษาไทยใหญ่ได้แบ่งชื่อเรียกชนชาติไท ออกเป็นหลายคำตามพื้นที่ที่คนไทแต่ละกลุ่มอาศัยอยู่เช่น คนไทที่อาศัยอยู่ในเขตพม่าตอนบนติดกับชายแดนจีน จะเรียกว่าไตเหนอ หรือไตเหนือ ส่วนคนไทที่อาศัยอยู่ในเขตรัฐฉานทางตอนเหนือของประเทศไทยนั้นเรียกว่าไตแลง หรือไตแหลง ซึ่งก็คือชาวไทยใหญ่นั่นเอง

หมู่บ้านปางบอน ความเป็นอยู่ในหมู่บ้านยังไม่จัดว่าขาดแคลนน้ำนัก เพียงแต่น้ำที่มีน้อยทำให้ชาวบ้านขาดสุขลักษณะในการดูแลความสะอาดดังนั้นโรคที่ชาวบ้านเป็นกันมากในช่วงนี้คือการติดเชื้ออันเนื่องมาจากความไม่สะอาด ที่พบมากคือโรคตาแดงพบทั้งในเด็กและผู้ใหญ่ และยิ่งลุกลามกระจายเป็นวงกว้างเนื่องจากชาวบ้านไม่รู้จักวิธีการรักษาหรือป้องกัน อุณหภูมิเฉลี่ยสูงสุดของฤดูนี้ประมาณ 34.5 องศาเซลเซียส และต่ำสุดประมาณ 16.3 องศาเซลเซียส

ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายน-กันยายน มีหมอกลงจัดในยามเช้า และมีฝนที่ตกลงมาตลอดทั้งวันนับว่าเป็นช่วงเวลาของความยากลำบากในการเดินทางติดต่อกับชุมชนอื่น เนื่องจากถนนเต็มไปด้วยโคลนและหล่ม การเดินทางที่สะดวกที่สุดคือเดินเท้า หรือใช้มอเตอร์ไซค์ที่ต้องใส่โซ่ไปรอบล้อรถ อากาศที่ชื้นแฉะตลอดเวลาทำให้เกิดโรคภัยได้ง่าย โดยเฉพาะโรคที่มาพร้อมกับยุงซึ่งทวีจำนวนมากขึ้นในช่วงฤดูนี้ อุณหภูมิเฉลี่ยสูงสุดของฤดูนี้ประมาณ 30.9 องศาเซลเซียส และต่ำสุดประมาณ 20.2 องศาเซลเซียส ปริมาณน้ำฝนสูงสุดวัดได้ในเดือนกันยายนเฉลี่ยตลอดทั้งเดือน 297.8 ม.ม.

ฤดูหนาวในช่วงเดือนตุลาคม-กุมภาพันธ์ อากาศหนาวเย็นมาก เนื่องจากพื้นที่ตั้งหมู่บ้านอยู่บนภูเขาสูงประกอบกับป่าที่ยังโอบล้อมอยู่โดยรอบ ทำให้อากาศหนาวเย็นในตอนกลางคืนและเกือบตลอดทั้งวัน ในช่วงบ่ายอากาศค่อนข้างร้อนและแห้งแล้ง เป็นช่วงฤดูกาลเก็บเกี่ยวผลผลิตที่ปลูกไว้ตั้งแต่ช่วงปลายฤดูร้อน รวมทั้งเริ่มเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจเสริม เช่น หอมและกระเทียม ไป อุณหภูมิเฉลี่ยสูงสุดของฤดูนี้ประมาณ 27.6 องศาเซลเซียส และต่ำสุดประมาณ 12.6 องศาเซลเซียส [3]

3.2 ประวัติความเป็นมา และการเคลื่อนย้ายของประชากร

หมู่บ้านปางบอนมีลักษณะการตั้งถิ่นฐานของระบบเครือญาติซึ่งมีการรวมตัวและแยกหมู่บ้านสลับกันไปมาอยู่โดยตลอด ในประวัติบอกเล่ามีแหล่งที่มาของกลุ่มอพยพหลัก ๆ 2 กลุ่ม แต่สุดท้ายก็เข้ามาเกี่ยวดองเป็นเครือญาติกัน

3.2.1 กลุ่มอพยพกลุ่มแรก

ชาวบ้านเชื่อว่าปู่ย่าตายายอาศัยอยู่ที่บ้านแม่เลา (ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของจังหวัดเชียงใหม่) หรืออยู่ในสมัยของปู่จองแอสือ (หรือประมาณ 4 ชั่วอายุคนมาแล้ว) ต่อมาย้ายมาอยู่ที่ดอยซาง เขตอำเภอปายหลังจากย้ายมาที่ปายแล้วได้มีการแยกบ้าน มีบางส่วนย้ายมาอยู่ที่บริเวณดอยจิ่งจ้อง (ดอยกิ่วลมที่อยู่ระหว่างทางอำเภอปางมะผ้าและอำเภอปาย) จากดอยจิ่งจ้องก็เข้ามาสู่บริเวณหัวลาง และขยายมาสู่บริเวณที่อยู่ใกล้กับหมู่บ้านไทยใหญ่เก่าที่ตั้งอยู่ในหุบเขาของบ้านเมืองแพมในปัจจุบัน[4] แล้วย้ายกลับไปอยู่ทางตำบลเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ที่เรียกว่าหัวแม่ฮะ (เป็นบริเวณต้นน้ำของลำน้ำแม่ฮะ) ต่อมามีปัญหาที่ทำกินขาดแคลน จึงย้ายไปอยู่ที่บ้านห้วยเตาะ (ใกล้กับบ้านหัวแม่ฮะ) มีปัญหาที่ทำกินอีกครั้งชาวบ้านพากันย้ายต่อไปที่บ้านหมากหินตัด บ้านไคหลง และข้ามไปอยู่ทางฝั่งที่

[3] ข้อมูลสภาพอากาศได้รับความเอื้อเฟื้อจากศูนย์ทอดลองพันธุ์ข้าวไร่และธัญพืชเมืองหนาวปางมะผ้า หรือปัจจุบันคือ ศูนย์บริการวิชาการด้านพืชและปัจจัยการผลิตแม่ฮ่องสอน ซึ่งตั้งอยู่บริเวณด้านนอกของหุบเขาบ้านไร่

[4] จากแผนที่ทหารซึ่งจัดพิมพ์ในปี 2515 ระบุตำแหน่งที่ตั้งของ “บ้านมูเซอ” อยู่บริเวณใกล้กับจุดที่เป็นหมู่บ้านเมืองแพมในปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยสันนิษฐานว่ามีความเป็นไปได้ว่าอาจเป็นหมู่บ้านของชาวมูเซอแดงกลุ่มนี้ก็เป็นได้

เป็นดินแดนของประเทศพม่าในปัจจุบันที่เรียกว่า *ดอยเกงแสน*[5] ตามลำดับ ที่ดอยเกงแสนนี้เป็นที่ตั้งของหมู่บ้านที่ถือว่าอาศัยอยู่ได้นานมากประมาณ 30 ปี และเป็นที่ตั้งซึ่งเครือญาติพี่น้องหลายสายอพยพมาอาศัยอยู่ร่วมกัน จำนวนประชากรภายในหมู่บ้านก็ขยายเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนมีประมาณ 70 หลังคาเรือน ปัญหาอย่างหนึ่งที่ดอยเกงแสนเริ่มขึ้นเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 แม้ว่าดินแดนแถบนี้จะไม่ถูกผลกระทบจากกองทัพญี่ปุ่นโดยตรง แต่ก็นำมาซึ่งความหวาดกลัวของชาวบ้านทั้งในพื้นที่และบริเวณโดยรอบเมื่อเครื่องบินรบบินเข้าหมู่บ้านไปในระยะใกล้รวมทั้งทิ้งระเบิดลงในเขตหมู่บ้านป่าแขมที่อยู่ใกล้เคียง ดังที่แม่เฒ่านาปุ๊ อายุ 70 ปี เล่าให้ฟังว่า

"เมื่อตอนแม่เฒ่าอายุได้สัก 8 ขวบอยู่บ้านที่ดอยเกงแสนทันได้เห็นสงครามญี่ปุ่น มีเครื่องบินบินผ่านเหนือหัวไปชาวบ้านแตกตื่นเพราะไม่เคยเห็น แล้วอีกไม่กี่วันก็ได้ข่าวว่ามาทิ้งระเบิดลงแถว ๆ ป่าแขม เขาว่าก่อนนั้นมันบินโฉบลงไปแถวบ้านหนองปะหลำก่อนแล้วพอหย่อนระเบิดมันก็ตกลงแถว ๆ ป่าแขม พอได้ยินอย่างนั้นชาวบ้านตกใจกลัวต้องหนีเข้าไปอยู่ในป่า" ส่วนแม่เฒ่านาย้อ อายุ 80 ปี ซึ่งพบเหตุการณ์เดียวกันตอนอายุ 10 กว่าขวบว่า *"ตอนที่หนีเข้าป่าเอาไปแต่ของกินแล้วก็ของมีค่าห่อเอาไปด้วย ต้องทิ้งบ้านให้ร้างอยู่อย่างนั้น นาน ๆ สักอาทิตย์จึงออกมาดูบ้านเสียครั้งหนึ่ง แต่ก็ไม่เคยพบทหารญี่ปุ่นนะ พบแต่ทหารจีนฮ่อที่ผ่านมาแถวหมู่บ้านเขาก็ไม่ได้ทำอะไรเรา ตอนหลังพอเห็นว่าสงครามเงียบ ๆ ไปแล้วจึงได้กลับมาอยู่ที่หมู่บ้านตามเดิม"*[6]

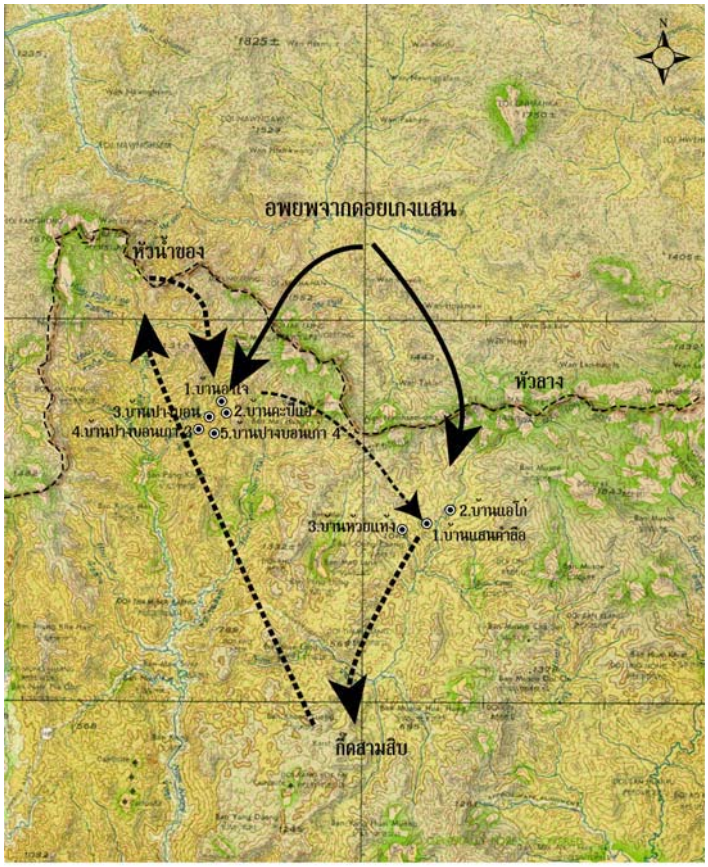

แผนที่ 3.1 ตารางแสดงเส้นทางการอพยพของชาวบ้านปางบอน

[5] หมายถึงดอยหรือภูเขาที่มีต้นเกงแสนจำนวนมาก (เกงแสนเป็นชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง)

[6] สัมภาษณ์นางนาปุ๊ โชติเวทย์อนุกูล อายุ 70 ปี บ้านเลขที่ 7 ม.3 บ.ปางบอน และนางนาย้อ อายุ 80 ปี บ้านเลขที่ 10 ม.3 บ.ปางบอน

อย่างไรก็ตามผลกระทบนี้มิได้ร้ายแรงเท่ากับเหตุการณ์หลังสงครามสิ้นสุดลงไม่นานก็เกิดความผันผวนของชายแดนไทย-พม่า ที่ชายแดนไทยถูกร่นลงมาดังในอาณาเขตปัจจุบัน หมู่บ้านเป็นเส้นทางผ่านของกองกำลังของชนกลุ่มน้อยที่ข้ามไปรบกับกองกำลังกะเหรี่ยงทางด้านตะวันตก และโจรจีนฮ่อที่เข้ามาปล้นสะดมบ่อยครั้ง ดังนั้นชาวบ้านบางส่วนจึงได้อพยพหนีไปอยู่บริเวณหัวน้ำของซึ่งอยู่ในเขตดินแดนของประเทศไทย ที่นี่ได้ตั้งหมู่บ้านอยู่และย้ายในบริเวณใกล้เคียง 2 ครั้ง (อาจจะเรียกว่าบ้านหัวน้ำของเหนือ และหัวน้ำของใต้ก็ได้ เพราะหัวน้ำของเหนืออยู่บริเวณหัวน้ำ ส่วนหัวน้ำของใต้ตั้งอยู่ในที่ลุ่มใต้หัวน้ำลงไป) รวมระยะเวลาที่อาศัยอยู่หัวน้ำของ 4 ปี (แห่งละ 2 ปี)[7]

จากบ้านหัวน้ำของยังคงถูกรบกวนจากโจรจีนฮ่ออยู่เป็นระยะ ๆ และครั้งสุดท้ายมีชาวบ้านเสียชีวิตจากการปล้นถึง 4 คน จึงได้มีการอพยพหนีขึ้นอีกครั้ง ซึ่งครั้งนี้แยกกลุ่มอพยพออกเป็น 2 กลุ่มอีกครั้ง คือ

ก.สายอพยพหลัก

เป็นกลุ่มหลัก ย้ายไปตั้งหมู่บ้านบริเวณอาโจ หรืออาโจ้ (ตั้งตามชื่อผู้นำหมู่บ้านในสมัยนั้นคือ พ่อเฒ่าอาโจ) หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “คะปีโหล” หมู่บ้านตั้งอยู่บนสันเขาซึ่งมีที่ราบขนาดค่อนข้างกว้างในภายหลังมีชาวบ้านอพยพเข้ามาสมทบมากขึ้น หมู่บ้านได้ขยายออกจนมีประชากรประมาณ 70 หลังคาเรือน และตั้งถิ่นฐานได้นานถึงประมาณ 40 กว่าปี ช่วงระหว่างนี้ก็มีการแยกกลุ่มออกไปตั้งหมู่บ้านใหม่อีกมากมายคือ บ้านยาป่าแหน ตั้งอยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่ละนา (ผู้นำคือน้องชายของอาโจ) บ้านผาแดงตั้งอยู่ในลุ่มน้ำของ (ผู้นำคืออาโจเอง) บ้านซอแบะตั้งอยู่ในเขตลุ่มน้ำของ (อายุหมู่บ้านปะมาณ 30-40 ปี) บ้านป่าโหลอยู่ในเขตลุ่มน้ำของ (อายุหมู่บ้านประมาณ 30-40 ปี) บ้านปางตองใกล้กับบ้านปางบอน (อายุหมู่บ้านประมาณ 30 ปี) และบ้านไม้ซังหนามอยู่ในเขตลุ่มน้ำของใกล้กับเขตรักษาพันธุ์สัตว์สันปันแดน (อายุประมาณ 15 ปี) ที่บ้านคะปีโหลมีการแยกหมู่บ้านออกเป็นหลายสายนับตั้งแต่อาโจแยกหมู่บ้านออกไปแล้ว ผู้นำคนใหม่ที่คือป่าแหน พ่อหลวงคนปัจจุบันของหมู่บ้านปางบอนตัวพ่อหลวงเองเกิดที่บ้านคะปีโหลแต่ได้ย้ายตามพ่อแม่ออกไปตั้งบ้านเรือนใหม่ในบริเวณใกล้เคียงกับหมู่บ้านเดิมพอตำแหน่งผู้นำบ้านคะปีโหลชาวบ้านจึงได้พากันไปเชิญให้ป่าแหนย้ายมาเป็นพ่อหลวงแทนและดำรงตำแหน่งมาจนถึงปัจจุบัน ตอนนั้นพ่อเฒ่าจะปุ๊ วุฒิวิทวัส อายุ 80 กว่าปี เล่าให้ฟังว่า “*ตอนที่อาโจแยกบ้านออกไปแล้วไม่มีใครขึ้นเป็นพ่อหลวงแทน พ่อเฒ่า ก็เลยเดินทางไปชวนพ่อหลวงป่าแหนที่ตอนนั้นแกเป็นพ่อหลวงอยู่ที่บ้านเก่าอีกแห่งแล้วชวนให้ชาวบ้านที่นั่นย้ายเข้ามารวมเสียด้วยกันที่คะปีโหล แล้วตั้งแต่นั้นก็อยู่ด้วยกันมาตลอดจนมาตั้งบ้านปางบอนถึงทุกวันนี้*”[8]

[7] สัมภาษณ์นายจะปุ๊ วุฒิวิทวัส อายุ 80 กว่าปี บ้านเลขที่ 20 ม.3 บ.ปางบอน นายป่าแหน ไพรบันลือ อายุ 56 ปี บ้านเลขที่ 13 ม.3 บ.ปางบอน นายยีน้อย รัตนนัยสุริยะ อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 11/1 ม.3 บ.ปางบอน นายจะคะ มิตรมากดี อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 18 ม.3 บ.ปางบอน นางนาย้อ อายุ 80 ปี บ้านเลขที่ 10 ม.3 บ.ปางบอน นายจะฟะ ลาพบหาเฮง อายุ 56 ปี บ้านเลขที่ 14 ม.5 บ.ปางบอน นางนาแต๊ะ วุฒิวิทวัส อายุ 70 ปี บ้านเลขที่ 20 ม.3 บ.ปางบอน และนางนาปุ๊ โชติเวทย์อนุกุล อายุ 70 ปี บ้านเลขที่ 7 ม.3 บ.ปางบอน

[8] สัมภาษณ์นายจะปุ๊ วุฒิวิทวัส อายุ 80 กว่าปี บ้านเลขที่ 20 ม.3 บ.ปางบอน และนายป่าแหน ไพรบันลือ อายุ 56 ปี บ้านเลขที่ 13 ม.3 บ.ปางบอน

จากบ้านคะปีโหลได้ย้ายที่ตั้งหมู่บ้านอีกหลายครั้งก่อนที่จะมาอยู่ที่ปางบอน ครั้งแรกคือย้ายไปอยู่ที่บ้าน *คะปีแอ* ตั้งอยู่ใกล้กับคะปีโหล ห่างออกเป็นประมาณ 1-2 กิโลเมตร เป็นเนินเขาที่มีสัณฐานเป็นสันเขาสาขาระดับต่ำที่แยกจากเทือกเขาหลัก มีลำห้วยปางบอนไหลผ่านด้านตะวันตก ที่นี่อยู่ได้เพียง 1 ปีกว่าเท่านั้นก็ย้ายเนื่องจากมีคนเจ็บป่วยกันมาก หลังจากนี้ย้ายอีก 2 ครั้ง ก่อนมาอยู่ที่บ้านปางบอนในปัจจุบัน บ้านเก่าแต่ละแห่งไม่ได้มีชื่อเรียกเพราะอยู่เพียง 1-2 ปี ก็ย้าย (จะมีกล่าวถึงในรายงานต่อไป ซึ่งผู้วิจัยให้ชื่อเรียกว่าเป็นบ้านปางบอนเก่า 1-4 ตามลำดับการตั้ง -ดูแผนที่ประกอบ)

ข.สายอพยพที่ย้ายไปอยู่ที่หัวลาง

ซึ่งมีหมู่บ้านเดิมตั้งอยู่แล้วผู้นำหมู่บ้านคือแสนคำลือ เรียกว่าหมู่บ้านแสนคำลือ ซึ่งหมู่บ้านนี้ตั้งมาแล้วพร้อม ๆ กับบ้านที่ดอยเกงแสน (หรือออกเสียงคล้ายกับคำว่า *ดอยกี่แสน* กลุ่มที่ย้ายมาอาศัยอยู่ที่บ้านแสนคำลือนี้ต่อมามีบางส่วนอพยพแยกไปอยู่บริเวณกื๊ดสามสิบ (ซึ่งปัจจุบันคือหมู่บ้านของชาวลีซอ) แต่เดิมกื๊ดสามสิบมีกลุ่มบ้านเล็ก ๆ ของชาวมูเซอแดงตั้งอยู่ก่อนแล้วซึ่งก็เป็นเครือญาติกันอยู่แม่เฒ่านาปุ๊ โชติเวทย์อนุกูล อายุ 70 ปี เล่าให้ฟังว่า

> *"ที่บ้านกื๊ดสามสิบคนติดฝิ่นกันมาก นอกจากจะปลูกเพื่อขายเลี้ยงชีพแล้วยังเก็บไว้เสพย์ด้วย พี่น้องของแม่เฒ่าเองหลายคนก็มาติดฝิ่นที่นี่ ในที่สุดแม่เฒ่ากับทั้งพี่น้องทั้งหมดจึงได้ย้ายออกไปตั้งบ้านใหม่ตามที่ทำกินซึ่งได้ไปบุกเบิกไว้ หมู่บ้านตั้งอยู่บริเวณที่เป็นลีซอบ้านน้ำบ่อสะเป่ในปัจจุบัน มีที่ทำกินส่วนหนึ่งอยู่ในบริเวณโดยรอบหุบเขาบ้านไร่ซึ่งปัจจุบันเป็นหมู่บ้านของชาวไทยใหญ่ ที่ตรงนั้นพ่อเฒ่า* (สามีของแม่เฒ่าซึ่งเสียชีวิตไปแล้วา) *และพี่น้องเป็นคนมาบุกเบิกไว้ เมื่อก่อนมีแต่ต้นไม้ใหญ่ต้องมาโค่น มาฟัน ถางกันเอง "*[9]

แต่เมื่อตั้งบ้านเรือนได้เพียง 2 ปี แล้วมาบุกเบิกถางที่ไร่ที่หุบเขาบ้านไร่เพิ่มก็เกิดการเจ็บป่วยและตายไป 2 คน ดังนั้นจึงได้ชักชวนกันย้ายไปอยู่กับญาติพี่น้องคืออาโจ ที่ตอนนี้แยกจากหมู่บ้านคะปีโหลมาตั้งหมู่บ้านใหม่ที่บริเวณหัวน้ำของอีกครั้ง ถึงตอนนี้ก็เริ่มมีหมู่บ้านที่ตั้งค่อนข้างถาวรอยู่ในบริเวณโดยรอบ อีกทั้งมีการรวมตัวของกลุ่มประชากรที่ค่อนข้างจะเหนียวแน่นขึ้น ไม่กระจัดกระจายดังแต่ก่อน การเคลื่อนย้ายของประชากรส่วนใหญ่จึงวนเวียนอยู่ในกลุ่มบ้านหลัก ๆ

3.2.2 กลุ่มอพยพกลุ่มที่สอง

มีบรรพบุรุษมาจากดอยขี้เหล็ก (ตั้งอยู่ในเขตแดนของประเทศพม่า) แล้วย้ายไปอยู่ที่ดอยจะเตาะ เมืองจ๊อก (พม่า) ห้วยปลาคี (อยู่ในที่ลุ่มใกล้กับดอยไตแลงของกองกำลังทหารไทยใหญ่ในปัจจุบัน) บ้านลอแฮ (ใกล้ ๆ บ้านปางคอง ซึ่งเป็นหมู่บ้านในโครงการตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ) บ้านหนองอ้อ (อยู่ใกล้กับบ้านซามู่ในเขตประเทศพม่า) บ้านห้วยป้อง (อยู่ใกล้กับห้วยป้อง) ดอยเกงแสน ตามลำดับ ถึงตอนนี้เมื่ออยู่ที่ดอยเกงแสนคือได้ย้ายมารวมกับกลุ่มอพยพกลุ่มแรกแล้ว หลังจากนี้ก็รวมกลุ่มกันตลอดมา มีทั้งที่

[9] สัมภาษณ์นางนาปุ๊ โชติเวทย์อนุกูล อายุ 70 ปี บ้านเลขที่ 7 ม.3 บ.ปางบอน

ย้ายตามกลุ่มหลัก และแยกไปอยู่ที่บ้านแสนคำลือ บ้านกื๊ดสามสิบ และบ้านน้ำบ่อสะเป่[10] (ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าก่อนหน้านี้ก็คงมีความสัมพันธ์กันมาก่อนแล้ว อาจมีที่มาจากแหล่งเดียวกันแต่ได้แยกบ้านออกมาตั้งถิ่นฐานใหม่นานแล้วจนลูกหลานจำไม่ได้

ปัจจุบันนี้หมู่บ้านปางบอนก่อตั้งมาแล้วประมาณ 25 ปี โดยชาวบ้านที่ส่วนใหญ่ย้ายมาจากบ้านคะปีโหล และเครือญาติที่เคยแยกย้ายกระจัดกระจายกันไปได้กลับมารวมตัวกันอีกครั้ง สาเหตุที่ไม่ได้ย้ายหมู่บ้านไปอีกต่อไปก็เนื่องมาจากเหตุผลของทางราชการที่มาสร้างโรงเรียน และสาธารณูปโภคให้กับหมู่บ้านไว้แล้ว พ่อหลวงป่าแหนได้กล่าวว่า "*ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ไม่รู้จะย้ายไปที่ไหนแล้วอยู่ที่นี่ลูกหลานได้เรียนหนังสือ รัฐเขาก็มาบอกว่าไม่อยากให้ย้ายไปอยู่ที่ไหน ถ้าไปตั้งบ้านใหม่ก็ลำบากเรื่องสำมโนครัวที่ต้องไปแจ้งให้กับอำเภออีก ตอนหลังมานี้ก็มีแต่แยกบ้านออกไปตั้งใหม่ที่บ้านไม้ซังหนาม ใกล้กับหน่วยป่าไม้ข้างล่าง* (เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสันปันแดน – ผู้วิจัย) *เป็นลูกหลานมูเซอนี่แหละไปแต่งงานกับจีนฮ่อ พวกจีนฮ่อก็อยากได้สัญชาติมาแต่งกับคนมูเซอ พอแต่งแล้วพวกนี้เขาค้าขายเก่งเลยย้ายไปตั้งบ้านข้างล่าง ถนนไปมาค้าขายสะดวกกว่าอยู่บนนี้ ข้างล่างนั่นก็ญาติ กันทั้งนั้น*"[11]

จากประวัติบอกเล่าข้างต้นเป็นที่ชัดเจนว่าหมู่บ้านมูเซอแดงในอำเภอปางมะผ้าทั้งหมดมีความสัมพันธ์เกี่ยวดองเป็นเครือญาติกันแทบจะทั้งสิ้น และพบว่าลักษณะของการเคลื่อนย้ายจะเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป มักจะมีหมู่บ้านที่เป็นแกนหลักอยู่ก่อนที่จะเริ่มอพยพแยกหมู่บ้านออกไปเพื่อแสวงหาที่ทำกินใหม่ ๆ ซึ่งถ้าหากไม่ประสบผลสำเร็จหรือเกิดอุปสรรคใดขึ้นมาทั้งในด้านการปรับตัวหรือที่ทำกิน ก็จะย้ายกลับไปรวมกันที่หมู่บ้านเดิมอีกครั้ง หมู่บ้านซึ่งเป็นแกนหลักตามลำดับในช่วงเวลาต่าง ๆ เท่าที่ผู้วิจัยสามารถลำดับได้ คือบ้านเก่าที่ดอยเกงแสน ก่อนเดินทางเข้ามาในเขตประเทศไทยทางด้านอำเภอปางมะผ้าบุคคลสำคัญที่รู้จักกันดีคือปู่จองแอสือเป็นทั้งผู้นำทางศาสนา และผู้นำหมู่บ้าน ต่อมาจึงย้ายเข้ามาอยู่ที่บ้านอาโจ หรือบ้านคะปีโหลที่บริเวณลุ่มน้ำโป่งแสนปี๊กของประเทศไทยผู้นำการก่อตั้งคืออาโจ ช่วงนี้มีการแพร่ขยายของกลุ่มชาวมูเซอแดงออกไปมากมายบางกลุ่มออกไปไกลถึงบริเวณ กื๊ดสามสิบ แล้วในที่สุดก็ย้ายกลับมารวมกับกลุ่มเดิมที่บริเวณหัวน้ำของ หมู่บ้านที่แยกตัวออกจากบ้านคะปีโหลนี้ปัจจุบันคือมูเซอแดงที่อาศัยอยู่ในเขตลุ่มน้ำของ ลุ่มน้ำโป่งแสนปี๊ก และลุ่มน้ำแม่ละนา และแกนสุดท้ายตั้งอยู่บริเวณลุ่มน้ำลางคือบ้านแสนคำลือซึ่งแยกตัวออกมาจากดอยเกงแสนพร้อม ๆ กับบ้านอาโจหรือคะปีโหลผู้นำของกลุ่มนี้คือแสนคำลือ ประชากรจากบ้านแสนคำลือได้แยกตัวออกไปตั้งหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตลุ่มน้ำลางจนกลายเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ของลุ่มน้ำลางในปัจจุบัน

3.3 การตั้งถิ่นฐาน

หมู่บ้านตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพื้นที่ตำบลปางมะผ้าติดกับชายแดนไทย-พม่า ซึ่งจัดว่าเป็นหมู่บ้านชายแดนหมู่บ้านสุดท้ายของเส้นทางถนนสายที่ตัดจากทางหลวงหมายเลข 1095 เชียงใหม่-แม่ฮ่องสอน บริเวณด่านตำรวจจุดตรวจลำน้ำของขึ้นไปบรรจบชายแดนไทย-พม่า เมื่อถึงทางแยกจากสายหลักซึ่งตรงไปทางหมู่บ้านนาปู่ป้อม บริเวณทางแยกนั้นเป็นที่ตั้งของที่ทำการเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสันปันแดน กรมป่าไม้ สภาพพื้นที่

[10] สัมภาษณ์นายจะคะ มิตรมากดี (ปู่จองบ้านปางบอน) อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 18 ม.3 บ.ปางบอน

[11] สัมภาษณ์นายป่าแหน ไพรบันลือ อายุ 56 ปี พ่อหลวงบ้านปางบอน (อ้างแล้ว)

เส้นทางไปหมู่บ้าน และโดยรอบหมู่บ้านเป็นเทือกเขาสูง สลับกับหุบเขาเล็ก ๆ ที่เป็นแหล่งกำเนิดของลำน้ำสายเล็ก ๆ มากมาย จัดอยู่ในเขตลุ่มน้ำโป่งแสนปี๊ก อันเป็นสายน้ำหลัก 1 ใน 4 สายของอำเภอปางมะผ้าก่อนที่จะไหลลงสู่ลำน้ำของ แม่น้ำปาย และแม่น้ำสาละวินที่ชายแดนไทย-พม่าทางด้านตะวันตกของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ตามลำดับ

3.3.1 ตำแหน่งที่ตั้งของหมู่บ้าน

พื้นที่หมู่บ้านตั้งอยู่บนสันเขาขนาดเล็กวางตัวตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก เป็นแนวสันเขาสาขาที่แยกตัวมาจากเทือกเขาหลัก ซึ่งวางตัวตามแนวทิศเหนือ-ใต้ และเส้นสันเขาเดียวกับถนนสายหลักที่ใช้ติดต่อกับชุมชนอื่น บริเวณที่ตั้งหมู่บ้านเป็นพื้นที่ราบซึ่งมีลักษณะเป็นแอ่งกระทะระหว่างยอดเขาขนาดเล็ก 2 เนิน ระดับความสูงของหมู่บ้าน 741 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ภายในหมู่บ้านมีสภาพค่อนข้างโล่งมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่น้อยมาก ในอดีตชาวมูเซอแดงมีประเพณีที่ต้องตัดและถางต้นไม้ทุกชนิดออกจากบริเวณหมู่บ้าน เพราะเชื่อว่าถ้าหากปล่อยให้มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นภายในหมู่บ้านก็จะทำให้เกิดเหตุร้าย เช่น ในช่วงที่มีพายุอาจเกิดต้นไม้ล้มทับบ้านเรือน หรือในฤดูแล้งใบไม้แห้งก็จะทำให้เกิดอัคคีภัยที่หากรุนแรงมากก็จะเผาผลาญทั้งหมู่บ้าน ถ้าเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้นเชื่อว่าเป็นการกระทำของผีต้องย้ายหมู่บ้านไปอยู่ ที่อื่น ซึ่งประเพณีนี้เป็นข้อแตกต่างระหว่างบ้านของชาวไทยใหญ่และชาวมูเซอ ที่บ้านของชาวไทยใหญ่สิ่งแรกที่สังเกตเห็นได้ชัดเมื่อเข้าไปเยือนคือไม้ยืนต้น จำพวกมะม่วง และขนุน ที่นิยมปลูกไว้หน้าบ้านทั้งให้ร่มเงาและเป็นอาหาร นอกจากนี้ยังมีไม้ดอกไม้ประดับที่ปลูกแซมไว้โดยรอบบ้าน ในขณะที่บ้านของชาวมูเซอมีเพียงสิ่งก่อสร้างที่เป็นบ้านเรือนอยู่เท่านั้น แต่ที่หมู่บ้านปางบอนหลังจากที่โครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน เข้ามาดำเนินงานเมื่อประมาณ ปี พ.ศ.2536 ได้สนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกพืชยืนต้นหลายชนิดในหมู่บ้าน เช่น มะม่วง และลิ้นจี่ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีสวนกาแฟที่นอกเขตหมู่บ้านใกล้กับต้นน้ำปางบอน ซึ่งเป็นจุดที่ชาวบ้านต่อท่อลงมาเป็นประปาหมู่บ้าน ในปัจจุบันสวนกาแฟสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตออกขายให้กับพ่อค้าคนกลางได้แล้ว

ระหว่างที่ทำการเก็บข้อมูลภาคสนามผู้วิจัยได้ตระเวนเก็บข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ตั้งหมู่บ้านปางบอนเก่าซึ่งตั้งกระจายอยู่โดยรอบหมู่บ้านปัจจุบันในรัศมีระยะไม่เกิน 5 กิโลเมตร จำนวน 4 หมู่บ้านด้วยกัน คือ หมู่บ้านคะปีโหล หรือ อาโจ หรือ อาโจ้ บ้านคะปีแอ บ้านปางบอนเก่า 3 และบ้านปางบอนเก่า 4 หลังการสำรวจและตรวจสอบภูมิประเทศพบว่าลักษณะการตั้งหมู่บ้านที่มีความคล้ายคลึงกัน และเป็นข้อสังเกตอย่างหนึ่งคือ ตำแหน่งของหมู่บ้านมักตั้งอยู่บนบนแนวสันเขาเล็ก ๆ คล้ายกับที่ตั้งหมู่บ้านปัจจุบัน ชาวมูเซอแดงนิยมตั้งบ้านเรือนบริเวณช่วงกลางของสันเขา อันอาจมีเหตุผลเนื่องมาจากสภาพของพื้นที่ซึ่งมีที่ราบมากกว่าบริเวณอื่นรวมทั้งความลาดชันไม่สูงมากนัก ดังมีรายละเอียดของตัวอย่างที่ตั้งหมู่บ้านดังต่อไปนี้

ก. บ้านคะปีโหล (ผู้วิจัยให้ชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งตามลำดับการก่อตั้งว่า บ้านปางบอนเก่า 1)

ตำแหน่งอยู่ทางด้านทิศเหนือของหมู่บ้านปางบอนปัจจุบัน ห่างออกไปประมาณ 3 กิโลเมตร (ทางตรง) ตั้งอยู่บนสันเขาที่มีที่ราบค่อนข้างกว้าง โดยเฉพาะบริเวณที่เป็นที่ตั้งหมู่บ้านเดิมนั้นลักษณะเป็นแอ่งกระทะที่ความลาดเอียงต่ำ ลงไปสู่ที่ลุ่มทางด้านทิศใต้ซึ่งเป็นช่วงต้นของลำห้วยปางบอน ทางตะวันตกของหมู่บ้านเป็นไหล่เขาที่ค่อนข้างชัน ส่วนทางด้านตะวันออกและทิศเหนือพื้นที่เป็นทางลาดขึ้นสู่ยอดเขาที่สูงขึ้นไป ปัจจุบัน

พื้นที่ถูกปรับเป็นสวนของชาวบ้านปางบอนไม่หลงเหลือร่องรอยของหมู่บ้านเก่าไว้แล้ว แหล่งน้ำใกล้เคียงของหมู่บ้านคือห้วยปางบอนห่างไปทางทิศใต้ประมาณ 100 เมตร ระดับความสูงของหมู่บ้านประมาณ 940 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง

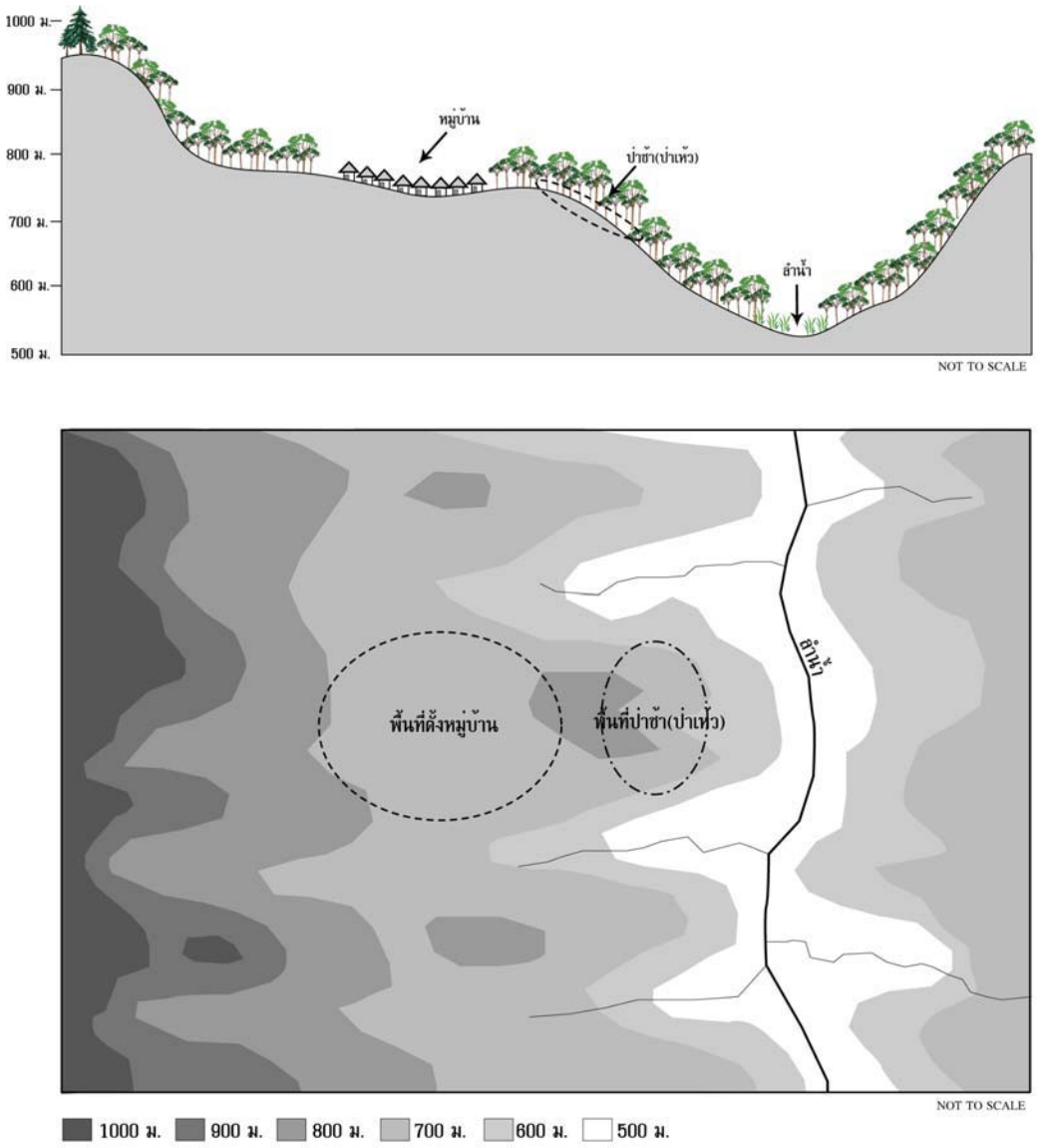

แผนผังที่ 3.1 แสดงลักษณะพื้นที่ซึ่งมักเป็นที่ตั้งของหมู่บ้าน

ข. บ้านคะปีแอ (ผู้วิจัยให้ชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บ้านปางบอนเก่า 2)

สภาพทางภูมิศาสตร์หมู่บ้านตั้งอยู่บนเนินเขาขนาดเล็กวางตัวตามแนวตะวันออก-ตะวันตก สัณฐานเป็นสันเขาสาขาระดับต่ำ ที่แยกออกมาจากเทือกเขาใหญ่ที่วางตัวตามแนวเหนือ-ใต้อีกที ที่ระดับความสูงประมาณ 960 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ตำแหน่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านปางบอนออกไปทางทิศเหนือประมาณ 2 กิโลเมตร

ระดับของพื้นที่ตั้งหมู่บ้านค่อนข้างต่ำอยู่ใกล้กับลำห้วยปางบอน และร่องน้ำขนาดเล็กที่ไหลมาลงห้วยปางบอน พื้นที่ตั้งของหมู่บ้านจึงมีลักษณะเป็นเนินเขาที่อยู่เหนือสบห้วยขึ้นมาประมาณ 100 เมตร บ้านคะปีแอมีข้อจำกัดที่ขนาดของเนินเขาส่วนที่เป็นที่ราบค่อนข้างแคบ และสาเหตุหนึ่งของความเจ็บป่วยและทำให้ชาวบ้านอพยพย้ายไป คือ ลักษณะอยู่ในหุบเขาขนาดเล็ก จึงอาจเกิดโรคภัยได้ง่าย ปัจจุบันบริเวณหุบเขาใกล้กับหมู่บ้านคะปีแอเป็นที่นาของชาวบ้านปางบอน

ค. บ้านปางบอนเก่า 3

ตั้งอยู่บนสันเขาสาขาระดับต่ำ ที่ค่อนข้างยาว วางตัวตามแนวเกือบเหนือ-ใต้ อยู่ห่างจากบ้านปางบอนไปทางทิศใต้ประมาณ 1-2 กิโลเมตร จากบ้านปางบอนยังสามารถมองไปเห็นที่ตั้งของบ้านปางบอนเก่า 3 อยู่อย่างชัดเจน ระดับความสูงของที่ตั้งหมู่บ้าน 706 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง จุดที่ตั้งหมู่บ้านตั้งอยู่บนแอ่งกระทะระหว่างยอดเนินเขาที่อยู่ส่วนปลายกับยอดเนินด้านที่ติดกับแนวเทือกเขาหลัก แหล่งน้ำใกล้เคียงของหมู่บ้านนอกจากห้วยน้ำโป่งซึ่งไหลผ่านหุบเขาที่อยู่ทางด้านทิศเหนือและตะวันตกของหมู่บ้านแล้ว ยังมีลำห้วยซึ่งเป็นร่องน้ำขนาดเล็กอยู่ทางด้านตะวันออกของหมู่บ้านห่างไปประมาณ 200 เมตรอีกด้วย สภาพปัจจุบันเป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ของชาวบ้าน สภาพจึงไม่ค่อยรกร้างนักโดยเฉพาะตำแหน่งที่ตั้งหมู่บ้าน แต่ช่วงปลายของสันเขาที่เป็นป่าต้นพลวงมีดินแข็ง ไม่มีการใช้ประโยชน์ในแง่ของพื้นที่การเกษตรโดยเฉพาะปลายเนินที่เป็นป่าช้าเก่าของหมู่บ้านแทบไม่มีการเข้ารบกวนเลย นอกจากเพื่อเก็บหาเห็ดป่าในช่วงฤดูฝน

ง. บ้านปางบอนเก่า 4

หมู่บ้านอยู่บนแนวสันเขาขนาดเล็กที่แยกจากแนวเทือกเขาหลัก ตัวสันเขาวางตัวตามแนวตะวันออก-ตะวันตก อยู่ที่ระดับความสูง 792 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง อยู่ห่างจากบ้านปางบอนมาทางทิศใต้ประมาณ 1-2 กิโลเมตร และอยู่ทางด้านตะวันออกของบ้านปางบอนเก่า 3 มีเพียงยอดเขาสูงกั้นไว้เพียงยอดเดียว[12] แหล่งน้ำใกล้เคียงนอกจากห้วยน้ำโป่งแล้วยังมีลำธารสายย่อยที่อยู่ในหุบเขาห่างประมาณ 500 เมตรอีกด้วย สภาพปัจจุบันเป็นพื้นที่การเกษตรของชาวบ้านปางบอน ตั้งริมถนนที่อยู่ระหว่างหมู่บ้านปางบอนและหมู่บ้านปางตอง

3.3.2 การเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้านกับความสัมพันธ์ในเรื่องความเชื่อ และพิธีกรรม

ความเชื่อในการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของชาวมูเซอนับว่ามีบทบาทมากเนื่องจากเมื่อเปรียบเทียบพื้นที่การตั้งหมู่บ้านทั้งที่เป็นหมู่บ้านเก่าหลาย ๆ แห่ง และหมู่บ้านในปัจจุบันก็จะพบลักษณะที่คล้ายคลึงกันอยู่ ข้อห้ามที่สำคัญในการเลือกพื้นที่คือ

1. ห้ามตั้งหมู่บ้านอยู่บนดอย (ภูเขา) ที่เป็นแนวยาวมาก ๆ เพราะเชื่อว่าเป็นทางเดินของผี ตัวอย่างของพื้นที่แบบนี้มีให้เห็นอยู่ใกล้ ๆ กับหมู่บ้าน คือแนวสันเขาที่เป็นเส้นทางถนนซึ่งอยู่ในช่วงจากหมู่บ้านปางตองมาที่หมู่บ้านปางบอน และต่อเนื่องไปยังชายแดนไทย-พม่า อันเป็นที่ตั้งของกองกำลังทหารไทยใหญ่ แนวสันเขานี้เป็น

[12] ยอดเขาที่ว่าเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ที่โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงเคยสำรวจพบเศษเครื่องถ้วย และภาชนะดินเผากระจายอยู่เป็นจำนวนมาก

สันเขาปันน้ำระหว่างลุ่มน้ำโป่งแสนปี๊ก และลุ่มน้ำแม่ละนา ดังที่แม่เฒ่านาปุ๊ โชติเวทย์อนุกูล อายุ 70 ปี ได้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า "*ตรงดอยสูง ๆ ยาว ๆ ตรงถนนก่อนลงมาหมู่บ้านนั่นแหละที่เขาห้ามไม่ให้อยู่กัน คนเฒ่าคนแก่เค้าบอกกันมาว่าเป็นทางเดินผี ไปอยู่แล้วจะมีเรื่องไม่หยุดไม่หย่อน*" บริเวณที่มักพบว่ามีการเลือกตั้งถิ่นฐานของชาวมูเซอแดงคือ สันเขาขนาดเล็กที่แยกออกมาจากแนวเทือกเขาใหญ่แนวนี้อีกทีซึ่งมีลักษณะคล้ายกับกิ่งไม้แขนงย่อยที่แยกออกจากกิ่งใหญ่อีกทีหนึ่ง

2. ห้ามตั้งหมู่บ้านอยู่บริเวณที่เป็นกิ่วลม ลักษณะพื้นที่ที่อยู่ตรงช่องว่างระหว่างสันเขาหรือยอดเขา 2 ลูก บริเวณนี้มักเป็นจุดที่มีลมพัดแรงอยู่ตลอด เนื่องจากพื้นที่ 2 ข้างมีแนวสันเขากำบังทางลมไว้ทั้งหมด ถ้าตั้งบ้านเรือนบริเวณนี้ก็จะต้องเกิดปัญหาจากลมที่แรงมากทำความเสียหายได้ง่ายโดยเฉพาะในช่วงฤดูมรสุม

3. ที่ตั้งหมู่บ้านต้องไม่อยู่สูงเกินไปหรือต่ำเกินไป ลักษณะของพื้นที่เช่นนี้มักสอดคล้องกับรูปแบบของสันเขาที่เลือกตั้งถิ่นฐาน เพราะแนวสันเขาที่มีความยาวมาก ๆ ซึ่งอยู่ในข้อห้ามสำคัญอันดับแรกนั้นมักเป็นสันเขาที่มีความสูงมาก สำหรับสันเขาที่อยู่ใกล้กับหมู่บ้านปางบอนมีความสูงมากกว่า 1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลางมาก สภาพแวดล้อมตามแนวสันเขามักเป็นป่าเต็งรัง เป็นพื้นที่แคบ ๆ ไม่เหมาะสำหรับตั้งบ้านเรือน และที่สำคัญมีอากาศหนาวเย็นตลอดทั้งปี โดยเฉพาะในฤดูหนาว และฤดูฝน ที่มักปกคลุมด้วยละอองหมอกหนาทึบ ส่วนพื้นที่ซึ่งเป็นแนวสันเขาที่เป็นสาขาย่อยออกมานั้นมักอยู่ในระดับที่ต่ำกว่ามักมีพื้นที่ราบที่อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำและที่ทำกินมาก เหมาะสมต่อการตั้งบ้านเรือนได้มากกว่าแนวเทือกเขายาว

4. สามารถตั้งหมู่บ้านใกล้กับลำน้ำได้ แต่ต้องแน่ใจว่าพื้นที่บริเวณนั้นกว้างขวางมาก ๆ แต่โดยมากถ้าเป็นไปได้มักไม่เลือกพื้นที่เช่นนี้ เพราะเกิดการเจ็บป่วยกันบ่อย ในกรณีของพื้นที่ตั้งถิ่นฐานรูปแบบนี้มีตัวอย่างของหมู่บ้านเก่าของชาวบ้านปางบอนอยู่ใกล้ ๆ กับหมู่บ้านปัจจุบัน หมู่บ้านเก่านี้มีชื่อเรียกว่า "คะปีแอ" ตั้งอยู่บริเวณทางทิศเหนือของหมู่บ้านปัจจุบันห่างออกไปประมาณ 1 กิโลเมตร ซึ่งอยู่ระหว่างทางไปชายแดนไทย-พม่า สภาพที่ตั้งหมู่บ้านอยู่บนสันเขาลูกเล็ก ๆ ที่แยกมาจากเทือกเขาใหญ่อีกทีหนึ่ง ระดับความสูงระหว่างหมู่บ้านกับที่ราบเล็ก ๆ ระหว่างหุบเขาซึ่งเป็นเส้นทางน้ำของลำห้วยสายเล็ก ๆ นั้นไม่ต่างกันมากนัก ปัจจุบันที่ราบในหุบเขาเล็ก ๆ นี้ยังเป็นที่นาของชาวบ้านอยู่ ระยะเวลาในการตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้อยู่ได้ประมาณ 1 ปีเท่านั้น เพราะเกิดการล้มเจ็บของคนในหมู่บ้านและที่ตั้งหมู่บ้านมีความคับแคบเกินไป

5. ห้ามตั้งหมู่บ้านในที่ตั้งของหมู่บ้าน หรือป่าช้าเก่า

ถึงแม้ว่าพื้นที่ซึ่งเลือกตั้งถิ่นฐานนั้นจะอยู่ในข่ายที่นอกจากข้อห้ามต่าง ๆ ข้างต้นแล้วยังมีปัจจัยเล็ก ๆ น้อย ๆ ในการพิจารณา ซึ่งมีความสำคัญในการดำรงชีวิต เช่น ความชันของที่ตั้งหมู่บ้านที่ต้องไม่ลำบากมากนักในการเดินทางไปไหนมาไหน และพื้นที่ราบในการตั้งหมู่บ้านที่ควรมีพื้นที่ราบบนแนวสันเขากว้างขวางพอสำหรับตั้งบ้านเรือนทั้งที่ตั้งในรูปแบบแนวยาว (Linear Settlement) และที่แบบเกาะกลุ่ม (Cluster Settlement) เป็นต้น

เมื่อพิจารณาเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้านใหม่ได้แล้ว สิ่งที่ต้องทำถัดมาคือการเสี่ยงทายเพื่อตรวจดูว่าพื้นที่ที่เลือกนั้นเหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานจริงหรือไม่ วิธีการเสี่ยงทายจะให้คนในหมู่บ้านซึ่งจะเป็นใครก็ได้ ซึ่งโดยมากจะเลือกปู่จอง พ่อหลวง หรือผู้อาวุโสเป็นผู้กระทำการเสี่ยงทายนี้ เอาเทียนและข้าวสารจากทุกครัวเรือนในหมู่บ้านใส่ในถาดไม้ไผ่จุดเทียนแล้วนำไปวางไว้ในบริเวณพื้นที่ที่เลือกไว้ แล้วผู้เสี่ยงทายก็เดินทางกลับมานอนค้างคืนที่บ้าน พอตื่นเช้าขึ้นมาจะตรวจดูว่าเมื่อนอนหลับไปนั้นฝันถึงอะไรบ้าง ถ้าฝันดีคือเห็นปลา น้ำ ทราย

หรือไม่ฝันเห็นอะไรเลย ถือว่าเป็นฝันดี ก็เชื่อว่าสามารถตั้งหมู่บ้านในพื้นที่ซึ่งเลือกไว้ได้ แต่ถ้าหากฝันเห็นดิน เหล็ก หรือทุกอย่างที่นอกเหนือจากปลา น้ำ และทราย จะเป็นฝันร้ายเชื่อว่าพื้นที่ที่เลือกนั้นไม่เหมาะกับการตั้งถิ่นฐาน

3.3.3 บ้านเรือน

รูปแบบของบ้านเรือนของชาวมูเซอแดงแต่เดิม สร้างจากไม้ไผ่ที่ตีเป็นฟากประกอบขึ้นเป็นผนัง และพื้นบ้าน ส่วนเสาเรือนนั้นบางแห่งก็ลำต้นของไม้ไผ่ บางแห่งก็ใช้ไม้จริง แต่โดยมากแล้วจะใช้ไม้ไผ่เป็นส่วนประกอบหลักเกือบทั้งหลัง เนื่องจากวิถีชีวิตในสมัยก่อนนั้นมีการเคลื่อนย้ายหมู่บ้านอยู่บ่อยครั้งจึงไม่จำเป็นที่ต้องสร้างบ้านให้มั่นคงแน่นหนามากนัก นอกจากจะเปลืองแรงในการเตรียมวัสดุแล้วยังมีข้อจำกัดของเครื่องมือเครื่องใช้ (เทคโนโลยี) ในการก่อสร้างเข้ามามีส่วนด้วย ในส่วนของโครงหลังคานิยมใช้ใบของต้นไม้ชนิดหนึ่งในตระกูลปาล์ม ในภาษาพื้นเมืองเรียกว่า ใบคาก๊อ หรือตองก๊อ หรือภาษาทางด้านพืชศาสตร์เรียกว่า ต้นค้อ อยู่ในวงศ์ปาล์มประเภทลำต้นเดี่ยว หรือ *Arecaceae* (การ์ดเนอร์ ไซมอน และคณะ 2543:368) มีคุณสมบัติที่ทนทานกว่าใบของต้นพลวงหรือที่ภาษาพื้นเมืองเรียกว่า ใบตองตึงบ้านเรือนของกลุ่มคนบนที่สูงบางกลุ่มนิยมใช้ มีอายุใช้งานได้นานมากกว่า 2-3 ปี โดยเฉพาะใบคาก๊อที่ถูกรมควันเป็นเวลานาน ๆ จะยิ่งทนทานมากยิ่งขึ้น ข้อจำกัดของใบคาก๊ออยู่ที่ ตามธรรมชาติมักขึ้นอยู่บนไหล่เขาสูงในเทือกเขาหินปูนที่ระดับความสูง 800-1,400 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ต้นที่โตเต็มที่แล้วมีความสูงถึงระดับ 35 เมตร ดังนั้นจึงลำบากในการเดินขึ้นไปเก็บจากไหล่เขาที่สูงชันและอาจเกิดอันตรายได้ในกรณีที่ต้องปีนขึ้นไปบนต้นเพื่อตัดใบไม้ลงมา เมื่อเทียบกับต้นตองตึงที่ขึ้นอยู่ในระดับที่ต่ำกว่า และวิธีการเก็บก็เพียงขึ้นเขาไปในยามเช้าที่น้ำค้างยังไม่แห้งไปจากพื้นและใบตองตึงที่แห้งและหลุดลงจากขั้วที่ใต้โคนต้นแล้ว จึงดูจะสะดวกกว่าหากเลือกใบตองตึงมามุงหลังคามากกว่าใบคาก๊อ

รูปที่ 3.5 ครกมองตำข้าวของหมู่บ้าน

บ้านของชาวมูเซอแดงเป็นบ้านที่มีใต้ถุน ความสูง-ต่ำขึ้นอยู่กับพื้นที่ที่ตั้งบ้านเรือน ด้วยเหตุผลของสภาพพื้นที่ตั้งหมู่บ้านที่อยู่บนแนวสันเขาจึงเป็นไปได้ยากที่จะหาพื้นที่ราบเรียบเสมอกันในการตั้งหมู่บ้าน ดังนั้นการสร้างบ้านมีใต้ถุนจึงเอื้อประโยชน์ต่อการปรับระดับของบ้านได้เป็นอย่างดี ที่ใต้ถุนบ้านนี้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างหลากหลาย ตามปกติแล้วชาวมูเซอแดงนิยมเลี้ยงสัตว์ประเภทหมู และไก่ ไว้ในบริเวณหมู่บ้านโดยปล่อยให้หากินกันเอง บางครั้งอาจใช้ผูกวัวที่เลี้ยงไว้ โดยเฉพาะในช่วงที่ฝูงหมาในอาละวาดหนักจนไม่สามารถปล่อยฝูงวัวให้ออกหากินตามป่าเองได้

บริเวณใต้ถุนบ้านเป็นแหล่งอาหารที่ดีให้กับสัตว์เลี้ยงพวกหมู ไก่ และบางครั้งก็มีสุนัขร่วมอยู่ด้วย โดยเฉพาะส่วนที่อยู่ใต้ครัวของบ้าน สมาชิกในครอบครัวมักเปิดพื้นที่สร้างจากพื้นไม้ไผ่เพื่อทิ้งเศษอาหารเหลือลงไปที่ใต้ถุนบ้านเสมอ จึงไม่ค่อยมีเศษขยะกองสุมอยู่ใต้พื้นบ้านให้เกิดความสกปรกหรือเป็นที่เพาะเชื้อโรค นอกจากมูลของหมูและไก่ที่มาถ่ายทิ้งไว้ จึงเป็นหน้าที่ของสมาชิกในบ้านที่จะปัดกวาดพื้นที่ให้สะอาดอยู่เสมอ อีกทั้งพื้นที่บริเวณนี้มักมีร่องที่ขุดไว้สำหรับระบายน้ำออกไปในที่ต่ำกว่าจึงไม่มีสภาพชื้นแฉะเมื่อในฤดูฝน ประโยชน์ของใต้ถุนบ้านนอกเหนือจากนี้แล้วยังใช้เป็นที่เก็บฟืนแห้งที่เก็บมาตุนไว้สำหรับก่อไฟบนบ้าน และเก็บผลผลิตของพืชที่เก็บเกี่ยวได้ในแต่ละปีไว้สำหรับเป็นเมล็ดพันธ์ที่จะนำไปปลูกอีกในปีหน้า เช่น หอม กระเทียม และข้าวโพดแห้ง เป็นต้น

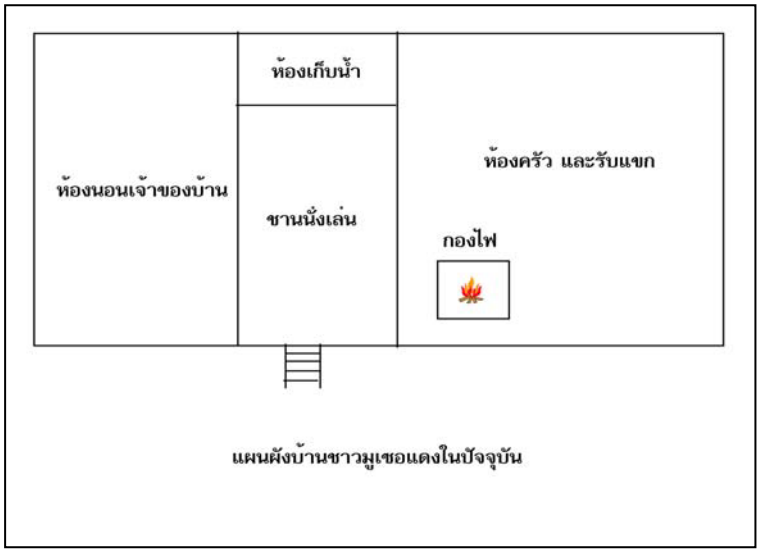

แผนผังที่ 3.2 แผนผังบ้านของชาวมูเซอแดง

การจัดแบ่งพื้นที่การใช้ประโยชน์ภายในของบ้านในอดีตมักสร้างเพียงห้องเดียวที่มีเตาไฟอยู่ในตัว ที่เตาไฟจะรองรับด้วยกระบะดินที่อัดจนแน่นแข็งโดยใช้น้ำเป็นตัวช่วยอัดในแรกสร้าง รอบข้างกระบะก่อด้วยไม้ที่ตีกรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยม บนกองไฟนอกจากกองฟืนแล้วมักจะมีเส้าที่ทำจากเหล็กมีสามขา สำหรับวางหม้อหรือภาชนะประกอบอาหาร ที่เหนือกองไฟขึ้นไปมีชั้นหรือหิ้งวางของที่ทำจากเสื่อไม้ไผ่ หรือชั้นไม้ไผ่ที่ใช้วางของ หรือเก็บเมล็ดพันธุ์ของพืชผลที่ปลูกได้ในแต่ละปี ซึ่งชั้นวางของข้างบนนี้จะถูกรมควันอยู่ตลอดเวลาจึงทำให้ของที่เก็บไว้บนชั้นมีสภาพแห้งและดำจากเขม่าของควัน นอกจากจะช่วยไล่ความชื้นแล้วยังป้องกันไม่ให้เกิดเชื้อราบนเมล็ดพันธุ์ หรือสิ่งของที่ต้องการเก็บด้วย นอกจากจะเป็นครัวสำหรับประกอบอาหารแล้วยังใช้เป็นที่อยู่อาศัยของสมาชิกในครอบครัว จะมีประโยชน์มากในฤดูหนาวที่ต้องการความอบอุ่นจากกองไฟ

ในปัจจุบันบ้านเรือนของชาวมูเซอแดงบ้านปางบอนมีการเปลี่ยนแปลงออกไปจากเดิม อันเนื่องมาจากการตั้งถิ่นฐานที่ทางราชการต้องการให้อยู่อย่างถาวรประกอบกับเทคโนโลยีที่มีมากขึ้น บ้านส่วนใหญ่จึงประกอบด้วยโครงสร้างไม้จริงทั้งหลังโดยเฉพาะเสาและคาน บ้านหลายหลังได้รับการก่อสร้างโดยช่างชาวไทยใหญ่ที่เข้ามารับจ้างสร้างบ้าน ซึ่งช่างชาวไทยใหญ่จะมีทักษะในการก่อสร้างบ้านไม้มากกว่าชาวมูเซอที่คุ้นเคยกับการสร้างบ้านด้วยไม้ไผ่ ดังนั้นจึงสังเกตได้ว่ารูปแบบของบ้านหลายหลังมีลักษณะที่แตกต่างออกไปจากเดิม โดยมีอิทธิพลของบ้านชาวไทยใหญ่เพิ่มมากขึ้น มีการกั้นห้องในบ้านสำหรับเป็นห้องนอนส่วนตัวของเจ้าของบ้านแยกต่างห่างจากครัวที่ยังคงลักษณะแบบดั้งเดิมไว้ ในส่วนของหลังคาเริ่มเปลี่ยนเป็นหลังคากระเบื้องหรือสังกะสีแทนที่ใบของต้นคาก๊อที่ช่วยประหยัดเวลาไม่ต้องเปลี่ยนหลังคาใหม่บ่อย ๆ แต่ผลที่ตามมาคือในฤดูร้อนอากาศใน